

İSTANBUL BAROSU ÇOCUK HAKLARI MERKEZİ

ÇOCUK İŞÇİLİĞİ ve MESEM
23 NİSAN ÖZEL YAYINI

2026

İstanbul Barosu Dergisi
Çocuk Hakları Merkezi
23 Nisan Yayını

ISBN 978-625-6233-14-0

Sahibi

İstanbul Barosu Adına Baro Başkanı
Av. Prof. Dr. İbrahim Özden Kaboğlu

**Yayıncıdan Sorumlu
Yönetim Kurulu Üyeleri**

Av. Yelda Koçak Urfa
Av. Hürrem Sönmez

Yerel Süreli Yayın

**İstanbul Barosu
Çocuk Hakları Merkezi**

Yayına Hazırlayanlar

Av. Kardelen Ateşçi
Av. Sıla Çamur
Av. Ezgi Sivrikaya

Kapak Tasarımı

Fusun Turcan

Yönetim Yeri

İstiklal Cad. Orhan Adli Apaydın Sok.
No: 2 Beyoğlu-İst.
Tel: (0212) 393 07 00

www.istanbulbarosu.org.tr
dergi@istanbulbarosu.org.tr

Baskı

Ege Reklam Basım Sanatları San. Tic. Ltd. Şti.
Esatpaşa Mh. Ziyapaşa Cd. No:4 34704 Ataşehir / İstanbul
Tel: 0216 470 44 70 www.egebasim.com.tr
Matbaa Sertifika No: 45604

İstanbul Barosu Çocuk Hakları Merkezi
tarafından hazırlanan özel sayının tüm hakları saklıdır.

Yazıların sorumluluğu yazarlara ait olup
yazılar soyadı sırasına göre sıralanmıştır.

Nisan 2026

İSTANBUL BAROSU ADLİ YARDIM BÜROLARI

Merkez Büro

İstiklal Cad. Orhan Adli Apaydın sok. No:8 Kat:2-3 Beyoğlu/İst.

Tel: (0212) 393 08 29 Faks: (0212) 245 83 67

Bakırköy Şube

Osmaniye M. Şirin Sk. No:28/32 Bakırköy/İst.

Tel: (0212) 393 08 14 Faks: (0212) 570 90 14

Gaziosmanpaşa Şube

Merkez Mah. Eyüp Yolu Ecla Sok. No:7 G.Osmanpaşa/İst.

Tel: (0212) 393 08 20 Faks: (0212) 616 88 57

Kartal (Anadolu Yakası) Şube

Cevizli M. Ulubey Sk. No:4 Nursanlar 1 Plaza 2. Kat Kartal/İst.

Tel: (0216) 585 21 60 Faks: (0216) 939 20 09

Büyükçekmece Şube

Ekinoba Mah. Necip Fazıl Kısakürek Sk. No:29 D:4 B.Çekmece/İst.

Tel: (0212) 393 08 23 Faks:(0212) 863 11 02

Çağlayan Kadın Hakları Merkezi Şiddeti Önleme Bürosu (Adli Yardıma bağlı)

Çağlayan Adalet Sarayı Çağlayan/İst.

Tel: (0212) 393 07 84 Faks:(0212) 240 04 12

Ümraniye (Anadolu Yakası) Şube

Saray Mah. Alemdağ Cad. 175/B D.4 Ümraniye/İst.

Tel:(0216) 585 21 91 Faks:(0216) 630 25 47

İÇİNDEKİLER

Takdim Yazısı

Özgür ve Eşit Çocuklar

AV. PROF. DR. İBRAHİM ÖZDEN KABOĞLU.....9

SUNUŞ 15

Çocuk İşçiliğinin Siyasetçisizliği

DOÇ. DR. TANER AKPINAR..... 17

Meslek Eğitimi ve Türkiye’de Hizmet Sektöründe Çocuk İşçiliği

AV. SEDA AKÇO 23

Çocuk İşçiliği İle Çocuk Suçluluğu: Yapısal ve Döngüsel İlişkinin Analizi

AV. KARDELEN ATEŞÇİ..... 33

Hizmet Sektörü Adı Altında Çocukların Cinsel Sömürüsü: Jeffrey Epstein Belgeleri ve Ankara Pavyonları Vakaları

AV. FIRAT ÇİÇEK - AV. EZGİ BAŞYAZICIOĞLU..... 42

Nitelikli Eğitim Çocuk İşçiliğini Önler mi?

AV. SILA ÇAMUR 54

Çocuk İşçiliği: Tarihsel Gelişim, Tanım, Nedenler ve Çözüm Önerileri

AV. MELİS SÖYLEMEZ - AV. SİNAN DERMAN..... 63

Çocuk İşçiliğinin Acı Yüzü: Çocuk İş Cinayetleri

AV. AHMET ERGİN 73

Çocukluğu Çalınan Çocuklar: Mesem Öğrencileri

AV. YELDA KOÇAK URFA 80

İklim Değişikliği Bağlamında Tarımda Çocuk İşçiliğinin
Değerlendirilmesi

AV. ENSAR KURU 89

Türkiye'nin Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme
Kapsamında Birleştirilmiş 6. ve 7. Periyodik Raporunu Beklerken:
Çocuk İşçiliği İle Gerçekten Mücadele Ediyor muyuz?

DOÇ. DR. CANER TAŞATAN 98

Pozitif Yükümlülüklerin "Taşeron" İle By-Passı: Mesem

AV. KONUR ALP TEZER 104

Bir İstismar Alanı Olarak Çocuk İşçiliği: Gelişimsel Travma
ve Çalışan Çocukların Maruz Kaldığı Riskler

DR. ÖĞR. ÜYESİ ÖZLEM ÖZDEN TUNCA 114

Çocuk İşçiliğinin En Kötü Biçimleri: Mevsimlik Tarım Örneği

PROF. DR. PINAR UYAN SEMERCİ 125

Çocuk İşçiliğinin Çocuklar Üzerindeki Psikolojik Etkileri

PROF. DR. BENGİ SEMERCİ 135

Mesleki Eğitim Merkezleri Özelinde İdarenin Denetim
Yükümlülüğü ve Sorumluluğu Üzerine

DR. SERKAN SEYHAN 142

Çocuk İşçiliğiyle Mücadelede Yeni Bir Aşama: Avrupa Birliği
Kurumsal Sürdürülebilirlik Durum Tespiti Direktifi ve Türkiye
Açısından İfade Ettikleri

AV. ŞEYMA SUÇİN 151

Yoksulluk Kıskaçında Mesem: Fırsat mı? Zorunluluk mu? PROF. DR. SONGÜL SALLAN GÜL	159
Medyada Çocuk İşçiliğinin Temsili - Medyada Çocuk İşçiliği: Kurban, Kahraman ya da Görünmez NALİN ÖZTEKİN	169
Adli Tıbbi Bakış Açısıyla "İş Cinayeti ve Çocuklar" UZM. DR. MİRAC ÖZDEMİR	177
Mesem'ler: Sınıfsal Yeniden Üretim ve Umudun Erozyonu DR. TUĞÇE ÖZDEMİR	182
Çocuk İşçiliği Bağlamında İş Sağlığı ve Güvenliği: Mevzuat, Uygulama ve Yapısal Sorunlar AV. ESEN EROLUS	190
Çocuk İşçiliğinin Dijital Yüzü "Kidfluencer"lar AV. EZGİ SİVRİKAYA	199
Türkiye'de Çocuk İşçiliği: Nedenleri, Sonuçları ve Politika Önerileri PROF. DR. EMRE ERDOĞAN	204
Çocuk İşçiliği, Bağlanma ve Aile İlişkileri: Yoksulluk –Bakım–Nörogelişim Kesişiminde Bir Derleme DOÇ. DR. ONUR TUĞÇE POYRAZ FINDIK	215
Çocukluk Hak Mıdır, Sınıfsal Bir Lüks mü? Mevsimlik Tarım İşçiliğinde Çocuk İstihdamı AV. ONUR ÖZCAN YENİAY	226

Çocuk Emeğinde <Görünmez> Sektörler ve
Yeni Koruma Modelleri

DOÇ. DR. EFE YAMAKOĞLU 237

Çocuk İstismarının Bir Diğer Yüzü:
Aile Yanında Çalışan Çocuklar

ARB. AV. ÖZLEM YILDIZ 244

Çocuk İşçiliğinin Önlenmesinde Kamunun
Denetim Sorumluluğu

AV. NEŞE YOĞUNALI 250

Sanat İle Emek Arasında:
Türkiye’de Çocuk Set İşçiliğinin Hukuki Görünümü

AR. GÖR. BURAK ORHAN 258

Çocuk İşçiliği İle Mücadelede Hak Temelli Yaklaşım:
Ulusal ve Uluslararası Düzenlemeler Işığında Bir Değerlendirme

DR. ZEYNEP REVA 269

Çıracak Ve Stajyer Emeğinin Yağmalanması

DR. MURAT ÖZVERİ 278

Kız Çocuklarının Ev İçi Emeğinin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği
Ekseninde Değerlendirilmesi

AV. ESMA MEMİ 289

Mevzuatta Yer Alan Çocuk İşçi Tanımının Uluslararası
Standartlara Uygunluğu

DOÇ. DR. ŞEBNEM KILIÇ 299

Tarım Sektöründe Çocuk Emeği İle Mücadele Yöntemlerini
Yeniden Düşünmek

PROF. DR. SEBİHA KABLAY 308

TAKDİM YAZISI

ÖZGÜR VE EŞİT ÇOCUKLAR

Av. Prof. Dr. İbrahim Özden KABOĞLU
İstanbul Barosu Başkanı

Özgür ve Eşit Çocuklar¹

Özgürlük, hak, insan hakları, hukuksal eşitlik, eşit özgürlük, ayrımcılık yasağı, haysiyet (onur) gibi temel kavramlardan hareketle insan hakları genel kuramı oluşturulur. Bu kuram, “insan haysiyeti” temelinde “özgürlük ve eşitlik” denklemine dayanır.

Özgürlük, herkese tanınmış bir insan hakkıdır. Hukukça yasaklanmamış olan, yasal ve serbest olandır. Özgür olmak, başkasına karşı öne sürülebilen haklara sahip olmaktır. Kişi, şu ya da bu biçimde karar verme ve davranma, iradesi doğrultusunda yapma ya da yapmama yetkisi ile «özgür»dür.

Özgürlük, bütün hakların ortak kökenidir; haklar ise özgürlükleri kullanmak için kişiye hukukun verdiği yetkilere. Hakkın mahkeme önünde öne sürülebilme özelliği var. Örneğin, seyahat özgürlüğünün kullanılması ilgilinin iradesine bağlıdır. Hak ise, ancak bunun uygulamaya konması durumunda —pasaport için yapılan başvurunun reddi gibi— bir

1 İbrahim Özden, Kaboğlu, Çocuklar ve Anayasa, Tekin Yayınevi, 1. Bası, Nisan 2018, s. 57-61.

dış engelin ortaya çıkmasında gündeme gelebilir. Burada öznel hak, özgürlük önündeki engelin aşılmasında hukukun tanıdığı başvuru yollarını kullanma yetkisi şeklinde somutlaşır. Her özgürlük ihlalinde hak doğar.

Özgürlük, «yapabilmek» ve karar vermek ise hak «istemek»tir. Bu ayrım çerçevesinde, “çalışma ve sözleşme hürriyeti” (1982 Anayasası, Madde 48) bir iktisadi özgürlük; “çalışma hakkı ve ödevi” (Madde 49) ise bir sosyal haktır.

İnsan hakları, devlet açısından en az üç gerekliliği kapsamına alır: Saygı göstermek, korumak ve ilerletmek.

- **Saygı göstermek:** Devletin birey hak ve özgürlüklerinin kullanılmasını engellemekten kaçınma yükümlülüğü.
- **Korumak:** Devletin, kişi hak ve özgürlüklerini zedeleyici eylem ve işlemleri önleyici zorunlu önlemleri alma yükümlülüğü. (Bu yükümlülük, özel kişiler arasındaki ilişkiler açısından da geçerli.)
- **İlerletmek:** Devletin, insan haklarının etkili ve eylemli biçimde kullanılabilmesini sağlamaya yönelik edimlerde bulunma yükümlülüğü.

Saygı, koruma ve ilerletme yükümlülükleri, konut dokunulmazlığı ve konut hakkı bakımından şöyle somutlaştırılabilir: Anayasada yazılan koşullara uyulmadan kimsenin konutuna girilemez. Kamu görevlileri, kendileri giremediği gibi başkalarının da girmesine engel olmakla yükümlüdürler. Bu aynı zamanda kamu görevlilerinin konut dokunulmazlığını sağlama ödevidir. Devletin konutu olmayanlara barınma hakkı sağlaması ise insan haklarını geliştirme yükümlülüğü anlamına gelir.

Bu gereklilikler, çocuk hakları bakımından haydi haydi geçerli. İnsan hakları-devlet ilişkisinde, “insan haklarına dayanan devlet” anlayışı tam da bu bakımdan özel önem taşımakta.

Eşitliğin Üç Boyutu

Eşitlik kavramı, hukuk önünde eşitlik, fırsat ve olanak eşitliği ile onursal eşitlik olarak üç gruba ayrılabilir.

• Hukuk önünde eşitlik

Hukuk, kişi özgürlüğünü eşit ve evrensel ölçülerde belirler. Bu evrensel ve eşit ölçüyü uygularken hukuk, bireyin özgürlüğünü insanlar arasındaki ilişkilerde değerlendirir, onun “ölçüsü»nü ayarlar ve düzenler. Kısaca, “özgürlüğün matematiği olarak hukuk” eşitliği ifade eder.

Özgürlük herkes tarafından ulaşılabilir değilse özgürlük yoktur. Hukuki eşitlik, öznelerin eşitliğini, serbest bireyler olarak insanların eşitliğini anlatır. Hukuk, bireylerin tam bir eşitlik içinde işlem görmelerini gerekli kılar. Hukuk önünde sadece özgür insanlar eşit olabilir. Şu halde eşitlik, özgürlüğün gelişimini değerlendirme aracı ve onu ilerletme ilkesidir. Keyfiliği dışlayan ve ayrımlara elden geldiğince izin vermeyen bir toplumda birey ve grupların özgürlüğü daha iyi korunur; hukuksal güvenlikleri de daha kolay sağlanır.

Eşitliği güvence altına almak, hak sahiplerinin ondan yararlanacak konumda olmasını sağlamaktır. Hukuk eşitliği, özgür kişilerin eşitliği, yani özgürlükte eşitliktir. Hukukun özünü, dilini ve araçlarını belirleyen bu eşitliktir. Dolayısıyla “eşit özgürlük” insan haklarının hem sınırı hem de güvencesidir. Yasa önünde eşitlik, hukuk önünde eşitlik kavramına göre daha dardır.

Çocukların hukuk önünde eşit olması, eşit işlem görmesini gerekli kılar.

• Fırsat ve Olanak Eşitliği

Fırsat ve olanak eşitliği, yurttaşların toplumsal, iktisadi ve kültürel hak ve olanaklardan eşit yararlanmasını gerektirir. Fırsat ve olanak eşitliği, yetişkinlere göre çocuklar için öncelikle geçerli kılınmalıdır. Çünkü çocuklar eşitlik ilkesinden yararlanamaz ise, eğitim hakkından ve gelişme hakkından da yeterince yararlanamaz. Bu nedenle çocukların beslenme ve barınma gibi birincil gereksinimleri yanında, eğitim hakkı bakımından da olanak ve fırsat eşitliği öne çıkıyor.

Fırsat ve olanak eşitliği, çocuk hakları bakımından “paylaşılmış özgürlük” kavramı ile ifade edilebilir. “Paylaşılmış özgürlük” toplumsal dengesizliklerin en aza indirildiği göreceli bir eşitlik ortamında gerçeklik kazanabilir. Böylece, toplumsal ve iktisadi alanda eşitlik, “fırsat ve olanak eşitliği” kavramına dönüşür. Hukuki eşitliği anlamlandıran da budur.

BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi, taraf devletleri, sözleşmede yer alan bütün ekonomik, sosyal ve kültürel haklardan yararlanmada erkek ve kadının sahip olduğu eşit hakkı sağlama yükümlülüğü altına sokuyor (Madde 3). Bütün haklardan yararlanma bakımından aynı hukuki durum “yasa önünde eşitlik”, devletlerin toplumsal eşitliği sağlamak için olumlu önlemler alması, “fırsat ve olanak eşitliği” anlamına gelir.

Toplumda eşitlik yönünde sürekli ilerleme kaydetmenin yolu, çocukların fırsat ve olanak eşitliğinden yararlandırılmasından geçer.

• Farklı Olma Hakkı

Onursal eşitlik, farklı olana saygı ve ayrımcılık yasağını gerekli kılar. “Farklı olma hakkı” eşitlik ilkesinin bir görünümü olarak farklı olanların hukuk önünde eşit olduğu anlamına gelir. “Farklılık” bir varlığı diğerinden ayıran özelliktir. Bu hak, hukuksal temellerini, eşitlik ilkesinin değişik bireysel durumlara uyarlanmasında bulur. Ayrım hukuki olarak ifade edildiğinde, “ayrımcılık” yapılmış olur. Eşitlik ilkesi değerini insan hakları alanında kazanır. Bireyin gelişip serpilmesi insan haklarının ideolojik amaçlarından biridir.

“Haklarda eşitlik” ulusal ve uluslararası çağdaş metinlerde farklı biçimlerde yer alır. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, birçok bakımdan “eşit hak ve eşit özgürlük” ilkelerini öngörür (Madde 1-2). İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi’nin öngördüğü “hak ve özgürlükler yönünden eşitlik” hükmü (Madde 14), yasa koyucu için yasaların eşitlik temelinde hazırlanması gerektiğini ifade eder. Evrensel Bildirge’den esinlenen ve “ayrımcılık yasağı” kenar başlığı taşıyan bu madde şöyle: “Bu sözleşmede tanınmış olan hak ve özgürlüklerden yararlanma, cinsiyet, ırk, renk, dil, din, siyasal veya diğer kanaatler, ulusal veya sosyal köken, ulusal bir azınlığa mensupluk, servet, doğum veya herhangi başka bir durum bakımından hiçbir ayrımcılık yapılmadan sağlanır.”

Eşitlik fikri geliştirildiği ve farklı olana saygı kültürü yaygınlaştırıldığı ölçüde çocuk haklarının gelişmesine elverişli bir toplumsal ortam yaratılmış olur.

SUNUŞ

Çocuk işçiliği, uzun yıllardır farklı biçimlerde varlığını sürdüren yapısal bir sorun olmasının yanı sıra, güncel ekonomik ve toplumsal koşullar içerisinde yeni görünüm biçimleriyle de devam eden çok boyutlu bir hak ihlali alanı olarak varlığını sürdürmektedir. Bu durum, çocukların eğitim, gelişim ve korunma hakları arasında tesis edilmesi gereken dengenin giderek daha karmaşık ve çok boyutlu bir ihlaller bütününe dönüşmesine yol açmaktadır.

Bu bağlamda, eğitim süreçleri ile çalışma yaşamı arasındaki sınırların belirsizleşmesi önemli bir risk alanı olarak ortaya çıkmaktadır. Özellikle Mesleki Eğitim Merkezleri (MESEM) üzerinden yürütülen uygulamalar, çocuk emeğinin niteliği ve hukuki çerçevesi bakımından çok yönlü tartışmaları beraberinde getirmekte; konu yalnızca eğitim politikalarıyla sınırlı kalmayıp çocuk hakları ve sosyal devlet yükümlülükleri ile doğrudan ilişkilendirilmektedir.

Bu kapsamda, İstanbul Barosu Çocuk Hakları Merkezi olarak, bu özel sayıda 34 yazarın katkılarıyla MESEM uygulamaları ve çocuk işçiliği meselesi çok boyutlu bir perspektifle ele alınmıştır. Çalışma, mevcut sorun alanlarını görünür kılmanın yanı sıra çocukların üstün yararı ilkesine dayalı çözüm önerilerinin geliştirilmesine katkı sunmayı hedeflemektedir.

Katkı sunan tüm yazarlara ve kapak resimini çizen Füsun Turcan'a teşekkür eder, bu çalışmanın çocuk hakları alanındaki tartışmalara katkı sağlamasını temenni ederiz.

İstanbul Barosu
Çocuk Hakları Merkezi

ÇOCUK İŞÇİLİĞİN SİYASETSİZLİĞİ

Doç. Dr. Taner AKPINAR¹

Çocuk işçilik olgusu Birleşmiş Milletler ve Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) tarafından 1990'lardan beri ortadan kaldırılması gereken bir sorun olarak ele alınıyor. Bu kuruluşlar o yıllardan beri ulus devletlerin de bu konuda önlemler alması için baskı uyguluyor. Çocuk işçiliğın neden daha önce ya da sonra değil de sözü edilen dönemde yok edilmesi gereken bir sorun olarak gündeme getirildiğı aslında sermayedar sınıflar arasında küresel ölçekte cereyan eden sınıf savaşımı ile ilişkilidir. 1980'lerden itibaren sermayenin coğrafi göçü yaşanmaya başlamış ve göç yoluna koyulan sermaye çevrelerinin kondukları yerleri belirleyen temel etkenlerden biri de geçici, güvencesiz, ucuz ve örgütsüz işgücü havuzları olmuştur. Bu havuzlarda elbette çocuk işçiler de vardır ve sayıları da boldur. Bu bağlamda adı geçen uluslararası kuruluşların çocuk işçiliğı yok edilmesi gereken bir sorun olarak gündeme getirmesi çocuklara duyarlı olmalarından değil, göç edip rekabet avantajı sağlayan sermaye çevrelerine karşı diğerlerinin çıkarlarını koruma telaşına düşmelerinden kaynaklanıyor. Zira ILO'nun varlık nedenlerinin başında bu bağlamda yerine getirdiğı işlevler gelmektedir (Ghebali, 1989: 5). Bu kuruluşların çocuk işçilikle mücadele adı altında yürüttükleri faaliyetlere yakından bakılırsa, daha çok uluslararası ticareti yapılan ürünlerin üretim süreçlerine yoğunlaştıkları görülür. Dolayısıyla ger-

---

1 Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi.

çekte çocuk işçiliği yok etme değil, küresel ölçekte iş yapan sermayedar sınıflar arasındaki rekabet savaşında, savaşın tarafları açısından kabul edilebilir bir düzeyde tutma amacı güdülmektedir. Ulusal düzeyde resmi olarak çocuk işçilik ile mücadele adı altında yapılanlar da bundan daha fazlası değildir, hatta bütünüyle uluslararası kuruluşlar tarafından oluşturulan gündeme endekslidir.

Bu nedenle kapitalistlerin çıkarlarını önceleyen resmi mücadeleye gündemlerinin dışına çıkıp tabandan yükselen bir hareket geliştirmek gerekiyor. Uluslararası düzeyde, 1990'larda, kendilerine Çalışan Çocuklar Hareketi diyen bir hareket ortaya çıkmıştı. Türkiye'de de çocuk işçilik karşıtı bir hareketin varlığından söz edilebilir. Ancak, bu gibi hareketler de şimdiye kadar çocuk işçiliğin önüne geçebilmiş değildir ve böyle giderse gelecekte de geçeceğe benzemiyor. Önce ilkini sonra da ikincisini irdeleyerek bunun nedenlerini belirlemeye çalışalım.

1990'lı yıllarda, bir yandan ILO öncülüğünde resmi bir gündem oluşturulurken bir yandan da tüketici kesimlere hitaben, üretim sürecinde çocuk işçilerin çalıştırıldığı ürünlerin satın alınmaması çağrısında bulunan *toycott* kampanyaları düzenlenmiştir (Erdoğan, 2006: 276). Çalışan Çocuklar Hareketi'nin bu ortamda ortaya çıkması bir tesadüf değil, resmi gündeme karşı bir tepkidir. Bununla birlikte, bunun, çocuk işçiler lehine bir tepki olduğunu söylemek zordur. Çalışan Çocuklar Hareketi (The International Working Group on Child Labour, 1997), her şeyden önce, çocuk işçileri özne konumuna koyan bir yaklaşıma sahip olduğu gerekçesiyle savunulmaktadır. Buna göre, çocuk işçileri yoksulluk ve cehaletin

kurbanı olarak görüp nesneleştiren hakim yaklaşımlara karşı, Çalışan Çocuklar Hareketi'nin çocukları özneleştiren bir yaklaşıma sahip olduğu ileri sürülmektedir (Nieuwenhuys, 2009). Ancak, bu harekete ve bunu idealize eden görüşlere temkinli yaklaşmakta yarar var. Öncelikle belirtmek gerekir ki, Çalışan Çocuklar Hareketi çocuk işçilerin kendilerinin değil, aktivistlerin, akademisyenlerin ve bazı uluslararası kuruluşların temsilcilerinin başı çektiği bir harekettir. 1990'ların başlarında varlık kazanan bu hareket, 1996'da, Hindistan'da, Kundapur kasabasında yaptığı toplantının ardından taleplerini içeren 10 maddelik bir bildiri yayınlamıştır. Taleplere bakılırsa çocuk işçilik olgusunun nedenleri konusunda gerçekçi bir yaklaşım ortaya konulmaktan çok, bu olgunun meşrulaştırılmaya çalışıldığı görülmektedir. Çalışan Çocuklar Hareketi, çocuk işçilik olgusunun kabul edilmesini, çocuk işçilerin ürettiği ürünlerin boykot edilmemesini, çocuk işçilerin kendilerinin ve yaptıkları işlerin güvenceye kavuşturulmasını, var olan duruma uygun bir şekilde, başka bir ifade ile, çalışmaktan geri kalmayacakları bir şekilde, genel ve mesleki eğitim fırsatlarının yaratılmasını ve uluslararası düzeyde kararların alındığı süreçlere katılmayı talep etmektedir (The International Working Group on Child Labour, 1997). Sonuç olarak, bu, çocuk işçilerin kendilerinin değil, onların adına ve yararına hareket ettiğini söyleyen seçkinlerin başını çektiği ve çocuk işçilik olgusuna karşı çıkan değil, özünde bu olgunun varlığının kabul edilmesine yönelik telkinde bulunan bir harekettir.

Türkiye'deki çocuk işçilik karşıtı hareketi bahse konu edersek, öncelikle, bunu, çocuk işçiliğe karşı çıkan kesimlerin hepsini kasteden bir anlamda kullandığımı söylemeliyim. Bu kesimler akademisyenlerden, eğitimcilerden, hekimlerden,

hukukçulardan, gazetecilerden, sendikacılardan, meslek odaları ve sivil toplum örgütü mensuplarından oluşuyor. Projecilik faaliyetleri kapsamında çocuk işçilik olgusunu araştırmakla, deyim yerinde ise, ekmek kapısı haline getirenler de vardır, ancak, bunları çocuk işçilik karşıtı hareketin içinde saymamak gerekir.

Çocuk işçilik karşıtı hareketin ismiyle müsemma bir hareket olduğu noktasında hakkını teslim etmek gerekir. Bununla birlikte bu hareketin çocuk işçilik olgusunu dönüştürebilecek bir etki yaratamadığı da ortadadır. Dolayısıyla çocuk işçiliğinin nedenleri arasında diğerleri yanında dönüştürücü bir siyasetin geliştiril(e)memiş olduğunu da sayma ve var olan hareketin kendisinin eleştirisini yapma gereği doğmaktadır. Bu konuda söyleyeceklerime geçmeden önce, bunları bir bilirkişi edasıyla harekete ivme kazandıracak sihirli reçete olarak değil, hareketin sorunlarını tartışmaya imkan verecek bir çerçeve çizme çabası olarak kaleme aldığımı belirtmemde yarar var. Bu bağlamda dört temel öncelikli sorundan söz etmek gerekiyor.

İlk olarak çocuk işçilik karşıtı harekete çocuk işçilerin kendilerinin yeterince dahil edilmemesine dikkat çekilmelidir. Bu durum sorunun öznelere ile öznelere yararına geliştirilen hareket arasında ister istemez mesafe oluşmasına yol açmaktadır. Bütün toplumsal olgular gibi çocuk işçilik olgusu da tarih ve toplum dışı mutlak bir olgu değil, sürekli değişip dönüşen çok boyutlu ve dinamik bir olgudur. Çocuk işçilerin kendilerinin olması gerektiği düzeyde harekete dahil edilmemesi, özellikle olgunun dinamizminin sürekli ve sistematik olarak harekete taşınmaması gibi bir eksikliğe yol açmaktadır. Olgunun bilgisi görece uzun aralıklarla yapılan saha araştırmalarıyla edi-

nilmekte, öyle olduğu için de olgunun dinamizminin gerisine düşülebilmektedir.

İkinci olarak olgunun bilimini yapmakla fazlaca meşgul olmanın bir sorun olduğuna işaret etmek gerekiyor. Elbette toplumsal sorunların kaynağındaki nedenlerin bilimsel olarak açığa çıkartılması öncelikli bir iştir. Bu, sorunu dönüştürmeye yönelik olarak geliştirilecek siyaset için olmazsa olmazdır. Ancak, çocuk işçilik karşıtı hareketin içinde olan farklı çevreler, çoğu kez birbirlerinden ayrı ve habersiz olarak benzer bilimsel araştırmaları/tartışmaları yineleyip durmaktadırlar. Örneğin son zamanlarda farklı kesimler tarafından MESEM'ler hakkında yapılan bilimsel etkinlikler incelenirse, bunların neredeyse aynı içeriğe sahip olduğu dahası davet edilen konuşmacıların bile aynı kişiler olduğu görülür.

Tam da bununla bağlantılı olarak üçüncü sorun çocuk işçilik karşıtı hareketin dağınık, parçalı yapısıdır. Çocuk işçilik karşıtı çevreler ortak bir zeminde iş ve güç birliği içinde hareket etmek yerine her biri kendi başında faaliyetlerini sürdürmektedir. Bu durum hem kaynakların, zamanın ve enerjinin boşa harcanmasına yol açmakta hem de siyasi olarak hareketin etkisini azaltmaktadır. Birbirinden ayrı olarak tekrarlanıp duran benzer faaliyetler yerine getirilmesi gereken bir tür kültürel ritüle dönüşmektedir.

Son olarak da hareketin dönüştürücü bir siyaset üretmesini tartışmaya açmanın bir zorunluluk haline geldiğini vurgulamak gerekiyor. Çocuk işçilik hareketi içinde olanlar siyasi olarak birtakım hukuki, etik, ahlaki, vicdani vb. ilkeler üzerinden devleti ve sermaye çevrelerini kınayan/protesto eden açıklamalar yapmakta ya da eylemler gerçekleştirmek-

tedir. Bu gibi tepkiler de çoğunlukla çocuk işçilerle ilgili sorunlar meydana geldikten sonra gösterilmektedir. Bu çabalar elbette kıymetlidir, ancak, bunların ötesine çok fazla geçilemediği için dönüştürücü sonuçlar alınamamaktadır. Çocuk işçilik karşıtı hareketin içinde olanlar çocuk işçilerin kendilerini de harekete dahil edip bir araya gelerek ortak hareket etmelidir.

KAYNAKÇA

- Erdoğan S. (2006). Küreselleşme Sürecinde Uluslararası Sendikacılık. Ankara: İmge Kitabevi.
- Ghebalı V. Y. (1989). The International Labour Organization –A Case Study on the Evolution of U.N. Specialised Agencies. Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers.
- The International Working Group on Child Labour (1997). Have we asked the children?. http://www.concernedforworkingchildren.org/wp-content/uploads/Have-we-The-Children-discussion-paper_IWGCL-1.pdf
- Nieuwenhuys O. (2009). From Child Labour to Working Children's Movement. In J. Qvortrup, W. A. Corsaro and M-S. Honig (eds.) The Palgrave Handbook of Childhood Studies. London: Palgrave McMillan, pp. 289-300.

MESLEK EĞİTİMİ VE TÜRKİYE'DE HİZMET SEKTÖRÜNDE ÇOCUK İŞÇİLİĞİ

Av. Seda AKÇO¹

I. Mevcut Durum Özeti

Dünya genelinde çocuk işçiliği, çocukların gelişimini tehdit eden en büyük engellerden biri olmaya devam etmektedir. ILO verilerine göre dünyada **160 milyon çocuk işçi**² bulunurken, Türkiye'de 2019 yılı itibariyle 5-17 yaş grubunda **720 bin çocuk** ekonomik faaliyetlerde yer almaktadır.

Türkiye özelinde çocuk işçiliğinin görünümü son yıllarda tarımdan hizmet sektörüne doğru kaymıştır. 2019 verileri, çalışan çocukların **%45,5'inin hizmet sektöründe** istihdam edildiğini göstermektedir. Bir başka ifade ile çalışan her iki çocuktan biri hizmet sektöründe çalışmaktadır. Hizmet sektörü; oto tamir, güzellik hizmetleri, konaklama, yiyecek-içecek ve sokak işleri gibi çok geniş ve heterojen bir alanı kapsamaktadır. Sektörün denetimi zor, küçük işletmelerden oluşması ve "çiraklık" adı altında çocuk emeğine duyulan yoğun talep, bu alanı çocuk işçiliği riskinin en yüksek olduğu merkez haline

1 İstanbul Barosu Çocuk Hakları Merkezi Üyesi & Türkiye Barolar Birliği Çocuk Hakları Komisyonu YK.

2 ILO "çocuk işçiliği"ni, çocuklar için zihinsel, fiziksel, sosyal veya ahlaki açıdan tehlikeli işler olarak tanımlamaktadır (<https://www.ilo.org/ipecc/facts/lang--en/index.htm>). Çocuk işçiliği ile birlikte çocukların yasal olarak çalışabileceği işleri de içeren daha geniş bir kavram olarak "çalışan çocuklar" ifadesi kullanılmaktadır. "Çocuk İşçiliği – Küresel Tahminler 2020" raporuna göre dünya çapında 5-17 yaş grubunda toplam 222 milyon çalışan çocuk bulunmaktadır.

getirmiştir. Araştırmalara³ göre, Türkiye’de hizmet sektöründe çocukların çalıştıkları alanlar arasında aşağıdakiler öne çıkmaktadır:

- Mesleki eğitim merkezlerinde çocukların hizmet sektörü içinde tercih ettiği öncelikli alanlar kuaförlük, berberlik ve oto tamirciliği olarak görülmektedir.
- Oto sanayide çalışan çocuklar genellikle boya, kaporta, egzoz ve tamir işlerinde çalışmaktadırlar. Yedek parça satışı gibi pazarlama işlerinde en az lise mezunu kişilerin istihdamı önceliklendirilmekte, çocukların çalıştırılması tercih edilmemektedir.
- Turizm sektöründe 3+ yıldızlı tesislerde denetimler daha çok olduğu için çalışan çocukların çoğu staj veya mesleki eğitim kapsamında çalışmakta, kayıtsız olarak çalışan çocuklar pansiyonlar gibi daha küçük tesislerde bulunabilmektedir.
- Pazar yerlerinde tezgâh açan tüm pazarcılar kayıtlı olduğu için onların yanında ancak kendi ailelerinden çocuklar yardım amacıyla çalışabilmekte ama kayıtsız olarak su, simit vb. satanlar arasında çocuklar görülebilmektedir.
- Sebze-meyve hallerinde kayıtlı çalışanlar arasında 18 yaş altı çocuklar bulunmamakta, ancak işçi aracılığıyla çalışan geçici işçiler (örneğin ürün ayıklama, sınıflama, paketlenme gibi işlerde çalışanlar) ve hamallar, çekçek yapanlar (hal dışında malların çekçek arabalarla taşınması işi) arasında çocuklar bulunmaktadır.

3 Kalkınma Atölyesi, Hizmet Sektöründe Çocuk İşçiliği, Ankara 2022, sf.28 <https://www.ka.org.tr/api/files/pdfs/f097ae13-4954-428b-8780-1aa5877308f7.pdf>

- Katı atık toplayıcılığı işinde çok sayıda çocuk çalışmakta, bu alanda çocuklar daha çok ayrıştırma gibi sokaktan veya çöp kutuları dan toplama işine göre hem daha az görünür hem de fiziken daha az zorlayıcı olan işleri yapmaktadırlar.
- Reklamcılık alanında çocuklar daha çok tabelacılarda getir-götür işlerini yapmaktadırlar.
- Sokakta çalıştırılan çocuklar genelde yaşça daha küçük olmakta ve sokakta mendil, su ve benzeri satma işlerini yapmaktadırlar.
- Göçmen çocuklar genelde oto sanayilerde veya göçmenlerin yoğun yaşadığı bölgelerde çay ocağı, lokanta gibi işletmelerde bulaşıkçılık, temizlik, komi, paket servis gibi işlerde çalışmaktadırlar. Ayrıca göçmen çocuklar katı atık toplayıcılığında da en fazla görülen kesimi oluşturmaktadır. ILO Türkiye Ofisi tarafından motokuryelik mesleğinin mevcut durumu ve yaşanan zorlukları anlamak için yürütölen saha araştırmasına katılan 150 motokuryenin yüzde 25'ini Suriyeli erkek motokuryeler oluşturmuş; Suriyeli motokuryeler arasında 18 yaşından önce Türkiye'ye göç etmiş 11 katılımcının tümünün motokuryeliğe 18 yaşın altında başladığı ileri sürölmüştür.⁴ Bu tespitler, hizmet sektöründe çocuk işçiliğinin önemli bir bölümünün kayıt dışı olduğunu göstermektedir. Kayıtlı çalışma, çocukların mesleki eğitim kapsamında hizmet sektöründe çalışmasını ifade etmektedir.

---

4 ILO (International Labour Organization). (2022). Motosikletli Kuryeler Odağında Teslimat Sektörü Çalışanlarında Psikososyal Risk Analizi. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/publication/wcms_837229.pdf

II. Mesleki Eğitim (MEM) ve Çalışma Biçimleri

Türkiye’de 2016 yılından bu yana mesleki eğitimin kapsamının genişletilmesi ve mesleki eğitim öğrencisi sayısının artırılmasına yönelik politikalar izlenmektedir. Bu kapsamda 2016 yılında yapılan yasal düzenleme ile çıraklık eğitimi **zorunlu eğitim kapsamına** alınmış ve MEM’ler dört yıllık ortaöğretim kurumları haline getirilmiştir.⁵ Aynı zamanda sistemin işleyişi şu esaslara dayandırılmıştır:

- **Eğitim Modeli:** Öğrenciler haftada 1-2 gün okulda teorik eğitim, 4-5 gün ise işletmelerde beceri eğitimi alırlar.
- **Sosyal Haklar:** MEM öğrencileri “öğrenci” statüsündedir ve iş kazası, meslek hastalığı ile hastalık sigortası primleri **devlet tarafından karşılanır**.
- **Ücret Düzenlemesi:** 9, 10 ve 11. sınıf öğrencilerine asgari ücretin en az %30’u, 12. sınıflara ise %50’si oranında ücret ödenir. 2021 sonundaki düzenleme ile bu ücretlerin tamamı devlet katkısı olarak karşılanmaya başlanmıştır.⁶

Nisan 2021’de OKKY’nin 135. maddesinde yapılan değişiklik ile bir usta öğretici bulunan işletmelerde beceri eğitimi alabilen öğrenci sayısı 12’den 40’a yükseltilmiştir.⁷ Ancak bütün bunlar uygulamada sistemin, çocukların eğitimden ziyade üretimin merkezine yerleştirildiği, sanayinin “ucuz iş gücü”

5 09 Aralık 2016 tarihli 6764 sayılı Milli Eğitim Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/12/20161209-5.htm>

6 21 Aralık 2021 tarihli 7346 sayılı Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/12/20211225-1.htm>

7 10 Nisan 2021 tarihli 31450 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan değişiklik <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/04/20210410.pdf>

ihtiyacını karşılayan bir mekanizmaya dönüşmesini desteklemekten öteye gitmemektedir. Nitekim bu süreçte sürdürülen çalışmalar da bu tespiti doğrular niteliktedir. 2019-2023 yıllarını kapsayan MEB Stratejik Planın da mesleki ve teknik eğitim-istihdam-üretim ilişkisini güçlendirmek temel hedeflerden biri olarak belirlemiştir. Bu hedefe ulaşmak için organize sanayi bölgelerinde bulunan mesleki ve teknik ortaöğretim kurumunu sayısını 70’den 90’a çıkarmayı planlamıştır.⁸ Aynı zamanda Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı ile imzalanan “mesleki ve teknik eğitim işbirliği protokolü”⁹ ile mesleki eğitim merkezlerinin organize sanayi bölgeleri içerisinde konumlandırılması öngörülmüş ve bu kapsamda 81 ildeki toplam 255 sanayi bölgesinde en az bir mesleki ve teknik Anadolu lisesi ya da mesleki eğitim merkeziyle eşleştirilme yapıldığı ve 255 mesleki eğitim merkezi irtibat bürosu açıldığı bildirilmektedir.¹⁰ Bu amaca yönelik olarak, 2017 yılından bu yana MEB Mesleki ve Teknik Eğitim Genel Müdürlüğü ile bakanlıklar, meslek örgütleri ve özel şirketler arasında 200’den fazla mesleki eğitim iş birliği protokolü imzalanmıştır.¹¹ Bu kapsamda Kültür ve Turizm Bakanlığı ile 2021 yılında imzalanan “mesleki eğitim iş birliği protokolü”¹² ile turizm alanındaki mesleki eğitim programlarında sektörün ihtiyacı doğrultusunda müfredat değişikliği yapılması ve yabancı dil (İngilizce, Rusça ve seçme-

8 MEB (Milli Eğitim Bakanlığı). (2019). Milli Eğitim Bakanlığı 2019-2023 Stratejik Planı. http://www.meb.gov.tr/stratejik_plan/

9 Protokole ulaşmak için: https://mtegm.meb.gov.tr/upload/meb_protokol/2021_1122_438_43-stb-protokol.pdf

10 <https://www.meb.gov.tr/mesleki-egitim-merkezleri-irtibat-burolari-aciliyor/haber/25117/tr>

11 MEB Mesleki ve Teknik Eğitim Genel Müdürlüğü tarafından imzalanan tüm protokol ve iş birliklerine ulaşmak için: https://mtegm.meb.gov.tr/protokol_listesi.php

12 Protokole ulaşmak için: https://mtegm.meb.gov.tr/upload/meb_protokol/2021_1213_751_41-meb-ktb-mem-protokolu.pdf

li bir dil)¹³ ağırlıklı bir mesleki eğitim programı uygulanması ve otellerin içerisine MEM kurulması kararlaştırılmıştır.

Meslek eğitiminin iş dünyası ile koordineli yürütülmesi, öğrencilerin güncel sektör ihtiyaçlarına uygun beceriler kazanmasını sağlayarak istihdam edilebilirliklerini artırır ve mezuniyet sonrası işe geçiş sürecini hızlandırır. Ayrıca işletmelerin nitelikli iş gücüne daha kolay erişmesine katkıda bulunur ve eğitim programlarının pratikle desteklenmesini sağlar. Ancak bu öğretme ve öğrenci odaklı bir sistemle mümkündür. Bu olmadığında eğitim-istihdam-üretim ilişkisinin çocuk haklarını ihlal eden dezavantajları da bulunmaktadır; öncelikle eğitim içeriğinin kısa vadeli sektör ihtiyaçlarına aşırı odaklanması, öğrencilerin daha geniş ve temel bilgi birikimi edinmesini sınırlandırabilir. Bunun yanında, iş dünyasının değişken yapısı nedeniyle programların sürekli güncellenmesi gerekliliği ek maliyet ve organizasyon yükü yaratır. Ancak asıl önemlisi öğrencilerin ucuz iş gücü olarak görülmesi ve eğitimden ziyade üretime katkı sağlamaya yönlendirilmesi riskinin ortaya çıkmasıdır. Bu durum, öğrenme sürecinin niteliğini zayıflatır. Bu risklere karşı öğrencilerin haklarının korunmasını sağlayacak politikalara ihtiyaç bulunmaktadır.

Çocukların staj yaptıkları ortamlar öğrenme sürecine ilişkin risklerin yanında iş güvenli ve çocuk istismarı açısından da riskler barındırmaktadır. 2021 yılında 14-18 yaş arası **17.977 sigortalı çocuk iş kazası geçirmiş**, 13 çocuk ise hayatını kaybetmiştir.¹⁴ Sektörel bazda öne çıkan riskler şunlardır:

13 <https://www.meb.gov.tr/kultur-ve-turizm-bakanligi-ile-mesleki-ve-tekni-egitimi-gelistirme-is-birligi-protokolu/haber/24588/tr>

14 SGK 2021 yılı istatistik bilgisi için bkz. <https://www.sgk.gov.tr/Istatistik/Yillik/fcd5e59b-6af9-4d90-a451-ee-7500eb1cb4/>

- **Oto Sanayi:** Asansöre sıkışma, üzerine araç veya parça düşmesi, kaynak işleri ve boya kimyasallarına maruziyet.
- **Güzellik Hizmetleri:** Kesici alet yaralanmaları, ağda yaptıkları, kimyasal maddelerin solunması ve sürekli ayakta kalmaya bağlı varis/omurga problemleri.
- **Turizm ve Gıda:** Islak zeminlerde kayma, sıcak su/yağ yaptıkları, ağır yük kaldırma ve personel servislerinde trafik kazaları.

Fiziksel risklerin ötesinde, özellikle usta-çırak hiyerarşisi içinde çocukların **sözel/fiziksel şiddet, kötü muamele ve istismara** maruz kalma riskinin ciddi boyutlarda olduğu saptanmıştır. Örneğin, 2017 yılında İstanbul'da çalışan 301 çocuk ile yapılan bir çalışmada, araştırmaya katılan çocukların yüzde 12'si işyerinde patron ya da ustalarından sık sık veya sürekli olarak şiddet gördüğünü ifade etmiş, seyrek de olsa kötü muamele gördüğünü söyleyen çocukların sayısı yüzde 50'nin üzerine çıkmıştır.¹⁵

III. Öneriler

III.1. Hizmet Sektöründe Çalışan Çocukların Korunmasına Dair Öneriler¹⁶

- **Ayrıntılı Haritalama:** Hizmet sektöründe çocuk işçiliğinin boyutlarını ve çalışma alanlarını (sanat, kültür, reklam dahil) belirlemek için kapsamlı bir haritalama çalışması

15 Semerci, P.U., Erdoğan, E., Durmuş, G. (2017).Çalışan Çocuk: Bağcılar ve Küçükçekmece Pilot Araştırması. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. <http://cocukisciligineson.bilgi.edu.tr/wp-content/uploads/2019/06/c%CC%A7a1%CC%B1s%CC%A7an-c%CC%A7ocuk-rapor.pdf>

16 Kalkınma Atölyesi, Hizmet Sektöründe Çocuk İşçiliği, Ankara 2022, sf.75-79 <https://www.ka.org.tr/api/files/pdfs/f097ae13-4954-428b-8780-1aa5877308f7.pdf>

yapılmalı; akademik ve sivil toplumun bu alandaki veri üretimi teşvik edilmelidir.

- **Kapsamlı Politika Geliştirme:** Yetişkinler için temel gelir güvencesi sağlayan, çocuk emeği sömürsünü engelleyen ve ebeveynlerin bakım kapasitelerini (gelir desteği, ebeveynlik becerileri, kreş vb.) güçlendiren politikalar hayata geçirilmelidir.
- **Erken Uyarı Sistemi:** Çocuklara yönelik riskleri takip edecek, özellikle okul devamsızlığını izleyen ve sosyal hizmetlerle eşgüdümlü çalışan bir erken uyarı sistemi kurulmalıdır.
- **Denetimlerin Artırılması:** Kayıt dışı çalıştırılan çocukların tespiti için denetimler alan ve içerik bakımından genişletilmeli; yerel yönetimlerin denetimdeki rolü ve sorumluluğu artırılmalıdır.
- **İhbar ve Müdahale Mekanizmaları:** Çocuk koruma sistemine yönelik ihbar mekanizmaları kolaylaştırılmalı, işverenler bu konuda bilgilendirilmeli ve koruyucu/destekleyici tedbirlerin denetimi sıkılaştırılmalıdır.
- **Kurumlar Arası Koordinasyon:** Çocuk İşçiliğiyle Mücadele Birimleri (ÇİMB), yerel yönetimler ve sivil toplum arasındaki operasyonel iş birliği güçlendirilmelidir.
- **Farkındalık ve Savunuculuk:** Tüketici bilinci artırılmalı ve reklamcılık gibi farkındalığın düşük olduğu sektörlerde çocuk emeğine karşı savunuculuk faaliyetleri yürütülmelidir.

III.2. Mesleki Eğitime Güvenin Arttırılmasına Dair Öneriler

- **Beceriye Dayalı İşlere Saygı:** Toplumda teknik ve beceri gerektiren işlere duyulan saygının artırılması için meslek örgütleriyle birlikte kamuoyu çalışmaları yürütülmelidir.
- **Eğitime İnançın Tesisi:** Veli, öğrenci ve işverenin mesleki eğitimin olumlu sonuçlarına inanması sağlanmalı; bu amaçla sadece tanıtım değil, sistemin niteliğini iyileştiren somut adımlar atılmalıdır.
- **Sosyo-Ekonomik Engellerin Aşılması:** Yoksul ailelerin, çocukları mesleki eğitime devam ettiğinde sosyal yardımlarının kesilmeyeceğine dair güvence verilmeli ve temel ihtiyaçlarını karşılayacak destekler sunulmalıdır.
- **Okul Sosyal Hizmet Birimleri:** Meslek liseleri ve Mesleki Eğitim Merkezlerinde (MEM), risk altındaki çocuk ve ailelere yönelik önleyici çalışmalar yapacak sosyal hizmet birimleri oluşturulmalıdır.

III.3. Mesleki Eğitimin Niteliğinin Arttırılmasına Dair Öneriler

- **Öğrenci Odaklı Yaklaşım:** Mesleki eğitim, iş piyasasının ucuz iş gücü talebinden ziyade öğrencinin ihtiyacına ve öğrenme sürecine odaklanacak şekilde yeniden tasarlanmalıdır.
- **Hak Temelli Yapılanma:** Çırağların hem öğrenci hem de çocuk oldukları unutulmamalı; eğitim hakkı ve çalışma hakkı çocukların yararı gözetilerek korunmalıdır.

- **İstihdam Bağlantısının Güçlendirilmesi:** Çocukların ilgi ve yeteneklerine uygun branşlara yönlendirilmesi için etkin bir değerlendirme mekanizması kurulmalı ve stajların eğitim sonrası istihdamla bağı kuvvetlendirilmelidir.
- **Konaklama İmkânları:** Ailelerinden uzakta staj yapmak zorunda kalan öğrenciler için güvenli ve ücretsiz yurt imkânları planlanmalıdır.
- **Kurumsal Kapasitenin Artırılması:** Meslek liselerinin teknolojik altyapısı güçlendirilmeli; öğretmenlerin riskleri fark etme ve rehberlik kapasiteleri artırılmalı, sosyal ve kültürel faaliyetler yaygınlaştırılmalıdır.
- **İşyeri Koşullarının İyileştirilmesi:** Usta öğreticilerin pedagojik formasyonları ve çocuk koruma konusundaki bilgi düzeyleri artırılmalı; iş sağlığı ve güvenliği tedbirleri mevzuata uygun şekilde sıkıca denetlenmelidir.

ÇOCUK İŞÇİLİĞİ İLE ÇOCUK SUÇLULUĞU: YAPISAL VE DÖNGÜSEL İLİŞKİNİN ANALİZİ

Av. Kardelen ATEŞCI¹

Çocuk işçiliği, tarihsel süreç içerisinde kültürel, toplumsal ve ekonomik koşullara bağlı olarak farklı biçimlerde ortaya çıkan ve dönüşen bir olgu olmuştur. Antik dönemlerden günümüze kadar çocukların üretim süreçlerine katılımı süreklilik göstermiş; ancak bu katılımın niteliği ve kapsamı dönemsel olarak değişiklik arz etmiştir². Bu değişimde özellikle sanayileşme süreçleri, sosyal politika yaklaşımları ve ekonomik yapıdaki dönüşümler belirleyici rol oynamıştır. Sanayi devrimi gerçekleşmeden önceki dönemde de çocuk, emeğin bir bileşeni olarak görüşmüş -örneğin ev içi emek, bağ bahçe işlerinde çalıştırılmış- yoğun bir emek sömürsüne maruz kalmıştır³. Sanayileşme süreciyle birlikte çocuk işçiliği yaygınlaşmış; çocuklar düşük ücret, uzun çalışma saatleri ve sağlıksız koşullar altında çalıştırılmıştır. Bu süreçte çocuklar yalnızca ekonomik üretimin bir unsuru olarak değerlendirilmekle kalmamış aynı zamanda hukuki düzlemde de yetişkinlerden farklı bir statüye sahip kabul edilmemiştir. Nitekim uzun bir dönem boyunca çocukluk, yetişkinliğin bir geçiş evresi olarak görülmüş; ço-

1 İstanbul Barosu Çocuk Hakları Merkezi Başkanı, LL.M.

2 Erözyürek Gülcan, Ayşegül, Çocuk İşçiliği ile Mücadele Ulusal Programının Politikadan Uygulamaya Eğitim Bağlamında Analizi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2025, s. 21.

3 Erözyürek Gülcan, s. 20.

cuklar, yetişkinlerle aynı ceza rejimine tabi tutulmuş; yaş, gelişim ve korunma ihtiyaçları büyük ölçüde göz ardı edilmiştir.

II. Dünya Savaşı sonrası ise birçok devlet, sosyal devlet anlayışının bir parçası olarak refah devleti anlayışını benimseyerek, çocukların kendilerine özgü haklara sahip olabileceği fikrini benimsemiş çocuk adalet sistemini de bu doğrultuda yeniden yapılandırmıştır⁴. 20. yüzyılla birlikte çocukluk kavramına bakış açısı değişmeye başlamış ve çocukların gelişimsel ihtiyaçları göz önünde bulundurularak özel haklara sahip olmaları gerektiği fikri yaygınlık kazanmıştır. Çocukların yetişkinlerden farklı fiziksel, bilişsel ve duygusal gelişim süreçlerine sahip olduğu gerçeği, onların korunmasını ve haklarının yasal güvenceler altına alınmasını zorunlu hale getirmiştir⁵. Bu bağlamda, 20. yüzyılda çocuk haklarının uluslararası⁶ düzeyde ele alınması ve hukuki düzenlemelere konu olması yönünde önemli adımlar atılmıştır. Ancak günümüzde sosyal devletin önleyici ve koruyucu politikalarının gerilemesi, artan ekonomik eşitsizlikler ve güvenlik odaklı politikaların

4 İrtiş Verda, Çocuk ve Genç Ceza Adaleti Politikaları: Muğlaklaşan Sınırlar, Yetişkinleştirilen Çocuk ve Gençler, Amme İdaresi Dergisi, Cilt: 48, Sayı: 1, 2015, ss. 89-110, s. 93.

5 Dirican, Rabia, Tarihi Süreçte Çocukluk ve Çocuk Hakları, Çocuk ve Gelişim Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 2, 2018, ss. 51-62, s. 52.

6 Çocuk haklarının tarihine bakıldığında, dört önemli belge yer almaktadır:

- 1924 Cenevre Çocuk Hakları Bildirgesi,
- 1959 Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirgesi,
- 1963 Türk Çocuk Hakları Bildirisi,
- 1989 Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi: Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, 20 Kasım 1989 tarihinde 44/25 sayılı kararla Çocuk Hakları Sözleşmesi'ni kabul etmiş ve imzaya açmıştır. Sözleşme, 49. madde gereğince 2 Eylül 1990 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Türkiye, Sözleşmeyi 14 Eylül 1990 tarihinde imzaladıktan sonra, Türkiye'nin onay belgeleri, 4 Nisan 1995 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliği'ne sunulmuş ve Sözleşme, 4 Mayıs 1995 tarihinde Türkiye için geçerli olmaya başlamıştır.

yükseliŐiyle birlikte çocuklar yeniden hem çocuk işçiliğinde hem de ceza adalet sisteminde görünür hale gelmektedir. Bu çerçevede yazıda, çocuk işçiliği ile çocuk suçluluğu arasındaki ilişkinin niteliği ortaya konulacak; bu iki olgunun birbirini besleyen süreçler olarak mı yoksa benzer yapısal koşulların farklı tezahürleri olarak mı incelenmesi gerektiği çocuk hakları perspektifinden değerlendirilecektir.

Çocukların suçla ilişkileneceği, çok katmanlı ve dinamik bir olgudur. Bu katmanlar, kimi zaman derinlemesine iç içe geçmekte kimi zaman ise yalnızca belirli noktalarda kesişmektedir. Ancak her iki durumda da bu çok katmanlı yapının doğru şekilde analiz edilmesi, sürecin anlaşılması ve etkili çözüm yollarının geliştirilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Çocukların suçla ilişkileneceği süreci, bazı durumlarda tek bir risk faktörünün doğrudan etkisiyle ortaya çıkabilse de çoğunlukla birden fazla risk faktörünün bir araya gelmesiyle şekillenmektedir. Dolayısıyla çocukların suçla ilişkileneceği süreçlerini açıklarken bireysel nedenlerle sınırlı bir yaklaşım yerine, bu faktörlerin birbiriyle etkileşimini dikkate alan bütüncül bir değerlendirme yapılması gerekmektedir.

Çocuğun suçla ilişkileneceğindeki risk faktörleri en geniş ifadeyle bireysel, ailesel ve çevresel etkenlerin bir araya gelmesiyle şekillenmektedir. Bu çerçevede, aile içi ihmal ve istismar, düşük sosyoekonomik koşullar, göç, bağımlılık, okuldan kopuş ve çocuk işçiliği gibi unsurlar çocukların suçla ilişkileneceği süreçlerinde belirleyici risk faktörleri arasında yer almaktadır. Özellikle ekonomik, toplumsal ve ailevi nedenlerle dezavantajlı koşullarda büyüyen çocukların, toplumsal normlara uyum sağlaması ve sosyal düzen içerisinde varlıklarını sürdür-

rebilmeleri güçleşmektedir⁷. Bu durum, çocukların suça yönelme riskini artıran bir zemin yaratmaktadır⁸. Nitekim günümüzde çocuk suçluluğu, bu çok boyutlu risk faktörlerinin etkisiyle giderek daha görünür hale gelen yapısal bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Yapılan araştırmalar da çocukların suça ilişkilenmesinde bireysel tercihlerden ziyade içinde buldukları sosyal ve ekonomik koşulların belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır⁹.

Çok katmanlı yapı içerisinde, çocuk işçiliğinin çocukların suça ilişkilenmesi üzerindeki etkisine odaklanmak önem arz etmektedir. Zira çocuk işçiliği, yalnızca ekonomik bir olgu değil; aynı zamanda çocukların sosyal çevreleriyle kurdukları ilişkiyi, eğitimle bağlarını, gündelik yaşam pratiklerini doğrudan etkileyen çocuğun emeğini istismar; haklarını ve üstün yararlarını gasp eden bir süreçtir. Nitekim Türkiye İstatistik

7 Vural, Talip; Yıldızlar Kübra, Suça Sürüklenen Çocuk ve Risk Faktörü, Sosyal & Beşeri Bilimlerde Araştırma ve Değerlendirmeler, Aralık 2023, ss. 1-23, s. 3, https://www.academia.edu/116379713/SU%C3%87A_S%C3%9CR%C3%9CKLENEN_%C3%87OCUK_VE_RISK_FAKT%C3%96RLER%C4%B0 (Erişim Tarihi: 22.3.2026); Özellikle sosyo-ekonomik açıdan olumsuz koşullarda yetişen çocuklar daha yüksek risk altında olduğu ve yapılan bazı araştırmalara göre şiddet eğilimi gösteren çocukların uzun süre televizyon izlediği; özellikle şiddet içerikli programlara yöneldiği; bu içeriklerdeki karakterlerle özdeşleşme, çocukların sosyal olaylara verdikleri tepkileri daha karmaşık hale getirdiği, şiddeti bir davranış biçimi olarak benimseme riskini artırdığına dair bkz. Özalp, Ahmet, Toplumsal Değişim Sürecinde Çocuk Suçluluğu: Eğilimler ve Etkiler, İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, C: 13, S: 1, 2024, ss. 446-466, s. 459, 460, Erişim Tarihi: 22.3.2026).

8 Vural; Yıldızlar, s.3.

9 Örnk: Yoksulluğun çocuklar üzerindeki en önemli etkilerinden biri suça sürüklenme olasılığını arttığına dair, Günaydın, Davuthan; Vatanel, Cengiz, Yoksulluk ile Çocukların Suça Sürüklenmesi Arasındaki İlişki: Tekirdağ/ Süleymanpaşa Örneğinden Ampirik Bulgular, İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi, C: 9, S: 25, ss. 765-785, s.769.

Kurumu (TÜİK) 2024 yılı verilerine göre, 15-17 yaş grubundaki çocukların işgücüne katılma oranı 2020 yılında %16,2 iken 2024 yılında %24,9'a yükselmiştir¹⁰. Bu artış, yaklaşık her dört çocuktan birinin çalışma hayatı içerisinde yer aldığını göstermektedir. Benzer şekilde UNICEF'in küresel ölçekte yayımladığı veriye göre, 2024 yılı itibarıyla dünyada yaklaşık 138 milyon çocuk işçi bulunmaktadır¹¹. Bu noktada yazı özelinde temel soru, çocuk işçiliğinin çocukların “çocuk olma ve çocuk kalma hakkını” ihlal etmesinin yanı sıra, çocukların suçla ilişkilendirme süreçleri üzerinde nasıl bir etki yarattığıdır. Başka bir ifadeyle, çocuk işçiliği, çocukları suçla temas etmesine neden olan bir risk faktörü olarak mı değerlendirilmelidir?

Bu soruya kısa bir yanıt vermek gerekirse “evet” demek mümkündür. Ancak asıl önemli olan, bu ilişkinin nasıl kurulduğunu ortaya koymaktır. Zira çocuk işçiliği ile çocuk suçluluğu arasındaki bağ, doğrudan ve tek yönlü bir nedensellikten ziyade, çoğu zaman yapısal koşulların bir sonucu olarak şekillenmektedir. Ailelerin yeterli maddi imkanlara sahip olmaması ve temel ihtiyaçlara erişimde yaşanan güçlükler, çocukların erken yaşta çalışma hayatına dahil olmasına neden olabilmektedir. Çocuklar, ailelerinin içinde bulunduğu yoksulluğu deneyimlerken, küçük yaşlarda çalışmak zorunda kalmakta denetimsiz sosyal alanlarla daha fazla temas kurmalarına yol açmaktadır. Özellikle sokakta çalışan çocuklar, ihmal,

10 Kurumsal olmayan çocuk nüfusun cinsiyete göre işgücüne katılma oranı (15-17 yaş) https://www.tuik.gov.tr/media/announcements/Turkiye_Cocuk_2024TR.pdf, s. 25; <https://www.isigmeclisi.org/21250-tuik-2024-cocuk-istatistiklerini-acikladi-15-17-yas-arasi-cocuklarin>. (Erişim Tarihi: 21.3.2026).

11 Veriye Dair: UNICEF <https://www.unicef.org/turkiye/bas%C4%B1nb%C3%BCltenleri/i%CC%87lerlemeye-ra%C4%9Fmen-hala-138-milyon-%C3%A7ocuk-i%CC%87C5%9F%C3%A7i-var> (Erişim Tarihi: 22.3.2026).

istismar ve suça maruz kalma/maruz bırakma bakımından daha yüksek risk altına girmektedir¹².

Bu kapsamda, Sahra Altı Afrika'da yürütülen bir araştırma¹³, çocuk işçiliğinin görülme sıklığında artış yaşandığını; bu alandaki sınırlı akademik çalışmaların varlığını dikkate alarak, çocuk işçiliğindeki artışın çocuk suçluluğu olgusu üzerinden daha iyi açıklanabileceğini ileri sürmektedir. Çalışma, çocuk işçiliğinin özellikle en kötü biçimlerinin, çocuk suçluluğu ile hem suça giden bir araç hem de başlı başına bir suç olgusu olarak ilişkilendirilebileceğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda araştırmaya göre çocuk işçiliği doğası gereği, reşit olmayan bireylere aynı anda hem mağdur hem de fail statüsüne neden olmakta; özellikle çocukların uyuşturucu ticareti, fuhuş ve benzeri yasa dışı faaliyetlerde araç olarak kullanıldığı durumlarla ilişkilendirilmektedir. Bununla birlikte, kanuni suçlar ve ihmal/terk edilme gibi durumlarda da çocukların benzer şekilde hem fail hem mağdur konumunda olabileceği kabul edilmektedir. Bu çerçevede, çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerine maruz kalan çocukların, diğer çocuklara kıyasla hem çocuk suçluluğu hem de ilerleyen dönemlerde yetişkin suçlarına yönelme açısından adeta "ham madde" niteliği taşıma ihtimallerinin daha yüksek olduğu değerlendirilmektedir. Öte yandan, çocuk işçiliği ile çocuk suçluluğu arasında çift yönlü bir ilişki bulunduğu da ortaya konulmaktadır. Nitekim çocuk işçiliği çocuk suçluluğunu beslerken, çocuk suçluluğu

12 Vural, Talip; Yıldızlar, s.9.

13 Nzeakor, Ogochukwu Favour; Nwoke, Chibuike Ndubuisi; Onuoha, Nnamdi Green, "Child Labour and Juvenile Delinquency in Sub-Saharan Africa", *Fuwukari Journal of Social Sciences (FUWJSS)*, Volume: 1, Issue: 1, Mart 2022, pp. 129-142, <https://fuwjss.com/wp-content/uploads/2023/04/Fuwjss-Vol-1-No1-Article-seven.docx.pdf>, (Erişim Tarihi: 21.3.2026).

da çocuk işçiliğine zemin hazırlayabilmektedir. Suç davranışı sergileyen çocukların çoğu zaman ebeveyn kontrolü ve bakımından uzaklaştığı; bu nedenle denetim mekanizmalarının zayıfladığı ortamlarda bulunma ihtimallerinin arttığı görülmektedir. Bu durum, söz konusu çocukların çocuk işçiliğine maruz kalma riskini yükseltmekte ve iki olgu arasındaki d6ngüsel ilişkiyi güçlendirmektedir.

Başka bir araştırma ise¹⁴, Nijerya'nın Niger Eyaleti'nde yer alan Chanchaga Yerel Yönetim Bölgesi'nde sokakta çalışan/çalıştırılan çocuklar ile çocuk suçluluğu arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Araştırma bulguları, sokakta çalışan/çalıştırılan çocukların suça yönelme olasılığının, sokakta çalışmayan akranlarına kıyasla daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır.

Nitekim Ankara'da emniyet birimlerine yönlendirilen çocuklar üzerine yapılan bir başka araştırmada da ¹⁵ çocuk işçiliğinin, çocuk suçluluğu bakımından önemli bir risk faktörü olduğu ortaya konulmaktadır. Araştırma bulgularına göre, çocukların çalışma hayatına katılması, sokakta ya da riskli çalışma alanlarında geçirilen süreyi artırmakta; buna karşılık bir sosyal denetim mekanizması olan okul ve aile ile kurulan ilişkilerin zayıflamasına yol açmaktadır.

14 Hassan, Ibrahim Muhammad; Akunesiobike, Chibueze Adindu; Ugwuoke, O. Cyril, "The Nexus of Street Trading and Juvenile Delinquency: A Study of Chanchaga Local Government Area of Niger State, Nigeria", International Journal of Research and Innovation in Social Science (IJRISS), Volume: 4, Issue: 5, Mayıs 2020, pp. 320-325, <https://rsisinternational.org/journals/ijriss/Digital-Library/volume-4-issue-5/320-325.pdf>, (Erişim Tarihi: 21.3.2026).

15 Karataş, Kasım; Erükçü Akbaş Gamze; Gülhan Orhan, Mehtap, Ankara'da Çocuk Suçluluğu: Emniyet Çocuk Şubeye Gelen Olgular Üzerinden Bir Değerlendirme, Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, C: 24, S:1, 2020, ss.137-156, s. 139, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1037923>, (Erişim Tarihi: 22.3.2026).

Yukarıdaki araştırmalar birlikte değerlendirildiğinde, çocuk işçiliği ile çocuk suçluluğu arasındaki ilişkinin yüzeysel bir kesişimden ibaret olmadığı; aksine bu iki olgunun derin aynı zamanda çok katmanlı bir biçimde iç içe geçtiği ve çoğu durumda birbirini besleyen “döngüsel” süreçler olarak işlediği anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak, çocuk işçiliği yalnızca bir sonuç ya da ekonomik bir faaliyet alanı değil; aynı zamanda çocuk suçluluğunu besleyen yapısal bir risk faktörüdür. Çocukları denetimsiz ve suça açık sosyal çevrelere yönlendiren, çocukların suçla temas etme ihtimalini arttıran, koruyucu mekanizmaları zayıflatan ve nihayetinde çocuğun “iyi olma hali”ni çok boyutlu biçimde zedeleyen bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Başka bir ifadeyle, çocuk işçiliği çoğu zaman “çalışma” olgusunun ötesine geçerek, çocukların suça açık sosyal çevrelerle temas kurmasına zemin hazırlayan bir süreç üretmektedir. Bu durum, suçun yalnızca bireysel tercihlerle açıklanamayacağını; aksine belirli sosyal ve mekansal koşullar içerisinde üretildiğini göstermektedir. O halde, suçun üretildiği alanların neresi olduğu, çocukların hangi ortamlarda bulunması gerektiği ve mevcut denetim mekanizmalarının yeterliliği gibi sorular önem kazanmaktadır. Söz konusu sorular, çocuk işçiliğinin yalnızca ekonomik bir sorun olmadığını; aynı zamanda çocukların korunma, gelişim ve katılım hakları başta olmak üzere çok sayıda çocuk hakkının ihlaliyle doğrudan bağlantılı olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim sömürü koşulları altında çalışan çocuklar, eğitim hakkından mahrum kalmakta, güvenli ortamlarda bulunma imkanını yitirmekte ve çoğu zaman ihmal, istismar ve suçla temas riskine açık hale gelmektedir. Bu bağlamda devlete düşen yükümlülük bu riskleri doğuran ya-

pısal nedenleri ortadan kaldırmaktır. Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme başta olmak üzere ilgili genel yorumlar ve ihtiyari protokoller çerçevesinde devletin temel sorumluluğu, çocuklarla değil, çocuk işçiliği ve onu besleyen yapısal eşitsizliklerle mücadele etmektir.

HİZMET SEKTÖRÜ ADI ALTINDA ÇOCUKLARIN CİNSEL SÖMÜRÜSÜ: JEFFREY EPSTEİN BELGELERİ VE ANKARA PAVYONLARI VAKALARI

Av. Fırat ÇİÇEK ¹

Av. Ezgi BAŞYAZICIOĞLU²

Çocuk işçiliği ülkemizde olduğu gibi tüm dünya ülkelerinin sosyal politikalarında en önemli sosyal sorun olarak tartışılmaktadır. “Çocuk işçiliği” sorunu çocukluk dönemini yaşayamadan ağır koşullarda çalışma hayatına katılan, temel haklarından mahrum kalan, çalıştıkları zaman fiziksel ve zihinsel gelişimlerini olumsuz etkileyen bir sorundur. Mevcut sorun çocuğa yönelik şiddet ve istismar sayısını artırmaktadır. Çocukların çalışma hayatında yer almasına dair yaşamış oldukları hak ihlalleri toplum ve akademi tarafından çok yönlü olarak tartışılmaktadır. Fakat sorun tam olarak çözülememiştir. Aksine her geçen gün daha da derinleşmektedir. Ülkemizin taraf olduğu Uluslararası Çalışma Örgütü’nün 138 No’lu Asgari Yaş Sözleşmesi gereğince İş Kanunu’nun 71.maddesi çocukların iş hayatında yer almasına yönelik mevzuat altyapısını oluşturmaktadır. Söz konusu mevzuat düzenlenmesi çocukların çalışma hayatında hangi şartlarda olacağına açıklık getirmekle birlikte yaşamış olduğu hak ihlalleri konusunda

1 İstanbul Barosu Çocuk Hakları Merkezi Üyesi.

2 İstanbul Barosu Üyesi.

çözümüne dair ne yapılacağı konusuna cevap vermemektedir. Çocukların çalıştırılmasının dar bir çerçeveden salt ekonomik bir sorun olarak görülmesinin sonucu olarak çocukların yaşamış oldukları hak ihlalleri göz ardı edilmektedir. Çocukların yaşadığı ihlallerin adli sistemde karşılığı olup olmadığı da tartışılmalıdır. Bu makalede ele alınan husus ise çocukların hizmet sektöründe yer aldıklarında yaşamış oldukları cinsel sömürünün toplum, medya ve adli yargı nezdindeki eksikliklerinin tespiti ve sorunun çözümüne dair değerlendirmemizdir.

Çalışan çocukların sayısını tutmak ve bu konuda veri çalışması yapmak sorunun çözümü için ilk adımlardan biridir. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi sonuçlarına göre, 2024'te Türkiye nüfusunun yüzde 25,5'ini 0-17 yaş grubundaki çocuklar oluşturmuştur. Hane halkı iş gücü araştırması sonuçlarına göre 2020'de yüzde 16,2 olan 15-17 yaş grubundaki çocukların iş gücüne katılma oranı 2024 yılında yüzde 24,9'e yükselmiştir. Yani 4 çocuktan 1'i işçi olarak çalışmıştır. 2024'te 15-17 yaş grubunda 3 milyon 894 bin çocuk bulunurken, bunların 970 bini kayıtlı işçi olarak çalışmıştır. Buna ek olarak, 504 bin çocuğun mesleki eğitim merkezleri kapsamında çalıştığı görülmektedir. Böylece toplamda çocuk işçi sayısı 1 milyon 474 bin sayısına ulaşmıştır. Fakat veri çalışmasında çocukların hangi sektörlerde çalıştığı oransal olarak açıklanmamıştır. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)'nün 2021-2025 yıllarına dair Türkiye'de Çocuk İşçiliğiyle Mücadele Programı kapsamında hazırlanmış olduğu raporda, ülkede 720.000 çocuğun çalıştığı açıklanmıştır. Çalışan çocukların yine bu rapora göre %30,8 'i tarım, %23,7'si sanayi ve %45,5'i ise hizmet sektöründe çalışmaktadır. Rapo-

run devamında çalışan çocukların %66,6'sı düzenli işyerinde, %30,4'ü tarla-bahçede, %3'ü seyyar işyerinde ve %0,5'i ise de evde çalışmaktadır. Hem TÜİK hem de ILO'nun raporu dik-kate alındığında çalışan çocukların büyük çoğunluğu hizmet sektöründe düzenli işyerinde çalışmaktadır. Değişen dünya şartları ve teknolojiyle birlikte hizmet sektöründe çocuk istihdamı göz ardı edilemeyecek kadar artmıştır. Hizmet sektöründe çalışan çocuklar fiziksel olarak daha kapalı alanlarda ve insan etkileşimi olan işleri yapmaktadırlar. Bunun sonucunda tarım ve sanayi alanında yaşanan ihlallerin dışında hizmet sektöründe çalışan çocuklar farklı ihlaller ile karşılaşmaktadır.

Hizmetler, tüketildiğinde herhangi bir somut mala sahip olmakla sonuçlanmayan, bir tarafın diğerine sunduğu mülkiyeti gerekli kılmayan soyut faaliyetlerden meydana gelen ürün çeşidi, ya da zaman, yer, biçim ve psikoloji bakımından yarar sağlayan ekonomik faaliyetler olarak tanımlanabilir. Collier ise hizmeti, *“üretildiği yerde tüketilen bir iş veya eylem, bir performans, sosyal olay veya çaba”* olarak tanımlamaktadır. Sonuç olarak hizmet, insanların ya da insan gruplarının, ihtiyaçlarını gidermek amacıyla belirli bir fiyattan satışa sunulan, elle tutulamayan, koklanamayan, kolay heba olabilen, standartlaştıramayan, yarar ve doyum oluşturan soyut faaliyetler bütünü olarak tanımlanabilir.³ Hizmet sektöründe üretimi gerçekleştiren birey ticari ilişkinin doğrudan objesi haline gelmektedir. Doğal olarak hizmeti yerine getiren bireyin insan etkileşimindeki performansı karşılığında işçilik ücretine hak kazanmaktadır. İnsan etkileşiminin yoğun olduğu ve performans dayalı işlerde çocukların çalıştırılması çocukların bedensel veya ruhsal suistimali sonucunu doğurduğu gibi çocuğa karşı cinsel suçların işlenmesine de zemin hazırlamaktadır. Adli sis-

teme ve medyaya yansıyan dosyalar nezdinde tartışmayı ülkenin taraf olduğu sözleşmeler ve iç hukuk mevzuatları dikkate alınarak derinleştirmek gerekmektedir.

Makalenin yazımı sürecinde Gazeteci Bahadır Özgür, *“İstanbul Ticaret Odası’nda tartışma yaratan sunum: ‘Seks sektöründe 100 bin kadın ve kız çalışıyor”* başlıklı yazısında, İTO’nun 12 Şubat’ta yaptığı toplantıda meclis başkanının konuşmasını kaleme aldı. Söz konusu yazıya göre meclis başkanı, Epstein skandalıyla ilgili olduğunu belirttiği konuşmasında İTO üyelerine bir sunum yaptı. Sunumun konusu “çocuklar ve genç kızlar”. 18 yaş altı 22 milyon çocuk nüfusunun içinde yer alan ve ‘hassas gruplar’ olarak tanımladığı kesime dair veriler verdiğini belirten Özgür, *“Çocuklara ilişkin resmi verilere ulaşmak neredeyse imkansız. Ancak nereden aldığımız bilmediğimiz verilerle meclis başkanının çizdiği tablo da korkunç”* ifadelerini kullandı.⁴ Aşağıda verdiğimiz sunumda ‘seks sektörü’ olarak nitelendirilen faaliyete sürüklenen ‘kadın ve kız çocuklarının’ sayısının 100.000 olduğu açıklanmıştır. Söz konusu verilerin hangi kaynaklardan alındığı bilinmemektedir. Fakat Türkiye’de cinsel sömürüye maruz kalan çocukların sayısı kamu otoritesi tarafından araştırılmamaktadır. Jeffrey Epstein belgelerinin teyit edilen kısmında global düzeydeki “çocuğun cinsel sömürüsü” vakalarının Türkiye’ye kadar uzandığı iddia edilmektedir. Bu hususta resmi kaynaklardan toplumdaki kaygıları giderecek açıklamalar yapılmamıştır. Aksine Jeffrey Epstein belgelerindeki Türkiye’ye ilişkin iddialar şüphelerini korumuştur. İşte tam bu dönemde dünyanın en büyük meslek örgütü olan İstanbul Ticaret Odası’nda yapılan meclis sunumunda Meclis Başkanı, Epstein belgeleriyle ilgili olduğunu savunduğu konuşmasında, *“Seks sektöründeki kadın ve kızla-*

rın toplamı 100 bin” ifadesini kullanarak hazırladıkları raporu paylaşmıştır. Türkiye’de çocuklar cinsel sömürünün bir parçası olarak kullanılmaktadır. Şu aşamada Epstein’in bir uzantısı veya Epsteinvari bir oluşum olup olmadığını bilinmemektedir. Ama ülkemizde aşağıda vereceğimiz örnekler doğrultusunda hizmet sektörü adı altında bulunan turizm faaliyetlerinde, masaj salonlarında ve eğlence mekanlarında çalışan çocukların cinsel sömürünün bir parçası olarak kullanıldığı görülmektedir. Epsteinvari bir oluşumun önüne geçilmesi ve çocukların cinsel sömürüsünün toplum nezdinde olağanlaşmaması için kamu otoritesi, adli makamlar ve medyanın üzerine düşen görevleri bulunmaktadır.

Türkiye’de Çocuk Nüfusu İçinde Hassas Gruplar (Yaklaşık)

Toplam 18 yaş altı nüfus: ≈ 22.000.000 Çocuk

Kategori	Yaklaşık sayı	Toplam çocuk nüfusuna oranı
Yetim/öksüz çocuk	350.000	%1,6
Devlet koruması altında (kurum + koruyucu aile)	25.000	%0,11
Cezaevi ortamındaki çocuklar	5.300	%0,02
Sokakta yaşayan/çalışan çocuklar	45.000	%0,2
Çalışan çocuklar (resmi veri)	720.000	%3,3
Çalışan çocuklar (geniş tahmin)	3.000.000	%13,6
Seks sektöründe kadın ve kızlar (toplam)	100.000	%0,45*

**Bu oran, toplam çocuk nüfusuna göre genel karşılaştırma amacıyla verilmiştir.
Bu grubun tamamı 18 yaş altı değildir; sektör genel kadın sayısını temsil eder.*

*Sunum haber linkinden alınmıştır.⁵

Çocuklara Yönelik Ticari Cinsel Sömürüyle Mücadele Ağının hazırladığı “Turizm ve Seyahatte Çocukların Ticari

Cinsel Sömürüsü Türkiye Raporu” nda hizmet sektöründe çalışan çocuklara yönelik cinsel sömürünün endişe verici düzeyde olduğu aktarılmıştır. Raporda çocuklar ile yapılan görüşmeler sorunu açıklar niteliktedir. Görüşülen Turizm ve Otel İşletmeciliği Bölümü öğrencilerinin yüzde 74’ü çocukların turizm ve seyahatte çocukların cinsel sömürü mağduru olduğunu düşünüyor. Otelde ve rehberlik bürolarında stajyer olarak çalışan bazı kızlar cinsel sömürüye maruz kalıyor. Antalya’da bir otel yöneticisinin anlatımı raporda şöyle yer alıyor: “*Turizmde kalifiye elaman bulmak çok zor. Çünkü stajyer adı altında çoğu öğrenci köle gibi ya belirli bir maaşla ya da parasız otellerde çalıştırılır. Otel departman müdürleri, çalışanlar tarafından da istismara uğrayanlar oluyor. Türk stajyerlerde de aynı durum yaşanıyor. İlk defa denizi gören, çoğu farkındalığı hiç olmayan çocuklar da fuhuşta otel içinde ve dışında kullanılabilir. Bunu bu sektörde sürekli duyuyoruz.*” Raporda Ankara’da görüşülen bir hakimin bazı turizm acentaları ve otellerin yanı sıra kimi masörlerin de “*hizmete aracılık*” yaptığına ilişkin ifadeleri dikkat çekiyor: “*Çocuklar burada anlaşıp Antalya’ya gidiyorlar. 1 hafta-15 gün fuhuş yapıp geri geliyor. Bir çocuk bir kadının evinde bu şekilde kalıyor. Cinsel sömürüde en dirençli, en güvenirliliği düşük olan masörler. Çocuk çalıştığı işlerden memnun. Bilgi vermek istemiyor. Polis müşteri gibi, sonra kız inkar ediyor. Bazı masaj salonunda çoğunlukla oral seks yapılıyor. Zaman zaman cinsel birleşme oluyor.*”²⁶

Geçtiğimiz yıllarda Kütahya’da bir masaj salonuna yapılan fuhuş operasyonunda küçük yaşta 2 kız çocuğunun zorla çalıştırıldığı ortaya çıktı. Küçük yaşta kız çocuğu ile fuhuş yaptığı iddiasıyla yakalanan bir şahıs, “*Yemin ediyorum fuhuş yapmadık. Bacaklarım ağrıyor deyince, ben de masaj yapayım*

dedim” diyerek kendini savundu. Kütahya İl Emniyet Müdürlüğü Asayiş Şubesi Ahlak Büro Amirliği ekipleri, ‘Fuhuş, fuhşa aracılık, teşvik veya zorlama’ suçlarının işlendiği iddiasıyla 3 masaj salonuna baskın yaptı.⁷

Ankara’da kız çocuklarının gece kulüplerinde çalıştırıldığı iddialarına ilişkin Ankara Cumhuriyet Başsavcılığı’nca yürütülen soruşturmada Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı yetkilileri de şüpheliler arasında yer aldığını söyledi. Soruşturma sonucu koruma altına alınan E.’nin danışmanlık sürecinde fuhuşa itilmesi iddiası bakımından kamu görevlileri hakkında “görevi kötüye kullanma” veya “görevi ihmal” yönünden dosyanın Memur Suçları Bürosu’na gönderileceği belirtiliyor.⁸

Yukarıda verilen rapor ve olaylar doğrultusunda hizmet sektöründe yer alan turizm faaliyetleri, masaj salonları ve eğlence mekanlarında çalışan çocukların cinsel obje olarak kullanıldığı görülmektedir. Fakat basına yansıyan kısımda adli birimlerin bu tür işyerlerine “fuhuş operasyonları” adı altında Türk Ceza Kanunu (TCK)’nın 227.maddesinde yer alan “Fuhuş” suçu üzerinden işlem yaptığı anlaşılmaktadır. Hizmet sektöründe çalışan çocukların cinsel sömürüsü maalesef medya ve toplum tarafından yalnızca “fuhuş operasyonu” adı altında yansıtılarak görmezden gelinmektedir. Bu tip dosyalara salt “fuhuş” dosyası olarak bakmak sorunu derinleştirmektedir. Çocukların hizmet sektöründe cinsel obje olarak kullanılması teknik anlamda “*çocuğun cinsel istismarı*” suçunu oluşturmaktadır. Bu tip dosyalarda soruşturmanın TCK’da yer alan “Çocuğun Cinsel İstismarı” ve “Reşit Olmayanla Cinsel İlişki” suçlarından yürütülmesi gerekmektedir. Çocukların bu işyerlerinde çalışan çocuk olarak yer alması hukuka uygunluk sebebi olarak değerlendirilemez.

Çocuklara karşı gerçekleştirilen cinsel şiddet eylemlerinde soruşturmalar daha etkin olmalıdır. Mağdurların yetişkin olduğu “Fuhuş” dosyalarından farklı olarak çocukların yer aldığı operasyonlarda TCK 103. ve 104. maddelerin üzerinden soruşturmanın yürütülmesi gerekmektedir. Keza aynı şekilde medya ve toplum olarak da bu tür dosyalar genel geçer “Fuhuş” dosyası olarak değil “Çocuk İstismarı” olarak görülmelidir. Çocuğun cinsel istismarı suçunu değerlendirilmeden sadece işyeri sahibi hakkında “fuhuş” suçundan işlem yapmak ve işyerini mühürlemek cezasızlık algısını oluşturmakla birlikte hukuki anlamda eksik bir yorumdur. Bu hususta çocuğa istismarda bulunan kişilerin tespiti ile istismar suçundan işlem yapılması gerekmektedir. Aynı şekilde çocuğu fuhuşa teşvik eden işyeri sahibi kişilerin de “Çocuk İstismarı” suçuna TCK’nın 39. maddesi gereğince yardım eden sıfatıyla iştirak ettiklerinden bahisle soruşturmaları gerekmektedir.

Bu bağlamda hukuki ihtilafı ortadan kaldırmak için TCK’nın 227.maddesinde yer alan “Fuhuş” suçunun yeniden ele alınması gerekmektedir. Maddenin birinci fıkrası çocuklar için düzenlenmiştir ve suçun ağırlaştırılmış hali olarak karşımıza çıkmaktadır. Hatta bu suçun işlenişine yönelik hazırlık hareketleri de tamamlanmış suç gibi cezalandırılır. Fakat hem birinci fıkrada hem de maddenin tamamında “çocuğun cinsel istismarı” suçu üzerinden failin ayrıca cezalandırılmasına dair bir düzenleme yoktur.

TCK’da hukuki anlamda bir diğer eksiklik ise hem 103 hem de 227. maddeler uyarınca suçun eş, üstsoy, kayın üstsoy, kardeş, evlat edinen, vasi, eğitici, öğretici, bakıcı, koruma ve gözetim yükümlülüğü bulunan diğer kişiler tarafından ya

da kamu görevi veya hizmet ilişkisinin sağladığı nüfuz kötüye kullanılmak suretiyle işlenmesi halinde, verilecek cezanın yarı oranında artırılacağı düzenlenmiştir. Suçun nitelikli haline dair olan kısımda sayılan kişiler arasında çocuğu çalıştıran işveren veya patronu yer almamaktadır. Bu suça dair caydırıcılığı arttırmak için çocuğu çalıştıran kişilerin de bu kapsamda olması gerekmektedir zira işyerindeki nüfuzu ve otoritesi sebebiyle bu suçu işlediği halde TCK uyarınca nitelikli hal olarak görülmeyecek ve ceza artırımına gidilmeyecektir. Türkiye'nin taraf olduğu Avrupa Konseyi Çocukların Cinsel İstismar ve Sömürüye Karşı Korunması Sözleşmesi'nin (Lanzarote Sözleşmesi) 28.maddesinde istismarın bir aile ferdi tarafından, çocukla aynı yerde yaşayan biri tarafından veya otoritesini suistimal eden bir kişi tarafından işlenmesi halinde ağırlaştırıcı şartların uygulanması öngörülmektedir. Söz konusu maddede *“otoritesini suistimal eden bir kişi tarafından”* ibaresinin geniş yorumlanması ve çocuğun çalıştığı işyeri sahibinin de bu kapsamda olması gerekmektedir.

Sonuç olarak, çocuk işçiliği temel bir çocuk hakkı ihlali olmasıyla birlikte çocukların sağlığı, eğitimi ve gelişimi için ciddi bir tehdittir. T.C. Anayasa'sının 41. maddesi çocukların korunması hususunda devletin pozitif yükümlülüğünü vurgular. Devlet bu yükümlülüğe rağmen koruyucu tedbirleri tam anlamıyla sağlayamamaktadır. Kamu otoriteleri tarafından hizmet sektöründe çalışan çocukların kaçının cinsel sömürüye maruz kaldığı, bu vakaların kaçının adli makamlara intikal ettiği ve kaçının mahkumiyetle sonuçlandığına dair düzenli bir veri paylaşımı da yapılmamaktadır. Kamu otoritelerinin saha çalışması yaparak sektörel bazda çocuk işçi dağılımıyla ilgili istatistik üretmesi, buna bağlı olarak politikalar geliştirmesi

ve önleyici mekanizmalar kurması gerekmektedir. Şeffaf veri paylaşımı sorunun tespiti ve önlenmesi açısından etkin sonuç doğuracaktır.

Sorunun çözümü cezai yaptırımlarla mümkün olmadığı gibi önleyici mekanizmalar da çok boyutlu şekillerde kurgulanmalıdır. 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun 176. maddesi uyarınca “*Mahalli belediyelerince bar, kabare, dans salonları, kahve, gazino ve hamamlarda on sekiz yaşından aşağı çocukların istihdamı menolunur.*” denilmek suretiyle pavyon ve benzeri eğlence mekanlarında çocuk işçi çalıştırılmasının önüne geçildiği düşünülse de makalenin başında verdiğimiz Ankaradaki kız çocukları veya masaj salonunda çalıştırılan çocuk örnekleri işbu kanun hükmünün caydırıcı nitelikte olmadığını ve bu vakaları önlemediğini açıkça ortaya koymaktadır. Caydırıcı düzenlemeler bir yana, hizmet sektöründe çocuk çalıştıran işyerlerine yönelik düzenli ve bağımsız denetimler artırılmalı; turizm, eğlence mekanları ve masaj salonları gibi yüksek riskli alanlarda özel denetim protokolleri oluşturulmalıdır.

Hizmet sektöründe yer alan çocukların karşılaştığı en temel sorunlardan biri de adli süreç içinde çocuk mağdurların yer aldığı dosyaların “fuhuş operasyonu” kapsamında değerlendirilmesi ve olayların gündeme “çocuk istismarı” başlığı altında değil “fuhuş” başlığı altında verilmesidir. Hizmet sektöründe çalışan bir çocuğun cinsel sömürünün bir objesi olarak kullanılması hem uluslararası sözleşmelere hem de iç hukukumuzaya aykırıdır. Çocuğun çalışan olması hukuka uygunluk sebebi olmadığı gibi suçun vasfını da değiştirmez. Bu sebeple adli makamlar tarafından çocukların yer aldığı ope-

rasyonlarda TCK 103. ve 104. maddeleri üzerinden soruşturmanın yürütülmesi gerekmektedir. Aynı şekilde doğru hukuki terminolojinin de medya ve yayın organlarınca kullanılması büyük önem arz etmektedir.

Çocukların hizmet sektöründe kullanılması, fuhuş çetelerince “istihdam” edilmesi bakımından uluslararası alanda karşılaştığımız güncel örnek Jeffrey Epstein dosyalarıdır. Çocukların sistematik ve organize biçimde sömürüldüğü bu dosyaların bir ayağının Türkiye’de olduğu iddia edilmektedir. Türkiye’ye ilişkin iddialar bakımından şeffaf biçimde araştırma, benzer yapılanmaların bulunup bulunmadığının tespiti çocukların korunması bakımından önemlidir.

Lanzarote Sözleşmesi’nin 28. Maddesinin d bendinde belirtildiği üzere suçun “otoritesini suistimal eden bir kişi tarafından işlenmesi” ağırlaştırıcı şartlardan biri sayılmıştır. Bu sebeple TCK’nın 103.,104. ve 227. maddelerinde düzenlenen nitelikli haller kapsamına, çocuğu çalıştıran işyeri sahibi veya işverenin otoritesini kullanmak suretiyle suçu işlemesi açıkça dahil edilmelidir. İşverenin işyeri içindeki otoritesi ve nüfuzu, çocuğun iradesini baskı altına alabilecek niteliktedir. Bu nedenle işverenin fiili, ağırlaştırıcı neden olarak düzenlenmeli ve ceza artırımına açıkça gidilmelidir.

Çocuk işçiliği yüzyıllardır kendini gösteren ve toplumca üstüne eğilinmesi gereken bir husustur. Geçmişten günümüze sektörel dağılımı değişmekle birlikte hizmet sektöründeki çocuk işçi sayısının artmasıyla çocukların yaşadığı hak ihlalleri gündeme gelmektedir. Etkin soruşturmalar, caydırıcı hukuki düzenlemeler, güçlü denetim mekanizmaları ve medyanın ve akabinde toplumun bilinciyle dönüşüm sağlanmadıkça sorun

derinleşecektir. Çocuğun ekonomik hayatta yer alması, hiçbir koşulda cinsel dokunulmazlığından feragat ettiği anlamına gelmez. Devletin pozitif yükümlülüğü, çocuğu her türlü cinsel sömürü riskine karşı etkin, bütüncül ve kararlı biçimde korumaktır.

NİTELİKLİ EĞİTİM ÇOCUK İŞÇİLİĞİNİ ÖNLER Mİ?

Av. Sıla ÇAMUR¹

Çocuk işçiliği, çocuğun gelişim hakkını, eğitim hakkını ve korunma hakkını zedeleyen çok boyutlu bir hak ihlalidir. Yoksulluk, gelir eşitsizliği, işsizlik, göç, savaş ve yerinden edilme, ailelerin geçim zorlukları, eğitime erişimde yaşanan güçlükler ve sosyal dışlanma gibi etkenler çocuk işçiliğini besleyen çok katmanlı bir yapı oluşturmaktadır. Bu nedenle çocuk işçiliği, yalnızca ekonomik koşulların sonucu olarak değil; çocuğun yaşam koşulları, aile yapısı, sosyal politikalar ve eğitim sistemiyle birlikte değerlendirilmesi gereken yapısal bir sorun olarak ele alınmalıdır. Çocuk işçiliğinin bu çok boyutlu niteliği, çözümünün de yalnızca yasaklayıcı düzenlemelerle değil, çocukları güçlendiren ve koruyan bütüncül politikalarla düşünülmesini gerekli kılmaktadır.

Bu çok katmanlı yapı içinde eğitim hakkı özel bir yerde durmaktadır. Eğitim hakkı, bireyin yalnız bilgi edinmesini sağlayan bir hak değil; aynı zamanda toplumsal yaşama katılımı, haklarını kullanabilmesi ve insan onuruna uygun bir yaşam kurabilmesi için temel bir güvencedir. Eğitime eşit erişimin sağlanmadığı bir düzende eşit ve adil bir toplumdan söz etmek de mümkün değildir. Nitekim Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi'nin 13 No'lu

---

1 İstanbul Barosu Çocuk Hakları Merkezi Yürütme Kurulu Üyesi.

Genel Yorumuna göre eğitim; hem başlı başına bir insan hakkıdır hem de diğer hakların gerçekleştirilmesini sağlayan asli bir araçtır.²

Bu yaklaşım, iç hukukta da karşılığını bulmaktadır. Anayasa'nın 42. maddesi kimsenin eğitim ve öğrenim hakkından yoksun bırakılmayacağını düzenlerken, 41. maddesi ise her çocuğun korunma ve bakımdan yararlanma hakkını tanımakta, devlete de çocukları her türlü istismar ve şiddete karşı koruyucu tedbirleri alma yükümlülüğü yüklemektedir.³ Buna paralel olarak 1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu, eğitimin genel amaçları arasında çocuğun beden, zihin, ahlak, ruh ve duygu bakımlarından dengeli ve sağlıklı biçimde gelişmesini saymaktadır.⁴

Bu noktada çocuk işçiliği ile eğitim hakkı arasındaki ilişkinin ayrıca ele alınması gerekmektedir. Çünkü çocuk işçiliği çocuğun eğitim hakkından fiilen yararlanmasını, okul ile bağını sürdürmesini, oyun ve dinlenme hakkını, sağlıklı gelişimini ve geleceğini belirleme imkanını doğrudan etkilemektedir. Çocuk işçiliği ile eğitim hakkı arasındaki ilişki, uluslararası normatif çerçevede de açıkça kurulmuştur. Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşmenin 28. maddesi eğitim hakkını, 32. maddesi ise çocuğun ekonomik sömürüden

2 Committee on Economic, Social and Cultural Rights. (1999). General Comment No. 13: The right to education (Article 13). Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights .<https://www.ohchr.org/en/resources/educators/human-rights-education-training/d-general-comment-no-13-right-education-article-13-1999> (Erişim Tarihi: 24.03.2026).

3 2709 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 9 Kasım 1982 tarihli Resmî Gazete, sayı: 17863.

4 1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu, 24 Haziran 1973 tarihli Resmî Gazete, sayı: 14574.

ve eğitimine zarar verecek işlerden korunmasını güvence altına almaktadır.⁵ ILO'nun 138 sayılı Asgari Yaş Sözleşmesi'ne göre ise çalışmaya kabul için öngörülen asgari yaş, zorunlu eğitimin tamamlanma yaşından düşük olamaz; ayrıca kural olarak 15 yaşın altında da belirlenemez.⁶ Bu normatif çerçeve, çocuk işçiliği ile eğitim hakkının birbiriyle doğrudan ilişkili ve birlikte düşünülmesi gereken iki alan olarak ele alındığını göstermektedir. Ancak bu ilişki tek yönlü değildir. Çocuk işçiliği çocuğun okula devamını, öğrenme sürecine katılımını ve eğitim hakkından etkin biçimde yararlanmasını zedelerken; eğitimden kopuş da çocuk işçiliğine sürüklenme riskini artırmaktadır. Bu nedenle çocuk işçiliği ile eğitim hakkı arasındaki bağ, karşılıklı etkileşim üreten çift yönlü bir ilişki olarak ele alınmalıdır.

Bu çerçevede, “nitelikli eğitim çocuk işçiliğini önler mi?” sorusu yalnızca eğitime erişim üzerinden yanıtlamak da mümkün değildir. Belirleyici olan çocuğun eğitim hakkından nitelikli, güvenli ve koruyucu biçimde yararlanıp yararlanmadığıdır. Zira okul, yalnızca öğretim verilen bir mekân değil; çocuğun gelişimini, iyi olma hâlini ve korunmasını destekleyen bir alan olarak da değerlendirilmelidir.⁷ Bu soruya yanıt ararken öncelikle çocuk işçiliği ile eğitim hakkı arasındaki çift

5 Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme (1989), RG: 27.01.1995, sayı 22184.

6 International Labour Organization. (1973). Minimum Age Convention, 1973 (No. 138), m. 2(3). <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/minimum-age-convention-1973-no-138> (Erişim Tarihi: 24.03.2026).

7 Kesbiç, K., Terzi, G. N., Korlu, Ö., Gencer, E. G. ve Arık, B. M. (2025). Eğitim İzleme Raporu 2025, Eğitim Reformu Girişimi, s.51-52. <https://www.egitimreformugirisimi.org/yayinlar/egitim-izleme-raporu-2025> (Erişim Tarihi: 24.03.2026).

yönlü ilişki açıklığa kavuşturulacak; ardından nitelikli eğitimin çocuk işçiliğine karşı üstlenebileceği koruyucu işlev üzerinde durulacaktır.

ILO ve UNICEF'in yayımladığı küresel verilere göre, 2024 yılı itibarıyla dünyada yaklaşık 138 milyon çocuk işçi bulunmakta; bunların yaklaşık 54 milyonu ise sağlığına, güvenliğine ya da gelişimine zarar verme riski taşıyan tehlikeli işlerde çalışmaktadır.⁸ Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) 2024 yılı verilerine göre ise, 15-17 yaş grubundaki çocukların %24,9'u yani her dört çocuktan biri işgücüne katılmaktadır.⁹ Aynı veriler çocuk işçiliği ile eğitim hakkı arasındaki ilişkiyi de belirgin biçimde göstermektedir. Nitekim 15-17 yaş grubunda okula devam eden çocukların %12'si ekonomik faaliyetlerde çalışırken, okula devam etmeyen çocuklarda bu oran %32'ye yükselmektedir.

Bu ilişkinin en belirgin sonucu, çocuk işçiliğinin eğitim hakkını doğrudan zedelemesidir. Çocuk işçiliği çocukların yalnızca okula erişimini değil; okula devamını ve eğitimden etkin biçimde yararlanmasını da olumsuz etkilemektedir. İstanbul'da yürütülen bir saha araştırmasında; çocukların önemli bir bölümünün devamsızlığının yüksek olduğu, günlük en az dört saatlik çalışmanın ardından eve yorgun döndükleri, ödevlerini yapamadıkları, derste dikkatlerini toparlayamadıkları ve zamanla eğitime yükledikleri anlamın azaldığı belirtil-

8 International Labour Organization, UNICEF (2025). 2024 global estimates of child labour in figures. <https://www.ilo.org/resource/other/2024-global-estimates-child-labour-figures> (Erişim Tarihi: 24.03.2026).

9 Türkiye İstatistik Kurumu. (2024). Türkiye'deki Çocuklar 2024: İstatistiklere Bakış, s.25. https://www.tuik.gov.tr/media/announcements/Turkiye_Cocuk_2024TR.pdf (Erişim Tarihi: 24.03.2026).

mektedir.¹⁰ Benzer biçimde, mevsimlik tarım işçisi çocuklarla yapılan bir saha çalışması da öğrenim sürecinde yaşanan yabancılaşmanın tarlada çalışmanın cazibesiyle birleşerek önce başarısızlığa, sonra devamsızlık ve okul terkine dönüştüğünü göstermektedir.¹¹ İşten kaynaklanan devamsızlığın akademik başarısızlığı, akademik başarısızlığın ise çocuğun eğitimle kurduğu bağın zayıflamasını ve okulun çocuk bakımından anlamını yitirmesini tetikleyerek okul terkine yol açtığını gösteren bu bulgular, çocuk işçiliğinin çocuğun öğrenme, gelişim ve okulla bağ kurma imkanını kısıtlamak suretiyle eğitim hakkını doğrudan ihlal ettiğini ortaya koymaktadır.

Ancak ilişki bununla da sınırlı değildir; kimi zaman eğitimden kopuş da çocuk işçiliğine zemin hazırlamaktadır. Zira çocuğun okul ile kurduğu bağ, okul deneyiminin niteliğine bağlı olarak da zayıflayabilmektedir. Çocuğun okul ortamında kendini güvende, görülmüş ve desteklenmiş hissetmemesi, akademik başarısızlık ve devamsızlık yaşaması, aşağılanma, fiziksel şiddet, ilgisizlik ve damgalayıcı öğretmen tutumlarına maruz kalması ile okul aidiyetinin zayıflaması, eğitimin çocuk bakımından koruyucu niteliğini fiilen zayıflatmaktadır.¹² Bu durum, çocuğun eğitim sistemi içerisinde kalmasını güçleştirerek çalışmayı daha olağan bir seçenek hâline getirmektedir. Benzer biçimde maddi yetersizlikler, mevsimlik çalışma

10 Radmard, S., Beltekin, N. (2017). İşçileşme(me)k ya da Okumak: İşçi Çocukların Eğitimsel Durumlarına İlişkin Bir Çözümleme, *Electronic Journal of Education Sciences*, C:6, S:12, ss.125-137, s.135.

11 Uyan Semerci, P., Erdoğan, E. (2017). Ben Kendim Büyüdüm Demiyorum: Adana'da Mevsimlik Gezici Tarım İşçilerinin Çocuklarının Yaşam Koşullarının Çocuğun İyi Olma Hali Perspektifinden İyileştirilmesi Projesi Araştırma Sonuçları, *İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları*, s.117.

12 Uyan Semerci; Erdoğan, s.96-98.

nedeniyle süreklilik kazanan devamsızlık, okul sürecinin aile tarafından yeterince izlenememesi ve eğitim desteğine erişememe hâlleri de çocuğun okul ile bağınyı zayıflatan etkenler arasında yer almaktadır.¹³ Bu nedenle eğitimden kopuş, çocuk işçiliğinin yalnızca bir sonucu değil, aynı zamanda onu besleyen temel etkenlerden biri olarak değerlendirilmelidir.

Eğitim sistemimizdeki yapısal sorunlar bu kırılğanlığı daha da derinleştirmektedir. 4+4+4 sistemi, zorunlu eğitimi kademelere ayırarak çocukların özellikle ortaöğretim aşamasında eğitim sistemi dışına çıkma riskini artırmaktadır. Açık öğretim ve mesleki yönlendirme kanallarının erken yaşta devreye girmesiyle birlikte bu yapı, çocukların örgün eğitim içinde kalmasını güvence altına almak yerine eğitimden kopuşu kolaylaştırmaktadır. Bu yönüyle 4+4+4 sistemi, çocukları erken yaşta çalışma ilişkilerine ve güvencesiz alanlara daha açık hale getirerek eğitimin koruyucu işlevini zayıflatmaktadır. MESEM modeli de eğitim ile çalışma arasındaki sınırı bulanıklaştıran en görünür örneklerden biridir. Haftanın büyük bölümünü işletmede geçiren çocuk bakımından eğitim sistemi içinde görünür olmak, her zaman eğitim hakkından nitelikli biçimde yararlanmak anlamına gelmemektedir. Bu yönüyle MESEM, çocukların gelişim ve korunma hakları bakımından ciddi riskler barındırmaktadır.

Kısacası sorun, yalnızca çocukların eğitim dışında çalıştırılması değildir; kimi zaman eğitim sisteminin kendi yapısı da çocukların okul ile bağınyı zayıflatarak çocuk işçiliğine sürüklemektedir. Bu nedenle çocuk işçiliğiyle mücadele, yalnızca

---

13 Radmard; Beltekin, s.134-135.

çalışmayı yasaklayan koruyucu normlarla değil, çocukların eğitim sistemi içinde kalmasını güvence altına alan nitelikli ve kapsayıcı bir eğitim anlayışıyla birlikte düşünülmelidir. Nitelikli eğitimin çocuk işçiliğine karşı koruyucu işlevi de tam bu noktada önem kazanmaktadır.

Bu koruyucu işlevin en önemli unsurlarından biri okul iklimidir. Çocuğun okulda kendini güvende, görülmüş ve desteklenmiş hissetmesi; öğretmenleriyle güven ilişkisi kurabilmesi, okul içinde söz hakkına sahip olması ve adil bir ortam deneyimlemesi, okul ile kurduğu bağı güçlendirmektedir. Öğrencilerin söz hakkına sahip olduğu, adil ve paydaşlar arası güvene dayalı bir okul ortamı, aidiyet duygusunun güçlenmesi ve güvenli okul ortamının tesis edilmesi bakımından önem taşımaktadır.¹⁴ Ayrıca çocukların okulu sevmelerinde öğretmenleriyle kurdukları olumlu ilişkinin ve derslerde kendilerini başarılı hissetmelerinin ve öğretmenleri tarafından desteklenip takdir görmelerinin belirleyici olduğu görülmektedir.¹⁵ Nitekim çalışan çocuklarla yürütülen bir saha araştırmasında okula devam etmeyen her dört çocuktan birinin, okulda daha başarılı olsaydı okulu bırakmasının gerekmeceğini belirtmiş olması, akademik başarısızlık deneyiminin okul terkinde belirleyici bir rol oynadığını somut olarak göstermektedir.¹⁶ Bu yönüyle nitelikli eğitim, yalnızca müfredatın içeriğiyle değil, çocuğun okulda nasıl bir tutumla ve okul ile nasıl bir ilişki kurabildiğiyle de ilgilidir.

14 Kesbiç vd., s.127.

15 Uyan Semerci/Erdoğan, s. 97-99.

16 Uyan Semerci, P., Erdoğan, E., Durmuş, G. (2017). Çalışan Çocuk: Bağcılar ve Küçükçekmece Pilot Araştırması, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s.45.

Nitelikli eğitimin koruyucu işlevi, okulun sosyal ve kurumsal kapasitesiyle de ilişkilidir. Çocuğun eğitim hakkından etkin biçimde yararlanabilmesi, pek çok durumda beslenme, ulaşım, eğitim materyallerine erişim, rehberlik ve psikososyal destek gibi ihtiyaçların da giderilmesini gerektirmektedir. Özellikle yoksulluk içindeki çocuklar bakımından bu desteklerin yokluğu, eğitim hakkını kâğıt üzerinde tanınmış olsa da fiilen erişilemeyen bir hak hâline getirebilmektedir. Bu nedenle okul, yalnızca öğretim sunan bir kurum olarak değil; çocuğun gelişimini destekleyen, korunmasını güçlendiren ve geleceğe ilişkin imkanlarını genişleten bir sosyal destek alanı olarak da düşünülmelidir. Burs, ayni ve nakdi destekler, devamsızlık riskini erken fark eden izleme mekanizmaları, rehberlik ve psikososyal destek hizmetleri ile çocuk dostu okul ortamları da çocuğun eğitimden kopmasını ve çocuk işçiliğine sürüklenmesini önlemede belirleyici araçlardır.

Bu nedenle nitelikli eğitim, çocuk işçiliğine karşı çocuğu koruyan doğrudan bir müdahale alanıdır. Çocuğun okulda kalmasını, kendini güvende hissetmesini, destek almasını ve geleceğine ilişkin bir imkân görmesini sağlayan her unsur, çocuk işçiliğine karşı koruyucu bir işlev üstlenmektedir. Buna karşılık bu unsurların zayıfladığı durumlarda okul ile bağın çözülmesi, eğitimden kopuşun derinleşmesi ve çocuk işçiliği riskinin artması daha olası hâle gelmektedir. Bu nedenle nitelikli eğitimi, yalnızca okula erişim meselesi olarak değil; çocuğun üstün yararını, gelişimini ve korunmasını birlikte gözeten bir hak ve kamu yükümlülüğü olarak düşünmek gerekir.

Sonuç olarak çocuk işçiliğinin önlenmesinde belirleyici olan, çocuğun eğitim hakkından gerçek anlamda yararlan-

bildiği bir yapının kurulmasıdır. Çocuğun okulda kalabildiği, kendini güvende hissedebildiği, destek gördüğü ve geleceğine ilişkin bir imkân geliştirebildiği durumlarda, çocuk işçiliğine karşı daha güçlü bir koruma zemini oluşmaktadır. Ancak bu korumanın yalnızca nitelikli eğitimle sağlanabileceğini düşünmek de yeterli değildir. Yoksulluk, sosyal dışlanma, güvensizlik ve temel kamusal desteklere erişimdeki eşitsizlikler devam ettiği sürece, gerçek anlamda çocuk işçiliğiyle mücadele etmek mümkün olmayacaktır. Bu nedenle çocuk işçiliğiyle mücadelede eğitimin rolü belirleyici olmakla birlikte, bu rolün ancak sosyal destek ve koruma politikalarıyla birlikte etkin hale gelebileceği kabul edilmelidir.

Bu noktada devletin yükümlülüğü, çocukları yalnızca okullandırmakla sınırlı olmayıp onları örgün eğitim içinde tutan, eğitimden kopuş riskini erken tespit eden, sosyal ve psikososyal destek mekanizmalarını işleten ve okul iklimini çocuk bakımından güvenli, kapsayıcı ve destekleyici hâle getiren çocukları çalışma baskısından koruyan çocuğun üstün yararı ilkesi doğrultusunda bütüncül bir yapı kurmaktır. Dolayısıyla çocuk işçiliğinin önlenmesi, bir yandan sosyal ve ekonomik eşitsizliklerle mücadeleyi, diğer yandan çocuğun eğitim hakkını etkili ve nitelikli biçimde güvence altına alan hak temelli bir yaklaşımı birlikte gerektirmektedir.

ÇOCUK İŞÇİLİĞİ: TARİHSEL GELİŞİM, TANIM, NEDENLER VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Av. Melis SÖYLEMEZ¹

Av. Sinan DERMAN²

Giriş

Uluslararası Çalışma Örgütü (Uluslararası Çalışma Örgütü- ILO), 2002 yılında 12 Haziran tarihini çocuk işçiliğine yönelik farkındalığı artırmak amacıyla “Dünya Çocuk İşçiliğiyle Mücadele Günü” olarak ilan etmiştir. Bu kapsamda her yıl 12 Haziran’da çocuk işçiliğinin önlenmesine yönelik raporlar hazırlanmakta ve toplumsal farkındalığı artırmaya dönük çeşitli çalışmalar yürütülmektedir. 2026 yılı itibarıyla da çocuk işçiliğiyle mücadele ve çocuk emeğinin sömürüsü küresel ölçekte güncelliğini ve önemini korumaktadır.

I. Tarihsel Gelişimi

Çocuk emeğinin sömürüsü hem Sanayi Devrimi öncesinde hem de sonrasında, tarihin farklı dönemlerinde incelenmesi gereken önemli bir insan hakları mücadelesi alanıdır. Çocuk işçiliği yalnızca belirli bir döneme özgü değildir; farklı üretim biçimleri içinde farklı şekillerde ortaya çıkar ve sürekliliğini korur. Tarihsel süreç içerisinde çocuk emeği, kullanı-

1 Çanakkale Barosu.

2 İstanbul Barosu Çocuk Hakları Merkezi Üyesi., Bakırköy Belediyesi Eşitlik Birimi,

mı, çocuğunun üzerinde uslandırma yetkisi verilen ustaya, çırağı üstünde çok geniş yetkiler vermiştir.

Antik dönemde, özellikle Romada babanın çocuk üzerindeki otoritesi, belirli koşullar altında ustalara devredilebilmiş ve bu durum çocuğun emeği üzerinde geniş bir denetim alanı oluşturmuştur. Orta Çağda ise zanaatkârlar ve esnafın yanında çalışan çocuklar, Lonca sistemi içerisinde yer almış; bu yapı bir yandan mesleki öğrenme imkânı sunarken, diğer yandan çocuk emeğinin yoğun biçimde kullanıldığı bir üretim ilişkisini de beraberinde getirmiştir. Osmanlı toplumunda görülen Ahilik sistemi içerisinde de çocuklar, çıraklık ilişkisi çerçevesinde üretim sürecine dahil edilmiştir. Bu sistem, çocuklara mesleki, ahlaki ve dini eğitimler sunması bakımından belirli koruyucu özellikler taşısa da, aynı zamanda çocuk emeğinin kullanımını meşrulaştıran bir yapı olarak da değerlendirilebilmektedir³. Sanayi Devrimi sonrasında lonca sisteminin çözülmesi ve modern işçi sınıfının ortaya çıkmasıyla birlikte “ucuz iş gücü”, “çocukların çalıştırılması” ve “çocuk işgücü” gibi kavramlar yaygınlık kazanmıştır⁴. Bu dönemde çocuklar, özellikle fabrikalarda ve madenlerde düşük ücretlerle ve ağır çalışma koşulları altında istihdam edilmiştir. I. Dünya Savaşı ile birlikte yetişkin erkek işgücünün azalması, çocuk işçiliğinin daha da yaygınlaşmasına ve çocukların en ağır ve tehlikeli işlerde çalıştırılmasına zemin hazırlamıştır. Savaş ve kriz dönemlerinde çocuk emeğinin artış göstermesi, çocuk işçiliğinin ekonomik daralmalar karşısında “yedek işgücü” olarak devreye sokulduğunu ortaya koymaktadır.

3 Genç, M. (2014). Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi. İstanbul: Ötüken Yayınları.

4 Karl Marx. (2011). Kapital.

II. Tanım ve Mevzuat İncelemesi

Çocuk işçiliği olgusu, günümüzde de küresel ve ulusal ölçekte önemli bir insan hakları sorunu olmaya devam etmektedir. Uluslararası Çalışma Örgütü ve UNICEF tarafından yayımlanan en güncel küresel tahminlere göre, dünya genelinde 2024 yılı itibarıyla yaklaşık 138 milyon çocuk işçi bulunmaktadır ve bu çocukların önemli bir bölümü tehlikeli işlerde çalıştırılmaktadır⁵. Bu veriler, çocuk işçiliğiyle mücadelede sağlanan ilerlemelere rağmen sorunun halen küresel ölçekte ciddi bir boyutta olduğunu göstermektedir.

Türkiye özelinde değerlendirildiğinde, Türkiye İstatistik Kurumu'nun 2024 yılı verilerine göre 15–17 yaş grubundaki çocukların işgücüne katılma oranı %24,9'dur. Bu oran, çocukların önemli bir bölümünün ekonomik faaliyetlere dahil olduğunu göstermektedir. Erkek çocukların işgücüne katılım oranı daha yüksek olmakla birlikte, kız çocuklarının çoğu zaman kayıt dışı ev içi emek süreçlerinde yer alması, mevcut verilerin gerçek durumu tam olarak yansıtamama ihtimalini ortaya koymaktadır. Türkiye'de çocuk nüfusunun toplam nüfus içindeki oranının yaklaşık %25 olması ise, çocuklara yönelik sosyal politikaların önemini artırmaktadır. Bu çerçevede hem küresel hem de ulusal veriler, çocuk işçiliğinin yalnızca tarihsel bir olgu olmadığını, günümüzde de ekonomik ve sosyal nedenlerle varlığını sürdürdüğünü ortaya koymaktadır.

Uluslararası düzeyde çocuk işçiliğinin tanımı ve sınırları büyük ölçüde ILO sözleşmeleri ile belirlenmiştir. ILO'ya göre

5 <https://www.ilo.org/tr/projects-and-partnerships/projects/çocuk-işçiliği-ile-mücadele-programı> (Erişim Tarihi: 11.04.2026).

çocuk işçiliği; çocukların fiziksel, zihinsel, toplumsal ve ahlaki gelişimlerine zarar veren, eğitim haklarını engelleyen ve onları erken yaşta çalışma yaşamına zorlayan faaliyetleri ifade etmektedir. Bu kapsamda çocuk işçiliği; çocukların okula devamını engelleyen, eğitimden kopmalarına neden olan veya eğitim ile birlikte yürütülemeyecek derecede ağır işlerde çalışmalarını içermektedir.

ILO'nun 138 sayılı Asgari Yaş Sözleşmesi, çocuk işçiliğiyle mücadelede temel uluslararası düzenlemelerden biridir. Sözleşme ile taraf devletlere, istihdama kabul için asgari yaş sınırını belirleme ve bu sınırı çocukların gelişimini koruyacak şekilde kademeli olarak yükseltme yükümlülüğü getirilmiştir. Bunun yanında 182 sayılı En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması Sözleşmesi ile çocukların kölelik, zorla çalıştırma, insan ticareti, fuhuş, pornografi ve yasa dışı faaliyetlerde kullanılmaları kesin olarak yasaklanmıştır. Türkiye her iki sözleşmeye de taraf olup, bu doğrultuda ulusal mevzuatını uyumlaştırmayı taahhüt etmiştir.

1990'lı yıllarda öncelikli olarak en kötü biçimde çocuk işçiliğinin sona ermesi için çalışmalar yapılmış; 1999 yılında ILO 182 sayılı En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Acil Eylem Sözleşmesi ve 190 sayılı Tavsiye Kararı oluşturulmuştur. Türkiye'de sözleşmeye taraftır. Sözleşmeye göre en kötü biçimlerdeki çocuk işçiliği; çocukların alım- satımı ve ticareti, borç karşılığı veya bağımlı olarak çalıştırılması ve askeri çatışmalarda çocukların zorla ya da zorunlu tutularak kullanılmasını da içerecek şekilde zorla ya da mecburî çalıştırılmaları gibi kölelik ve kölelik benzeri uygulamaların tüm biçimlerini; çocuğun fahişelikte,

pornografik yayınların üretiminde veya pornografik gösterilerde kullanılmasını, bunlar için tedarikini ya da sunumunu; çocuğun özellikle ilgili uluslararası anlaşmalarda belirtilen uyuşturucu maddelerin üretimi ve ticareti gibi yasal olmayan faaliyetlerde kullanılmasını, bunlar için tedarikini ya da sunumunu; doğası veya gerçekleştirildiği koşullar itibarıyla çocukların sağlık, güvenlik veya ahlaki gelişimleri açısından zararlı olan işleri kapsamaktadır. Ülkemiz mevzuatı açısından çocuk işçiliği, Anayasa m.50 kapsamında “*Kimse, yaşına, cinsiyetine ve gücüne uymayan işlerde çalıştırılmaz. Küçükler ve kadınlar ile bedeni ve ruhi yetersizliği olanlar çalışma şartları bakımından özel olarak korunurlar. Dinlenmek, çalışanların hakkıdır.*” hükmü bulunmaktadır. 4857 Sayılı İş Kanununun 71. maddesinde de “Çalışma Yaşı ve Çocukların Çalıştırma Yasağı” açıkça düzenlenmiştir. 4857 sayılı İş Kanununun 71. maddesine dayanılarak çıkarılan “Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmeliğin” 4. maddesi kapsamında çocuk ve genç işçi ayrımı yaparak tanımlama yapmıştır. Yönetmeliği göre çocuk işçi; 14 yaşını bitirmiş, 15 yaşını doldurmamış ve ilköğretimini tamamlamış kişi, *genç işçi* ise 15 yaşını tamamlamış, ancak 18 yaşını tamamlamamış kişi olarak tanımlanmaktadır. Aynı maddede *hafif işin* tanımı yapılmış olup çocuk ve genç işçilerin, okula devam edenlerin okula devamları ile okuldaki başarılarına engel olmayacak, meslek seçimi için yapılacak hazırlıklara ya da yetkili makamlar tarafından yeterliliği kabul edilen mesleki eğitime katılmasına engel olmayacak hafif işlerde çalıştırılabileceği belirtilmiştir. 4857 Sayılı İş Kanunu’nun 71. maddesinde yapılan değişikliklerle 14 yaşını doldurmamış çocukların bedensel, zihinsel, sosyal ve ahlaki gelişimlerine ve eğitime devam edenlerin okullarına

devamına engel olmayacak sanat, kültür ve reklam faaliyetlerinde yazılı sözleşme yapmak ve her bir faaliyet için ayrı izin almak şartıyla çalıştırılabilecekleri eklenmiştir. 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanununda da 15 yaşını bitirmiş, ancak 18 yaşını doldurmamış kişiler *genç çalışan* olarak tanımlanmıştır. 5395 sayılı Çocuk Koruma Kanunu kapsamında da “korunmaya ihtiyaç çocuklar” olarak çocuk işçilerin mevzuatına dahil olup, devlete pozitif yükümlülükler yüklenmiştir.

Kanuni düzenlemelerle birlikte Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığının (2019-2023) 11. Kalkınma Planının “Çocuğa İlişkin Politika ve Tedbirler”⁶ başlıklı kısmında da çocuk işçiliği kalkınma planına dahil edilmiştir. Yine aynı minvalde Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığınca hazırlanan 2017-2023 tarihlerini kapsayan “Çocuk İşçiliği ile Mücadele Ulusal Programı” ilan edilmiş 2018 yılı Çocuk İşçiliği ile mücadele yılı ilan edilmiştir.

Görüldüğü üzere ülkemiz mevzuatında çocuk işçiliği; çocuk işçi, genç işçi, genç çalışan şekilde birden fazla yerde ayrı ayrı düzenlenmiştir. Bununla birlikte kanuni düzenlemelerin yanında Cumhurbaşkanlığınca ve bağlı bakanlık tarafında da çocuk işçiliğiyle mücadele mevzuatı oluşturulmuştur. Tüm

6 “609. Başta sokakta, ağır ve tehlikeli işlerde, aile işleri dışında ücret karşılığı, gezici ve geçici tarım işlerinde olmak üzere çocuk işçiliği ile mücadele edilecektir. 609.1. Çocuk işçiliği ile mücadele alanında toplumsal bilinç geliştirilecektir. 609.2. Çocuk İşçiliği ile Mücadele Birimleri 81 ilde yaygınlaştırılacak, yerelde çocuk işçiliği ile mücadele alanında çalışan ilgili kurum ve kuruluşlarla işbirliği ve koordinasyonun geliştirilmesi için daha etkin hale getirilecektir. 609.3. Sokakta çalıştırılan veya çalıştırılma riski olan çocuklara yönelik olarak koruyucu ve önleyici hizmetler kapsamında mobil ekipler güçlendirecektir. 609.4. Mevsimlik gezici tarımda çalışan ailelerin çocuklarının gelişimlerine katkı sağlayacak faaliyetler düzenli ve sürekli hale getirilecek ve çocukların bu imkânlarla erişimi artırılacaktır.”

uluslararası ve ulusal mevzuat incelendiğinde çocuk işçiliğinin ülkemizde azalması beklenirken aksine artış sağladığını da her yıl yayınlanan raporlarla ortaya koyulmuştur. Politika metinlerinin sadece yazılı halde kalması ve uygulama aşamasında bu metinlerin taban bürokrasisine doğru ve zamanında aktarılmaması temel meseledir.

III. Çocuk İşçiliğinin Nedenleri

Çocuk işçiliği çok boyutlu bir olgu olup ekonomik, sosyal, kültürel ve hukuki nedenlerin birleşimi sonucunda ortaya çıkmaktadır. Genel olarak çocuk işçiliğinin temel nedenleri arasında yoksulluk, eğitim hizmetlerine erişim eksikliği, ucuz iş gücü talebi, kırdan kente göç, geleneksel toplumsal bakış açıları, mevzuat eksiklikleri ve mevcut düzenlemelerin etkin uygulanamaması yer almaktadır.

Çocuk işçiliğinin en temel belirleyicilerinden biri yoksulluktur. Ailelerin temel ihtiyaçlarını karşılayamaması durumunda çocuklar, hane gelirine katkı sağlamak amacıyla çalışma yaşamına yönlendirilmektedir. Bu durum, çocukların ekonomik bir zorunluluk sonucu “iş gücü” haline gelmesine yol açmaktadır. Yoksulluk ile çocuk işçiliği arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır; gelir düzeyi düştükçe çocukların çalışma oranlarının arttığı gözlemlenmektedir. Bu bağlamda çocuk işçiliği, yalnızca bireysel bir tercih değil, yapısal ekonomik eşitsizliklerin bir sonucu olarak değerlendirilmektedir.

Çocuk işçiliği ile eğitim arasında ters yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Eğitim süresinin uzatılması çocuk işçiliğini azaltıcı bir etki yaratmaktadır. Türkiye’de 1997 yılında zorunlu eğitimin 8 yıla çıkarılmasının ardından çocuk işçiliğinde azal-

ma gözlemlenmiştir. TÜİK verilerine göre 6–17 yaş grubunda ekonomik faaliyetlerde çalışan çocukların oranı 1994 yılında %15,2 iken, 1999 yılında %10,3'e düşmüştür. Ancak 2012 sonrası eğitim sisteminde yapılan değişiklikler (4+4+4 sistemi) ile birlikte çocukların erken yaşta işgücüne yöneliminde yeniden artış eğilimi gözlenmektedir. TÜİK'in 2019 verilerine göre 5–17 yaş grubunda çalışan çocukların istihdam oranı %4,4 olarak belirlenmiştir ve bu grupta yaklaşık 720 bin çocuk ekonomik faaliyetlerde yer almaktadır. Öte yandan Hanehalkı İşgücü Araştırması sonuçlarına göre 5–17 yaş grubunda işgücüne katılım oranı 2021'de %16,4 iken 2022'de %18,7'ye yükselmiştir. Bu durum çocuk işçiliğinin güncel olarak artış eğiliminde olduğunu göstermektedir. TÜİK 2019 verilerine göre çalışan çocukların %65,7'si bir eğitim kurumuna devam ederken %34,3'ü eğitim sisteminin dışında kalmaktadır. Bu durum, çocuk işçiliğinin eğitim hakkı üzerindeki olumsuz etkisini açık biçimde ortaya koymaktadır. Bununla birlikte saha araştırmalarına dayanan bazı çalışmalar, resmi verilerin gerçek durumu tam olarak yansıtmadığı yönünde bulgular sunmaktadır. Örneğin İSİG Meclisi'nin değerlendirmelerine göre Türkiye'de çıraklar, stajyerler ve mesleki eğitim kapsamındaki öğrenciler dahil edildiğinde çocuk işçi sayısının en az 2 milyon olduğu, yaz aylarında ise bu sayının 4 milyona kadar çıktığı ifade edilmektedir⁷.

Göç olgusu, çocuk işçiliğinin önemli nedenlerinden biridir. Göç süreçleri, ailelerin ekonomik kırılganlığını artırarak çocukların çalışma hayatına yönelmesini hızlandırmaktadır. Kırdan kente göç eden ailelerde işsizlik ve gelir kaybı çocukla-

7 İSİG Meclisi, Çocuk İşçiliği Raporu, 2022.

rın çalışma hayatına yönelmesine yol açmaktadır. Bunun yanında zorunlu göç süreçleri de çocuk işçiliğini artıran önemli bir faktördür. Suriye iç savaşı sonrası Türkiye'ye gelen sığınmacı çocukların da ucuz iş gücü olarak çalışma yaşamına dahil edildiği çeşitli saha araştırmalarında ortaya konulmuştur. Örneğin Kilis'te yapılan bir araştırmada çocukların eğitim, sağlık, oyun hakkı ve sosyal uyum açısından ciddi sorunlar yaşadığı tespit edilmiştir⁸. Geleneksel toplum yapılarında çocukların erken yaşta çalışması çoğu zaman “sorumluluk” veya “aileye katkı” olarak normalleştirilmiştir. Tarım toplumuna dayalı ekonomik yapı ve erken sanayileşme süreçleri, çocuk emeğinin kültürel olarak meşrulaştırılmasına yol açmıştır. Bu algının dönüşmesi, çocuk işçiliğiyle mücadelede önemli bir sosyo-kültürel gereklilik olarak değerlendirilmektedir.

Çocuk işçiliğiyle mücadelede yasal çerçeve büyük ölçüde yeterli olmakla birlikte, uygulama aşamasında önemli sorunlar bulunmaktadır. Mevzuatın parçalı yapısı, tanımlar arasındaki farklılıklar ve denetim mekanizmalarının yetersizliği çocuk işçiliğinin devam etmesine neden olmaktadır. Özellikle mesleki eğitim kapsamında çıraklık sistemi, çocuk işçiliği tartışmalarının merkezinde yer almaktadır. 3308 Sayılı Mesleki Eğitim Kanunu çerçevesinde çıraklık eğitimi düzenlenmiş olsa da, uygulamada bu sistemin kayıt dışı çocuk işçiliğini meşrulaştıran bir yapıya dönüşebildiği eleştirilmektedir. Örneğin, çıraklık adı altında çalışan çocuk işçiler sorunu ülkemizde hala güncelliğini korumaktadır⁹.

8 Harunoğlu, Muazzez, “Suriyeli sığınmacı çocuk işçiler ve sorunları: Kilis örneği”; Cilt 3 Sayı 1 (2016): Göç ve Çocuk Özel Sayısı.

9 Derman, Sinan; Çıraklık Adı Altında Çalışan Çocuk İşçileri, Hukuk ve Ötesi <https://hukukotesi.com/author/sinan-derman/>

Öneriler

- Çocuk işçiliğiyle mücadelede yerel yönetimler, merkezi idare ve sivil toplum kuruluşları arasında kurumsal koordinasyon güçlendirilmelidir. Eğitim sisteminde okul terki- ni önleyici destek mekanizmaları (burs, rehberlik, ücretsiz erişim destekleri) yaygınlaştırılmalıdır.
- Yoksullukla mücadele kapsamında ailelere yönelik sosyal yardım ve gelir destek programları artırılmalıdır. Bu desteklerin, çocukların eğitimde kalmasını hedefleyen şartlı mekanizmalarla ilişkilendirilmesi önem taşımaktadır.
- Kayıt dışı ekonomiyle mücadele edilerek çocuk emeğinin istismar edildiği alanlarda denetim mekanizmaları güçlendirilmelidir. Denetimlerin yalnızca cezai yaptırım odaklı değil, aynı zamanda önleyici ve rehberlik edici bir yaklaşımla yürütülmesi gerekmektedir.
- Mesleki eğitim ve çıraklık sistemlerinde çocuk işçiliği riskini ortadan kaldıracak şekilde net yaş sınırları ve etkin denetim standartları uygulanmalıdır.
- Toplumsal farkındalığı artırmaya yönelik çocuk hakları eğitimleri ve bilinçlendirme kampanyaları yaygınlaştırılmalıdır.

Son söz olarak; çocuk işçiliğiyle mücadele, yalnızca yasal bir zorunluluk değil aynı zamanda sosyal devlet ilkesinin gereği olarak ele alınmalı; ekonomik, sosyal ve kültürel boyutlarıyla bütüncül bir politika yaklaşımı geliştirilmelidir.

ÇOCUK İŞÇİLİĞİNİN ACI YÜZÜ: ÇOCUK İŞ CİNAYETLERİ

Av. Ahmet ERGİN¹

İş kazaları nedeniyle meydana gelen ölümler artık haklı olarak iş cinayeti olarak adlandırılıyor. Çünkü bu “kazalar” sonucu ölümler sistematik bir hal aldı. Uzun yıllardır her yıl yaklaşık 2 bin işçi çalışırken yaşamını yitiriyor. Bu kazalar, yetersizliği genel kabul gören mevzuat dahi hiçe sayılarak iş güvenliği önlemlerinin alınmaması nedeniyle yaşanıyor. Maliyet kalemi olarak görünen iş güvenliği önlemlerinin alınmaması, kamusal denetimin terk edilmesi bunca bilimsel ve teknolojik ilerlemeye rağmen günde 5-6 işçinin ölümüne neden oluyor.²

SGK verileri de zaman zaman farklılaşsa da benzer ölüm rakamlarına işaret ediyor. Kuruma bildirilen kaza sayısı da oldukça yüksek. İş kazası geçirdiği kuruma bildirilen işçi sayısı ise 733.646. SGK verilerine göre iş kazası sonucu ölen işçi statüsündeki sigortalı sayısı, İSİG Meclisi'nin açıkladığı gibi en az 1.897 işçi oldu.³

Çocuk İşçiliği ve İş Kazaları Arasındaki Paralellik

Türkiye’de çocuk işçiliği çok yaygın. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre 15-17 yaş arası çocuklarda iş gü-

---

1 İstanbul Barosu Yönetim Kurulu Üyesi.

2 <https://www.isigmeclisi.org/is-cinayetleri-raporlari>.

3 <https://www.sgk.gov.tr/Istatistik/Yillik/fcd5e59b-6af9-4d90-a451-ee7500eb1cb4/>

cüne katılma oranı yüzde 24,9'a yükselmiş durumda.⁴ Bu oran 2023 yılında 22,1, 2022 yılında yüzde 18,7, 2021 yılında ise yüzde 16,24'tü. Kıyas bakımından önemli olduğu için belirtmekte yarar var. 2024 yılında genel işgücüne katılma oranı ise yüzde 54,2 olarak gerçekleşti.⁵ Bu veriler çocuklarda işgücüne katılma oranının, neredeyse yetişkinlerin yarısı düzeyinde olduğunu gösteriyor.

MESEM'lerde eğitim adı altında çalıştırılan yüzbinlerce çocuğun, öğrenci sayıldıkları için çocuk işçi istatistiklerine dahil edilmediğini hatırlatalım. Halbuki bu çocuklar haftada sadece bir gün eğitim görüp, çoğunlukla 5 gün çalıştırılıyorlar. Aynı şekilde ücretsiz aile işlerinde çalıştırılan çocuklar, kayıtsız çalıştırılan çocuklar ve mülteci çocuklar TÜİK rakamına dahil değil.

Çocuk işçiliğinin ve iş kazalarının yaygınlığı, İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği (İSİG) Meclisi verilerine göre 2025 yılında en az 94 çocuk işçi hayatını kaybetti. Son 13 yılda çalışırken kaybettiğimiz çocuk işçi sayısı ise en az 836.⁶ İSİG verilerine göre 6 öğrenci/işçi MESEM'lerde çalışırken yaşamını yitirdi. İSİG Meclisi'nin tespit edebildiği kadarıyla 2023 Eylül ayından 2025 yılı sonuna kadar MESEM'lerde çalışırken ölen çocukların sayısı ise 18 oldu.

SGK'nın 2024 yılı istatistiklerine göre 14-17 yaş arası iş kazası geçiren sigortalı sayısı 18.100 olarak resmi kayıtlara geçmiş durumda. Özetle iş gücüne katılım, yani çocuk işçi sayısının artışı çocukların iş kazası ve ölümlü iş kazasına ma-

4 https://www.tuik.gov.tr/media/announcements/istcocuk_2024.pdf

5 <https://veriportali.tuik.gov.tr/tr/press/53520>

6 <https://www.isigmeclisi.org/21554-cocuk-isciligi-ile-mucadeleye-2025-yilinda-en-az-94-cocuk-isci-ha>.

ruz kalma sayısını da artırıyor. İstatistikler, fiiliyattaki çalışma düzeninin çocuklar açısından yetişkinlerle benzer olduğuna işaret ediyor.

Halbuki yasalar çocuk işçiliğini yasaklamasa dahi çalışma süreleri ve gece çalışmalarına ilişkin belirli sınırlamalar getirilmiştir. Bu sınırlamalar, tarafların sözleşmelerle değiştirebileceği düzenlemeler değil, mutlak emredici düzenlemelerdir. İş Kanunu'na (md.71) göre ilköğretimi tamamlamış ve 14 yaşını doldurmuş çocuklar günde 7, haftada 35 saatten fazla çalıştırılmaz. Yasa bu sürenin 15 yaşından büyük çocuklar için günde 8, haftada 40 saate çıkarılabileceğine ilişkin düzenleme içermektedir. İş Kanunu'na (md 73) göre 18 yaşını tamamlamamış çocuk ve genç işçilerin, sanayi işyerlerinde gece çalıştırılması yasaktır. Ama gece çalışırken iş kazasında yaşamını yitiren çocuk işçi haberlerini okumayanımız yoktur.

*(Tablo, uzunca bir süredir önemli bir veri çalışması yürüten
İSİG Meclisi'ne aittir)*

İş cinayetleri tablosunu okurken İş Kanunu'ndaki çocuk işçi-geçmiş tanımı yanlılığını vurgulamadan geçmeyelim.

“14 yaşını bitirmiş, 15 yaşını doldurmamış ve ilköğretimini tamamlamış” kişiye “çocuk işçi”, 15 yaşını tamamlamış, ancak 18 yaşını tamamlamamış çocuklara ise “genç işçi” denilmesinin fizyolojik ve pedagojik bakımdan herhangi bir izahı bulunmamaktadır. 18 yaşını doldurmamış herkes çocuktur ve eğer çalıştırılıyorsa “çocuk işçi”dir.

Çocukları Koruyan Özel Düzenleme İhtiyacı

İş kazaları sonucu ölüm meydana geldiğinde, şikâyete bağlı olmaksızın soruşturma başlatılmakta ve ceza mahkemelelerinde dava açılmaktadır. Sevk maddesi ise kazanın sonucunda ölüm meydana gelmişse birkaç istisna dışında “taksirle ölüme” (Türk Ceza Kanunu md. 85) olmaktadır. Yaralanmaya neden olan iş kazaları sonrası ise eğer şikâyet varsa, kusuru ile yaralamaya neden olan işveren, işveren vekili, iş güvenliği uzmanı ve diğer yetkililer hakkında “taksirle yaralama” (TCK md. 89) kapsamında dava açılmaktadır. Nadiren bilinçli taksirle yaralama veya öldürme iddiasıyla iddianame düzenlenmektedir. Her iki durumda da çocuk işçilerin maruz kaldığı kazaların sorumlularına ilişkin cezayı artıran özel bir düzenleme bulunmamaktadır.

TCK'nın 82. maddesindeki düzenleme ise iş cinayetleri bakımından neredeyse hiç uygulanmamıştır. Maddeye göre, kasten öldürme suçunun çocuğa ya da beden veya ruh bakımından kendisini savunamayacak durumda bulunan kişiye karşı işlenmesi halinde, kişi ağırlaştırılmış müebbet hapis cezası ile cezalandırılır.

Kocaeli Dilovası'nda 8 Kasım 2025'te kaçak bir kozmetik parfüm imalathanesinde, 3'ü çocuk 7 işçi hayatını kaybettiği iş cinayeti sonrası açılan dava, bu maddenin iddianame düzeyinde uygulandığı istisnayı oluşturmuştur. Bazı sanıklar, 3

çocuğu olası kastla öldürdükleri iddiasıyla ve ağırlaştırılmış müebbet hapis cezası istemiyle yargılanmaktadır.

Tablo Nasıl Değişebilir?

Çocuk işçiliğinin sınırlanmasının iş kazalarına engel olmadığı, verili koşulların çocukların çalışırken yaşamını yitirmesine ve sakat kalmasına neden olduğu gerek SGK, gerekse İŞİG Meclisi'nin verileriyle bir gerçekliktir. Yazımızın konusu olmadığı için girmediğimiz pedagojik, fizyolojik ve sosyal nedenler de eklendiğinde çocuk işçiliğinin yasaklanması, sadece teknik ve mesleki eğitimin bir parçası olarak öğrenme süreçlerinde çocukların kısmi fiziksel çalışma yürütmesi gerekir. Bu aşamada olmadığımızda, yani çocuk işçiliğinin yaygın olduğu, çocuk iş cinayetlerinin acı bir gerçek olarak suratlarımızı za çarptığı koşullarda ne yapmalıyız ki bu ölümleri, kazaları azaltalım, durduralım?

Esas olan sadece çocukların da değil, işçilerin yaşamını yitirmesine, vücut bütünlüğüne zarar veren, sağlığının bozulmasına neden olan çalışma koşullarının ortadan kaldırılmasıdır. Ancak bir şekilde iş cinayeti, meslek hastalığı veya yaralanma meydana geldiğinde hukukun yargılama fonksiyonu devreye girer. Hukuken hem ceza davasının konusu olan yaptırımlar hem de işverenin tazmin yükümlülüğünün nasıl ele alındığı, yargı sisteminin iş cinayetlerine ilişkin işlevinin göstergesi haline gelir.

Ancak iş cinayetleri nedeniyle açılan ceza davalarının ve yargılamalarındaki temel özellik cezasızlık politikasıdır. Cezasızlık politikası, bazen onlarca, yüzlerce işçinin öldüğü facialarda alt düzey sorumlulara verilen sembolik cezalar, bazen para cezaları, bazen de zamanaşımı olarak karşımıza çıkmaktadır. İş cinayetleri genel olarak, cinayet olarak değerlendiril-

memekte, “kusurlu davranış”, “özen yükümlülüğüne aykırılık” olarak görülmektedir.

Elbette sosyal açıdan işverenlerin doğrudan kastla işçilerini, çocuk işçileri öldürmek istediğini iddia edemeyiz. Ancak “kişinin, suçun kanuni tanımındaki unsurların gerçekleşebileceğini öngörmesine rağmen, fiili işlemi halinde” olası kast vardır. Tecrübelere göre beklenen bir sonuç olduğunu öngörmesine veya tahmin etmesine rağmen yine de hareketini gerçekleştiren kişi, bu sonucu önceden kabul etmiş demektir.

Gece çalışma yasağı olan çocuğu bu kurala uymaksızın gece çalıştıran, çocuklar için belirlenen çalışma sürelerine uymayıp, çocukları insan takatini yok edecek sürelerle çalıştıran ve fazla mesai yaptıran, kişisel koruyucu donanımı dahi sağlamayan, işyerinde gerçek bir risk değerlendirmesi yapmayan, sigortasız işçi/çocuk çalıştıran, üretim için gerekli izinleri dahi almayan, yangınla ilgili en küçük önlemi uygulamayan; tüm bunları maliyet kalemi ve zaman kaybı olarak gören, ama işçilerin canı pahasına milyonlar, milyarlar kazanan işverenleri sadece basit kusurlu olarak gören anlayış yargıda egemendir.

İş cinayetlerindeki yargılamalarda, suçun kast, olası kast, bilinçli taksir veya taksirle işlenip işlenmediği tespiti ceza miktarı bakımından hayati önemdedir. Taksirle kişinin ölümüne neden olan kişinin alt sınırdan alacağı ceza sadece 2 yıldır. Bilinçli taksir halinde ise bu ceza üçte birden yarıya kadar artırılmaktadır. Bu cezalar paraya dahi çevrilebilmektedir. İnfaz düzenlemeleri nedeniyle bu düzeydeki cezaların caydırıcı olmadığı açıktır.

Önem taşıyan bir konu da faillerin tespitidir. Eğer failler doğru tespit edilip, eylemlerine uyan cezalara çarptırılırsa, olayın oluşuna göre üst sınırdan ceza tayinine gidilirse cezala-

rın caydırıcılığı tüm toplum nezdinde etkisini gösterebilir ve adalet duygusu güçlenir. Aksi durumda ise çocuk iş cinayetleri dahil iş cinayetlerinden sorumlu olanlar ödüllendirilmiş, yeni iş cinayetlerinin, katliamların zemini var edilmiş olur.

Çocuk iş cinayetlerinin tamamen engellenmesi için ise çocuk işçilik yasaklanmalı, mesleki öğrenim çocuk gelişimine uygun bir biçimde planlanmalı ve kamusal kurallar çerçevesi içinde olmalıdır.

ÇOCUKLUĞU ÇALINAN ÇOCUKLAR: MESEM ÖĞRENCİLERİ

Av. Yelda KOÇAK URFA¹

I. Giriş

2024-2025 öğretim yılı içerisinde en az 17 çocuğun Mesleki Eğitim Merkezi (MESEM) modeli kapsamında çalıştıkları iş yerlerinde yaşamlarını yitirmeleri ve bu ölümleri protesto eden 16 öğrencinin de tutuklanmasıyla MESEM modeli, bir kez daha kamuoyunda yoğun bir şekilde tartışılmaya başlandı. Bu yazı Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bu yana iki ileri bir geri şeklinde ilerleyen eğitim politikalarından ciddi bir kopuş anlamına gelen MESEM modelinin, çocukların içine doğduğu sosyo-ekonomik konumlarını aşabilmelerini mümkün kılan kamusal eğitim ve fırsat eşitliği ilkeleriyle nasıl bir gerilim içerisinde olduğunu ve çocuk işçiliğini nasıl meşrulaştırdığını incelemektedir. Bu model, eğitim hakkının (Anayasa m. 42) ve çocuğun korunmasına ilişkin devlet yükümlülüklerinin (Anayasa m. 41, Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi) kapsamı ele alındığında ciddi tartışmaları beraberinde getirmektedir ve bu tartışmalar yazının konusunu oluşturmaktadır.

Bu model ile devletin en temel görevlerinden biri olan çocuklara kamusal eğitim sunma görevini zayıflatılarak, çocukların erken yaşta işgücü piyasasına yönlendirilmesi sonucunu

¹ İstanbul Barosu Yönetim Kurulu Üyesi.

doğurmaktadır. En az ortaokul mezunu, 14 yaşını doldurmuş çocuklar MESEM'e kayıt olabilmekte; haftanın dört günü işletmelerde, bir günü okulda ders görmektedir. Eğitim Reformu Girişimi'nin (ERG) 2025 Eğitim İzleme Raporu'na göre, 2024-2025 eğitim-öğretim yılında 15-18 yaş grubunda MESEM'e devam eden öğrenci sayısı 392 bin 887'dir. Öğrenciler asgari ücretin belli bir oranı kadar ücret alıyor ancak emeklilik primleri yatmıyor; işyerlerindeki çalışma koşulları büyük ölçüde patronların insafına bırakılıyor. ERG, çocukların okulla bağının koptuğunu; bu modelin özellikle yoksul çocukları erken yaşta işgücüne ittiğini vurgulamaktadır. ²Bu sonuç çocuk emeğinin korunmasına ilişkin ulusal ve uluslararası normlar (ILO sözleşmeleri başta olmak üzere) çerçevesinde değerlendirilmesi gereken bir hak ihlali alanı yaratmaktadır. Bu bağlamda MESEM uygulaması, düşük maliyetli işgücü teminini kolaylaştıran ve çocuk emeğini fiilen meşrulaştıran bir mekanizma olarak ortaya çıkmaktadır.

TÜİK Hane halkı iş gücü araştırması 2024 yılı sonuçlarına göre 2020'de yüzde 16.2 olan 15-17 yaş grubundaki çocukların iş gücüne katılma oranı yüzde 24.9'e yükseldi. Yani 4 çocuktan 1'i işçi olarak çalışıyor. 2024'te 15-17 yaş grubunda 3 milyon 894 bin çocuk bulunurken, bunların 970 bini kayıtlı işçi olarak çalışıyor. ³ Türkiye'de çocuk işçiliğinin ulaştığı boyut, yoksullukla doğrudan bağlantılı olmakla birlikte yalnızca bireysel vakalarla açıklanamayacak; devletin eğitim politikaları, ekonomik yapı ve siyasal tercihleriyle doğrudan bağlantılıdır.

2 <https://www.dw.com/tr/mesem-e%C4%9Fitimin-g%C3%B6lgesinde-%C3%A7ocuk%C5%9F%C3%A7ili%C4%9Fi/a-75019108>

3 <https://www.isigmeclisi.org/21250-tuik-2024-cocuk-istatistiklerini-acikladi-15-17-yas-arasi-cocuklarin>.

Bu durum, çocukların üstün yararı ilkesinin ihlali anlamına gelmekte olup, hukuk devleti ilkesi (Anayasa m. 2) çerçevesinde kamusal otoritelerin pozitif yükümlülüklerinin yeniden değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır.

II. Çocukluk Kavramının Hukuki Tanımı ve Sınıfsal Gerçekliği

Bugün dünyanın birçok yerinde üzerinde uzlaşılan çocukluk kavramı, insanlık tarihi boyunca değişim göstermiş; üretim ilişkilerinin dönüşümüyle birlikte bugünkü modern çocukluk anlayışına ulaşılmıştır. Modern hukuk sistemlerinde çocuk, bir birey olarak devlet tarafından yasalarla korunmaktadır. Ancak bu yasaların doğal ve evrensel hukuk kurallarına uygun olması için uluslararası normlar geliştirilmiştir.⁴ Çocuk Koruma Kanunu ve Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi'ne göre çocuk; “çocuğa uygulanabilecek olan kanuna göre daha erken yaşta reşit olma durumu hariç, on sekiz yaşına kadar her insan”⁵ olarak tanımlanmaktadır. Ancak bu evrensel hukuki tanıma rağmen, çocukların yaşam koşulları, içinde buldukları üretim ilişkilerinden ve özellikle içine doğdukları sınıfsal konumdan bağımsız değildir. Çocuk emeği, modern hukuk sistemlerinde istisnai ve sıkı sınırlandırılmaya tabi bir alan olarak düzenlenmiş olsa da, kapitalist üretim ilişkileri içerisinde çocuklar tarihsel olarak ucuz, esnek ve kolay denetlenebilir bir emek gücü olarak konumlandırılır.

4 https://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/Milli_Egitim_Dergisi/151/akyuz.htm.

5 <https://www.unicef.org/turkiye/%C3%A7ocuk-haklar%C4%B1na-dair-s%C3%B6zle%C5%9Fme>.

mıştır.⁶ Bu durum, çocukların fiziksel, zihinsel ve sosyal gelişimlerinin korunması gerekliliği ile sermayenin emek ihtiyacı arasındaki çelişkinin bir yansımasıdır.

Türkiye’de çocuk işçiliğinin sınırlandırılması Cumhuriyet dönemiyle birlikte sistematik bir nitelik kazanmış; laik ve birtakım eşitlikçi politikalar sayesinde çocukların eğitim ve gelişim süreçleri önceliklendirilmiş, böylece emek gücü olarak erken yaşta üretim sürecine dahil edilmelerinin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Bu kazanımlar, sınıfsal eşitsizliklerin çocukluk üzerindeki belirleyiciliğini tamamen ortadan kaldırmasa da, çocukların ailelerinin sınıfsal konumunun zorluklarını aşabilmelerine imkan tanıyan kamusal bir zemin yaratmıştır.

Ancak kapitalizmin güncel evresi olan neoliberal dönemde özellikle eğitimin piyasalaşmasıyla, devlet okullarının eğitim niteliğinin düşürülmesi ve paralılaştırılması, özel okulların devlet teşviki ve yönlendirmelerle yaygınlaştırılması ve en önemlisi de 4+4+4 eğitim sistemi ile kesintiye uğrayan zorunlu eğitimin kesintiye uğratılmasıyla beraber kamusal kazanımlar giderek aşındırılmıştır. 2016 yılında Resmî Gazete’de yayımlanan 6467 sayılı Kanun ile hayata geçirilen MESEM’ler, bu dönüşümün somut örneklerinden biridir. Sanayi Devrimi’nden bu yana çeşitli yasal sınırlamalara rağmen terk edilmeyen çocuk emeği, bu model aracılığıyla devlet eliyle üretim sürecine dahil edilmekte; eğitim kurumu görünümü altında sermayenin ihtiyaç duyduğu ucuz iş gücü sistematik biçimde sağlanmaktadır. Özellikle 2025 yılında yaşanan çocuk ölümler-

6 <https://www.ilo.org/tr/resource/138-nolu-asgari-yas-sozlesmesi>.

ri, bu modelin yalnızca pedagojik açıdan değil, yaşamsal açıdan da ciddi sonuçlar doğurduğunu göstermiştir.

Gerek 4+4+4 parçalı eğitim sistemi, gerekse de örgün eğitime devam zorunluluğunun yaşının düşürülmesi gerekse de MESEM'lerle birlikte dar gelirli ailelerin çocuklarının payına eğitimden erken dönemde uzaklaşma, atölyelerde emek sömürüsüne maruz kalma, suça sürüklenme düşmektedir.

III. MESEM'ler: Eğitimin İkincilleştirilmesi, Üretimin Öncelenmesi

Anayasa'nın 41. maddesi devletin çocukları koruma ve istismara karşı güvence altına alma yükümlülüğünü; 42. maddesi eğitim hakkının dokunulmazlığını; 50. maddesi ise küçüklerin çalışma koşulları bakımından özel olarak korunmasını düzenlemektedir. Bu hükümler birlikte değerlendirildiğinde, çocukların çalışma hayatına dahil edilmemesi meselesinin sıradan bir idari tercih alanı değil, anayasal bir koruma ve ödev alanı olduğu açıktır. Nitekim Anayasa'nın 90. maddesinin son fıkrası uyarınca, temel hak ve özgürlüklere ilişkin uluslararası sözleşmeler ile kanun hükümleri arasında çatışma bulunması halinde sözleşme hükümlerinin esas alınması gerekmektedir. Bu çerçevede, Mesleki Eğitim Merkezi (MESEM) uygulamasının Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 3. maddesinde düzenlenen "*çocuğun üstün yararı*" ilkesi ve 32. maddesinde öngörülen "*ekonomik sömürüden korunma*" yükümlülüğü ile çatıştığı ölçüde, normatif çözümün çocuk lehine kurulması anayasal bir zorunluluktur. Zira sözleşmenin 3. maddesi, çocuğu ilgilendiren tüm işlemlerde üstün yararın öncelikli değerlendirme ölçütü olmasını emrederken;

32. maddesi, çocukların tehlikeli işlerden, sağlıklarına zarar verecek faaliyetlerden ve eğitimlerine müdahale eden çalışma biçimlerinden korunmasını açıkça hükme bağlamaktadır. Bu bağlamda MESEM uygulaması, programın asli amacının çocuğun gelişimi olup olmadığı, işletmede geçirilen süre ve işin niteliğinin eğitime fiilen erişimi azaltıp azaltmadığı ve iş kazası ile meslek hastalığı risklerine karşı çocuklar bakımından en yüksek koruma standardının sağlanıp sağlanmadığı yönlerinden sıkı bir “üstün yarar” ve “sömürü yasağı” denetimine tabi tutulmak zorundadır.

Millî Eğitim Bakanlığı'nın tanıtım dokümanlarında MESEM modeli, eğitim haftasının 1 günü okulda, 4 günü ise işletmede geçirilecek şekilde kurgulanmıştır.⁷ MESEM'lere kayıt yaptırabilmek için en az ortaokul veya imam hatip ortaokulunu bitirmiş olmak gerekiyor. Bu yapı dahi tek başına, eğitimin açıkça ikincilleştirildiğini ve çocukların üstün yararı yerine piyasa ihtiyaçlarının esas alındığını ortaya koymaktadır. Henüz ortaokuldan yeni mezun olmuş çocukların zamanlarının büyük bölümünü işyerlerinde geçirmesi, eğitim adı verilen bu ucuz emek sömürüsü modelinin eğitim niteliğini zayıflatmakta; eğitim ile çalışma arasındaki denge, çocuğun gelişimi lehine değil, sermayenin ihtiyaçları doğrultusunda kurulmaktadır. Bu durum, *çocuğun üstün yararı ilkesinin* ihlali olduğu kadar, çocuk emeğinin eğitim adı altında piyasaya sürülmesidir. Bu çerçevede MESEM modeli, eğitimi biçimsel olarak sürdürmekle birlikte içerik ve işlev bakımından dönüştürmekte; çocuk emeğini görünmez kılarak normalleştirmektedir.

7 https://hmgencentml.meb.k12.tr/icerikler/mesemhakkindahersey_13902699.html

MESEM'lerde çalıştırılan çocuklar için haftada en az 8 saat okulda ders alınması ve haftada en fazla 40 saat işyerlerinde çalıştırılması kuralı MESEM'lere eğitim modeli görünümü verilmesi için gerekçe olsa da, ortaokuldan mezun bir çocuğun sadece haftada 8 saat eğitim almasının yetersizliğinin yanı sıra haftalık çalışma süresinin 45 saat olduğu ülkemizde haftada 40 saat çalıştırılan bir çocuğa asgari ücretin %30 u ücret ödeniyor olması da sistemin nasıl bir çocuk düşmanı ve sermaye dostu olduğunu gösteriyor. 15 yaşında bir çocuk haftada 40 saat çalıştırılıyor ancak asgari ücretin sadece %30 unu ücret olarak alması çocuk emeğinin sömürsüdür. Bu ücret eşitsizliği de çocuk emeğinden hem nasıl vazgeçilmediğini ancak nasıl da değersizleştirildiğini, ucuz emek olarak piyasa arz edildiğini göstermekte. Devletin yönlendirmesiyle çocukların eğitim adı altında işletmelere sevk edilmesi, sigorta primlerinin kamu tarafından karşılanması ve asgari ücretin çok altında bedellerle çalıştırılmaları, sermayeye ucuz, hatta fiilen ücretsiz bir emek gücü sunulması sonucunu doğurmaktadır.

IV. Uygulamada MESEM Gerçeği

MESEM'lerin ulusal ve uluslararası mevzuattaki yeri, bu mevzuatla çatıştığı noktalar ve diğer ülke uygulamalarına ilişkin değerlendirmeler, meslektaşımız Av. Esen Erolus tarafından kaleme alınan ve İstanbul Barosu Çocuk Hakları Merkezi'nin 23 Nisan 2025 tarihli özel yayınında yayımlanan makalede ayrıntılı biçimde ele alınmıştır.⁸ Çocuklara velileri aracılığı ile MESEM Sözleşmelerinin imzalatılması, mevzuat gereği verilmesi gereken iş sağlığı ve güvenliği eğitimlerinin,

8 <https://www.istanbulbarosu.org.tr/files/docs/CHM-23NISAN2025OZELSAYISI.pdf>

koruyucu malzemelerin verileceğinin düzenlenmesi gibi hakların yer alıyor olması bu düzenlemelerin yeterliliklerinin yanı sıra uygulanabilip uygulanmadığına da bakılmalıdır.

MESEM’i yalnızca mevzuat metinleri üzerinden değerlendirmek, çocuk hakları ihlali riskinin en görünür boyutlarını kaçırabilir; çünkü mesele “nasıl düzenlendiği” kadar “nasıl uygulandığıdır.” Uygulama verileri, çocukların Türkiye’de giderek daha yüksek oranlarda işgücüne katıldığını göstermektedir. Sosyal İş Sendikası tarafından hazırlanan “Türkiye’de Çocuk İşçiliği ve MESEM Belası” başlıklı Aralık 2025 tarihli raporda uygulamada başta çocukların mevzuatta belirlenen 40 saatin de üzerinde sürelerle ve tehlikeli işlerde çalıştırıldığını ve usta öğretici belgesinin kolayca temin edilmesi nedeniyle çocukların yetkin olmayan kişilere teslim edildiğine ilişkin çokça sorun tespit edilmiştir. ⁹MESEM programında hangi işlerin hangi yaş gruplarına uygun olduğu konusunda bir standart olmaması nedeniyle öğrencilerin ya yaşlarına fiziksel ve ruhsal gelişimlerine uygun olmayan ağır işlerde ya da mesleki olarak fayda sağlamayacak işlerde çalıştırıldığının da altının çizildiği rapor, MESEM’ler kapatılmalı, çocukların can güvenliklerinin sağlandığı ve eğitim hayatından koparılmadığı çağdaş, bilimsel ve laik bir mesleki eğitim modeline geçilmelidir talebi ile bitmektedir.

V. Sonuç

Cumhuriyet’in erken dönemlerinden itibaren kamusal eğitim politikaları, farklı sosyo-ekonomik sınıfsal aidiyetlerden gelen çocukların ücretsiz ve görece nitelikli eğitime erişimini

9 https://www.sosyal-is.org.tr/20251223_MESEMBelasi.pdf

genişleterek belirli imkânlar yaratmıştır. Buna karşılık günümüzde MESEM uygulaması kapsamında çok sayıda çocuk, eğitim sürecinin önemli bir bölümünü işyerlerinde geçirerek haftanın büyük kısmında sermayeye çalışmakta; bu durum hem çocukluk deneyimini sınırlamakta hem de iş kazaları ve mesleki risklerle erken yaşta karşı karşıya kalmalarına yol açmaktadır. Bu nedenle, MESEM'lerin sürdürülmesine yönelik herhangi bir çözüm önerisi, çocuk hakları perspektifiyle olduğu kadar, emeğin sömürsüne karşı geliştirilen tarihsel mücadele birikimiyle de bağdaşmamaktadır. MESEM modelinin iyileştirilmesi ya da çocuk dostu bir programa dönüştürülüyormuş gibi revize edilmesi durumunda çocuk emeğinin meşrulaştırılmasına yol açacaktır. Özellikle mevcut düzenlemenin de çokça gerisinde ortaya çıkan uygulama pratikleri göstermektedir ki çocuk emeği devlet eli ile bir kez meşrulaştırılıp, piyasaya sürüldüğü anda çocuk emeği sömürsü için yüzyıllardır verilen mücadelenin tersine bir akış hız kazanmaktadır. Bu nedenle MESEM modelinden derhal vazgeçilmeli, çocuklar için öncelik yaşlarına uygun laik, bilimsel ve parasız eğitim olmalı, daha ileri yaşlarda nitelikli mesleki eğitim almanın olanakları yaratılmalıdır.

İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ BAĞLAMINDA TARIMDA ÇOCUK İŞÇİLİĞİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Av. Ensar KURU¹

Tüm dünyayı etkisi altına alan iklim değışikliği; artan sıcaklık, aniden sele çeviren yağışlar, kuraklık, temiz ve içilebilir su kıtlığı, hava kirliliği, salgın hastalıklar ve orman yangınları şeklinde kendini göstermektedir. 2000-2019 yılları arasında meydana gelen 11.000'den fazla aşırı hava olayı, 475.000'den fazla kişinin ölümüne yol açmıştır².

İklim değışikliğinin olumsuz sosyoekonomik etkileri -gelir kaynaklarının ve geçim olanaklarının kaybı, gıda güvencesizliği, yetersiz beslenme, sağlık koşullarının kötüleşmesi, azalan işgücü verimliliği, yurtların kaybı gibi- derinleşmekte ve artmaktadır. İklim değışikliğine karşı daha düşük dayanıklılığa sahip olan kırılgan gruplar bu etkilerden orantısız biçimde etkilenmektedir³. Özellikle çocuklar, iklim değışikliğinin yol

-
- 1 İstanbul Barosu, Galatasaray Üniversitesi Kamu Hukuku Doktora Programı.
  - 2 ECKSTEIN David / KUNZEL Vera / SCHAFER Laura, Global Climate Risk Index 2021: Who Suffers Most Extreme Weather Events? Weather-Related Loss Events in 2019 and 2000-2019, Ocak 2021, s. 6.
  - 3 IPCC, 2022: Summary for Policymakers [H.-O. Pörtner, D.C. Roberts, E.S. Poloczanska, K. Mintenbeck, M. Tignor, A. Alegría, M. Craig, S. Langsdorf, S. Lösckhe, V. Möller, A. Okem (eds.)]. In: Climate Change 2022: Impacts, Adaptation and Vulnerability. Contribution of Working Group II to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change [H.-O. Pörtner, D.C. Roberts, M. Tignor, E.S. Poloczanska, K. Mintenbeck, A. Alegría, M. Craig, S. Langsdorf, S. Lösckhe, V. Möller, A. Okem, B. Rama (eds.)]. Cambridge University Press, Cambridge, UK and New York, NY, USA, s. 9 ve 15.

açtığı sistemsel şoklara karşı en fazla risk altında olan nüfus gruplarından biri olarak defalarca tanımlanmıştır⁴.

İklim değişikliğinin özellikle tarım sektöründe -ki çocuk işçiliğinin yüzde 70'i bu sektörde yer almaktadır- çocuk işçiliği için bir tehdit faktörü olduğu ortaya çıkmaktadır⁵. İklim değişikliğinin küresel işgücü üzerinde etkileri olduğu geniş çapta kabul edilmekle birlikte, bu etkilerin çocuk işçiliği üzerindeki boyutu daha az araştırılmıştır ve yetişkinlerin çalışma koşulları üzerindeki etkilerinden doğrudan türetilemez; zira çocuk işçiliğini belirleyen temel dinamikler ve buna eşlik eden riskler oldukça farklıdır⁶.

Çocuk işçiliğine ilişkin literatür, çocukların işgücüne dâhil olmasına yol açan iki zıt yönlü etkene işaret etmektedir. Bir taraftan; yoksulluk hipotezi, ailelerin geçim ihtiyaçlarını çocuklarının kazançları veya üretimi olmadan karşılayamayacak kadar düşük gelire sahip olmaları nedeniyle çocuk işçiliğine başvurduklarını öne sürer⁷. Buna göre, nüfusun bir kesimi daha ağır ekonomik koşullara sürüklendiğinde çocuk işçiliği riskinin arttığı kabul edilir. Diğer taraftan; haneler içindeki iş

4 MYERS Lisa / THEYTAZ-BERGMAN Laura, Child Labour Raport 2017: The Neglected Link- Effects of Climate Change and Environmental Degradation on Child Labour, Terre des Hommes, Haziran 2017, s. 6

5 Uluslararası Çalışma Ofisi ve Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu, Çocuk İşçiliği, 2020 Küresel Tahminler, Eğilimler ve Önümüzdeki Yol, ILO ve UNICEF, New York, 2021, s. 9, 13, 38 ve 42.

6 International Labour Organization, Issue paper on child labour and climate change, Geneva: International Labour Organization, 2023, s. 2.

7 BASU Kaushik / VAN Pham Hoang, The American Economic Review, Vol. 88, No. 3, Haziran 1998, s. 412 vd.; Birleşmiş Millet Tarım ve Gıda Teşkilatı (FAO), The relations between climate change and child labour in agriculture- Evidence on children's work trends after climate-related events in Côte d'Ivoire, Ethiopia, Nepal and Peru, Rome, 2023, s. 27.

dağılımı da çocukların emeklerinin görelî getirilerine, onların çalışma kapasitelerine ve çocukların zamanını değerlendirme konusunda hanelerin sahip olduğu alternatiflere bađlıdır⁸.

İklim değişikliği her iki mekanizma üzerinden de çocuk işçiliğini etkilemektedir; ancak bu etkiler her zaman doğrusal veya tek yönlü değildir. Örneğin, küresel ısınmanın şiddetli kuraklıklar ve toprak bozulması yoluyla tarımsal üretimi azaltması, çiftçi hanelerini yoksullaştırarak onların geçimlerini sağlayabilmek adına (tarımda ya da tarım dışı alanlarda) çocuk işçiliğine yönelme olasılığını artırabilir. Aynı zamanda, iklime bağlı kuraklık ve toprak bozulması tarımsal verimliliği düşürdüğünden, aileler çocukların tarımsal faaliyetlerde geçirdiği zamanı azaltmaya yönlendirilebilir; zira çocuk emeğinin tarımsal üretimdeki getirisi azalır. Ancak tarımsal verimliliğin düşmesi, yetişkin tarım işçilerinin emeğinin değerinin de azalmasına yol açarak yetişkinlerin tarım dışı işlere yönelmesine neden olabilir ve bu durum tarım işlerinde çocuk emeğine duyulan ihtiyacı yeniden artırabilir⁹.

Artan yoksulluk, iklim değişikliğinin çocuk işçiliğini etkilediği en önemli faktörlerden biridir. Çok sayıda araştırma, iklim değişikliğinin olumsuz etkilerinin hâlihazırda geçim kaynaklarını ve yaşam koşullarını önemli ölçüde zayıflattığını, daha fazla insanı yoksulluğa sürüklediğini ve hâlihazırda yoksulluk ve kırılganlık içinde bulunan kişilerin durumunu daha da kötüleştirdiğini açıkça göstermektedir; zira bu kişiler daha

8 RAY Ranjan, Child Labor, Child Schooling, and Their Interaction with Adult Labor: Empirical Evidence for Peru and Pakistan, *The World Bank Economic Review*, Vol. 14, No. 2, 2000, s. 437 vd.

9 International Labour Organization, a.g.ç., s. 5.

az dayanıklılığa sahip olup, daha sınırlı uyum seçeneklerine ve kurumsal destek mekanizmalarına erişime sahiptir¹⁰.

Artan yoksulluk ailelerin çocuk işçiliğini çoğu zaman şoklara karşı bir tampon olarak kullanmasına neden olmaktadır¹¹. Örneğin, Kamboçya ve Tanzanya'da yapılan çalışmalar, kuraklık, sel ve ürün kaybı gibi tarımsal şokların yaşandığı köylerde çocuk işçiliği oranlarının belirgin biçimde daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur; bu tür şoklar, iklim değişikliği sonucunda hem sıklık hem de şiddet bakımından artmaktadır. Gıda fiyatı şoklarının -ki bunlar da giderek daha fazla iklim olaylarına veya iklim değişikliğine bağlı tarımsal verimlilik değişimlerine atfedilmektedir- çocuk işçiliğini etkilediği gösterilmiştir. Örneğin Uganda ve Pakistan'dan elde edilen kanıtlar, gıda fiyatlarındaki artışların tarım dışı hanelerde çocuk işçiliği olasılığını ve çocuk işçiliğine ayrılan süreyi artırdığını ortaya koymaktadır¹².

İklim değişikliği etkilerinin çocuk işçiliğini nasıl etkilediğine ilişkin ampirik kanıtların çoğu, yağmur suyuna dayalı tarım bölgelerinde yağıştaki değişimlere -tarımsal verimliliğin temel belirleyicisi- ve bunun çocuk işçiliği ve okullaşma üzerindeki sonuçlarına odaklanmaktadır. Yağış miktarının artması, tarımsal verimliliği yükselttiği için çocuk işçiliğinde artışa yol açmaktadır. Örneğin, Vietnam'da ortalamanın üzerinde yağış, daha fazla çocuğun tarımsal işlere girmesiyle ve ev içi işlerde daha fazla zaman harcamasıyla ilişkilendirilmiştir-

10 IPCC, a.g.ç., s. 12, 26 ve 33.

11 EDMONDS Eric V. / SCHADY Norbert, Poverty Alleviation and Child Labor, NBER Working Paper No. 15345, Eylül 2009, s. 17-19.

12 International Labour Organization, a.g.ç., s. 8.

tir¹³. Tanzanya'da ise yağışta bir standart sapmalık artış, 6-13 yaş arası çocuklarda yıllık çocuk işçiliği süresini yaklaşık beş gün artırmış; yağıştaki azalma ise hiçbir etki yaratmamıştır¹⁴. Önemli olarak, aile işletmelerinin yerel işgücü piyasalarına erişiminin olduğu durumlarda çocuk işçiliğindeki artış daha sınırlı kalmıştır, çünkü aileler verim artışını karşılamak için çocukları yerine yetişkin ücretli işçileri istihdam edebilmiştir. Bu bulgu, geçici tarım işçilerinin işe yerleştirilmesine yönelik destek ve daha iyi işgücü piyasası erişimi sağlamanın tarlalarda çocuk işçiliği ihtiyacını azaltabileceğine işaret etmektedir¹⁵.

Hindistan'da gerçekleştirilen kapsamlı bir uzun dönem çalışması da 5-16 yaş arası çocukların yağışın yüksek olduğu dönemlerde okuldan koparak işe yöneldiğini ortaya koymuştur. Bu durum, pozitif üretim şokunun çocuk işçiliğini artırdığı ve eğitim kazanımlarını azalttığını göstermektedir; çünkü tarımsal üretimde çocuk emeğinin değeri arttıkça talep de artmaktadır¹⁶.

Buna karşılık, bazı bağlamlarda kuraklık dönemlerine bağlı tarımsal verim düşüşü çocuk işçiliğinde azalmaya neden olmuştur¹⁷. Hindistan çalışmasında, örneğin, kurak yıllarda ço-

13 TRINH Trong-Anh / POSSO Alberto / FEENY Simon, Child Labor and Rainfall Deviation: Panel Data Evidence from Rural Vietnam, *Developing Economies*, 58 (1), 2020, s. 10-12.; Birleşmiş Millet Tarım ve Gıda Teşkilatı (FAO), a.g.ç., s. 27.

14 DUMAS Christelle, Productivity shocks and child labor: The role of credit and agricultural labor markets, *Economic Development and Cultural Change*, 68 (3), 2020, s. 763-812.

15 International Labour Organization, a.g.ç., s. 9.

16 International Labour Organization, a.g.ç., s. 9.

17 SHAH Manisha / STEINBERG Bryce Millett, Drought of Opportunities: Contemporaneous and Long-Term Impacts of Rainfall Shocks on Human Capital, NBER Working Paper No. 19140, Haziran 2013, s. 26.

cukların tarımda çalışma olasılığı yüzde 20 daha düşük, okula gitme olasılığı ise daha yüksektir¹⁸. Ancak diğer çalışmalar, tarımsal çocuk işçiliğindeki bu düşüşün genel çocuk işçiliğinde bir azalmaya yol açmadığını, özellikle uzun vadede çocuk işçiliğinin tarım dışı sektörlerle (örneğin madencilik ve imalat) kaydığını göstermektedir. Burkina Faso'da tarım sektöründeki kötüleşen ekonomik koşullar ile altın madenciliğinde yaşanan patlama aileleri yeni gelir kaynakları aramaya yöneltmiş; bu da çocukların tehlikeli koşullarda altın madenlerinde çalışmasına yol açmıştır -ki bu faaliyetlerin kendisi de çevre için son derece yıkıcıdır¹⁹. Benzer biçimde, Nepal ve Peru'da, tarımsal verimlilik azaldıkça daha fazla aile çocuklarını tuğla fırınları gibi imalat işlerine göndermeye başlamıştır²⁰.

Sahra Altı Afrika'da 2010 ile 2019 yılları arasında kuraklık sıklığı neredeyse üç katına çıkmış, fırtına sıklığı dört katından fazla artmış ve sel sıklığı on katına yükselmiştir. Bu hava şokları, çocuk işçiliği açısından önemli sonuçlar doğurabilmektedir. Örneğin, Haiti'nin kırsal tarım topluluklarında Matthew kasırgasının etkisine ilişkin bir çalışma, okula kayıtlı çocukların yüzde 46'sının kasırga nedeniyle okula devam etmeyi bıraktığını göstermiştir. Haitili ebeveynler, mahsul zararları ve hayvan ölümleri nedeniyle gelir kaybı yaşandığını, bu nedenle aile çiftliğinde çocukların emeğine duyulan ihtiyaçtan ötürü çocukların okulu bıraktığını belirtmiştir²¹.

18 SHAH / STEINBERG, a.g.ç., s. 19.

19 MYERS / THEYTAZ-BERGMAN, a.g.ç., s. 14-15.

20 MYERS / THEYTAZ-BERGMAN, a.g.ç., s. 24 ve 33.

21 COOK Amanda C. / BEACHY Donovan, The Impact of Hurricane Matthew on School Attendance: An Analysis from Rural Haiti, Int. J. Environ. Res. Public Health, 2019, s. 1-5.

Aşırı hava olayları yalnızca mahsullere zarar vermekle ve hasatları azaltmakla kalmayıp, aynı zamanda hayvan varlığı, tarım makineleri veya depolama tesisleri gibi geçim varlıklarının yok olmasına da yol açabilir. Bu durum özellikle sorundur, zira hane halkının sahip olduğu varlıklar tampon stok görevi görebilir ve borçlanma için teminat niteliği taşıyabilir. Tarım sektöründe meydana gelen şoklar, özellikle sigortaya erişimi veya kredi imkanları sınırlı olan daha yoksul topluluklarda çocuk işçiliğinin artmasına yol açma olasılığı yüksektir. Bu nedenle; iklim değişikliği, hava koşullarına daha bağımlı ve daha savunmasız olan tarım hane halkları için ciddi bir risk oluşturmaktadır²². Tanzanya'daki bir çalışma, bu varlıkların tarımsal şokların çocuk işçiliği üzerindeki olumsuz etkisinin yaklaşık yüzde 90'ını absorbe edebildiğini göstermektedir²³. Çalışmalar, ailelerin sel veya kuraklık gibi aşırı iklim olayları karşısında hayatta kalma stratejisi olarak geçim varlıklarını satmaya zorlandığını, bunun da gelecekteki iklim olaylarına karşı kırılganlığı artırdığını ve kalıcı yoksulluk tuzaklarına düşme riskini yükselttiğini göstermektedir²⁴.

Tarım sektöründe ısı stresi, özellikle çocuklar açısından ciddi bir kaygı konusudur; zira çocuklar ısı bitkinliği ve susuzluğa yetişkinlere kıyasla daha hassastır²⁵. Birleşmiş Millet Tarım ve Gıda Teşkilatı tarafından 2018'de yayımlanan bir

22 Birleşmiş Millet Tarım ve Gıda Teşkilatı (FAO), a.g.ç., s. 27.

23 BEEGLE Kathleen / DEHEJIA Rajeev / GATTI Roberta, Child Labor, Crop Shocks, and Credit Constraints, NBER Working Paper No. 10088, Kasım 2003, s. 17 vd.

24 IPCC, a.g.ç., s. 12.

25 GREENFIELD Muhammad Hidayat, An Urgent Need to Reassess Climate Change and Child Labour in Agriculture, 2022, s. 1-2.

çalışma, 36°C üzerindeki sıcaklıklarda çocukların ısıya bağlı hastalıklara daha fazla açık olabileceğini göstermektedir²⁶. İklim değişikliği nedeniyle tarımsal verimlilik azalırken, parça başı ücret uygulamaları, tarım işçilerinin -çocuklar dahil- hedeflerini tutturabilmek için çalışma temposu ve yoğunluğunu artırmasını gerektirmekte, bu da tarlalarda ısı bitkinliği ve ısı stresi riskini yükseltmektedir²⁷.

Çocukların ısı stresinden kaçınmak için şafak ve alacakaranlıkta çalışması ise ısı stresinin azaltılması açısından güvenli olsa da diğer riskler artmaktadır. Akşam saatlerinde gündüze kıyasla sıtma ve dang humması gibi sivrisinek ve vektör kaynaklı hastalıklara maruziyet daha yüksektir. Çocukluk çağında sıtmanın uzun vadeli sağlık riskleri taşıdığı göz önüne alındığında, iklim değişikliğinin bu sağlık etkisi daha fazla dikkat gerektirmektedir²⁸. Tarımsal verimliliği sürdürmek ve yeni patojenlere karşı direnç sağlamak amacıyla pestisit miktarının artırılması gibi iklim değişikliğine uyum stratejileri de çocukların kimyasal tehlikelere maruz kalma riskini kaçınılmaz olarak yükseltmektedir. Gelişim aşamasında olan çocuk bedenlerinin bu tehlikelere karşı özellikle savunmasız olduğu unutulmamalıdır²⁹.

12-14 yaşlarındaki çocukların okul dışı zamanlarda ve kısa süreli olarak yapabilecekleri güvenli tarım işleri bile, iklim değişikliği nedeniyle ısı stresi ve dehidrasyon riski arttığında,

26 WASTERLUND Staal, Managing heat in agricultural work: increasing worker safety and productivity by controlling heat exposure. Forestry Working Paper No. 1. Rome, FAO, 2018, s. 30-31.

27 GREENFIELD, a.g.ç., s. 1-2.

28 GREENFIELD, a.g.ç., s. 1-2.

29 International Labour Organization, a.g.ç., s. 12.

Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 1999 tarihli “En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Acil Eylem Sözleşmesi” kapsamında tehlikeli iş tanımı içine girebilir³⁰. Bahsedilen sözleşmesinin 2. maddesinde 18 yaşından küçük tüm kişilerin, doğası gereği veya gerçekleştirildiği koşullar itibarıyla tehlikeli olan işlerde çalışmasının yasak olduğunu belirtmektedir. Burada önemli olan, işin gerçekleştirildiği koşulların iklim değişikliği bağlamında yeniden değerlendirilmesidir.

İklim değişikliğinin etkisi, ekonomileri en kırılgan olan ve azaltım ile uyum kapasiteleri en zayıf bulunan ülkelerde daha yoğundur. İklim değişikliğinin en büyük olumsuz etkilerinden bazıları, birçok az sanayileşmiş ülkede ekonominin kritik bileşenleri olan birincil sektörde (tarım, ormancılık ve balıkçılık) ve turizmde görülmektedir; bu ülkeler aynı zamanda çocuk işçiliği düzeylerinin yüksek olduğu ülkelerdir. Bu ülkelerin ani iklimsel değişimlere uyum kapasiteleri daha düşüktür. Baraj inşası, ileri sulama sistemlerinin benimsenmesi, sistematik erken uyarı mekanizmalarının sağlanması, yapı ve altyapıların iklim koşullarına dayanıklı hâle getirilmesi ve iklim değişikliğinin sosyal ve ekonomik etkilerini en aza indirebilecek diğer kritik uyum stratejileri için finansman kapasiteleri de daha sınırlıdır³¹. Acil olarak bu sistemlerin kurulması yönünde adımlar atılmalıdır ve artan sıcaklıklar ile aşırı hava olaylarını, tehlikeli işleri düzenleyen politika ve yasal çerçeveler geliştirilmelidir.

30 GREENFIELD, a.g.ç., s. 1-2.

31 International Labour Organization, a.g.ç., s. 7.

TÜRKİYE'NİN BİRLEŞMİŞ MİLLETLER ÇOCUK HAKLARINA DAİR SÖZLEŞME KAPSAMINDA BİRLEŞTİRİLMİŞ 6. VE 7. PERİYODİK RAPORUNU BEKLERKEN: ÇOCUK İŞÇİLİĞİ İLE GERÇEKTEN MÜCADELE EDİYOR MUYUZ?

Doç. Dr. Caner TAŞATAN¹

Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin m. 43/1 hükmüne göre, “*Taraf Devletlerin bu Sözleşme ile üstlendikleri yükümlülükleri yerine getirme konusunda kaydettikleri ilerlemeleri incelemek amacıyla, görevleri aşağıda belirtilen bir Çocuk Hakları Komitesi kurulmuştur.*” Bu hüküm kapsamında kurulan Çocuk Hakları Komitesi, taraf devletlerin izlemesini, taraf devletlerce kendisine sunulan raporlar üzerinden gerçekleştirir².

Türkiye, bu çalışmanın hazırlandığı tarih itibarıyla son olarak, 29 Mart 2019 tarihinde Birleştirilmiş 4. ve 5. Periyodik Rapor'u³ Çocuk Hakları Komitesi'ne sunmuştur. Komite, bu

1 İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Medeni Hukuk Anabilimdalı

2 Sözleşme'ye taraf olan devletlerin Komite'ye sunmuş olduğu raporların tamamı için bkz. https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/TreatyBodyExternal/TBSearch.aspx?Lang=en&TreatyID=5&TreatyID=10&TreatyID=11&DocTypeID=29&DocTypeCategoryID=4

3 Rapor'un Türkçe hali Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın internet sitesinde yayınlanmıştır: <https://www.aile.gov.tr/media/45125/birlestirilmis-4-ve-5-periyodik-rapor-17-094-kelime-2.pdf>

rapora ilişkin hazırladığı izleme raporunda⁴, Türkiye'nin çocuk hakları alanındaki gelişimi ile çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılmasındaki çabalarını genel olarak olumlu bulmakla birlikte, temelde, şu tavsiyelere yer vermektedir:

“(i) Sığınmacı ve mülteci çocuklar ile Roman çocukları üzerinde yeterince durularak Çocuk İşçiliği ile Mücadele Ulusal Programı'nın (2017-2023) uygulanması hızlandırılmalıdır.

(ii) İş denetiminin özellikle çocuk iş kazalarının tespit edilmesi ve kovuşturulması için güçlendirilmesi, tarımsal üretim üzerindeki izlemenin artırılması ve iş kanunlarının mevsimlik işçilerin araçlarını da kapsayacak biçimde tarım ve orman işleri ile elliden az sayıda kişinin çalıştığı iş yerlerine de uygulanması gerekir.

(iii) Çocuk işçiliğinin sömürücü niteliğinin ve sonuçlarının toplumsal farkındalığını artırmak için özel sektörün, tüketicilerin, sendikaların ve genel kamuoyunun sürece dahil edilmesi gerekir.”

Çocuk Hakları Komitesi, Türkiye'nin Birleştirilmiş 6. ve 7. Periyodik Raporunun teslim tarihini henüz belirlemiş değildir. Bu raporu beklerken, Türkiye'de çocuk işçiliği ile mücadele bakımından, hem Birleştirilmiş 4. ve 5. Periyodik raporda yer alan hususların ne ölçüde yerine getirildiği hem de Komite'nin tavsiyelerine ne ölçüde uyulduğu hususlarında bir değerlendirme yapabilir ve çocuk işçiliği ile gerçekten mücadele edip etmediğimizi sorgulayabiliriz.

4 İzleme raporunun tam metni için bkz.: <https://docs.un.org/en/CRC/C/TUR/CO/4-5>

(i) Komite'nin uygulanmasının hızlandırılmasını tavsiye ettiği Çocuk İşçiliği ile Mücadele Ulusal Programı⁵, Türkiye İstatistik Kurumu'nun "İstatistiklerle Çocuk" adı altında yayınladığı bültenler⁶ dikkate alındığında, sorgulanmalıdır. Gerçekten, 2021, 2022, 2023 ve 2024 yıllarında yaş grubu 15-17 olan çocuklarda işgücüne katılma oranı, sırasıyla, %16,4, %18,7, %22,1 ve %24,9 olarak, yıldan yıla, artmaktadır. Çocuk işçiliği ile mücadele edilirken çocuk işçilerin oranının artması, esas itibarıyla, söz konusu Program'da köklü değişiklikler yapılmasına ihtiyaç duyulduğunu gösterir.

Bunun dışında Program, sığınmacı ve mülteci çocukların kötü şartlarda ve sömürücü nitelikte işçilik riski ile karşı karşıya olduklarını özel olarak vurgulamaktadır:

"Suriye'de yaşanan iç savaş neticesinde göç dalgasının başladığı 2011 yılından bu yana büyük bir çoğunluğu kadınlar ve çocuklardan oluşan pek çok mülteci ülkemize göç etmiştir. "Geçici Koruma Statüsü" tanınan bu mültecilerin çocukları da bahse konu çocuk işçiliği riski ile karşı karşıya kalmaktadır.

Yabancı çocuk işçiliği sorunu ile göçmenlerin çalışma hayatına girmelerini, kendilerini geçindirmelerini ve çocuklarının eğitime yönlendirilmesini sağlayacak mekanizmalar yoluyla mücadele edilmektedir. 2017-2023 dönemini kapsayan Çocuk

5 Çocuk İşçiliği ile Mücadele Ulusal Programı ve Eylem Planı için bkz.: <https://www.csgeb.gov.tr/cgm/dokumanlar/cocuk-%C4%B1sciligi-%C4%B1lemucadele-ulusal-programi-eylem-plan/>

6 Bültenler için bkz.: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Cocuk-2021-45633>; <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Cocuk-2022-49674>; <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Cocuk-2023-53679>; <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Cocuk-2024-54197>.

İşçiliği ile Mücadele Ulusal Programı'nda yer alan tüm politika ve tedbirlerden hiçbir ayırım gözetmeksizin tüm çocukların yararlanması hedeflenmektedir.”

Ancak Program'da, sığınmacı ve mülteci çocuklara ilişkin özel bir strateji veya eylem planı bulunmadığını ifade edelim. Komite'nin raporunda özel olarak belirtilen Roman çocukları bakımından ise Program'da hiçbir değerlendirme yoktur. Gerçi çocuğa karşı ayrımcılık yasağı (Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme m. 2) çerçevesinde, sığınmacı ve mülteci çocuklar ile Roman çocukları üzerinde özel olarak durulmasına gerek bulunmadığı da düşünülebilir. Ne var ki eşit olmayan koşullar içerisinde bulunan bu grup çocuklar bakımından özel bir strateji ve eylem planı olmasında fayda vardır.

(ii) Çocuk İşçiliği ile Mücadele Ulusal Programı'nın iş denetimi hususundaki değerlendirmesi ise çok çarpıcıdır:

“Ancak çocukların yaygın olarak istihdam edildikleri 50 ve daha az işçi çalıştıran tarım ve orman işlerinin yapıldığı işyerleri veya işletmelerinde, ev hizmetlerinde ve 507 sayılı Esnaf ve Sanatkarlar Kanununun 2. maddesinin tarifine uygun olarak üç kişinin çalıştığı işyerlerinin İş Kanunu'nun kapsamı dışında olması nedeniyle söz konusu işyerlerinin denetim dışı tutulması çocuk işçiliğiyle mücadelede bir eksikliklerdir. Bununla birlikte, 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu, kamu ve özel sektöre ait bütün işleri ve işyerlerini, bu işyerlerinin işverenleri ile işveren vekillerini, çırak ve stajyerler de dahil olmak üzere tüm çalışanları faaliyet konularına bakılmaksızın kapsamına aldığından, 4857 sayılı İş Kanununun istisnaları düzenleyen 4. maddesinin, özellikle çocuk ve gençlerin iş sağlığı ve güvenliğine

ilişkin riskler bakımından korunmaları ve işyerlerinin denetimi bakımından tekrar ele alınması ve uygulamada etkinliği artırmak için mevzuat çalışması yapılması gerektiği değerlendirilmektedir.

Mevzuat eksikliklerinin yanı sıra, mevzuatın etkin uygulanamaması çocuk işçiliğinin önlenmesini ve kontrol altına alınmasını güçleştiren bir başka nedendir. İş Kanunu kapsamında olan işyerlerinin denetiminin çocuk işçiliği özelinde yapılması, denetim yapan kurum ve kişilerin konuya duyarlılığı ile farkındalık düzeylerinin yeterli olmaması bu alandaki ciddi sorunlardır.”

Bu konuda güncel bir gelişme vardır. Gerçekten, elliden az çalışanı olan ve az tehlikeli sınıfta yer alan işyerlerine ilişkin iş güvenliği uzmanı ve işyeri hekimi bulundurma zorunluluğu, 01.01.2025 tarihinden itibaren, yürürlüğe girmiştir. Ancak bu gelişme dışında, Komite'nin raporunda yer alan tavsiyelere veya Program'da yer alan tespitlere yönelik bir değişiklik yoktur. Özellikle iş denetimi uygulamasında durum çok daha sorunlu gözükmektedir. Zira son yıllarda basına yansıyan haberler, iş denetimi eksikliğinin, çocuklar bakımından ölüme varacak nitelikte olumsuz sonuçlar doğurduğunu göstermektedir.

(iii) Çocuk İşçiliği ile Mücadele Ulusal Programı, çocuk işçiliği hususundaki farkındalığın artırılması ile sosyal tarafların ve toplumsal katılımın sağlanması üzerinde oldukça detaylı strateji ve faaliyet planları içermektedir. Burada, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı ile Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı başta olmak üzere, pek çok “sorumlu” ve “destek verecek” kuruluş vardır.

Teoride eleştirilecek bir durum yoktur. Özellikle Eylem Planı'nda yer alan detaylı açıklamalar, “sosyal taraflar” olarak özel sektörün, tüketicilerin, sendikaların ve genel kamuoyunun sürece dahil edilmesi bakımından gerekli ve yeterlidir. Ne var ki bunun somut bir karşılığı olmadığı, özellikle çocuklarda işgücüne katılma oranı artışı karşısında, kolaylıkla söylenebilir. Bu düşünce, basına yansıyan çocuk işçi ölümü haberleriyle de pekişmektedir. Hal böyle olunca çocuk işçiliği ile gerçekten mücadele ediyor muyuz sorusuna olumlu bir cevap verilmesi de güç gözükmektedir.

POZİTİF YÜKÜMLÜLÜKLERİN “TAŞERON” İLE BY-PASSI: MESEM

Av. Konur Alp TEZER¹

Giriş

1914’te başlayan savaşlar çağının sonunda küllerinden doğmaya çalışan ve aynı tarihsel deneyimleri yeniden yaşamak istemeyen kapitalist Avrupa devletleri, bu kez iki kutuplu dünya düzeni içerisinde, kendi ifadeleriyle “Demir Perde” karşısında konumlanmaktadır. Bununla birlikte, toplumsal meşruiyeti koruyabilmek adına belirli güvencelerin tanınması gerektiğinin farkında olan bir sistem söz konusudur. Bu çerçevede köleliği yasaklayan, yaşam hakkını koruyan, işkenceyi engelleyen; kısacası Avrupa’nın önceki sömürgeci pratikleriyle çelişen bir kurallar bütünü 4 Kasım 1950 tarihinde kabul edilmiştir. Başlangıç aşamasında bu düzenleme sosyal ve ekonomik hakları içermemekteydi. Ancak 1968 yazının yarattığı toplumsal ve siyasal dalga, mevcut düzeni dönüştürmeye zorlamış görünüyordu. Nitekim bu süreçte, Amerika Birleşik Devletleri’nde dahi Keynesyen politikaların 1970’lere kadar etkisini sürdürmekteydi. Devam eden dönemde ise sosyal ve ekonomik hakların da tanınması yönünde adımlar atıldı.

Tekrar günümüze dönüldüğünde özellikle 1991 sonrasında dağılan SSCB’nin yokluğunda belirginleşen neoliberal düzenin, köleliği farklı biçimlerde yeniden ürettiği; yaşamı koru-

¹ Tekirdağ Barosu Çocuk Hakları Komisyonu.

ma iddiasını zayıflattığı ve işkence ile kötü muamele yasağını formel olarak muhafaza etmekle birlikte fiilen aşındırdığı görülmektedir. Bu yeni siyasal-ekonomik düzende sistem, “makbul” kabul edilmeyenleri ya da düzenin yönetici unsuru olma potansiyeli taşımayanları ya dışlayarak etkisizleştirmeyi ya da birbirine karşı konumlandırarak denetim altında tutmayı amaçlamaktadır. Bu noktada yanıtını aramız gereken sorulardan biri: “Bu tablonun MESEM’lerle ve Türkiye bağlamıyla ilişkisi nedir?” olmalı. Zira meselenin merkezinde, devletin pozitif yükümlülüklerinin dönüşümü ve kamusal sorumluluğun yeniden örgütlenişi yer almaktadır. Bu tartışmayı Osmanlı Devleti’nin modernleşme sürecinden başlatmak mümkün olmakla birlikte, burada odaklanması gereken asıl mesele, neoliberal ilişkiler içerisinde insan hakları koruma rejiminin dönüşümüdür. Nitekim başlıktan da anlaşılacağı üzere, özellikle Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme çerçevesinde öngörülen koruma mekanizmalarının, günümüz üretim ve yönetim ilişkileri içinde işlevselliklerini ne ölçüde sürdürebildikleri sorusu bu çalışmanın temel eksenini oluşturmaktadır.

Dünyada ve Türkiye’de Çocuk İşçiliği

Uluslararası Çalışma Örgütü’ne (ILO) göre çocuk işçiliği; çocukları çocukluklarını yaşamaktan alıkoyan, potansiyellerini ve saygınlıklarını eksiltten, zihinsel ve fiziksel gelişmelerini olumsuz yönde etkileyen işlerdir. ILO’ya göre; çocuklar için zihinsel, fiziksel, toplumsal ve ahlaki yönden tehlikeli ve zararlı işler, çocukları okula devam etmekten alıkoyan işler, çocukları okuldan daha erken ayrılmaya mecbur bırakan işler, çocukların okullarıyla birlikte yürütmek zorunda kaldıkları

ağır ve uzun işler çocuk işçiliği kapsamı içinde değerlendirilmektedir.² En kötü biçimlerinde çocuk işçiliği ise, çocukları köleleştiren, ailelerinden ayıran, ciddi hastalıklara maruz bırakan ve erken yaşlarda büyük şehirlerde yalnız başına kalmalarına neden olan işlerdir.³

UNICEF verilerine göre 2000 yılında ağır işlerde çalıştırılan 170,5, toplamda da 245,5 milyon çalışan çocuk işçi mevcuttur; 2024 yılında bu sayı ağır işlerde çalıştırılan 54 milyon ve toplamda 137,6 milyon çocuk işçiye düşmüştür.⁴ Her ne kadar bu düşüş, çocuk işçiliğinin devam eden varlığını ortadan kaldırmamakta ve durumu “ne mutlu” denilecek bir noktaya taşımamakta ise de, küresel ölçekte yirmi dört yıllık süreçte ağır işlerde çalıştırılan çocuk sayısının yaklaşık olarak üçte birine, toplam çocuk işçi sayısının ise yarısından daha az bir düzeye inmiş olması, sınırlı da olsa umut verici bir eğilimi göstermektedir. Buna karşın, bu tek başına olumlu bir tablo çizdiğimiz anlamına gelmemektedir. Mevcut veriler, büyük ölçüde kayıtlı ve resmi istatistikleri yansıtmaktadır; oysa çocuk işçiliğinin önemli bir kısmı halen kayıt dışı ve görünmezdir. Ayrıca, “çocukluk” kavramının kültürel, ekonomik ve toplumsal bağlamlarda farklı biçimlerde tanımlandığı göz önünde bulundurulduğunda, günümüz şartlarında çocuk işçiliğinin niteliği ve yaygınlığı hakkında hala önemli ölçüde bilgi boşlukları bulunmaktadır. Bu nedenle mevcut düşüş, hem nicelik

2 Inter-parliamentary Union/ International Labour Office, “Eliminating the worst forms of child labour A practical guide to ILO Convention No. 182”, 2002, s.15.

3 Inter-parliamentary Union/ International Labour Office, “Eliminating the worst forms of child labour A practical guide to ILO Convention No. 182”, 2002, s.15.

4 Child Labour Global Estimate 2024, Trends and the Road Forward.

hem de nitelik açısından halen kapsamlı bir değerlendirme ve eleştirel analiz gerektirmektedir.

Türkiye’de durum ise kapitalizmin “failed state” sorunuyla bağlantılı olarak beklenebileceği üzere farklı bir seyir izlemektedir. Pandemi yıllarında çocuk işçiliğinde bir düşüş ve duraganlık gözlemlenirken, 2024 yılında 15-17 yaş arası çocukların işgücüne katılma oranı %24,9 olarak açıklanmıştır.⁵ Elbette bu oran yalnızca kayıtlara yansıyan kısmı temsil etmektedir. Eğitim-İş’in 2025 yılında yayınladığı rapora göre, 15-17 yaş aralığındaki çocuk işçi sayısı 869 bin olarak belirlenmiş, MESEM’e kayıtlı işçi sayısı ise 503 bin 962 olarak duyurulmuştur. Eğitim-İş verileri, Türkiye genelinde en az 1 milyon 372 bin çocuk işçinin bulunduğunu göstermektedir.⁶ TÜİK, konuya ilişkin henüz güncel bir rapor yayımlamamış olmakla birlikte, 2019 yılında 5-17 yaş grubunda 720 bin kayıtlı çocuk işçi bulunduğunu açıklamıştı.⁷

MESEM’lerin Statüsü Üzerine

Mesleki ve Teknik Eğitim Genel Müdürlüğü’nün internet sitesinde MESEM’ler şöyle tanımlanmaktadır: “Çıraklık eğitimi, örgün ve zorunlu eğitim kapsamına alınarak Mesleki Eğitim Merkezleri, Mesleki ve Teknik Eğitim Genel Müdürlüğü’ne bağlanmıştır. Bu düzenleme ile ekonomimizin temel yapı taşı olan işletmelerin çırak ihtiyacının karşılanması ve çırak öğrencilerin ahilik kültüründen gelen usta-çırak ilişkisi çerçevesinde mesleklerini işbaşında öğrenmeleri amaçlanmıştır-

5 <https://veriportali.tuik.gov.tr/tr/press/54197>.

6 Türkiye’de Artan Çocuk İşçilik, Rapor 2025.

7 <https://veriportali.tuik.gov.tr/tr/press/54197>.

tır. 1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu'nun 26'ncı maddesine göre ortaöğretim; ilköğretime dayalı dört yıllık zorunlu örgün veya yaygın öğrenim veren genel, mesleki ve teknik öğretim kurumları ile mesleki eğitim merkezlerini kapsar. Bu okul ve kurumları tamamlayanlara, bitirdikleri programın özelliğine göre diploma verilir. Ancak mesleki eğitim merkezi öğrencilerinin diploma alabilmeleri için Millî Eğitim Bakanlığı tarafından belirlenen fark derslerini tamamlamaları gerekmektedir.⁸

Keza, işletmelerde MESEM öğrencisi çalıştıranlara sağlanan devlet desteği ise şöyle açıklanmaktadır: “İşletmelerde beceri eğitimi ve staj faaliyetlerinin niteliğini artırmak ve işletmelerin mali yükümlülüklerini azaltmak amacıyla, mesleki eğitim gören, staj veya tamamlayıcı eğitime devam eden öğrencilere ödenmesi gereken asgari ücretin bir kısmı devlet tarafından geri ödenmektedir. Buna göre, yirmiden az personel çalıştıran işletmeler için ödenecek asgari ücretin 2/3'ü, yirmi ve daha fazla personel çalıştıran işletmeler için ise 1/3'ü geri ödenmektedir. Mesleki eğitim merkezi programına devam eden öğrenciler için ise işletme büyüklüğüne bakılmaksızın ödenecek asgari ücretin tamamı devlet katkısı olarak işletmelere geri ödenmektedir.” Öte yandan, işletmelerde mesleki eğitim veya stajını okulda yapan öğrenciler, öğretim programı gereği staj yapmak zorunda olmayan yükseköğretim öğrencileri ve kamu kurum ve kuruluşları bu devlet katkısı uygulamasının kapsamı dışındadır. Devlet katkısı ödemeleri, Millî

8 <https://meslegimhayatim.meb.gov.tr/egitim/mesleki-egitim#:~:text=Mesleki%20e%C4%9Fitim%20merkezi%20%C3%B6%C4%9Frencileri%20haftada,ilgili%20mesle%C4%9Fin%20%C3%B6%C4%9Frenimine%20elveri%C5%9Fli%20olmak.>

Eğitim Bakanlığı ile Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından belirlenen usul ve esaslara göre yürütülmektedir.⁹

MESEM öğrencilerinin büyük çoğunluğu işletmelerde fiilen çalışmakta ve eğitimlerini işbaşı pratikleriyle sürdürmektedir; ancak çalışma süreleri, ücretler ve eğitim kalitesi bakımından önemli farklılıklar bulunmakta, dolayısıyla öğrencilerin hak temelli korunması kritik bir mesele olarak öne çıkmaktadır. Devlet katkısı uygulaması, işletmelerin mali yükünü hafifletmekle birlikte, devletin doğrudan eğitim ve korunma yükümlülüğünü dolaylı mekanizmalar aracılığıyla taşeronlaştırdığı eleştirisini gündeme getirmektedir. Bu bağlamda, MESEM'ler hem eğitim hem de istihdam politikalarının kesişim noktasında, neoliberal düzenin çocuk emeği üzerindeki etkilerini ve devletin pozitif yükümlülüklerinin dönüşümünü gözler önüne sermektedir. Dolayısıyla MESEM'lerin güncel statüsü çocukların güvenliği, eğitimi ve çalışma koşullarının korunması açısından halen önemli yapısal sorunlar barındırmaktadır ve bu sorunlar, devletin ulusal ve uluslararası yükümlülüklerini etkin biçimde yerine getirme kapasitesi ile doğrudan ilişkilidir.

MESEM'LER Eleştiriye Tabi Tutulmalı Mı?

Tam da bu noktada, tartışılması gereken bir diğer soru gündeme gelmektedir: MESEM'ler, mevcut yapıları ve uygulamalarıyla çocuk haklarını gerçekten koruyor mu, yoksa neoliberal düzenin bir aracına dönüşmüş bir mekanizma olarak eleştiriye tabi tutulmalı mıdır?

9 <https://meslegimhayatim.meb.gov.tr/egitim/devlet-destegi>.

Bu bağlamda, değerlendirme öncelikle Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne (AİHS) odaklanmayı gerektirmektedir. Devletlerin üstlendikleri yükümlülüklerin niteliği anlaşılmasın, hangi uygulamaların hak ihlali teşkil ettiğinin tespiti mümkün değildir. Sözleşmeyi imzalayan devletler, hakların garantörü olma sorumluluğunu üstlenmekte ve bu hakların etkin bir şekilde işleticisi olduklarına dair yükümlülüğü kabul etmektedir. Dolayısıyla, devletlerin pozitif yükümlülüklerini yerine getirmemesi, yani gerekli önlem ve eylemleri almaması hâlinde, hukuki sorumluluklarının doğduğu kabul edilmektedir.¹⁰ Bu noktada özellikle Mesleki Eğitim Merkezleri'nde (MESEM) kayıtlı öğrencilerin eğitim düzeni üzerinde durulmalıdır. Öğrenciler haftanın yalnızca bir günü okula devam etmekte, geri kalan günlerde ise "staj" adı altında işletmelere yönlendirilmektedir. Bu uygulama, mesleki eğitim adı altında örgün eğitimden sistemin ihtiyaçları doğrultusunda koparılan öğrencilerin eğitim hakkını açık bir biçimde ihlal etmektedir.

Diğer bir temel sorun, öğrencilerin çalışma haklarının işverenler tarafından kötüye kullanılabilmesidir. 2026 yılı itibarıyla stajyer maaşı 8.422,65 TL olarak belirlenmişken, SGK tarafından aynı yıl için net asgari ücret 28.075,50 TL olarak belirlenmiştir. Bu durum, bir MESEM öğrencisinin net asgari ücretin yalnızca yaklaşık %33,3'ünü alacak şekilde çalıştığını göstermektedir. Dolayısıyla, işletmeler açısından MESEM'li öğrencilerin istihdamı, hem devlet desteği ile mali yükü azalt-

10 Semih Batur Kaya, "İnsan Haklarında Devletin Pozitif Yükümlülüğü: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Anayasa Mahkemesi Üzerine Bir Analiz" içinde Oya Boyar, "Devletin Pozitif Yükümlülükleri ve Dolaylı Etki", İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi ve Anayasa, Ed. Sibel İnceoğlu, Beta Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2013, 53-80, s. 54.

mak hem de çalışanlara ödenmesi gereken ücretleri sınırlamak bakımından ekonomik bir avantaj sağlamaktadır.

Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) 6 Haziran 1973 tarihinde kabul edilen ve Türkiye tarafından 30 Ekim 1998 tarihinde onaylanıp yürürlüğe konulan 138 No'lu "Asgari Yaş Sözleşmesi"nin 3. maddesi, çalışmaya başlama yaşı ile ilgili olarak şu düzenlemeyi getirmektedir: "Doğası veya yapıldığı koşullar bakımından genç kişilerin sağlığını, güvenliğini veya ahlakını tehlikeye düşürebilecek her türlü istihdam veya çalışmaya kabul için asgari yaş 18'in altında olmayacaktır." Buna karşılık, 3308 sayılı Kanun'a göre MESEM'lere kayıt yaptırabilecek öğrencilerin, 14 yaşını doldurmuş ve en az ortaokul veya imam hatip ortaokulu mezunu olmaları; ilgili mesleğin öğrenimi için herhangi bir sağlık sorunu taşımamaları; kayıt yaptıracakları meslek alanı ve dalına uygun bir işletme ile sözleşme imzalamaları ve sözleşme yapılacak işyerinde usta öğreticilik belgesine sahip bir ustanın bulunması koşulları aranmaktadır. Ayrıca kanun, "Tehlikeli ve çok tehlikeli işler veya özellik arz eden mesleklere alınacak çırakların öğrenim ve yaş durumu, ilgili kuruluşların görüşü alınarak Bakanlıkça belirlenir" hükmünü içermektedir. MESEM'lere kayıt için işyeriyle yapılacak sözleşme, MESEM yöneticisi, işyeri yetkilisi ve öğrenci velisi (veya reşitse öğrenci kendisi) tarafından imzalanmakta ve kayıtlar herhangi bir takvime bağlı olmaksızın yıl boyunca devam etmektedir. Bu noktada, "mesleki eğitim" in doğal bir süreç olmadığı, öğrencilerin zorunlu eğitim sisteminin dışına çıkarılmasının sistematik olarak mümkün kılındığı ve kolaylıkla tespit edilebileceği açık bir biçimde görülmektedir. İSİG Meclisi verilerine göre 2013-2025 yılları arasında 2025 yılı 94 çocuk işçi ölümü ile en fazla çocuk işçi cinayeti yaşanan yıl

olmuş, tarım sektöründe 31 çocuk işçi, sanayi sektöründe 27 çocuk işçi, hizmet sektöründe 20 çocuk işçi ve inşaat sektöründe 16 çocuk işçi çalışırken hayatını kaybetmiştir. Bu 94 çocuğun ise 6'sı MESEM'de 7 tanesi ise MTAL, Ticaret, OSB ve Denizcilik Liselerinde okuyup çalıştıkları işyerinde staj yaparken hayatını kaybetmiştir.¹¹ Bu durum, devletin çocuk yurttaşlarına karşı eğitim, yaşam ve iş sağlığı-güvenliği yükümlülüklerini yerine getirmediğini açıkça göstermektedir. Burjuva demokrasi hedefi doğrultusunda çeşitli “yol kazaları” yaşayan Türkiye, günümüzde tekno-oligarkların egemen olduğu, eskinin feodal yapısına benzetilen “tekno-feodalizm” çağında, yurttaşlarını koruma sorumluluğunu büyük ölçüde ihmal etmektedir.¹² Dolayısıyla, çocuk işçiliğinin yoğunlaştığı mevcut tablo, yalnızca ekonomik ve sosyal sorunlara değil, aynı zamanda devletin yükümlülüklerini etkin biçimde yerine getirememesine de işaret etmektedir.

Bu noktada sorulması gereken bir diğer temel soru ise “Peki ne yapılmalı?” olmalı. Öncelikle, okul sıralarında bulunması gereken çocukların örgün eğitimden kopartılarak mevsimlik tarım işçisi hâline gelmesine ve 12-13 yaşlarındaki çocukların traktör römorku kazaları sonucu yaşamını yitirmesine karşı etkin koruma mekanizmaları hayata geçirilmelidir. Bunun yanı sıra, tüm sektörlerde işçileştirilen çocukların haklarının güvence altına alınması elzemdir; özellikle örgün eğitimden koparılarak yasaklı ve tehlikeli işlerde çalışırken hayatını kaybeden Mustafa Eti örneğinde olduğu gibi, çocukların çalış-

11 <https://www.isigmeclisi.org/21554-cocuk-isciligi-ile-mucadeleye-2025-yilinda-en-az-94-cocuk-isci-ha>.

12 Yanis Varoufakis, “Teknofeodalizm - Kapitalizmi Öldüren Neydi?”, Diplomat Yayınları.

ma ve eğitim haklarını koruyacak kapsamlı ve denetlenebilir önlemler geliştirilmelidir. Çocukların sağlıklı bir çevrede yaşama, eğitim ve korunma haklarının sağlanması için gerekli hukuki ve kurumsal önlemler acilen uygulanmalıdır. Bu bağlamda, Türkiye'nin taraf olduğu BM Çocuk Haklarına Dair Sözleşmesi'nin 6. maddesinde öngörülen standartlara erişim zorunludur. Zira artan yoksulluk, çocukların örgün eğitimden kopartılarak işçileştirilmesini hızlandırmakta ve mevcut veriler bu eğilimi açıkça ortaya koymaktadır. Sosyal devlet ilkesinin önemi bir kez daha vurgulanmalıdır. Bu perspektifle, 1976 yılı 1 Mayıs'ında bir çocuğun taşıdığı pankartın mesajını referans alarak ve günümüz koşullarına uyarlayarak metin şu şekilde sonlandırılabilir:

“İşçilerin çocukları da işçileştirilmiş çocuklar da patronların çocukları kadar korunmaya değerdir.”

BİR İSTİSMAR ALANI OLARAK ÇOCUK İŞÇİLİĞİ: GELİŞİMSEL TRAVMA VE ÇALIŞAN ÇOCUKLARIN MARUZ KALDIĞI RİSKLER

Dr. Öğr. Üyesi Özlem ÖZDEN TUNCA¹

Özet

Çocuk işçiliği, çoğu zaman yoksulluk, aile ekonomisi, göç ve eğitimden erken kopuş gibi yapısal faktörler çerçevesinde ele alınmaktadır; ancak bu yaklaşım, erken yaşta çalışmak zorunda bırakılan çocukların maruz kaldığı çok katmanlı travmatik yaşantıları açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Çocuk işçiliğini yalnızca ekonomik bir olgu olarak değil, gelişimsel travma literatürü bağlamında yapısal bir istismar alanı olarak değerlendirmek de gerekmektedir. Gelişimsel psikoloji, çocuk ve ergen psikiyatrisi ile nörobilim alanındaki kuramsal ve ampirik bulgular temel alınarak; fiziksel, duygusal, ekonomik ve ilişkisel istismar biçimlerinin çocukların nörogelişimsel süreçleri, bağlanma örüntüleri, duygusal düzenleme kapasitesi ve davranışsal uyum mekanizmaları üzerindeki etkileri tartışılmaktadır. Türkiye'ye özgü klinik ve istatistiksel veriler değerlendirildiğinde; mevsimlik tarım işçiliği, sanayi atölyelerinde çalışma, aile içi ekonomik baskı, ihmal ve duygusal istismar örüntülerinin çocuklarda travma sonrası stres belirtileri, depresyon, anksiyete, davranışsal uyum güçlükleri ve nöroge-

1 Fenerbahçe Üni. İ. İ. S. B. Fakültesi Psikoloji Bölümü

lişimsel kırılanslıklarla ilişkisi ortaya konmuştur. Adli ve klinik örneklemelere dayalı çalışmalar, erken yaşta maruz kalınan travmatik deneyimlerin psikopatolojik riskleri anlamlı biçimde artırdığını, çocuk işçiliğinin geçici bir yaşam koşulu değil; çocukların gelişimsel bütünlüğünü uzun vadede etkileyen, biyopsikososyal sonuçları olan bir risk alanı olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla çocuk işçiliğiyle mücadele, yalnızca hukuki ve ekonomik düzenlemelerle değil; travma bilgili psikososyal müdahaleler, koruyucu sosyal politikalar ve erken ruh sağlığı destek sistemleriyle bütüncül biçimde ele alınmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Çocuk işçiliği, Gelişimsel Travma, İstismar, Çocuk Hakları, Psikososyal Gelişim

1. Giriş

Çocuk işçiliği, çocuk hakları literatüründe en yaygın ve en kalıcı ihlal alanlarından biri olarak kabul edilmektedir. Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, çocuğun bedensel, zihinsel ve ruhsal gelişimini olumsuz etkileyen her türlü ekonomik faaliyeti açık biçimde yasaklamasına rağmen, dünya genelinde milyonlarca çocuk çalışmaya devam etmektedir. Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO, 2025) güncel verilerine göre, küresel ölçekte yaklaşık 138 milyon çocuk, sağlık ve gelişim açısından risk oluşturan işlerde çalıştırılmaktadır. Türkiye'de ise çocuk işçiliği; yapısal yoksulluk, iç ve dış göç, kayıt dışı istihdam ve eğitime erişimdeki eşitsizliklerle yakından ilişkilidir. Bununla birlikte çocuk işçiliği yalnızca ekonomik bir zorunluluk alanı değil; çocuğun gelişimsel bütünlüğünü tehdit eden yapısal bir kırılanslık zeminidir. Erken yaşta çalışma deneyimi, çocuğun güvenlik, süreklilik ve bakım bek-

lentisini zedeleyerek kronik stres ortamı yaratmaktadır. Bu durum yalnızca fiziksel değil; nörobiyolojik, psikososyal ve kimlik gelişimi düzeyinde de uzun vadeli sonuçlar doğurmaktadır (Shonkoff et al., 2012). Dolayısıyla çocuk işçiliği, hak temelli yaklaşımın ötesinde, gelişimsel travma literatürü içinde ele alınması gereken çok katmanlı bir risk alanıdır.

Çocuk işçiliğine ilişkin akademik ve politik tartışmalar çoğu zaman ekonomik nedenler ya da eğitim hakkı ihlali üzerinden yürütülmektedir. Ancak bu yaklaşımlar, çocuğun yaşadığı deneyimin öznel ve gelişimsel boyutunu arka planda bırakmaktadır. Oysa erken yaşta çalışmak zorunda bırakılan çocuklar, yalnızca eğitimden değil; aynı zamanda oyun, güvenli bağlanma, duygusal düzenleme ve kimlik gelişimi gibi temel gelişimsel süreçlerden de mahrum kalmaktadır. Bu nedenle çocuk işçiliğinin, gelişimsel travma perspektifiyle, çok boyutlu bir istismar alanı olarak yeniden ele alınması gerekmektedir.

2. Gelişimsel Travma: Kuramsal Ve Klinik Bir Çerçeve

Gelişimsel travma, çocuğun erken gelişim dönemlerinde uzun süreli, tekrarlayıcı ve çoğu zaman kaçınılmaz stresörlere maruz kalması sonucu ortaya çıkan travmatik yaşantıları ifade etmektedir (van der Kolk, 2005). Bu travma biçimi, tekil ve ani olaylardan ziyade, çocuğun gelişimsel bağlamına yerleşmiş ihmal, duygusal istismar ve kronik stres deneyimleriyle karakterizedir. Çocuk işçiliği, süreklilik ve kaçınılmazlık özellikleri nedeniyle gelişimsel travmanın tipik örneklerinden biri olarak değerlendirilmektedir.

Çocuk ve ergen psikiyatrisi alanındaki araştırmalar, erken dönemde kronik stres ve travmaya maruz kalan çocuklarda stres yanıt sistemlerinde kalıcı değişiklikler meydana geldiğini göstermektedir. Özellikle hipotalamus–hipofiz–adrenal (HHA) aksının aşırı uyarılması, çocuğun duygusal düzenleme kapasitesini ve yürütücü işlevlerini olumsuz yönde etkilemektedir (Teicher & Samson, 2016). Shonkoff ve arkadaşları (2012), toksik stresin erken çocukluk döneminde uzun vadeli bilişsel kırılganlık oluşturduğunu belirtmektedir. Bu biyolojik hassasiyet, eğitim ortamında dikkat eksikliği, akademik başarısızlık ve davranışsal uyum sorunları olarak görünür hale gelebilmektedir. Dolayısıyla çocuk işçiliği yalnızca mevcut performansı değil, beynin gelişimsel mimarisini de etkileyen bir risk faktörü olarak değerlendirilmelidir. Bu biyolojik değişimler, çocuklukta başlayan ve ergenlik ile yetişkinlikte devam edebilen psikiyatrik kırılganlıkların temelini oluşturmaktadır.

3. Çocuk İşçiliği Bağlamında İstismar Türleri

3.1 Fiziksel İstismar Ve Tehlikeli Çalışma Koşulları

Çalışan çocuklar sıklıkla yaşlarına ve gelişim düzeylerine uygun olmayan, ağır ve tehlikeli işlerde çalıştırılmaktadır. Tarım, sanayi, inşaat ve sokakta çalışma gibi alanlarda çocukların iş kazalarına, mesleki yaralanmalara ve uzun süreli sağlık sorunlarına maruz kalma olasılıkları yüksektir (Edmonds & Shrestha, 2014). Fiziksel yaralanmaların ötesinde, kronik yorgunluk, düzensiz beslenme ve sağlık hizmetlerine sınırlı erişim, çocuğun fiziksel gelişimini kalıcı biçimde olumsuz etkileyebilmektedir. Türkiye bağlamında özellikle mevsimlik tarım işçiliğinde çalışan çocukların pestisit maruziyeti, uzun süreli

güneş altında çalışma ve barınma koşullarının yetersizliği nedeniyle ciddi sağlık riskleri taşıdığı bilinmektedir.

3.2 Duygusal ve Psikolojik İstismar

Türkiye bağlamında duygusal ve psikolojik istismarın yaygınlığına ilişkin bulgular, özellikle ekonomik kırılmalık yaşayan ailelerde çocukların aşağılama, tehdit edilme ve sürekli suçlanma gibi psikolojik şiddet biçimlerine daha sık maruz kaldığını göstermektedir. İzmir’de okulu bırakan çocuklarla yürütülen bir çalışmada, bu grubun aile içinde psikolojik istismar ve ihmale daha yüksek oranlarda maruz kaldığı rapor edilmiştir (Sofuoğlu et al., 2016). Klinik düzeyde değerlendirildiğinde, duygusal istismar öyküsü olan çocuklarda kronik kaygı, bedenselleştirme, olumsuz benlik algısı ve duygusal düzenleme güçlükleri daha belirgin görünmekte; bu belirtiler ergenlikte depresyon ve travma ilişkili semptomlara yatkınlığı artırabilmektedir (Glaser, 2002). Çocuk işçiliği bağlamında en yaygın ancak en görünmez istismar biçimlerinden biri duygusal istismardır. Sürekli denetlenme, tehdit edilme, aşağılanma ve değersizleştirilme gibi deneyimler, çocuğun benlik algısını ve özsaygısını zedelemektedir. Glaser (2002), duygusal istismarın çocuklarda kronik utanç, suçluluk ve değersizlik duygularına yol açtığını; bu duyguların gelişimsel süreçte içselleştirildiğini belirtmektedir.

3.3 İhmal ve Koruyucu İlişki Yoksunluğu

Türkiye’de özellikle mevsimlik tarım işçiliği ve iç göç bağlamında bakım verenin süregelen biçimde uzaklaşması, çocuğun gözetim, bakım ve duygusal erişilebilirlik ihtiyacını zayıflatabilmektedir. Erken yaşta uzun süreli ayrılıklar, güvenli

bağlanma örüntülerinin gelişimini güçleştirerek çocuklarda ayrılma kaygısı, uyku sorunları, okula uyum güçlükleri ve travma sonrası semptom riskini artırabilir. Türkiye’de çocuk koruma ve adli/klinik başvurulara yansıyan olgularda, ihmal öyküsü bulunan çocukların duygusal düzenleme kapasitesinde belirgin zorlanma ve davranışsal uyum güçlükleri daha yüksek oranlarda bildirilmektedir (TÜİK, 2024). Güvenli bağlanma, çocuğun birincil bakım verene yönelik tutarlı, duyarlı ve erişilebilir bakım deneyimleri sonucunda geliştirdiği, stres anlarında bakım verene güvenle yönelebmesini sağlayan ilişki örüntüsüdür (Bowlby, 1988; Ainsworth, 1978). Güvenli bağlanma ilişkileri, çocuğun hem duygusal düzenleme kapasitesinin hem de benlik değerinin temelini oluşturmaktadır. Bağlanma kuramı, çocuk işçiliğinin gelişimsel etkilerini anlamada önemli bir kuramsal çerçeve sunmaktadır. Bowlby’ye (1988) göre güvenli bağlanma ilişkileri, çocuğun stresten başa çıkma ve duygusal düzenleme kapasitesinin temelini oluşturmaktadır. Çalışan çocuklar ise çoğu zaman ebeveynlerin ekonomik baskılar nedeniyle duygusal olarak erişilebilir olmadığı, bakım ve gözetimin yetersiz kaldığı ortamlarda büyümektedir. Bu durum, çocuk işçiliğini aynı zamanda ilişkisel bir ihmal alanı haline getirmektedir.

3.4 Ekonomik İstismar

Türkiye’de ekonomik istismar, çocuğun yalnızca çalıştırılmasıyla sınırlı kalmayıp; çocuğun aile içi sorumlulukları ‘yetişkin rolü’ düzeyinde üstlenmesi ve gelir getirici faaliyet üzerinden aile dinamiklerinde araçsallaştırılmasıyla derinleşmektedir. Güvenlik birimlerine gelen veya getirilen çocuklara ilişkin resmi istatistikler, çocukların şiddet, aile dü-

zenine karşı suçlar, cinsel suçlar ve yaralama gibi başlıklarda mağduriyet yaşadığını göstermekte; bu tabloda ekonomik yoksunluk ve ihmalin sıklıkla eşlik eden arka plan değişkenleri olduğu vurgulanmaktadır (TÜİK, 2024). Klinik görüşmelerde ekonomik baskı altında çalışan çocuklarda kronik stres, irritabilite, umutsuzluk, dissosiyatif kaçınma ve travma ilişkili uyku sorunları daha sık gözlenmekte; bu belirtiler akademik işlevselliği ve sosyal ilişkileri kalıcı biçimde zedeleyebilmektedir (Shonkoff et al., 2012). Çocuğun emeğinin aile ya da üçüncü kişiler tarafından ekonomik kazanç amacıyla kullanılması, çocuk işçiliğinin en belirgin istismar boyutlarından biridir. UNICEF (2020), ekonomik istismarın çocukların öz-yeterlik algısını ve gelecek beklentilerini olumsuz etkilediğini; çocuğun kendisini bir bireyden ziyade ekonomik bir araç olarak algılamasına yol açabildiğini vurgulamaktadır.

4. Nörogelişimsel Ve Psikopedagojik Etkiler

Türkiye’de travma ve psikopatoloji ilişkisinin klinik yansımalarını gösteren adli örneklem çalışmaları da çarpıcıdır. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Adli Tıp birimine yönlendirilen 1785 çocuk cinsel istismar olgusunun incelendiği çalışmada, çocukların %64,6’sında maruz kaldıkları istismar nedeniyle psikiyatrik patoloji geliştiği; penetrasyon ve ensest varlığının psikopatoloji riskini anlamlı biçimde artırdığı bildirilmiştir (Turla et al., 2022). Bu tür bulgular, erken yaşta kronik/şiddetli travmanın duygusal düzenleme, dikkat, dürtüsellik ve benlik algısı gibi nörogelişimsel alanlarda uzun süreli etkiler yaratabileceğini Türkiye örnekleminde de desteklemektedir (Teicher & Samson, 2016). Nörobilim alanındaki çalışmalar, erken yaşta kronik stres ve travmaya maruz kalmanın beynin

yapısal ve işlevsel gelişimini etkilediğini ortaya koymaktadır. Amigdala, hipokampus ve prefrontal korteks gibi bölgelerde meydana gelen değişimler; dikkat, bellek, dürtü kontrolü ve duygusal düzenleme alanlarında güçlüklerle ilişkilendirilmektedir (Teicher & Samson, 2016).

Psikopedagojik açıdan değerlendirildiğinde, çocuk işçiliği çocuğun öğrenme, keşif ve oyun yoluyla gelişmesi gereken bir dönemde, yoğun sorumluluk ve stresle karşılaşması anlamına gelmektedir. Bu durum, akademik benlik algısının zayıflamasına, öğrenilmiş çaresizlik örüntülerinin gelişmesine ve eğitim süreçlerinden kopuşa zemin hazırlamaktadır (Heissler, 2013).

5. Davranışsal Uyum Ve Psikiyatrik Riskler

Çalışan çocuklarda gözlenen davranışsal sorunlar, çoğu zaman bireysel patoloji olarak değerlendirilse de, travma literatürü bu davranışların bağlamsal ve uyumsal yönlerine dikkat çekmektedir. Perry (2009), saldırganlık, içe çekilme ve kurallara uymama gibi davranışların, çocuğun tehdit edici çevresel koşullara uyum sağlama çabasının bir parçası olabileceğini belirtmektedir. Uzun vadede ise bu örüntüler, ergenlik ve yetişkinlik dönemlerinde psikiyatrik sorunlar için risk oluşturabilmektedir.

Araştırmalar, çocuk işçiliği deneyimi olan bireylerde depresyon, travma sonrası stres belirtileri ve madde kullanım riskinin anlamlı düzeyde arttığını göstermektedir (ILO, 2021). Erken dönemde içselleştirilen değersizlik ve çaresizlik şemaları, ilerleyen yaşlarda sosyal çekilme ya da riskli davranışlara yönelim şeklinde ortaya çıkabilmektedir. Bu nedenle davranışsal sorunların yalnızca disiplin perspektifiyle değil, travma bilgisi ruh sağlığı çerçevesiyle ele alınması gerekmektedir.

6. Sonuç

Çocuk işçiliği yalnızca bir ekonomik sömürü biçimi değil; gelişimsel travma ile yakından ilişkili, çok katmanlı bir istismar alanıdır. Literatür bulguları ve Türkiye'ye özgü klinik veriler birlikte değerlendirildiğinde, erken yaşta çalışma deneyiminin çocuğun nörogelişimsel mimarisini, bağlanma güvenliğini, duygusal düzenleme kapasitesini ve davranışsal uyum mekanizmalarını kalıcı biçimde etkileyebildiği görülmektedir.

Türkiye'de adli ve klinik örneklerde saptanan yüksek psikopatoloji oranları, istismar ve ihmalin çocuk ruh sağlığı üzerindeki derin etkilerini açık biçimde ortaya koymaktadır. Özellikle ekonomik baskı, aile içi ihmal ve duygusal şiddetin birlikte seyrettiği durumlarda çocuklarda kronik stres yanıtı, travma sonrası stres bozukluğu belirtileri, depresif semptomlar ve sosyal geri çekilme daha belirgin hale gelmektedir. Bu durum, çocuk işçiliğinin yalnızca sosyoekonomik değil; aynı zamanda halk sağlığı ve ruh sağlığı meselesi olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda çocuk işçiliğiyle mücadele politikalarının; hukuki yaptırımların ötesine geçerek aile destek programlarını, yoksullukla mücadele stratejilerini, okul temelli ruh sağlığı hizmetlerini ve travma bilgili müdahale modellerini içermesi gerekmektedir. Erken tanı ve psikososyal destek mekanizmalarının güçlendirilmesi, risk altındaki çocukların ikincil travmatizasyonunu önlemede kritik rol oynamaktadır.

Sonuç olarak, çocuk işçiliği yalnızca bir çalışma sorunu değil; çocukluk döneminin gelişimsel bütünlüğünü tehdit eden yapısal bir travma alanıdır. Bu nedenle multidisipliner, hak temelli ve travma duyarlı yaklaşımlar geliştirilmeden kalıcı ve sürdürülebilir çözümler üretmek mümkün görünmemektedir.

KAYNAKÇA

- Ainsworth, M. D. S., Blehar, M. C., Waters, E., & Wall, S. (1978). *Patterns of attachment: A psychological study of the strange situation*. Erlbaum.
- Bowlby, J. (1988). *A secure base: Parent-child attachment and healthy human development*. Basic Books.
- Edmonds, E. V., & Shrestha, M. (2014). You get what you pay for: Schooling incentives and child labor. *Journal of Development Economics*, 111, 196–211. <https://doi.org/10.1016/j.jdeveco.2014.09.005>
- Glaser, D. (2002). Emotional abuse and neglect (psychological maltreatment): A conceptual framework. *Child Abuse & Neglect*, 26(6–7), 697–714. [https://doi.org/10.1016/S0145-2134\(02\)00342-3](https://doi.org/10.1016/S0145-2134(02)00342-3)
- Heissler, K. (2013). Child labor and schooling. *World Development*, 46, 1–16.
- International Labour Organization & UNICEF. (2025). *Child labour: Global estimates 2024, trends and the road forward*. International Labour Organization. <https://www.ilo.org>
- International Labour Organization & UNICEF. (2021). *Child labour: Global estimates 2020, trends and the road forward*. International Labour Organization. <https://www.ilo.org>
- Perry, B. D. (2009). Examining child maltreatment through a neurodevelopmental lens: Clinical applications of the Neurosequential Model of Therapeutics. *Journal of Loss and Trauma*, 14(4), 240–255. <https://doi.org/10.1080/15325020903004350>
- Shonkoff, J. P., Garner, A. S., Siegel, B. S., Dobbins, M. I., Earls, M. F., McGuinn, L., Pascoe, J., & Wood, D. L. (2012). The lifelong effects of early childhood adversity and toxic stress. *Pediatrics*, 129(1), e232–e246. <https://doi.org/10.1542/peds.2011-2663>
- Sofuoğlu, Z., Sariyer, G., Aydın, F., Cankardas, S., & Kandemirci, B. (2016). Child abuse and neglect among children who drop out of school: A study in Izmir, Turkey. *Social Work in Public Health*, 31(6), 589–598. <https://doi.org/10.1080/19371918.2016.1160343>
- Teicher, M. H., & Samson, J. A. (2016). Annual research review: Enduring neurobiological effects of childhood abuse and neglect. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 57(3), 241–266. <https://doi.org/10.1111/jcpp.12507>
- Turla, A., Aydın, B., Sazak-Uygul, E., Zekiogulları-Günbegi, M., Kuloğlu, M. M., & Karabekiroğlu, K. (2022). Sexual abuse of children in Turkey: Psychiatric evaluation of 1785 cases. *Archives of Neuropsychiatry*, 59, 193–196. <https://doi.org/10.29399/npa.27974>

- Türkiye İstatistik Kurumu. (2024). *Güvenlik birimine gelen veya getirilen çocuk istatistikleri, 2023* (Basın Bülteni No. 53674). <https://data.tuik.gov.tr>
- UNICEF. (2021). *Child labour: Global estimates 2020, trends and the road forward*. <https://data.unicef.org>
- van der Kolk, B. A. (2005). Developmental trauma disorder: Toward a rational diagnosis for children with complex trauma histories. *Psychiatric Annals*, 35(5), 401–408.

ÇOCUK İŞÇİLİĞİNİN EN KÖTÜ BİÇİMLERİ: MEVSİMLİK TARIM ÖRNEĞİ

Prof. Dr. Pınar UYAN SEMERCİ¹

Türkiye'nin de parçası olduğu Uluslararası Sözleşmeler çerçevesinde çocuk, 0-18 yaş aralığı ile tanımlanır. Uluslararası hukuk, devletlere çocuğun üstün yararını gözeterek, evrensel çocuk haklarını koruma sorumluluğu verir. Bu çerçevede de çocukların çalışması belirli yaştan itibaren tamamen yasaklanmış, 14-18 yaş aralığında çocuğun çalışması ancak bir takım koşullar yerine getirildiğinde yasal olarak kabul edilmiştir. Akademik yazında, gelişimini engellemeyecek biçimde ve yasalara uygun şekilde gerçekleşen “çocuk çalışması” (child work) ile sömürücü ve zararlı olan “çocuk işçiliği” (child labor) birbirinden ayrılır (Erdoğan & Uyan-Semerci, 2019). Çocuk işçiliği, çocuğu çocukluğunu yaşamaktan alıkoyan, potansiyelini ve saygınlığını eksiltten; fiziksel, bilişsel, ruhsal ve sosyal gelişimi açısından zararlı olan her türlü aktivite olarak tanımlanmaktadır. Çocuk çalışması, çocuğun yaşına ve gelişimine uygun, eğitimini engellemeyen faaliyetleri kapsar; çocuk işçiliği sömürü içeren, çocuğun sağlık, güvenlik ve eğitim hakkını elinden alan bir durumdur (Uyan-Semerci & Erdoğan, 2022b). Pandemi sonrası üstüste binen çoklu krizler dönemi, en kırılgan grupların başında gelen çocuklar açısından da çok ağır sonuçlar doğurmuştur. Pandemi sürecinde, okulların kapanması ve artan küresel yoksulluk nedeniyle

1 İstanbul Bilgi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü.

dünyada çocuk işçiliği sayısındaki azalma tersine yönelerek, artış göstermiştir. Bu durumu tespit eden 2021 ILO ve UNICF ortak raporuna göre, dünya genelinde çocuk işçilerin çoğunluğu hayvancılık, geçimlik ve ticari tarım dahil olmak üzere tarımla bağlantılı işlerde çalışırken, bu alanda çalışan yaklaşık her 4 çocuktan biri de en ağır risklerle karşılaşmakta, en kötü biçimiyle çocuk işçi olarak çalışmaktadır. Bu nedenle de bu yazıda, mevsimlik tarımda çocuk işçiliğinin neden en kötü biçimlerdeki çocuk işçiliği olduğunu bir kez daha detaylandırılarak, kamuda ve sivil alanda mevsimlik tarımda çocuk işçiliğini önlemeye dair atılmış olan adımların güçlenerek devam etmesinin gereği vurgulanacaktır.

En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliği Nedir?

En kötü biçimlerdeki çocuk işçiliği kavramı, özellikle 1990'lı yıllarda küresel ölçekte artan savaşlar, sömürü ve insan hakları ihlallerine bir tepki olarak şekillenmiştir. En kötü biçimleriyle çocuk işçiliği kategorisi, Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) 182 Sayılı Sözleşmesi ile tanımlanan, çocuğun sağlığına, güvenliğine ve ahlaki gelişimine doğası gereği zarar veren işleri kapsar (Gümrükçüoğlu, 2014). 1999 yılında 182 Sayılı ILO Sözleşmesi ile uluslararası hukukta kabul edilmiştir. 2020 yılı itibarıyla tüm ILO üye devletlerinin Sözleşme'yi onaylanmasıyla, her çocuğun en kötü biçimlerdeki çocuk işçiliğine karşı yasal koruma altına alınmasını sağlamıştır (<https://www.ilo.org/resource/news/ilo-child-labour-convention-achieves-universal-ratification-1>). Bu ILO tarihinde bir ilktir.

18 yaşından küçük herkesi çocuk olarak kabul eden uluslararası sözleşmeler ve ulusal mevzuat, çocukların, sağlık ve güvenliklerini tehdit eden bu en ağır işlerde çalıştırılmalarını kesinlikle yasaklar. ILO 182'ye göre tehlikeli işler kapsamında tanımlanan çocukların fiziksel, psikolojik veya cinsel istismara maruz kaldığı işlerdir. Yer altında, su altında, tehlikeli yüksekliklerde veya kapalı alanlarda yapılan işler; tehlikeli makine, ekipman ve araçlarla yapılan veya ağır yük taşınmasını gerektiren işler; zararlı maddelere, aşırı sıcaklığa, gürültüye veya titreşime maruz kalınan sağlıksız ortamlar ve çok uzun çalışma saatleri veya gece çalışması gibi zorlu koşulları içerir. En kötü biçimlerdeki çocuk işçiliği kavramı şu dört ana kategoriye kapsamaktadır:

1. **Kölelik ve Kölelik Benzeri Uygulamalar:** Çocukların alım-satımı ve insan ticareti, borç karşılığı veya bağımlı olarak çalıştırılması, zorla veya mecburî çalıştırma ile çocukların silahlı çatışmalarda kullanılması, çocuk askerler
2. **Cinsel Sömürü:** Çocuğun fuhuşta, pornografik yayınların üretiminde veya pornografik gösterilerde kullanılması, bunlar için tedarik edilmesi veya sunulması
3. **Yasa Dışı Faaliyetler:** Çocuğun özellikle uyuşturucu maddelerin üretimi ve ticareti gibi yasal olmayan işlerde kullanılması ve bu işler için aracılık ettirilmesi.
4. **Tehlikeli İşler:** Doğası veya gerçekleştirildiği koşullar itibariyle çocukların sağlığına, güvenliğine veya ahlaki gelişimine zarar vermesi muhtemel olan işlerdir.

Mevsimlik Tarım Neden En Kötü Biçiminde Çocuk İşçiliğidir?

Mevsimlik tarım, çocukların sağlığı, eğitimi ve güvenliği üzerinde yarattığı ağır riskler nedeniyle uluslararası ve ulusal düzeyde çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerinden biri olarak kabul edilir (Gülçubuk, 2010; Uyan-Semerci & Erdoğan, 2017; Uyan-Semerci & Erdoğan 2022b). Çocuğun yaşamını maddi durum, sağlık, eğitim, ilişkiler ve güvenlik gibi çok boyutlu alanlarda nesnel ve öznel kriterlerle bütüncül açıdan değerlendiren çocuğun iyi olma hali yaklaşımı açısından da ele alındığında, mevsimlik tarım bu alanların her birini olumsuz yönde etkiler (Uyan-Semerci & Erdoğan, 2019). Var olan tüm riskler ile mevsimlik tarımda çocuk işçiliği, çocuğun iyi olma halini ve hatta yaşam hakkını doğrudan tehdit eden yapısal bir hak ihlalidir.

Öncelikle mevsimlik tarımda çocuk işçiliği ağır ve tehlikeli çalışma koşulları içermektedir. Bu alanda yapılan tüm araştırmaların gösterdiği çocukların aşırı sıcak altında uzun saatler çalışmakta olduğu, tekrarlayıcı hareketler, ağır yük taşımanın yanısıra kesici aletler ile tehlikeli makinelerle temasın gelişmekte olan bedenlerinde kalıcı hasar bırakma riskiyle karşılaştığıdır (Uyan-Semerci & Erdoğan 2022b). Ayrıca tarım alanlarında kullanılan pestisitler ve zehirli kimyasallar, çocukların gelişmekte olan bedenlerinde nörolojik ve fiziksel kalıcı hasarlar bırakma riski taşır (Kara, 2017; Uyan-Semerci & Erdoğan, 2017, 2022b). Kronik yorgunluk, yetersiz beslenme ve iş kazaları çocuklar açısından mevsimlik tarımı en riskli iş kollarından biri haline getirmektedir (Uyan-Semerci & Erdoğan 2022b; İş & Özkan, 2024). Ayrıca, medyada daha

çok trafik kazası olarak yer alan tarlaya ulaşımdaki riskler de çocukların yaşam hakkını tehdit etmektedir.

Mevsimlik tarım işçiliği, tarladaki ağır **çalışma** koşullarının yanı sıra göç süreci ve barınma koşulları ile de **çocukların** iyi olma halini bir **çok** yönden tehdit eder (Orhan & Koçak, 2024; Uyan-Semerci & Erdoğan 2022c). Bu alanda hem sivil toplum **örgütlerinin** yaptığı, hem de akademik alanda yapılan araştırmalar, **göç** sürecinin, barınma ve yaşam koşullarının **çocukların** sağlığını ve gelişimini bir **çok** açıdan tehdit ettiğini göstermektedir (Erdoğan & Uyan-Semerci 2019; Uyan-Semerci & Erdoğan, 2022b). Çocuklar genellikle temiz su ve sanitasyonun olmadığı, sel ve haşere riskine açık çadır veya derme çatma kulübe; bazı yörelerde “dam” adı verilen tek odada yaşarlar. Temiz su ve sanitasyon imkanlarının kısıtlılığı, bulaşıcı hastalık riskini artırır. Ekonomik kısıtların yanı sıra yetersiz gıda saklama koşulları da çocuklar açısından beslenme yetersizliği ve gıda güvensizliği yaratır. Tüm bu ağır koşullar, çocuğu risk ve güvenlik açısından oldukça kırılgan bir duruma sokmaktadır.

Mevsimlik tarım süreci eğitime erişimi de etkiler. Ailelerin yılın ortalama 4-7 ay aralığı boyunca göç etmesi, çocukların okul döneminin büyük kısmını kaçırmasına ve okuldan kopmalara yol açar (İş & Özkan, 2024; Uyan-Semerci & Erdoğan, 2017; 2022a; 2022c). Bazı bölgelerde çocuklar okula zamanında başlayamamakta veya yılı tamamlayamamaktadır. Bu durum, akademik başarısızlığa, okul terkinin kalıcı hale gelmesine ve yoksulluğun nesiller boyu aktarılmasına neden olan bir kısırdöngü yaratmaktadır. Sürekli okul değişikliği ve devamsızlık, kümülatif öğrenme kayıplarına yol açarak

çocukları eğitim sisteminin dışına itmektedir. Göç edilen yerlerdeki okullarda çocuklar mevsimlik tarımdaki yaşama koşulları içinde okula başlamayı başardıkları durumlarda da okula uyum; dersleri takip; akranları ile ilişkilerde sorun yaşayabilmekte, dışlanma ve ayrımcılığa maruz kalabilmektedirler.

Mevsimlik tarım sürecinde çocuklar, yukarıda aktarılan tüm koşulların etkisi ile çok erken yaşta yetişkin sorumlulukları almak zorunda kalarak oyun ve sosyalleşme haklarından mahrum kalmakta, fiziksel gelişimin yanısıra bu da ruhsal gelişim süreçlerini etkileyebilmektedir (Erdoğan & Uyan-Semerçi, 2019).

Mevsimlik tarım alanında çocuk işçiliği yasal değil

Bu alandaki çalışmalar, mevsimlik tarımda çocuk işçiliğinin çocuğun fiziksel gelişimi ile bağlantılı olarak, 9-10 yaş gibi oldukça küçük yaşlara kadar inebildiğini gösterse de, ağırlıklı olarak 14-15 yaş üstü kız ve oğlan çocuklar aileleriyle birlikte bu sürecin içinde çalışmaktadır. Ancak mevsimlik tarımda çocuk emeği en kötü biçimiyle çocuk işçiliğidir, bu sebeple yaygınlığına rağmen bu yaş grubu çocuklar için de yasal bir durum değildir.

Ayrıca belirtmek gerekir ki, Türkiye’de mevsimlik tarım sürecinde var olan koşullar, 15-17 aralığında “genç işçi” olarak tanımlanan yasal çalışma için gereken koşulları karşılamaktan çok uzaktır. Türkiye’de 15-17 yaş grubundaki çocuklar hukuksal olarak “genç işçi” kategorisinde değerlendirilir ve bu çocukların çalışması belirli katı koşullara bağlı olarak yasaldır. Bu yaş grubundaki çocukların çalışma hayatına katılımı için gerekli yasal çerçeve şu şekildedir:

15 yaşını tamamlamış ancak 18 yaşını tamamlamamış bireyler “genç işçi” olarak tanımlanır. Genç bir işçinin istihdamı için yazılı bir iş sözleşmesi yapılması zorunludur. Sözleşmesiz her türlü çalışma yasadışıdır. Ayrıca bu çocukların sigortalı olarak Sosyal Güvenlik Kurumu’na bildirilmesi şarttır. Yapılan iş, çocuğun sağlığına, güvenliğine, gelişimine zarar vermeyecek ve eğitimine devamını engellemeyecek “hafif işler” olmalıdır. Genç işçilerin ağır ve tehlikeli işlerde çalıştırılması kesinlikle yasaktır; bu tür işler için yaş sınırı 18’dir. Eğitim döneminde çalışma süreleri, okul saatleri dışında olmak kaydıyla günde en fazla 2 saat ve haftada 10 saat olabilir. Temel eğitimi tamamlamış ve okula gitmeyen çocuklar ise günde en fazla 7 saat ve haftada 35 saat çalışabilirler. Ancak 15 yaşını tamamlamış çocuklar için bu süre günde 8 saate ve haftada 40 saate kadar artırılabilir. Genç işçilerin gece çalıştırılması yasaktır. İşe alınmadan önce çocuğun vücut yapısının işin niteliğine uygun olduğunu belirten bir doktor raporu alınması zorunludur. Çalışma süresince de 18 yaşını doldurana kadar her altı ayda bir bu kontrollerin tekrarlanması gerekir. İşveren, genç işçiye çalışmaya başlamadan önce iş yerindeki riskler ve yasal hakları konusunda gerekli eğitimi vermelidir.

Yukarıda da aktardığımız üzere mevsimlik tarım bu koşulların hiçbirini karşılamamaktadır. Çoğu zaman ailelerle yapılan bu göç ve işçilik, gelenekselleştirilerek, mevsimlik tarım sürecindeki ailelerin çocukları için “kendi çocuklarımızdan” farklı kriterler ve normlarla “normalleştirilmeye” çalışılmaktadır. Ancak net olarak belirtilmelidir ki; mevsimlik tarım sürecindeki çalışma koşulları, Türkiye’deki yasal çerçeve 15 yaş üstü genç işçi olarak çalışma koşullarını karşılamaktan çok uzaktır. Sonuç olarak, mevsimlik tarımda çocuk işçiliği yapan

çocukların, yaşamlarının her alanında “iyi olma hali” risk altındadır (Uyan-Semerci & Erdoğan, 2017; Uyan-Semerci & Erdoğan, 2022a).

Sonuç

Türkiye’de uzun zamandır mevsimlik tarım alanında çocuk işçiliğinin sona erdirilmesine yönelik hem kamuda hem de sivil toplum ve akademi alanında çalışmalar sürdürülmektedir. METİP’in yanı sıra, ILO ve Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı iş birliğiyle 2021-2025 dönemini kapsayan “Mevsimlik Tarımda Çocuk İşçiliğinin Önlenmesi” ve “Mevsimlik Fındık Tarımında En Kötü Biçimlerin Sona Erdirilmesi” gibi önemli projeler yürütülmektedir. Ancak özellikle pandemi sonrası tüm dünyayı etkisi altına alan iklim, ekonomik ve siyasi krizler başta olmak üzere çoklu kriz dönemi, tüm dünyada çocuk hakları alanında da kat edilen meşakatli çabada duraksamalara yol açmıştır. Çocuğun üstün yararını gözeten, bu haklara tüm çocukların gerçekten erişmesini sağlamak için gösterilen çabalara her zamankinden daha fazla ihtiyaç vardır. Göçler, savaşlar başta olmak üzere üstüste binen krizlerin sonuçları, evrensel olarak kabul edilen ve tüm ülkelerin parçası olduğu çocuk hakları alanında da mücadeleyi, halihazırda uzlaşının olduğu sözleşmelerin ve hayati maddelerin neden gerekli olduğunun savunuculuğunu yapmak durumunda bırakmıştır. İşte tam da bu nedenle mevsimlik tarım işçiliğinin neden çocuk işçiliği açısından en kötü biçimlerden biri olduğu tekrar tekrar vurgulanmalıdır.

Önemli bir gelişme de 23 Şubat 2022 tarihinde Avrupa Komisyonu tarafından kabul edilen Kurumsal Sürdürülebilirlik

Durum Tespiti Direktif Önerisi'dir. Bu **öneri**, büyük şirketleri tedarik zincirlerindeki çocuk işçiliği ihlallerinden sorumlu tutmaktadır (Yardımcıoğlu, 2023). Bu düzenleme, mevsimlik tarım ürünleri tedarik eden şirketlerin tarım sahalarında çocuk işçi çalıştırılmadığını denetlemesini ve ihlaller durumunda tazminat ödemesini öngörmektedir. Bu olumlu bir gelişme olarak, üreticilerin de konuya dair farkındalığını arttırabilir. Ancak bu alanda savunuculuk yapmaya çalışan herkesin vurguladığı gibi, mevsimlik tarımda çalışma koşulları insana yakışır olmaktan çok uzaktır. Pandemi döneminde de bir kez daha önemi anlaşılan tarımsal üretim hayatidir. Bu alandaki emeğin barınma ve çalışma koşulları iyileştirilerek, aileler bü-tüncül sosyal politikalarla desteklenmelidir. Mevsimlik tarımda çocuk işçiliği, sahada varolan sorunların çok boyutluluğunu göyerek, bu sorunlara tüm paydaşlarla beraber çözümler geliştirildiği takdirde son bulabilir.

KAYNAKÇA

- Erdoğan, E., & Uyan-Semerci, P. (2019). Türkiye'de 2000 Sonrası Akademik Yazında Çocuk İşçiliği Çalışmalarının Değerlendirilmesi. *Çalışma ve Toplum*, 63(4), 2503-2537.
- Gülçubuk, B. (2010). Child labor under the worst conditions: child laborers in cotton production in Turkey. *African Journal of Agricultural Research*.
- Gümrükçüoğlu, Y. (2014). Mevzuatımızda Çocuk ve Genç İşçilerin Çalışma Yaşamında Korunmasına İlişkin Düzenlemelere Genel Bir Bakış. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*.
- İş, E., & Özkan, B. (2024). Mevsimlik tarım işçisi olarak çalışan ailelerin çocuklarının eğitim sürecinde yaşadıkları sorunlar. *EKEV Akademi Dergisi*, (98), 62-74.
- Kara, B. (2017). Çocuk İşçilerin Nörolojik Sorunları. *TTB Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, 16(62), 56-64.

- Orhan, İ., & Koçak, H. S. (2024). An Evaluation of Living Conditions and Dietary Habits of Seasonal Migrant Agricultural Workers: The Example of Turkey. *Journal of Agromedicine*, 29(4), 676-687.
- Uyan-Semerci, P., & Erdoğan, E. (2022a). Çocuk İşçiliği Sorunu Neden Çözülemiyor? *ERG Blog*.
- Uyan-Semerci, P., & Erdoğan, E. (2022b). Child Labor in Turkey: An Overview. *Childhood in Turkey*. Springer.
- Uyan-Semerci, P., & Erdoğan, E. (2022c). The wellbeing of children in the vulnerable context of seasonal migrant workers in Turkey. In *Handbook of Children's Risk, Vulnerability and Quality of Life: Global Perspectives* (pp. 253-266). Cham: Springer International Publishing.
- Uyan-Semerci, P., Erdoğan, E., & Durmuş, G. (2017). *Çalışan Çocuk: Bağcılar ve Küçükçekmece Pilot Araştırması*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Uyan-Semerci, P., & Erdoğan, E. (2017). *Ben Kendim Büyüdüm Demiyorum: Adana'da Mevsimlik Tarım İşçilerinin Çocuklarının Yaşam Koşullarının İyileştirilmesi*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Uluslararası Çalışma Örgütü [ILO]. (1999). 182 Sayılı En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliği Sözleşmesi.
- Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) ve UNICEF (2021). *Child labour: global estimates 2020, trends and the road forward*, New York: International Labour Organization and United Nations Children's Fund.
- Yardımcıoğlu, D. (2023). Çocuk işçiliğini önlemeye yönelik yeni bir adım: Avrupa Parlamentosu ve Konseyi'nin kurumsal sürdürülebilirlik durum tespitine dair direktif önerisi. *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 28(48), 225-276.

ÇOCUK İŞÇİLİĞİNİN ÇOCUKLAR ÜZERİNDEKİ PSİKOLOJİK ETKİLERİ

Prof. Dr. Bengi SEMERCI¹

Giriş

Çocuk işçiliği, çocukların bedensel, zihinsel, duygusal ve sosyal gelişimlerini olumsuz yönde etkileyen, küresel ölçekte önemli bir insan hakları ihlalidir. Uluslararası Çalışma Örgütü'ne (ILO) göre çocuk işçiliği; çocuğun yaşına uygun olmayan, eğitimini engelleyen, sağlığına ve gelişimine zarar veren her türlü ekonomik faaliyeti kapsamaktadır (WHO, 2020, ILO, 2021). Günümüzde dünya genelinde yaklaşık 160 milyon çocuğun çalıştığı bildirilmektedir (UNICEF, 2025).

Çocuk işçiliği sadece ekonomik bir sorun değil, bir halk sağlığı sorunudur. Çalışan çocukların maruz kaldığı stres, yoksunluk, ihmal ve travma gibi etkenler birçok psikiyatrik sorun için zemin hazırlar (İbrahim et al., 2019).

Çocuk işçiliği, tarım, sanayi, hizmet sektörü, sokakta çalışma ve ev içi görünmeyen emek gibi farklı alanlarda ortaya çıkmaktadır. Düşük ve orta gelirli ülkelerde yaygın olmakla birlikte, göç, savaş, iklim krizi ve ekonomik eşitsizlikler nedeniyle yüksek gelirli ülkelerde de artan bir sorun haline gelmiştir (UNICEF, 2020).

Türkiye'de çocuk işçiliği, özellikle tarım, sanayi, sokakta çalışma ve mevsimlik gezici tarım işçiliği alanlarında yoğun-

---

1 Bengi Semerci Enstitüsü.

laşmaktadır. Mülteci çocukların işgücüne katılımının artması eğitim ve ruh sağlığı açısından önemli riskler oluşturmaktadır (Dayıoğlu et al., 2024). Türkiye’de yapılan çalışmalar, çocuk işçiliğinin çocukların ruhsal gelişimini tehdit eden ciddi bir psikososyal risk alanı olduğunu ortaya koymaktadır (Karataş & Çetin, 2015).

Çocuk işçiliğinin ruh sağlığı üzerindeki etkileri

Çocukların çalışmaya erken yaşta başlaması; eğitimden kopma, okula düzensiz devam ve erken okul terkine yol açmaktadır. Bu durum, çocuğun bilişsel gelişimini, benlik algısını ve geleceğe yönelik beklentilerini olumsuz etkilemektedir.

Olası Psikolojik ve Sosyal Etkiler

Araştırmalar, çocuk işçiliğinin bazı psikolojik sorunlarla güçlü biçimde ilişkili olduğunu göstermektedir. (Ahad et al., 2025)

En sık görülen psikiyatrik sorunlar depresyon ve anksiyete bozukluklarıdır. Meyer et al. (2020) araştırmaya katılan çocuk ve ergenlerin %30’unun anksiyete, %37’sinin ise depresyon açısından anlamlı klinik belirtileri olduğunu saptamıştır. Genel olarak çocuk işçiler, çalışmayan akranlarına kıyasla daha yüksek oranda depresyon ve anksiyete belirtileri göstermektedir (Sturrock & Hodes, 2016; Jayawardana et al., 2023). Türkiye’de sanayide çalışan çocuklar arasında da klinik düzeyde anksiyete ve depresyon belirtilerinin yaygın olduğu bildirilmiştir (Güler et al., 2018). Çalışan çocuklarda umutsuzluk, değersizlik, suçluluk duyguları ve sürekli kaygı belirtileri yaygındır (Fassa et al., 2013).

Çalışan birçok çocuk sömürüye, istismara ve güvensiz çalışma koşullarına maruz kalır. Sürekli cezalandırılma veya yaralanma korkusu, çaresizlik ve kaygı duygusu yaratır. İhmal ve istismar deneyimleri çocukların ruh sağlığı üzerinde uzun süreli etkiler yaratmaktadır (Stoltenborgh et al., 2015). Özellikle tehlikeli işlerde ve sokakta çalışan çocuklar istismar ve şiddete daha çok uğramakta, bu durum travma sonrası stres bozukluğuna yol açabilmektedir (Gamlin et al., 2015). Çocuk işçiler, duygusal zorbalığa, aşağılayıcı sözlere ve hakarete sıkça maruz kalmaktadır (Ahad et al., 2024).

Çocuk işçiliği, çocuklara yetişkin sorumluluğu yüklediği için özgüven gelişiminde sorunlara yol açar. Yaşıt iletişimi ve eğitimden mahrum kalmak, sosyal izolasyona neden olur (Pellenq ve ark. 2021). Akran ilişkilerinde zayıflama, okuldan uzaklaşma, istismara açık hale gelme ve toplumsal dışlanma gibi sosyal etkiler, psikolojik sorunları derinleştiren bir döngü yaratmaktadır.

Çocuk işçiler, yeterli beslenme, hastayken bakım görme gibi temel bakım alanlarında belirgin ihmal yaşamaktadır (Ahad et al., 2024). Aile içi şiddete maruz kalma, madde bağımlılığı riskini artırmakta ve intihara karşı psikolojik dayanıklılığı zayıflatmaktadır (Mohammadi et al., 2023). Tüm bu etkenler dürtüsellik, saldırganlık ve suça sürüklenme riskini de arttırır (Bequele & Boyden, 2019).

Çocuk işçiliğinin yol açtığı psikolojik sorunlar erişkin dönemde de etkilerini sürdürür. Eğitim hayatları sonlandığı için yetişkin dönemde düşük ücretli işlerde çalışmak zorunda kalırlar. Bu durum yoksulluk ve sömürülme döngüsünü devam ettirir. Çocuk işçilerin ebeveyn olarak çocuklarına besleyici

bir ortam sağlamakta zorlandıkları, bu durumun maruz kalınan travmanın nesiller arası aktarımına yol açtığı görülmektedir (Child Rights and You [CRY], n.d.).

Risk Faktörleri ve Koruyucu Faktörler

Çocuk işçiliği ile ilişkili psikolojik sorunların ortaya çıkmasında etkili olan başlıca risk faktörleri şunlardır: Yoksulluk ve gelir eşitsizliği, ebeveyn işsizliği veya ruhsal hastalıkları, göç ve savaş deneyimleri, düşük ebeveyn eğitimi, çocuk ihmali ve istismarı, eğitim sistemine erişimde güçlükler, tehlikeli işlerde çalışma, şiddete uğrama, sosyal destek ağlarının zayıflığı ve düşük sosyo-demografik endeksli ülkelerde yaşama (Fanton d'Andon ve ark., 2022, Lin ve ark., 2025). Türkiye'de yapılan çalışmaların sonuçlarına göre bu risk faktörlerine şunlar eklenebilir: Mevsimlik gezici tarım işçiliği, iç göç ve kentsel yoksulluk, mülteci çocukların eğitime erişim sorunları ve bölgesel eğitim eşitsizlikleri (Şimşek et al., 2014; Kocabaş & Yılmaz, 2018). Bu faktörler çocuğun ruhsal dayanıklılığını ciddi biçimde zayıflatmaktadır.

Risk faktörlerine karşın uygun koruyucu faktörlerin varlığında çocuk işçiliğinin psikolojik etkileri azaltılabilir. Bunlar: Eğitime devam ve okul temelli destek programları, güvenli bir yetişkinle kurulan destekleyici ilişki, psikososyal destek ve ruh sağlığı hizmetlerine erişim, anne eğitimi (çok güçlü bir koruyucu etmen), aileye yönelik sosyal ve ekonomik destekler, toplum temelli çocuk koruma mekanizmaları ve çocuk hakları temelli yasal düzenlemelerdir (Pellenq et al., 2021, Thi et al., 2023, Ahad et al., 2024, Fanton d'Andon et al., 2022).

Özellikle okul ve toplum temelli müdahalelerin, çocukların travmatik deneyimlerle baş etme becerilerini güçlendirdiği bildirilmektedir (Tol ve ark., 2011).

Sonuç ve Öneriler

Çocuk işçiliği, çocukların fiziksel sağlıklarını, ruhsal ve sosyal gelişimlerini derinden etkileyen çok boyutlu bir sorundur. Bu etkiler erişkin döneme de uzandığı için sorun görünenden daha fazladır. Çocuk işçilerin özellikle depresyon, anksiyete, travma, davranış sorunları ve sosyal uyum güçlükleri açısından yüksek risk altında oldukları yadsınamaz bir gerçektir.

Ruh sağlığı açısından çocuk işçiliği bir risk göstergesidir. Bu nedenle çocuk işçiliği ile mücadele, yalnızca ekonomik politikalarla değil; çocuk ruh sağlığı, eğitimi, sosyal politikaları ve sosyal hizmetleri kapsayan bütüncül yaklaşımlarla ele alınmalıdır.

Çocuk işçiliğinin okuldan kopma riskini arttırması önemlidir. Psiko-sosyal zorluklar için okuldan ayrılma bir kırılma noktasıdır. Okul temelli hazırlanan programların çocuk işçiliği ile mücadelede önceliği vardır. Okula devamın sağlanması, rehberlik hizmetleri ve ailenin desteklenmesi çocukların psikolojik dayanıklılıklarını arttırır (Özbesler ve Bulut, 2013). Ayrıca çocuk koruma sistemleri içinde ruh sağlığı profesyonellerinin erken dönemde sürece dahil edilmesi kritik görülmektedir (Acar ve ark., 2017).

Çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılması, çocukların sağlıklı gelişim hakkının korunması açısından temel bir toplumsal sorumluluktur.

KAYNAKÇA

- Acar, H., Acar, Y. B., & Uğurlu, Z. (2017). Çocuk işçiliği ile mücadelede çocuk koruma sisteminin rolü. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 28(2), 1–20.
- Ahad, M. A., Parry, Y. K., Willis, E., & Ullah, S. (2024). Prevalence and risk factors associated with the psychological maltreatment and neglect of child laborers in rural Bangladesh. *Health & Social Care in the Community*, 2024(1), 1085111.
- Ahad, M. A., Parry, Y. K., Willis, E., & Ullah, S. (2025). Child maltreatment and psycho-social impairments among child laborers in rural Bangladesh. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 60(3), 763–770.
- Bequle, A., & Boyden, J. (2019). *Combating child labour: Issues and strategies*. International Labour Organization.
- Child Rights and You. (n.d.). *Child labour and its impact*. <https://www.cry.org>
- Dayıoğlu, M., Kırdar, M. G., & Koç, İ. (2024). The making of a “lost generation”: Child labor among Syrian refugees in Turkey. *International Migration Review*, 58(3), 1075–1113.
- Fanton d’Andon, C., Greene, C., Pellenq, C., Yilma, T. M., Champy, M., Canaveira, M., & Pasquini, C. (2022). Child labor and psychosocial wellbeing: Findings from Ethiopia. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(13), 7938.
- Fassa, A. G., Facchini, L. A., Dall’Agnol, M. M., & Christiani, D. C. (2013). Child labor and health: Problems and perspectives. *International Journal of Occupational and Environmental Health*, 6(1), 55–62.
- Gamlin, J., Sturrock, S., & Hodes, M. (2015). Child labour and associated psychosocial risks: A systematic review of the literature. *Global Public Health*, 10(1), 1–16.
- Güler, G., Çobanoğlu, Z., & Yıldız, S. (2018). Sanayi sektöründe çalışan çocukların ruhsal durumlarının değerlendirilmesi. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 19(4), 381–389.
- Ibrahim, A., Abdalla, S. M., Jafer, M., Abdelgadir, J., & de Vries, N. (2019). Child labor and health: A systematic literature review of the impacts of child labor on children’s health in low- and middle-income countries. *Journal of Public Health*, 41(1), e18–e26.
- International Labour Organization. (2021). *Global estimates of child labour: Results and trends 2016–2020*. ILO & UNICEF.
- Jayawardana, D., Baryshnikova, N. V., & Cheng, T. C. (2023). The long shadow of child labour on adolescent mental health: A quantile approach. *Empirical Economics*, 64(1), 77–97.
- Karataş, K., & Çetin, F. (2015). Çocuk işçiliği ve çocukların ruhsal gelişimi. *Çalışma ve Toplum*, 45(2), 237–260.
- Kocabaş, F., & Yılmaz, F. (2018). Mevsimlik tarım işçisi çocukların eğitim ve psikososyal sorunları. *Eğitim ve Bilim*, 43(195), 67–84.

- Lin, K., M., K. A. H., Thapa, S., Allan, J., Buys, N., & Sun, J. (2025). Relationship of parental caregiving and child labour with developmental problems and mental health in children in low-to-middle-income countries using the socioecological resilience model. *BMC Public Health*, 25(1), 2323.
- Meyer, S. R., Yu, G., Rieders, E., & Stark, L. (2020). Child labor, sex and mental health outcomes amongst adolescent refugees. *Journal of Adolescence*, 81, 52–60.
- Mohammadi, F., Oshvandi, K., Shamsaei, F., Khodaveisi, M., Khazaei, S., & Masoumi, S. Z. (2023). Child exposure to domestic violence, substance dependence and suicide resilience in child laborers. *BMC Public Health*, 23(1), 467.
- Özbesler, C., & Bulut, I. (2013). Türkiye’de çocuk işçiliğiyle mücadelede sosyal hizmet uygulamaları. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 31, 25–44.
- Pellenq, C., Gunn, S., & Lima, L. (2021). The psychological health and well-being of children working in the brick industry: A comparative study. *Safety Science*, 140, 105251.
- Stoltenborgh, M., Bakermans-Kranenburg, M. J., Alink, L. R., & Van IJzendoorn, M. H. (2015). The prevalence of child maltreatment across the globe: Review of a series of meta-analyses. *Child Abuse Review*, 24(1), 37–50.
- Sturrock, S., & Hodes, M. (2016). Child labour in low- and middle-income countries and its consequences for mental health: A systematic literature review. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 25(12), 1273–1286.
- Şimşek, Z., Yentür, G. K., Ökten, A., & Şahin, H. (2014). Mevsimlik tarım işçisi çocuklarda yaşam koşulları ve ruhsal riskler. *Türkiye Halk Sağlığı Dergisi*, 12(3), 145–154.
- Thi, A. M., Zimmerman, C., & Ranganathan, M. (2023). Hazardous child labour, psychosocial functioning, and school dropout among children in Bangladesh. *Children*, 10(6), 1021.
- Tol, W. A., Barbui, C., Galappatti, A., Silove, D., Betancourt, T., Souza, R., ... & van Ommeren, M. (2011). Outcomes of mental health and psychosocial support interventions for children affected by humanitarian emergencies. *JAMA*, 306(5), 493–502.
- UNICEF. (2020). *Child labour: Global and regional trends*. UNICEF Innocenti Research Centre.
- UNICEF. (2025). Child labour. <https://data.unicef.org/topic/child-protection/child-labour/>
- World Health Organization. (2020). *Global status report on preventing violence against children*. WHO.

MESLEKİ EĞİTİM MERKEZLERİ ÖZELİNDE İDARENİN DENETİM YÜKÜMLÜLÜĞÜ VE SORUMLULUĞU ÜZERİNE

Dr. Serkan SEYHAN¹

GİRİŞ

Türk hukuk sisteminde çocuk ve genç² işçilerin çalışma hayatına dahil olmaları, bireyin fiziksel, zihinsel ve sosyal gelişimini koruma altına alan emredici hukuk kuralları ve uluslararası sözleşmelerle belirlenmiş özel bir koruma rejimine tabidir. Hukuki tanım itibarıyla çocuk, kanunlarla belirlenen yaş sınırının altında olması sebebiyle gelişimini tamamlamamış ve bu nedenle özel koruma ihtiyacı içinde olan kişidir³. İş mevzuatımız açısından bu kavram, 14 yaşını bitirmiş ancak 15 yaşını doldurmamış ve ilköğretimini tamamlamış “çocuk işçi”

1 İstanbul Barosu üyesi Avukat.

2 Belirtilmelidir ki, “genç işçi” kavramı Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik’te kullanılan bir kavram olup, 4. maddede; “15 yaşını tamamlamış, ancak 18 yaşını tamamlamamış kişi” olarak tanımlanmıştır. Ancak hem ulusal hem de uluslararası hukuk düzleminde 18 yaşını doldurmamış kişiler “çocuk” olarak tanımlanmakta ve bu noktada Yönetmeliğin vermiş olduğu genç işçi tanımı da yaş itibarıyla “çocuk” kavramının içinde bulunmaktadır.

3 **Hande Bahar AYKAÇ**, “Hukuksal Açıdan Çocuk ve Genç İşçiliği”, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, 2016, S. 116, s. 337. **Hatice Duygu ÖZER, Nurten ÖZTÜRK**, “Çalışma Ceza Hukuku Bağlamında Çocuk ve Genç İşçileri Çalıştırmayı Yasak Kişilerin Belirlenmesi”, Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 11, S. 2, 2025, s. 524.

ile 15 yaşını tamamlamış fakat 18 yaşını doldurmamış “genç işçi” şeklinde ikili bir ayrıma tabi tutulmuştur⁴. Bu ayırım, iş sağlığı ve güvenliği önlemleri ile çalışma sürelerinin belirlenmesinde temel bir kriter teşkil etmektedir.

Çocuk işçiliğine ilişkin koruyucu düzenlemelerin anayasal dayanağı, 1982 Anayasası'nın 50. maddesinde yer alan «*Kimse yaşına, cinsiyetine ve gücüne uygun olmayan işlerde çalıştırılmaz*» ilkesidir. Aynı maddenin ikinci fıkrasında küçüklerin çalışma şartları bakımından özel olarak korunacağı ve dinlenmenin çalışanların en temel hakkı olduğu hüküm altına alınarak devletin bu konudaki pozitif yükümlülüğü vurgulanmıştır. Uluslararası hukukta ise, Türkiye'nin taraf olduğu Birleşmiş Milletler (BM) Çocuk Hakları Sözleşmesi⁵ ile Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) İstihdamda Asgari Yaşa İlişkin 138 sayılı Sözleşmesi⁶ ve En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin 182 sayılı Sözleşmesi⁷ konuya ilişkin temel çerçeveyi düzenlemektedir.

Hukumumuzda 15 yaşını doldurmamış çocukların çalıştırılması kural olarak yasaktır. Ancak bu kuralın istisnası olarak, 14 yaşını doldurmuş ve zorunlu ilköğretim çağını tamamlamış çocukların, bedensel ve zihinsel gelişimlerine engel teş-

4 Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik, m. 4: “Genç işçi: 15 yaşını tamamlamış, ancak 18 yaşını tamamlamamış kişiyi, Çocuk işçi: 14 yaşını bitirmiş, 15 yaşını doldurmamış ve ilköğretimini tamamlamış kişiyi (...) ifade eder.”

5 https://cocukhaklari.barobirlik.org.tr/dokuman/mevzuat_uamevzuat/birlesmismilletler.pdf, (Erişim Tarihi: 27.03.2026).

6 <https://www.ilo.org/tr/resource/138-nolu-asgari-yas-sozlesmesi>, (Erişim Tarihi: 27.03.2026).

7 <https://www.ilo.org/tr/resource/182-nolu-en-kotu-bicimlerdeki-cocuk-isciliginin-yasaklanmasi-ve-ortadan>, (Erişim Tarihi: 27.03.2026).

kil etmeyecek “*hafif işlerde*” istihdam edilmelerine sınırlı bir imkân tanınmıştır⁸. Çalışma hayatında çocukların korunması sadece yaş ve işin niteliği ile sınırlı kalmayıp, çocuklarla hiyerarşik ilişki içinde bulunan işveren ve işveren vekillerinin şahsi güvenilirliğini de kapsamaktadır. “Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik” uyarınca; çocuklara karşı işlenen suçlardan veya yüz kızartıcı suçlardan mahkûmiyeti bulunan kişilerin çocuk ve genç işçi çalıştırması, çocuğun üstün menfaati ilkesi gereğince mutlak suretle yasaklanmıştır⁹.

Günümüzde çocuk işçilerin korunmasına ilişkin tartışmaların yürütüldüğü en önemli konulardan biri, 3308 sayılı Mesleki Eğitim Kanunu kapsamında yürütülen Mesleki Eğitim Merkezleri (MESEM) uygulamasıdır. Bu sistemde öğrenciler “*stajyer*” veya “*aday çırak/çırak*” sıfatıyla işletmelerde mesleki eğitim almakta¹⁰; ancak uygulamada bu statülerin zaman zaman iş sağlığı ve güvenliği denetimlerinin yetersiz kaldığı bir çalışma rejimine dönüştüğü gözlemlenmektedir. Çocukların ve gençlerin çalışma ortamındaki risklerden arındırılması ise sadece mevzuatın varlığıyla değil, bu emredici hükümlerin denetim ve yaptırım mekanizmalarıyla desteklenmesiyle mümkündür.

8 4857 s. *İş Kanunu*, m. 71.

9 Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik, m. 11.

10 3308 s. *Kanun*, m. 12: “*Aday çırak ve çıraklar, pratik eğitimlerini işyerlerinde, işyerindeki eksik kalan pratik eğitimleri ile teorik eğitimlerini mesleki ve teknik eğitim okul ve kurumlarında veya Bakanlıkça uygun görülen işyerlerinin eğitim birimlerinde yapar. Teorik ve pratik eğitim birbirlerini tamamlayacak şekilde planlanır ve yürütülür.*”

I. MESEM Uygulamasının Hukuki Çerçevesi

MESEM uygulaması temel olarak 3308 s. Mesleki Eğitim Kanunu çerçevesinde düzenlenmiştir. Kanun'un kapsam başlıklı 2. maddesine göre; “*Bu Kanun, Yükseköğretim Kurulu ve Mesleki Eğitim Kurulunun belirleyeceği mesleklerde, kamu ve özel sektöre ait kurum, kuruluş ve iş yerleri ile mesleki ve teknik eğitim okul ve kurumlarındaki eğitim ve öğretimi*” kapsamaktadır. Bu çerçevede 56 alan ve bu alanlarda toplam 119 meslek dalı belirlenmiştir¹¹. Bu alan ve dallarda Kanun kapsamına giren çocuklar, velisi ya da vasisi ile işyeri sahibi arasında yapılacak bir “çıraklık sözleşmesi” çerçevesinde çıraklık eğitimi görmeye başlar¹².

Çocuk ve genç işçilerin çalışma süreleri, bireyin fiziksel gelişimi ile eğitim hakkı arasındaki dengenin korunması amacıyla mevzuat tarafından sınırlandırılmıştır. 4857 sayılı İş Kanunu ve ilgili Yönetmelik uyarınca, temel eğitimini tamamlamış ve okula gitmeyen çocukların çalışma süreleri günde 7 ve haftada 35 saatten; 15 yaşını tamamlamış genç işçiler için ise günde 8 ve haftada 40 saatten fazla olamaz¹³. Okula de-

11 Liste için bkz. https://meslek.meb.gov.tr/dokumanlar/alan_dal_listesi_08092025.pdf, (Erişim Tarihi: 30.03.2026).

12 **3308 s. Kanun, m. 13/2 ve 3:** “İşyeri sahibi, aday çıracı ve çıracı çalıştırmaya başlamadan önce bunların velisi veya vasisi veya reşit ise kendisi ile yazılı çıraklık sözleşmesi yapmak zorundadır. Çıraklık sözleşmesi; çıracın sözleşme süresi içinde reşit olması halinde, çıracın rızasıyla, işyeri sahibinin değişmesi halinde yeni işyeri sahibi aynı mesleği sürdürüyorsa ve rızasıyla devam eder, aynı mesleği sürdürmüyorsa sözleşme feshedilir. Fesih halinde çıracın önceki çalışmaları geçerli olup; yeni yapacağı çıraklık sözleşmesi ile çıraklık statüsünü devam ettirerek çıraklık süresini ve eğitimini tamamlar.”

13 Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik, m. 6/1: “*Temel eğitimini tamamlamış ve okula gitmeyen çocukların çalışma saatleri günde yedi ve haftada otuzbeş saatten fazla olamaz. Ancak, 15 yaşını*

vam eden çocuklar bakımından ise bu süreler eğitim saatleri dışında günde en fazla 2 saat ve haftada 10 saat ile sınırlandırılmıştır¹⁴. Dinlenme süreleri noktasında da mevzuat çocuk işçiler lehine koruyucu bir düzenleme öngörmüştür; çocuk ve genç işçilere, iki saatten fazla dört saatten az süren işlerde otuz dakika ve dört saatten yedi buçuk saate kadar olan işlerde çalışma süresinin ortasında bir saat ara dinlenmesi verilmesi zorunluluğu getirilmiştir¹⁵. Yine çocuk ve genç işçilerin günlük çalışma süreleri, yirmidört saatlik zaman diliminde, kesintisiz ondört saat dinlenme süresi dikkate alınarak uygulanır¹⁶.

Güncel hukuki tartışmaların odağında yer alan MESEM uygulaması, ilgili mevzuat çerçevesinde bir eğitim modeli olarak tasarlanmış olsa da uygulamada ciddi hak ihlallerine ve denetim zafiyetlerine zemin hazırladığı gerekçesiyle eleştirilmektedir¹⁷. Çocuk işçiliğine yönelik emredici hükümlerin

---

tamamlamış çocuklar için bu süre günde sekiz ve haftada kırk saate kadar arttırılabilir.”

- 14 Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik, m. 6/3: “Okula devam eden çocukların eğitim dönemindeki çalışma süreleri, eğitim saatleri dışında olmak üzere, en fazla günde iki saat ve haftada on saat olabilir. Okulun kapalı olduğu dönemlerde çalışma süreleri birinci fıkrada belirtilen çalışma sürelerini aşamaz.”
- 15 Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik, m. 6/4: “İki saatten fazla dört saatten az süren işlerde otuz dakika, dört saatten yedi buçuk saate kadar olan işlerde çalışma süresinin ortasında bir saat olmak üzere ara dinlenmesi verilmesi zorunludur.”
- 16 Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik, m. 6/2: “Çocuk ve genç işçilerin günlük çalışma süreleri, yirmidört saatlik zaman diliminde, kesintisiz ondört saat dinlenme süresi dikkate alınarak uygulanır.”
- 17 Örneğin bkz. **TMMOB İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Çalışma Grubu**, “Mesem ve Çocuk İşçi Ölümleri Hakkında Tmmob İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Çalışma Grubu Değerlendirmeleri”, 08.08.2024, <https://www.tmmob.org.tr/icerik/mesem-ve-cocuk-isci-olumleri-hakkinda-tmmob-isci-sagligi-ve-guvenligi-calisma-grubu>, (Erişim Tarihi: 27.03.2026).

ihlali durumunda öngörülen yaptırımlar, idari para cezalarından cezaî sorumluluğa kadar geniş bir yelpazeye yayılmaktadır¹⁸. 4857 sayılı İş Kanunu uyarınca, yaş küçüklüğüne ve çalışma yasaklarına aykırı hareket eden işverenlere idari para cezası uygulanmakla birlikte; Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik hükümlerine aykırı faaliyetlerde, işverenlere yönelik açık idari yaptırımlar öngörülmemesi öğretide bir eksiklik olarak vurgulanmaktadır¹⁹.

II. İdarenin Denetim Yükümlülüğünden Doğan Sorumluluğu

“Sorumluluk” kelime anlamı olarak; “kişinin kendi davranışlarını veya kendi yetki alanına giren herhangi bir olayın sonuçlarını üstlenmesi, sorum, mesuliyet” anlamlarına gelmektedir²⁰. Hukuk düzeninde ise bu kavram; kural olarak kusuruyla bir zararı meydana getirdiği kabul edilen kişinin, bu zararı tazmin etme yükümlülüğünü ifade etmektedir. Bu yükümlülük, hukuk düzeninde; medeni hukuk sorumluluğu, ceza hukuku sorumluluğu ve idarenin mali sorumluluğu gibi çeşitli biçimlerde gerçekleşebilmektedir. Anayasa’nın “Cumhuriyetin nitelikleri” kenar başlıklı 2. maddesinde ifade edilen “hukuk devleti” ilkesi ise, bazı alt ilkeleri beraberinde getirmekte ve bu ilkelerden birisini de idarenin yargısal denetimi oluşturmaktadır. Zira idarenin yargısal denetimi, bir yandan idareyi

18 İşverenin hukuki, idari ve cezai sorumluluğu hakkında bkz. İncinur BÜYÜKSUNGUR, “Çocuk İşçi Kavramı ve Çocuk İşçilerin Hakları”, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Anabilim Dalı Özel Hukuk Programı Yüksek Lisans Tezi, 2022, s. 87 vd.

19 **Hatice Duygu ÖZER, Nurten ÖZTÜRK**, s. 544.

20 **TDK Sözlük**, “Sorumluluk”, Güncel Türkçe Sözlük, <https://sozluk.gov.tr>, (Erişim Tarihi: 01.04.2026).

hukuka uygun davranmaya yöneltirken diğer yandan kişilerin idarenin keyfi işlem ve eylemlerine karşı korunmasını sağlayarak hukuk devleti ilkesini garanti altına alır. Yine Anayasa'nın 125. maddesinin ilk fıkrasında bulunan; *“idarenin her türlü eylem ve işlemlerine karşı yargı yolu açıktır”* hükmü ve aynı maddenin son fıkrasında bulunan; *“idare, kendi eylem ve işlemlerinden doğan zararı ödemekle yükümlüdür”* hükmü ile idarenin yargısal denetimi bağlamında mali sorumluluğu da yine açıkça düzenlenmiştir.

MESEM programları, eğitim yönüyle bir kamu hizmeti niteliğinde olup, iş sağlığı ve güvenliği bağlamında ise çocukların çalışma şartlarının denetimi ve uygun şartların sağlanması yönüyle bir kolluk faaliyeti niteliğindedir. Bu bağlamda yetkili idarelerin denetim yükümlülüğü bulunmaktadır. Çocuk ve genç işçilerin çalıştırılabilecekleri ve çalıştırılmayacakları İşler Yönetmeliğinin 5. maddesinde detaylı olarak düzenlenmiştir. Çocuk ve genç işçilerin çalıştırılabileceği işlerde mesleki eğitim faaliyeti yürütecek işletmelerin iş ortamı, sosyal güvenlik, iş güvenliği ve sağlık şartları ise 3308 s. Kanun'un 41. maddesi uyarınca Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'na denetlenmektedir. Görüldüğü üzere idare hukuku perspektifinden ifade edilen idarenin denetim yükümlülüğü, MESEM uygulamaları özelinde yasal çerçeveye alınmış iş sağlığı ve güvenliğine ilişkin denetim yetkisi açıkça Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'na verilmiştir. Yine 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'nun 24. maddesi uyarınca, mevzuat hükümlerinin uygulanmasının izlenmesi ve teftişi, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı iş müfettişlerince yerine getirilir²¹.

21 İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'nda her ne kadar çocuk işçiler için spesifik bir

Basına ve kamuoyuna yansıyan haberlerden görüldüğü üzere, MESEM programı kapsamında mesleki eğitim gören çocuk işçilerin yaralanması ve ölümü ile sonuçlanan pek çok ihlal meydana gelmekte²² ve program kapsamındaki kimi işverenler pratikte mevzuat hükümlerine açıkça aykırı nitelikteki çalışma şartları ile çocuk işçi çalıştırmaktadır. Bu işverenler hakkında çeşitli ceza davaları açılarak taksirle ölüme neden olma suçu çerçevesinde çeşitli cezalar verildiği görülmektedir²³.

Bu noktada mevzuatla çalışma koşullarını denetlemekle yetkili kılınmış Bakanlıkların, yapmakla yükümlü oldukları denetimlerini gereği gibi yapmaması halinde “*hizmetin kötü işlemesi*”, denetimin hiç yapılmaması halinde ise “*hizmetin hiç işlememesi*” bağlamında hizmet kusuruna dayalı sorumluluğunun doğması söz konusu olacaktır. Böyle bir ihtimalde İdari Yargılama Usulü Kanunu’nun 13. maddesinde öngörülen zorunlu idari başvuru yolu tüketilmek suretiyle açılacak bir tam yargı davasıyla idarenin mali sorumluluğunun gündeme getirilmesi mümkün olacaktır.

---

düzenleme öngörülmemişse de anılan kanunun 25. ve 26. maddelerde belirtilen idari para cezaları çocuk işçilere yönelik aykırılıklar halinde de uygulama alanı bulacağı yönünde bkz. İncinur BÜYÜKSUNGUR, s. 94.

- 22 Örneğin; İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği (İSİG) Meclisi’ne göre 2024’te 71 çocuk işçi çalışırken hayatını kaybetti.2025 yılı kasım ayı sonuna kadar ise ölen çocuk işçi sayısı 85’i buldu. 2023-2024 ve 2024-2025 eğitim öğretim yıllarında MESEM’li en az 15 çocuğun sanayide veya inşaatlarda çalışırken öldüğü kayıt altına alındı. Haber için bkz. **Pelin Ünker**, “*MESEM: Eğitimin Gölgesinde Çocuk İşçiliği*”, DW, 04.12.2025, <https://www.dw.com/tr/mesem-e%C4%9Fitimin-g%C3%B6lgesinde-%C3%A7ocuk-i%C5%9F%C3%A7ili%C4%9Fi/a-75019108>, (Erişim Tarihi: 01.04.2026).
- 23 Örneğin; bkz. <https://t24.com.tr/gundem/16-yasindaki-mesem-li-eren-dag-in-olumune-iliskin-davada-ceza-cikmadi,1282981>, (Erişim Tarihi: 01.04.2026).

SONUÇ

MESEM uygulamaları kapsamında, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın iş yerlerindeki sağlık ve güvenlik şartlarını denetleme görevi yasal bir zorunluluktur. Bu denetimlerin gereği gibi yapılmaması veya hiç yapılmaması, idare hukuku açısından “*hizmet kusuru*” teşkil eder. Çocukların çalışma ortamında uğradığı bedensel zararlar ve yaşam hakkı ihlalleri karşısında, idarenin denetim zafiyetinden kaynaklanan mali sorumluluğu esastır. Bu çerçevede, idari yargıda açılacak tam yargı davaları, hem idarenin hesap verebilirliğini sağlamak hem de çocukların üstün menfaatini korumak adına önemli bir hukuki araçtır.

KAYNAKÇA

- Hande Bahar AYKAÇ, “Hukuksal Açıdan Çocuk ve Genç İşçiliği”, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, 2016.
- Hatice Duygu ÖZER, Nurten ÖZTÜRK, “Çalışma Ceza Hukuku Bağlamında Çocuk ve Genç İşçileri Çalıştırması Yasak Kişilerin Belirlenmesi”, Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 11, S. 2, 2025.
- İncinur BÜYÜKSUNGUR, “Çocuk İşçi Kavramı ve Çocuk İşçilerin Hakları”, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Anabilim Dalı Özel Hukuk Programı Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Pelin Ünker, “MESEM: Eğitimin Gölgesinde Çocuk İşçiliği”, DW, 04.12.2025.
- TMMOB İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Çalışma Grubu, “Mesem ve Çocuk İşçi Ölümleri Hakkında Tmmob İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Çalışma Grubu Değerlendirmeleri”, 08.08.2024.

ÇOCUK İŞÇİLİĞİYLE MÜCADELEDE YENİ BİR AŞAMA: AVRUPA BİRLİĞİ KURUMSAL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK DURUM TESPİTİ DİREKTİFİ VE TÜRKİYE AÇISINDAN İFADE ETTİKLERİ

Av. Şeyma SUÇIN¹

Giriş

Çocuk işçiliği kavramı esasında uluslararası alanda oldukça yaygın kullanılan bir kavram olmakla birlikte, her ülkenin tarihi ve sosyal yapısının farklı olması nedeniyle kavramın sınırlarını net bir şekilde ortaya koyan bir tanım mevcut değildir. Fakat çocuk işçiliği konusunda önemli çalışmaları bulunan uluslararası kuruluşlarca dile getirilen tanımlar ile uluslararası sözleşmelerde yer alan tanımlar çocuk işçiliği kavramını tanımlamada ve kapsamını belirlemede önemli rol oynamaktadır (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı [ÇSGB], 2017).

UNICEF çocuk işçiliğini çocuğun yaşına ve gelişimine uygun olmayan, ona zarar veren ve eğitim hakkını ihlal eden işler olarak tanımlamaktadır (UNICEF, 2022). ILO ise çocuk işçiliğini çocukların çocukluklarını yaşamalarını engelleyen, fiziksel ve zihinsel gelişimlerine zarar veren çalışma biçimleri olarak açıklamaktadır (International Labour Organization [ILO], 2022).

---

1 İstanbul Barosu Çocuk Hakları Merkezi Üyesi.

ILO'ya göre çocuk işçiliği kapsamına giren faaliyetler arasında tehlikeli işler, okula devamı engelleyen işler ve çocuğun ağır iş yükü altında hem çalışıp hem eğitim görmek zorunda bırakılması yer almaktadır (ILO, 2022).

Uluslararası Çalışma Örgütü ve UNICEF tarafından hazırlanan “Çocuk İşçiliği, 2024 Küresel Tahminler, Eğilimler ve Önümüzdeki Yol” raporuna göre 11 Haziran 2025 tarihinde yayımlanan tahminlerde 2024 yılı itibarıyla yaklaşık 138 milyon çocuk işçi bulunduğu ve bunların yaklaşık 54 milyonunun tehlikeli işlerde çalıştığı belirtilmiştir (ILO, 2025). Her ne kadar 2020'den bu yana çocuk işçiliğinde azalma yaşandığı ifade edilse de, dünya yılına kadar çocuk işçiliğini ortadan kaldırma hedefine ulaşamamıştır.

Türkiye'de ise TÜİK tarafından 2019 yılı IV. çeyreğinde gerçekleştirilen Çocuk İşgücü Araştırması sonuçlarına göre 5–17 yaş grubunda ekonomik faaliyette çalışan çocuk sayısının 720 bin olduğu tespit edilmiştir (Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2020).

Bu veriler, çocuk işçiliğinin yalnızca gelişmekte olan ülkelere özgü bir sorun olmadığını, küresel ekonomik sistemle doğrudan bağlantılı bir olgu olduğunu göstermektedir.

Yukarıda belirtilen istatistikler, ulusal ve uluslararası alanda yapılan düzenlemelerin ve çağrılarının çocuk işçiliğini tamamen ortadan kaldırmaya yetmediğini ortaya koymaktadır.

Bu bağlamda Avrupa Birliği tarafından kabul edilen Kurumsal Sürdürülebilirlik Durum Tespiti Direktifi (Corporate Sustainability Due Diligence Directive – CSDDD), çocuk işçiliğiyle mücadelede klasik devlet merkezli yaklaşımların

ötesine geçen yeni bir hukuki çerçeve sunmaktadır (European Commission, 2022). Bu çalışma, çocuk işçiliğini merkeze alarak CSDDD'nin getirdiği düzenlemeleri incelemekte ve direktifin çocuk işçiliğiyle mücadeleye sağlayabileceği katkıları ve Türkiye açısından ifade ettiklerini kısa bir şekilde değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

II. Kurumsal Sürdürülebilirlik Durum Tespiti Direktifi Ve Çocuk İşçiliği

1. Genel Olarak

Kurumsal Sürdürülebilirlik Durum Tespiti Direktifi (Corporate Sustainability Due Diligence Directive – CSDDD), Avrupa Birliği tarafından şirketlerin insan hakları ve çevresel etkiler bakımından durum tespiti (due diligence) yükümlülüklerini düzenlemek amacıyla kabul edilen bir mevzuattır (European Commission, 2022). Direktif, belirli büyüklükteki şirketlerin yalnızca kendi faaliyetlerinden değil; bağlı kuruluşları ve değer zincirleri boyunca ortaya çıkan insan hakları ve çevresel etkilerden de sorumlu tutulmalarını öngörmektedir. Bu yönüyle CSDDD, şirketlerin insan haklarına saygı gösterme sorumluluğunu gönüllü ilke düzeyinden çıkararak bağlayıcı bir hukuki çerçeveye taşımaktadır.

Direktifin temel amacı, şirketlerin faaliyetleri ve tedarik zincirleri boyunca ortaya çıkabilecek olumsuz insan hakları ve çevresel etkileri önceden tespit etmelerini, bu etkileri önlemlerini, azaltmalarını ve gerektiğinde gidermelerini sağlamaktır. Bu kapsamda çocuk işçiliği de şirketlerin durum tespiti yükümlülükleri çerçevesinde ele alınan önemli insan hakları ihlalleri arasında yer almaktadır.

Direktif önerisinin ekinin birinci bölümünün “Uluslararası insan hakları sözleşmelerinde yer alan hak ihlalleri ve yasaklar” başlığının 9, 10 ve 11. paragraflarında çocuk işçiliğine ilişkin düzenlemelere yer verilmiştir. Şirketlerin kurumsal sürdürülebilirlik durum tespiti süreçlerinde göz önünde bulundurmaları gereken çocuk işçiliği kapsamına ne tür çalışmaların girdiği bu paragraflarda vurgulanmıştır.

Gerçekten de paragraf 9’da Çocuk Hakları Sözleşmesinin çeşitli bazı maddelerine aykırılık; paragraf 10’da ILO’nun 138 sayılı Asgari Yaş Sözleşmesine aykırılık; paragraf 11’de ise Çocuk Hakları Sözleşmesi ile ILO’nun 182 sayılı Sözleşmesine aykırılık durumları düzenlenmiştir. Bu düzenlemeler, çocuk işçiliğinin yalnızca ulusal hukuk ihlali değil; uluslararası insan hakları normlarına aykırılık teşkil eden bir durum olarak ele alındığını göstermektedir.

Direktif, şirketlerin yalnızca kendi faaliyet alanlarında değil; bağlı kuruluşları ve değer zincirlerinde yer alan ticari ortaklarının faaliyetlerinde de çocuk işçiliğini önlemek ve sona erdirmekle yükümlü olduklarını açıkça ortaya koymaktadır. Özellikle m. 7/5 ve m. 8/6 hükümleri, çocuk işçiliğinin tespit edilmesi hâlinde sözleşme ilişkilerinin askıya alınması veya feshi gibi yaptırımların gündeme gelebileceğini düzenlemektedir (OHCHR, 2022).

Bu yönüyle direktif, çocuk işçiliğini yalnızca soyut bir etik mesele olmaktan çıkararak somut sözleşmesel ve hukuki sonuçlara bağlamaktadır.

2. Direktif Kapsamına Giren Şirketlerin Yerine Getirmesi Gereken Yükümlülükler

Direktifin “Durum Tespiti” başlıklı 4. maddesi, şirketlerin yerine getirmesi gereken yükümlülükleri ayrıntılı biçimde düzenlemektedir. Buna göre şirketler;

- İnsan hakları durum tespitini kurumsal politikalarına entegre etmek,
  - Mevcut ve potansiyel olumsuz etkileri belirlemek,
  - Bu etkileri önlemek, azaltmak ve sona erdirmek,
  - Şikâyet prosedürü oluşturmak,
  - Durum tespiti önlemlerinin etkinliğini izlemek,
  - Kamuya yıllık raporlama yapmak
- zorundadır (European Commission, 2022).

Şikâyet mekanizmasına ilişkin 9. madde, çocuk işçiliğinden etkilenen kişilere, sendikalara ve sivil toplum kuruluşlarına başvuru imkânı tanımaktadır. Bu düzenleme, çocuk işçiliğinin yalnızca şirket içi değerlendirmeye bırakılmadığını; dış denetime ve başvuruya açık hale getirildiğini göstermektedir.

Ayrıca yıllık raporlama yükümlülüğü, şirketlerin insan hakları performanslarının kamuya açık biçimde değerlendirilmesini mümkün kılmaktadır. Bu durum, çocuk işçiliği riskinin şirketler açısından yalnızca hukuki değil, aynı zamanda itibari bir risk haline gelmesine yol açmaktadır.

Her ne kadar direktifin kapsamının belirli büyüklükteki şirketlerle sınırlı olduğu ve uygulamada denetim zorlukları yaşanabileceği yönünde eleştiriler bulunsa da, çocuk işçiliğini

şirketlerin bağlayıcı yükümlülüğü haline getirmesi bakımından önemli bir normatif dönüşüm niteliği taşımaktadır.

VI. Direktif Önerisinin Türkiye İçin Ne İfade Ettiği

Türkiye AB üyesi olmamakla birlikte aday ülke statüsündedir ve AB ile yoğun ticari ilişkilere sahiptir (TÜİK, 2022). Türkiye'nin dış ticaret hacminin önemli bir kısmının AB ülkeleriyle gerçekleştirilmesi, direktifin dolaylı etkilerini artırmaktadır.

AB merkezli şirketlerle ticari ilişki içinde bulunan Türk firmalar, tedarik zincirlerinde çocuk işçiliği riskini ortadan kaldırmak amacıyla durum tespiti mekanizmaları geliştirmek zorunda kalacaktır. Bu durum;

- Tedarikçi seçiminde insan hakları kriterlerinin belirleyici hale gelmesi,
- Çocuk emeği kullanılan üretim alanlarının sistem dışına itilmesi,
- Kurumsal uyum politikalarının güçlenmesi,
- Denetim ve raporlama kültürünün gelişmesi

gibi sonuçlar doğurabilir.

Direktifin hukuki sorumluluk hükümleri, çocuk işçiliğini şirketler açısından mali ve hukuki risk haline getirmektedir. Böylece çocuk emeği kullanımı ekonomik avantaj olmaktan çıkıp yaptırım riski taşıyan bir uygulamaya dönüşmektedir.

Bu yönüyle direktif, Türkiye'de çocuk işçiliğiyle mücadelede yürütülen çalışmalara dolaylı fakat yapısal bir katkı sunabilecek niteliktedir.

Sonuç

Çocuk işçiliği insan hakları ile yakın ilgilidir. Çocukları belli sebeplerden ötürü çalışma hayatında sıklıkla görmekteyiz. Çalışma hayatının içinde yer alan çocuklar, çocukluklarını yaşayamaz hale gelmekte ve erken yaşta birçok sosyal ve ekonomik riskle karşı karşıya kalmaktadır.

23 Şubat 2022 tarihinde Avrupa Birliği Komisyonu tarafından kabul edilen Kurumsal Sürdürülebilirlik Durum Tespiti Direktifi, çocuk işçiliğini şirketlerin bağlayıcı hukuki sorumluluğu haline getirerek yeni bir yaklaşım ortaya koymuştur (European Commission, 2022).

Her ne kadar kapsam ve uygulanabilirlik bakımından eleştiriler bulunsa da, direktif çocuk işçiliğinin önlenmesi açısından önemli bir normatif dönüşümü temsil etmektedir. Bu nedenle CSDDD, çocuk işçiliğiyle mücadelede yeni bir hukuki aşama olarak değerlendirilmelidir.

KAYNAKÇA

- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı. (2017). Çocuk işçiliği ile mücadele ulusal programı. https://www.csgb.gov.tr/medias/11752/cocuk_isciligi_rev_23032017.pdf
- European Commission. (2022, February 23). Proposal for a directive on corporate sustainability due diligence. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_22_1145
- International Labour Organization. (t.y.). Child labour. <https://www.ilo.org/an-kara/areas-of-work/child-labour/lang--tr/index.htm>
- International Labour Organization. (2025, June 11). Çocuk işçiliği ile mücadele programı. <https://www.ilo.org/tr/projects-and-partnerships/projects/%C3%A7ocuk-i%CC%87%C5%9F%C3%A7ili%C4%9Fi-ile-m%C3%BCcadele-program%C4%B1>

- Türkiye İstatistik Kurumu. (2022). Dış ticaret istatistikleri, Ocak 2022.<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dis-Ticaret-Istatistikleri-Ocak2022-45536>
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2025). İşgücü istatistikleri, Aralık 2025.<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-Aralik-2025-57982>
- UNICEF. (t.y.). Çocuk işçiliği.<https://www.unicef.org/turkiye/%C3%A7ocuk-i%C5%9F%C3%A7ili%C4%9Fi>

YOKSULLUK KISKACINDA MESEM: FIRSAT MI? ZORUNLULUK MU?

Prof. Dr. Songül SALLAN GÜL¹

Giriş

Türkiye’de eğitim sisteminin sorunları yalnızca pedagojik boyutla sınırlı olmayıp, yapısal ve toplumsal eşitsizliklerle iç içe geçmiş çok boyutlu ve karmaşık bir hal almıştır. Bölgesel farklılıklar, okul terk oranları, ne eğitimde ne istihdamda olan genç nüfusun artışı, nitelikli eğitime erişimdeki sınıfsal eşitsizlikler ve derinleşen yoksulluk eğitim sorunlarını sosyal politikaların merkezine yerleştirmiştir. Türkiye İstatistik Kurumu 2025 yılı Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırmasına göre Türkiye’de sürekli yoksulluk oranı %13.6 ve görel yoksulluk oranı %11.9² iken, nüfusun %27,9’u “yoksulluk veya sosyal dışlanma riski” altındadır. Yoksulluk veya sosyal dışlanma riskinde 0–17 yaş grubu %38,9 ile en yüksek noktadadır³. Bu da çocukların, yetişkinlere ve diğer yaş gruplarına kıyasla daha yüksek yoksulluk ve sosyal dışlanma riski altında olduğunu göstermektedir.

Çocuk yoksulluğu, yalnızca gelir eksikliğiyle sınırlı olmayan, çok boyutlu ve kuşaklar arası aktarım riskinin yüksekliği

-
- 1 Süleyman Demirel Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sosyoloji Bölümü öğretim üyesi.
  - 2 Türkiye İstatistik Kurumu-TÜİK Yoksulluk ve Yaşam Koşulları İstatistikleri, 2025 <https://veriportali.tuik.gov.tr/tr/press/53994> (Erişim Tarihi 16.02.2026)
  - 3 Türkiye İstatistik Kurumu, Yoksulluk ve Yaşam Koşulları İstatistikleri 2023, <https://veriportali.tuik.gov.tr/tr/press/53714> (Erişim Tarihi 11.10.2025)

nedeniyle önemli bir toplumsal sorundur. Çocukluk döneminde beslenme, eğitim ve bakım olanaklarından mahrumiyet; gelişimsel gerilik, eğitimden kopuş ve sosyal dışlanma mekanizmaları üzerinden eşitsizliklerin erken yaşta kalıcılışmasına yol açmaktadır. Yetişkin yoksulluğundan farklı olarak çocuklar, yoksulluktan çıkmaya yönelik araçlara sahip olmadıklarından yoksulluk çocuklar için yapısal bir nitelikli olabilmektedir⁴. Bir başka ifadeyle yoksulluk, çocukların eğitim, sağlık, beslenme ve sosyal katılım gibi temel haklara erişimini sınırlamakta; eğitim alanında erişim sorunları, akademik başarısızlık, düzensiz devam ve okul terki gibi sonuçlar üretebilmektedir. Aynı zamanda yoksulluk, çocukların nitelikli beceri kazanımından mahrum kalmalarına yol açarken, çocuk emeği, erken yaşta evlilik ve kayıt dışı istihdama yönelimi artırarak toplumsal eşitsizliklerin yeniden üretiminde belirleyici rol oynamaktadır.

Yoksul Çocukların Eğitimde Kalma Seçeneği Olarak MESEM

Çocuk yoksulluğu, hanenin sosyoekonomik özellikleri, yetişkinlerin istihdam ve gelir durumu ile çocuğun eğitimde kalabilme koşullarıyla yakından ilişkilidir. Türkiye’de yoksulluğun yoğunlaştığı hanelerde düşük eğitim düzeyi, güvence-

4 Sallan Gül, Songül, Gül, Hüseyin, Eğitim Destek Programı Olarak ŞNT ve Yoksullukla Mücadele, Yeniden İmece Dergisi, 2006, ss.87-89, s.12; Kahraman, Fatif, Sallan Gül, Songül, Türkiye’de Çocuk Yoksulluğu: Gaziantep Üzerine Bir Araştırma, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8 (1), 2016, s. 339-366; UNICEF, Building the Future: Children and the Sustainable Development Goals in Rich Countries, UNICEF Office of Research, Innocenti, Florence, 2017, <https://www.unicef-irc.org/publications/1000-building-the-future-children-and-the-sustainable-development-goals-in-rich-countries.html>, (Erişim: 11.02.2026)

siz ve düşük ücretli istihdam, tek gelir kaynağına bağımlılık ve bakım yükümlülüklerinin yoğunluğu öne çıkmaktadır. Bu koşullar, çocukların erken yaşta gelir getirici faaliyetlere yönelmesini teşvik etmekte; eğitim tercihlerini giderek bir seçim olmaktan çıkarabilmekte ve çocukların istihdama yönelimini hane temelli bir geçim stratejisinin parçası haline getirebilmektedir. Bu bağlamda 2012 sonrasında yapılan çok sayıda düzenleme ile meslek liseleri ve Mesleki Eğitim ve Sertifikasyon Merkezleri (MESEM), yoksul haneler açısından bir fırsat ya da rasyonel tercih olmaktan ziyade, yapısal eşitsizlikler içinde şekillenen bir zorunluluk olma niteliği kazandırmıştır. Özellikle 2022 yılı sonrasında MESEM uygulamasının alanın genişlemesi⁵ ve son olarak MESEM'in mesleki liseleri bünyesinde pilot illerde ortaokul düzeyine indirgenmesi, kapsamının genişleyeceğini göstermektedir. Mesleki eğitimde ve MESEM'lerde öğrenci sayısının artışı⁶ çocukların erken yaşta

5 Özer, Mahmut, Türkiye'de Mesleki Eğitimde Paradigma Değişimi, Global Eğitim Fakültesi Akademik Dergisi, 40(2), 2020a; 357–384, s. 366; Özer, Mahmut, Mesleki Eğitimde Paradigma Değişimi: Türkiye'nin Mesleki Eğitim ile İmtihani, İstanbul, Maltepe Üniversitesi Yayınları, 2020b; Somuncu, Ahmet, “Türkiye'de Mesleki Eğitim ve İstihdam: Hayaller Beyaz Olsa da Gerçekler Mavi Yaka”, Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, s.177–194, 2020.

6 MESEM öğrenci sayısı 2021 yılında yaklaşık 159 bin iken, 2022 yılında 250 binin üzerine çıkmış. Mesleki eğitimdeki toplam öğrenci sayısı da 2023 yılı Nisan ayı itibarıyla 1 milyon 376 bine ve aynı yıl Mayıs ayında 1 milyon 405 bine ulaşmıştır. 2025 yılında da e-devlet MESEM verilerine göre de öğrenci sayısı 560 bine ulaşmıştır. Bakınız: Milli Eğitim Bakanlığı. (2023a). Mesleki eğitim merkezlerinde öğrenci sayısı 1 milyon 376 bine ulaştı. <https://www.meb.gov.tr/mesleki-egitim-merkezlerinde-ogrenci-sayisi-1-milyon-376-bine-ulasti/haber/29546/tr>; Milli Eğitim Bakanlığı. (2023b). Mesleki eğitim merkezlerindeki öğrenci sayısı yüzde 784'lük artışla 1 milyon 405 bine ulaştı. <https://www.meb.gov.tr/bakan-ozer-mesleki-egitim-merkezlerindeki-ogrenci-sayisi-yuzde-784luk-artisla-1-milyon-405-bine-ulasti/haber/30009/tr>; Milli Eğitim Bakanlığı. (2025). Mesleki Eğitim Merkezleri (e-MESEM) öğrenci sayıları. <https://e-mesem.meb.gov.tr/>

emek piyasasına dahil olma süreçlerine hız kazandırması olası görünmektedir.

MESEM'in örgün eğitiminin bir gün okulda ve haftada dört gün işyerinde beceri eğitimi kapsamında yürütülmesi bir yandan mesleki eğitim ve istihdam söylemiyle meşrulaştırılırken, diğer yandan da çocukların çırak statüsünde üretim sürecine katılımını kurumsallaştırmaktadır. Bu yönüyle MESEM'lerde eğitim ile emek arasındaki sınırlar bulanıklaşırken, çocuklar örgün eğitimde görünmekle birlikte aynı anda emek piyasasında çırak öğrenci olarak çalışmaktadır. Çıraklık ücretiyle de hane gelirine katkı sağlamak ve bu da MESEM'i yalnızca bir eğitim modeli olmaktan çıkararak, yoksul hanelerin geçim stratejileriyle eklenen bir sosyal politika mekanizmasına dönüştürmektedir. Bu kısa yazıda, mesleki eğitimdeki dönüşümleri MESEM uygulamasına dönüşüm sürecinde çocuklar açısından bir "fırsat" ya da "tercih" olarak sunulma biçimi, uygulamanın dinamikleri ve çocuk yoksulluğu bağlamında sorgulamaktadır.

Mesleki Eğitim Olarak MESEM'in Kurumsallaşması ve Zorunlu Seçenek Haline Dönüştür(ül)mesi

3308 sayılı Mesleki Eğitim Kanunu'nun 3. Maddesine göre mesleki eğitim, bireyleri belirli bir mesleğe hazırlayan; meslekî bilgi, beceri, tutum ve iş alışkanlıkları kazandırmayı amaçlayan bir eğitim süreci olarak tanımlanmaktadır. Türkiye'de mesleki eğitimin tarihsel gelişimi uzun süre çıraklık eğitimi temelinde, yaygın eğitim içinde sürdürülmüş, bu yapı büyük ölçüde 1977 yılına kadar korunmuştur. 1977 tarihli 2089 sayılı Çıraklık ve Mesleki Eğitim Kanunu ile çıraklık eğitime yasal statü kazandırılırken, 1986 tarihli 3308 sayılı Kanun ile çırak-

lık eğitimi, işletmelerde beceri eğitimi ve çıraklık-kalfalık–ustalık basamakları sistematik biçimde düzenlenmiştir. 1997 yılında 4306 sayılı Kanun ile zorunlu eğitimin 8 yıla çıkarılması, çıraklık sistemine geçişi sınırlandırarak mesleki eğitime yönlendirmeyi ortaöğretim düzeyine taşınarak, çıraklığa başlama yaşı yükseltilmiştir. 3308 Sayılı Mesleki Eğitim Kanun 2001 yılında 4702 sayılı Kanun ile kapsam alanı genişletilmiş, çıraklık eğitimi mesleki ve teknik eğitim sistemiyle bütünleştirilmiş ve örgün eğitim kapsamına alınmıştır.

Mesleki eğitimde asıl dönüşüm ise 2016–2022 yılları arasında gerçekleşmiştir. 2016 yılında 6764 sayılı Kanun ile çıraklık eğitimi zorunlu eğitim kapsamına dahil edilmiş ve Mesleki Eğitim Merkezleri (MEM) örgün eğitim sistemi içinde yeniden tanımlanmıştır. Ancak bu dönemde mesleki eğitime yönelim sınırlı kalmış ve bu sınırlılığı aşmak amacıyla 2019 yılında yapılan düzenlemelerle, akademik başarısızlık veya devamsızlık riski yaşayan öğrencilerin MEM'lere yönlendirilmesinin önü açılmıştır. 2021 yılında ise, mesleki eğitim merkezlerinin-MEM'lerin adı Mesleki Eğitim ve Sertifikasyon Merkezleri (MESEM) olarak değiştirilerek, yeni işlevler kazandırılmıştır⁷. Özellikle 3308 sayılı Mesleki Eğitim Kanunu'nda 2021 ve 2022 yıllarında yapılan değişikliklerle MESEM, özellikle düşük gelirli ve kırılğan haneler açısından çı-

7 Metin içinde değerlendirilen kanunlar ve değişiklikler için bakınız; 3308 Sayılı Mesleki Eğitim Kanunu (19 Haziran 1986) https://mtegm.meb.gov.tr/meb_ays_dosyalar/2018_05/18152030_DAYANAK.pdf; 4702 Sayılı Yükseköğretim Kanunu (29 Haziran 2001); https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc101/kanuntbmmc101/kanuntbmmc10106764.pdf; 6764 Sayılı Kanun (MESEM Düzenlemeleri) (09 Aralık 2016), https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc101/kanuntbmmc101/kanuntbmmc10106764 (Erişim tarihi 12.02.2026).

raklık ücretinin kamusal niteliği ve işyeri sigortasını devletin karşılamasıyla daha erişilebilir ve cazip hale gelmiştir. Bu dönüşüm mesleki eğitimin kurumsal yapısını genişletirken, özellikle akademik olarak dezavantajlı, eğitimle bağı zayıflayan ve yoksulluk koşulları içinde bulunan öğrenciler açısından MESEM, hem bir tercih alanı hem de yapısal olarak yönlendirilen bir eğitim modeline dönüşmüştür. Bir başka ifadeyle MESEM kapsamında öğrenciler haftada bir gün okulda teorik eğitim alırken dört gün işletmelerde beceri eğitimi görmekte ve bu süreçte ücret almaktadır. Kanununun 25. maddesine göre öğrencilere asgari ücretin belirli bir oranından az olmamak üzere (çıraklar için asgari ücretin üçte biri ve kalfalar ise yarısı oranında) ödeme yapılması zorunludur. Bu durum, özellikle düzensiz geliri ya da kayıt dışı çalışan ebeveynlerin bulunduğu haneler açısından önemli bir ekonomik destek işlevi görmektedir. Aynı düzenleme kapsamında öğrencilerin iş kazası ve meslek hastalığı sigorta primlerinin devlet tarafından karşılanması, sistemi yoksul haneler açısından görece daha güvenli kılmakta ve bu haneler için tercih edilmesini teşvik etmiştir ve etmeye devam etmektedir. Ayrıca 14 yaşını doldurmuş, ortaokul mezunu olan ve okul dışı kalmış kişilerin lise diplomasına erişim imkânının kolaylaştırılması da MESEM’i yalnızca gelir elde etme değil, aynı zamanda eğitimde kalma olanağı sunan bir model haline getirmiştir. MESEM üzerine yapılan çalışmalarda⁸ öğrencilerin haftanın büyük bölümünü işyerinde geçir-

8 Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği (TMMOB), MESEM ve Çocuk İşçi Ölümleri Hakkında Değerlendirme, 2023; Demirkol, Mustafa; Ceylan, Emre; Özdemir Tuncay Yavuz; Doğan, Ahmet, “Bütüncül Bir Bakış Açısıyla Mesleki Eğitim Merkezleri (MESEM)”, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, C.57, s.1149–1199, 2024; Eğitim Reformu Girişimi (ERG), Eğitim İzleme Raporu 2025, FİSA Çocuk Hakları Merkezi, Mesleki Eğitim Merkezi Öğrencilerinin (Çırakların) Haklara ve Özgürlüklere Erişimi Raporu, 2024,

meleri nedeniyle örgün eğitim deneyiminden uzaklaştıkları; uzun çalışma saatleri, düşük ücret, denetim eksikliğinin yanı sıra iş sağlığı ve güvenliği riskleriyle karşı karşıya kaldıklarına dikkat çekilmektedir.

Sonuç

MESEM, yoksul öğrenciler açısından pedagojik bir tercihten çok, hane gelirini desteklemeye yönelik bir ekonomik strateji olarak konumlanmaktadır. Ailelerin geçim baskısı, çocukları haftanın büyük bölümünü işyerinde geçirdikleri bir modele yöneltmekte; bu durum eğitimde süreklilik, akademik gelişim ve sosyal katılım açısından sorunlu hale gelmektedir. İş sağlığı ve güvenliği, denetim eksiklikleri ve uzun çalışma sürelerine ilişkin bulgular birlikte değerlendirildiğinde MESEM, çocukların erken yaşta işgücü piyasasına katılımını kurumsallaştırmaktadır. Bu yönüyle yalnızca bir eğitim modeli değil, aynı zamanda çocuk emeğinin erken yaşta düzenlenmesine aracılık eden bir mekanizma olarak işlev görmektedir. Bununla birlikte MESEM, bazı öğrenciler için diploma, meslek edinme ve istihdama geçiş imkânı sunarak bir fırsat alanı da yaratmaktadır. Ancak bu fırsatın gerçek anlamda “tercih” niteliği taşıyabilmesi, öğrencinin yoksulluk baskısından bağımsız karar verebilmesine, sosyal politika mekanizmalarının aileyi desteklemesine ve çalışma koşullarının çocuk hakları çerçevesinde güvence altına alınmasına bağlıdır. Bu nedenle MESEM, eşitsizlikleri azaltan bir araç olmaktan çok, çocukları erken yaşta işgücüne dahil ederek yoksulluğun yapısal dinamikleriyle bütünleşen ve kuşaklar arası eşitsizlikleri yeniden

üreten bir mekanizma haline gelmektedir. Dolayısıyla sorun MESEM'in varlığından çok, hangi toplumsal koşullar altında, kimler için bir fırsat, kimler için ise bir zorunluluk olarak işlediğidir.

MESEM'in çocuk yoksulluğu ve çocuk emeğiyle iç içe geçen yapısal etkileri göz önüne alınarak mesleki eğitimin yeniden düzenlenmesi, kamusal eğitimin güçlendirilmesi ve nitelikli, kapsayıcı bir örgün eğitim sisteminin tüm çocuklar için erişilebilir kılınması gereklidir. Yoksul hanelere yönelik sosyal yardım sisteminin de çocukların eğitimde kalmasını teşvik edecek biçimde yeniden yapılandırılması; özellikle eğitim temelli desteklerin yaygınlaştırılması kritik önemdedir. Bununla birlikte, mesleki eğitime yönlendirme süreçlerinde yaş sınırının çocuk gelişimi ve eğitim hakkı temelinde yeniden ele alınması, çocukların işgücü piyasasıyla temasını engelleyen düzenlemelerin güçlendirilmesi ve üretim süreçlerinde yer almalarının önlenmesi gereklidir. Aynı zamanda çocukların hakları konusunda hem toplumun ve ailelerin, hem de işverenlerin bilinçlendirilmesine yönelik bütüncül politikalar geliştirilmeli; çocuk emeğinin normalleşmesine yol açan kültürel ve ekonomik kabullerle mücadele edilmelidir.

KAYNAKÇA

- DEMİRKOL, Mustafa; CEYLAN, Emre; ÖZDEMİR, Tuncay Yavuz; DOĞAN, Ahmet, "Bütüncül Bir Bakış Açısıyla Mesleki Eğitim Merkezleri (MESEM)", Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, C. 57, S. 3, 2024, s. 1149–1199, <https://doi.org/10.30964/auebfd.1474193> (Erişim: 02.02.2026).
- EĞİTİM REFORMU GİRİŞİMİ (ERG), Eğitim İzleme Raporu 2025, İstanbul, 2025, <https://www.egitimreformugirisimi.org/egitim-izleme-raporu-2025/> (Erişim: 02.02.2026).

- FİSA Çocuk Hakları Merkezi, Mesleki Eğitim Merkezi Öğrencilerinin (Çırakların) Haklara ve Özgürlüklere Erişimi Raporu, İstanbul, 2024, <https://chm.fisa.org.tr/mesleki-egitim-merkezi-ogrencilerinin-ciraklarin-haklara-ve-ozgurluklere-erisim-raporu-yayimlandi/> (Erişim: 11.10.2025)
- IŞIK, Oğuz; ATAÇ, E., “Türkiye’de Yoksulluk Profilleri”, Koç Üniversitesi Sosyal Politika Uygulama ve Araştırma Merkezi (SPM), 2012, <http://spm.ku.edu.tr/sunumlar/oguzisik.pptx> (Erişim: 22.09.2014).
- KAHRAMAN, Fatih; SALLAN GÜL, Songül, “Türkiye’de Çocuk Yoksulluğu: Gaziantep Üzerine Bir Araştırma”, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C. 8, S. 1, 2016, s. 339–366.
- MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI, 3308 Sayılı Mesleki Eğitim Kanunu Kapsamında Mesleki Eğitim Merkezleri Bilgilendirme Metni, t.y., <https://mesem.meb.gov.tr> (Erişim: 10.02.2026)
- MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI, Millî Eğitim İstatistikleri: Örgün Eğitim 2024–2025, Ankara, 2024, <https://sgb.meb.gov.tr/www/2024-2025-orgun-egitim-istatistikleri-yayimlandi/icerik/771> (Erişim: 02.02.2026).
- MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI, “Mesleki Eğitim Merkezlerinde Öğrenci Sayısı 1 Milyon 376 Bine Ulaştı”, Basın Açıklaması, 2023, <https://www.meb.gov.tr/mesleki-egitim-merkezlerinde-ogrenci-sayisi-1-milyon-376-bine-ulasti/haber/29546/tr> (Erişim: 18.02.2026).
- ÖZDEMİR, Tuncay Yavuz; DOĞAN, Ahmet; CEYLAN, Emre; DEMİRKOL, Mustafa, “Mesleki Eğitim Merkezi ile Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi’nin Karşılaştırılmasına İlişkin Öğretmen Görüşleri”, Journal of Continuous Vocational Education and Training, C. 7, S. 1, 2024, s. 1–21, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/jcvet> (Erişim: 10.10.2025).
- ÖZER, Mahmut, “Türkiye’de Mesleki Eğitimde Paradigma Değişimi”, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, C. 40, S. 2, 2020, s. 357–384.
- ÖZER, Mahmut, Mesleki Eğitimde Paradigma Değişimi: Türkiye’nin Mesleki Eğitim ile İmtihani, İstanbul, Maltepe Üniversitesi Yayınları, 2020.
- SALLAN GÜL, Songül; GÜL, Hüseyin, “Eğitim Destek Programı Olarak ŞNT ve Yoksullukla Mücadele”, Yeniden İmece, S. 12, 2006, s. 87–89.
- SOMUNCU, Ahmet, “Türkiye’de Mesleki Eğitim ve İstihdam: Hayaller Beyaz Olsa da Gerçekler Mavi Yaka”, Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, C. 24, S. 2, 2020, s. 177–194.
- TÜRK MÜHENDİS VE MİMAR ODALARI BİRLİĞİ (TMMOB), MESEM ve Çocuk İşçi Ölümleri Hakkında Değerlendirme, Ankara, 2023, <https://www.tmmob.org.tr> (Erişim: 16.02.2026).

- TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU (TÜİK), Yoksulluk ve Yaşam Koşulları İstatistikleri, 2024, Ankara, 2024, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Yoksulluk-ve-Yasam-Kosullari-Istatistikleri-2024-53714> (Erişim: 12.02.2025).
- TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU (TÜİK), Yoksulluk ve Yaşam Koşulları İstatistikleri, 2025, Ankara, 2025, <https://data.tuik.gov.tr> (Erişim: 01.01.2026).
- UNICEF, Building the Future: Children and the Sustainable Development Goals in Rich Countries, Florence, UNICEF Office of Research – Innocenti, 2017, <https://www.unicef-irc.org/publications/1000-building-the-future-children-and-the-sustainable-development-goals-in-rich-countries.html> (Erişim: 01.02.2026).
- 3308 Sayılı Mesleki Eğitim Kanunu, 19.06.1986 tarihli ve 19139 sayılı Resmî Gazete, <https://www.mevzuat.gov.tr> (Erişim: 10.11.2025).
- 4702 Sayılı Kanun (Yükseköğretim Kurumları Teşkilatı Kanunu'nda Değişiklik), 29.06.2001 tarihli Resmî Gazete, <https://www.mevzuat.gov.tr> (Erişim: 01.02.2026).

MEDYADA ÇOCUK İŞÇİLİĞİNİN TEMSİLİ - MEDYADA ÇOCUK İŞÇİLİĞİ: KURBAN, KAHRAMAN YA DA GÖRÜNMEZ

Nalin ÖZTEKİN¹

Çocuk işçiliği, Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi ve Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) normlarına göre, hem çocukların temel haklarına doğrudan müdahale eden hem de toplumsal gelişim açısından ciddi sonuçlar doğuran bir insan hakları sorunu olarak tanımlanıyor.

Uluslararası standartlar, çocukların ekonomik sömürüden korunmasını, eğitim, sağlık ve oyun haklarının güvence altına alınmasını amaçlıyor. Ancak çocuk işçiliğinin medya tarafından nasıl temsil edildiği, toplumun bu sorunu algılayışını ve çözüm arayışlarını derinden etkiliyor.

Tek Boyutlu Temsil Sorunu

Çocuk işçiliği haberlerine bakıldığında, birçok haberin çocukları yalnızca “kurban” olarak çerçevelediği görülüyor. Medya içeriğinde çocuk çoğunlukla sıra dışı bir trajedinin nesnesi ya da güvenlik ve hayatta kalma ekseni içinde ele alınıyor; bu durum hak odaklı bir perspektiften uzak kalıyor.

---

1 Bianet Çocuk Haberleri Editörü, Gazeteci.

Türkiye’de yapılan medya analizleri, ana akım televizyon haber bültenlerinde çocuk haberlerinin ya hiç yer almadığını ya da “suçlu/suç tanığı” ve “kurban/mağdur” gibi olumsuz kategorilerle sınırlandığını ortaya koyuyor. Bu temsiller, sorunun sosyal ve yapısal nedenleri yerine çocukların maruz kaldığı şiddet, kazalar ya da olumsuz olaylara indirgenmesine yol açıyor.

Örneğin çocuk işçiliğini konu alan haberlerde, çocuğun çalışmak zorunda bırakılmasının ekonomik, eğitimsel ve politik nedenlerine değinilmeden yalnızca kazalar veya tekil trajediler üzerinden anlatıldığı pek çok örnek bulunuyor. Bu tür temsiller, çocuğu hak sahibi bir özne olmaktan ziyade pasif bir mağdur olarak konumlandırıyor.

Bu yaklaşım, çocukların öznel bakış açılarını ve hak taleplerini görünmez kılabilir. Çocuğun medyada yer alışı sırasında basın etik ilkeleri yeterince gözetilmediğinde, haber hem çocuğun yüksek yararını ihlal etme riski taşıyor hem de toplumda yanlış algıların pekişmesine neden oluyor.

Türkiye’de çocuk işçiliği haberleri farklı medya kuruluşlarında farklı biçimlerde ele alınıyor. Bu temsiller genel olarak iki ana kategori altında incelenebilir:

- Sevimlileştirme veya normalleştirme
- Felaket ve trajedi haberciliği

Sevimlileştirme ve Normalleştirme

Sık karşılaşılan sorunlardan biri, çocuk işçiliğinin romantize edilmesi veya “sevimli” bir olgu gibi sunulması. Bazı ha-

berlerde küçük yaşta çalışan çocuklar “usta çırak”, “küçük esnaf” veya “çalışkan çocuk” gibi ifadelerle anlatılıyor.

Örneğin bazı medya kuruluşlarında dört yaşındaki bir çocuğun çırak olarak çalıştırılması “sevimli görüntüler” şeklinde haberleştirilebiliyor. Bu tür haberler, çocuk işçiliğini bir hak ihlali olarak tartışmak yerine çocuk emeğini sıradan ve hatta takdir edilebilir bir durum gibi gösteriyor.

Bu yaklaşım, çocuk işçiliğinin yasal ve etik boyutunu görünmez kılıyor; çocuğun maruz kaldığı riskleri küçümsüyor ve çalıştırılan çocuğu bir başarı hikâyesi gibi sunarak sorunu normalleştiriyor. Bu nedenle çocuk hakları savunucuları, bu tür haber dilinin çocuk işçiliğinin toplumsal meşrulaşmasına katkıda bulunabileceğini sık sık vurguluyor.

Felaket Odaklı Haberler

Bir diğer yaygın temsil biçimi, çocuk işçiliğinin yalnızca iş cinayetleri veya ölüm haberleri üzerinden gündeme gelmesi. Türkiye’de çocuk işçilerin yaşamını yitirdiği kazalar medyada zaman zaman geniş yer buluyor. Ancak bu haberlerin çoğunda olayın arkasındaki yapısal nedenler yeterince tartışılmıyor. Çocukların neden çalışmak zorunda kaldığı, denetim mekanizmalarının yetersizliği veya eğitim politikalarının rolü gibi konular çoğu zaman geri planda kalıyor. Bu tür haberlerde çocuklar çoğunlukla yalnızca trajik bir olayın mağduru olarak yer alıyor.

Akademik araştırmalar, medyanın çocuk işçiliğini çoğu zaman olay odaklı ve bağlamsız şekilde çerçevelediğini gösteriyor. Örneğin SAGE’de yayımlanan *The Quantification of Child*

Labour by Ghana's Mass Media: A Missed Opportunity? çalışması, Gana medyasında çocuk işçiliği haberlerinin çoğunda niceliksel veriler kullanıldığını, ancak bu sayıların genellikle okuyucu ilgisini çekmeye odaklandığını ve sorunun politik-ekonomik bağlamının açıklanmadığını ortaya koyuyor (Okali, 2022). Araştırma, medyanın bu fırsatı etkin kullanmamasıyla çocuk işçiliğinin yapısal nedenlerinin görünmez kaldığını ve haberlerin genellikle tekil trajedilere indirgenerek sunulduğunu ortaya koyuyor. Bu bulgular, Türkiye'deki haber örnekleriyle paralellik gösteriyor ve hak odaklı haberciliğin yalnızca olay aktarmaktan öte, çocuğun sesini duyuracak ve yapısal sorunları görünür kılacak bir sorumluluk taşıması gerektiğini destekliyor.

Çocuk İşçiliğine Dair Haberlerdeki İhlaller

- **Yapısal Nedenlerin Görünmezliği:** Çocuk işçiliği çoğunlukla yoksulluk, göç, eğitimden kopuş ve sosyal politika eksiklikleri gibi yapısal faktörlerin sonucu olmasına rağmen, haberlerde çoğunlukla bireysel trajedi veya aile tercihi indirgeniyor.
- **Çocukların Özne Olmaması:** Haberlerde çocukların kendi deneyimlerine veya görüşlerine nadiren yer veriliyor. Çocuklar çoğu zaman yetişkinlerin anlatısı içinde pasif figürler olarak kalıyor.
- **Etik İhlaller:** Bazı haberlerde çocukların yüzlerinin açık şekilde gösterilmesi veya kimlik bilgilerinin paylaşılması gibi etik sorunlar görülüyor; bu durum çocukların mahremiyetini ve güvenliğini riske atıyor.

Medya Etiği ve Çocuk Odaklı Habercilik

Evrensel medya etiği, gazetecilikte doğruluk, adil temsil, zarar vermeme ve kamusal yarar gibi ilkeleri kapsıyor. Çocuk haberlerinde bu ilkelerin uygulanması, çocuğun yüksek yararının korunmasını zorunlu kılıyor. UNICEF ve benzeri kurumlar, medya temsilinde çocuğun gizliliğinin korunması, sesinin duyulması ve haberin çocuğun hak sahipliğini güçlendiren biçimde sunulmasını öneriyor.

bianet'in *Haberde Çocuk / Çocuk Odaklı Habercilik Elkitabı* adlı çalışması, çocukların medyada yer alışı biçiminde etik ve hak odaklı yaklaşımın önemini vurguluyor. Hazırlayıcı Umay Aktaş Salman, medyanın çocukları yalnızca mağdur veya trajik bir figür olarak sunmak yerine, çocukların kendi seslerinin duyulmasına, hak sahibi birey olarak görülmesine ve haber süreçlerinde güvenlik açısından korunmasına öncelik verilmesi gerektiğini savunuyor.

Çocuğa odaklı habercilik, sadece olayları aktarmakla kalmayıp, yapısal nedenlerin görünür kılınmasını, çocukların bakış açılarının yer almasını ve haber dilinin çocuk haklarını gözeten biçimde kurulmasını sağlıyor. Bu yaklaşım, çocuğun yüksek yararını gözeten gazetecilik pratikleriyle medyanın toplumsal algıyı dönüştürmesine katkı sağlıyor.

Evrensel medya etiğinin çocuk işçiliği haberlerine uygulanması, çocuğu yalnızca olayın bir parçası olarak değil, hak sahibi bir birey olarak ele almayı gerektiriyor. Bu çerçevede medya profesyonelleri:

- Çocuğu haberde özne olarak konumlandırmalı,
- Sorunun yapısal nedenlerini (ekonomik eşitsizlik, eğitim politikaları vb.) analiz etmeli,
- Çözüm odaklı içerikler üretmeli,
- Haberde çocuğun fiziksel ve psikolojik güvenliğini gözetmeli.

Bu ilkeler, çocuğun “basit mağdur” temsiline indirgenmesini önlüyor ve toplumda çözüm odaklı farkındalığın gelişmesine katkı sağlıyor.

Medya ve Çocuk İşçiliği Algısı Araştırması

Bangladeşte yapılan *Wide Publicity of Mass Media: A Tool of Awareness Building Against Child Labour in Bangladesh* çalışması, medyanın çocuk işçiliğine karşı farkındalık yaratma ve ebeveynleri motive etme rolünü değerlendiriyor.

Hem çalışan çocukların hem de çalışmayan çocukların ebeveynleri, çocuk işçiliğinin temel nedenleri olarak yoksulluk ve eğitim eksikliğini gösteriyor. Araştırmada televizyonun Bangladeşte en yaygın izlenen medya türü olduğu, ebeveynlerin çoğunun sosyal sorunlar hakkında bilgi edinmesine rağmen çok az kişinin çocuk işçiliği farkındalığını doğrudan medyadan edindiği tespit ediliyor. Bununla birlikte ebeveynler ve işverenler, medyanın çocuk işçiliği konusunda farkındalık yaratmada ve önlemede önemli bir rolü olduğunu düşünüyor; bu durum medyanın toplumsal algıyı şekillendirme potansiyelini gösteriyor. Araştırma ayrıca medyanın mevcut

kullanımının sınırlı kaldığını ve toplumun önemli bir bölümünün çocuk işçiliği gibi sosyal konularda yeterince bilgi edinmediğini ortaya koyuyor.

Öneriler ve Sonuç

Çocuk işçiliğinin medyada yer alış biçimleri üzerine yapılan analizler, hak odaklı ve çocuk odaklı haberciliğin yaygınlaştırılması gerektiğini gösteriyor. Medya kuruluşlarında çocuk haberlerinin sıklıkla olumsuz ve tek boyutlu temsillere dayandığı, yapısal ve politik bağlamların eksik kaldığı ortaya konuyor. Buna karşılık bianet gibi bazı medya kuruluşlarının yürüttüğü hak odaklı haber çalışmaları, etik ve çocuk hakları perspektifini bir araya getiren olumlu örnekler sunuyor.

Sonuç olarak medya, çocuk işçiliğini yalnızca trajik olaylar üzerinden sunmak yerine, çocukların kendi seslerini duyurabildikleri, haklarını talep edebildikleri ve toplumsal yapısal sorunlara dikkat çeken hak odaklı bir habercilik pratiğini benimsemeli. Bu yaklaşım, çocuk hakları konusunda yalnızca görünürlük yaratmakla kalmıyor; aynı zamanda toplumda sürdürülebilir çözümlerin tartışılmasına da katkı sağlıyor.

KAYNAKÇA

- Atölye BİA'dan Çocuk Odaklı Habercilik Atölyesi – bianet.org
- Medya Çocuğa Bakışını Değıştirmeli – bianet.org
- Representation of Syrian Children in Turkish Media From a Child-Oriented Rights Journalism Perspective – Aslıhan Ardiç Çobaner

- Principles and Guidelines for Media Reporting on Children – UNICEF
- Haberde Çocuk / Çocuk Odaklı Habercilik Elkitabı – bianet
- Okali, C. (2022). *The Quantification of Child Labour by Ghana's Mass Media: A Missed Opportunity?* Journal of Development Studies, SAGE Publications.
- Kabir, M. (2020). *Wide Publicity of Mass Media: A Tool of Awareness Building Against Child Labour in Bangladesh*. ResearchGate.

ADLİ TIBBİ BAKIŞ AÇISIYLA “İŞ CİNAYETİ VE ÇOCUKLAR”

Uzm. Dr. Miraç ÖZDEMİR¹

Giriş

Çocukların çalışma yaşamı ile kurduğu ilişki, yalnızca sosyal ve ekonomik bir sorun değil; aynı zamanda ciddi bir halk sağlığı ve adalet problemidir. Özellikle iş yerinde meydana gelen ve ölümlerle sonuçlanan olaylar, literatürde giderek daha sık biçimde “iş kazası” kavramının ötesinde, önlenebilir ölümler ve hatta iş cinayetleri başlığı altında tartışılmaktadır. Çocuklar söz konusu olduğunda bu tartışma daha da derinleşmekte; ihmal, yapısal şiddet ve sistematik korumasızlık unsurları belirgin hale gelmektedir.

Adli tıp uygulamaları, çocuk işçiliğinin en ağır sonucu olan ölüm olgularında, yalnızca ölüm nedeninin saptanmasıyla sınırlı değildir. Olayın oluş şekli, çalışma koşulları, yaşa özgü riskler ve ihmal zincirinin ortaya konması, adli tıbbın adalet sistemine sunduğu temel katkılardır.

Bu yazıda, iş yerinde çalışan çocuklarda meydana gelen ölümcül olaylar, adli tıp perspektifinden ele alınacak; güncel veriler ve literatür eşliğinde değerlendirilecektir.

---

1 Adli Tıp Uzmanı, Sağlık Bilimleri Üniversitesi Ümraniye Eğitim ve Araştırma Hastanesi Adli Tıp Birimi.

Çocuk İşçiliğinin Boyutu ve Güncel Durum

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), 2023 yılında yayımladığı raporda dünya genelinde yaklaşık 160 milyon çocuğun çalıştırıldığını, bunların önemli bir kısmının tehlikeli işlerde yer aldığını bildirmiştir [1]. Tehlikeli işlerde çalışan çocuklar; fiziksel güç gerektiren, ağır makine kullanılan, kimyasal ve biyolojik risk içeren veya yüksekte düşme riski bulunan alanlarda istihdam edilmektedir.

Küresel veriler bu şekilde iken Türkiye’de ise Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verileri, çocuk işçiliğinin özellikle tarım, sanayi ve hizmet sektörlerinde yoğunlaştığını göstermektedir [2]. Resmî kayıtlara yansıyan veriler, buzdağının yalnızca görünen kısmını oluşturmaktadır; kayıt dışı çalıştırma ve aile işletmeleri, adli süreçlere çoğu zaman hiç yansımamaktadır.

Adli tıp pratiğinde karşılaşılan olgular, çocukların çoğunlukla yaşlarına uygun olmayan işlerde, yeterli iş güvenliği önlemleri olmaksızın çalıştırıldığını açıkça ortaya koymaktadır. Bu durum, ölümlerle sonuçlanan olayların “kaza” olarak değerlendirilmesini güçleştirmektedir.

İş Cinayeti Kavramı ve Çocuklar

“İş cinayeti” kavramı, özellikle işçi sağlığı ve güvenliği literatüründe, önlenemez ve öngörülebilir riskler sonucu meydana gelen ölümleri tanımlamak için kullanılmaktadır [3]. Çocukların çalışma yaşamında yer alması başlı başına bir risk faktörü iken, bu riskin bilindiği hâlde gerekli önlemlerin alınmaması, ölüm olgularını adli açıdan farklı bir konuma taşımaktadır.

Adli tıp açısından bakıldığında, çocuk işçi ölümlerinde sıklıkla şu ortak noktalar gözlenmektedir:

- Yaşa uygun olmayan iş yükü,
- Yetersiz veya hiç olmayan iş güvenliği önlemleri,
- Denetimsizlik ve kayıt dışılık,
- Olay sonrası delil karartma veya eksik bildirim.

Bu özellikler bir arada düşünüldüğünde, ölüm olgusunun yalnızca tıbbi değil, adli ve etik boyutu da belirginleşmektedir.

Adli Tıbbi Değerlendirme:

Çocuk iş cinayetlerinde adli tıbbi değerlendirme, klasik otopsi yaklaşımının ötesine geçmelidir. Ölüm nedeni kadar, ölüm mekanizması ve olayın oluş koşulları da raporda açık biçimde tartışılmalıdır.

Örneğin yüksekte düşme sonucu yaşamını yitiren bir çocukta; düşme yüksekliği, güvenlik bariyerlerinin varlığı, çocuğun fiziksel gelişimi ve refleks kapasitesi birlikte değerlendirilmelidir. Elektrik çarpması, makineye sıkışma veya ezilme gibi olgularda ise kullanılan ekipmanın teknik özellikleri ve çocuğun bu ekipmanı kullanmaya uygun olup olmadığı önem taşır [4].

Adli tıp uzmanı, raporunda yalnızca “travmatik ölüm” tanımını yapmakla yetinmemeli; ölümün önlenebilirliğine dair bilimsel kanaatini de gerekçelendirmelidir. Bu yaklaşım, yargı mercilerinin kusur değerlendirmesinde belirleyici rol oynamaktadır.

İhmal Zinciri ve Çoklu Sorumluluk

Çocuk iş cinayetleri, çoğu zaman tek bir failin değil; çok katmanlı bir ihmal zincirinin sonucudur: Aile, işveren, denetim mekanizmaları ve kamusal otoriteler bu zincirin halkalarını oluşturmaktadır.

Adli tıp uygulamalarında, çocuğun çalışma süresi, aldığı eğitim, iş güvenliği bilgilendirmesi ve koruyucu ekipman kullanımını gibi unsurların belgelenmesi, ölümün değerlendirilmesinde kritik önemdedir [5]. Bu veriler, olayın taksir sınırlarını aşarak olası kast veya bilinçli taksir tartışmalarına da zemin hazırlayabilecektir.

Ancak bu noktada üzerinde önemle durulması gereken bir diğer nokta ise; bu ve benzeri travmatik ölüm olgularında Adli Tıp birimlerine olayla ilgili yeterli bilgi akışının çoğu zaman sağlanamamasıdır. Çoğu zaman olay yeri inceleme veya ilk adli tahkikat sonuçları adli tıp uzmanına geç ulaşmakta veya hiç ulaşamamaktadır. Olay yeri inceleme aşamasında yapılabilecek ölü muayenesine çoğu zaman adli tıp uzmanları Savcı tarafından davet edilmemektedir. Adli Tıp Uzmanı ölüm olgusunu tüm bu eksik kalan bilgi ve bulgular eşliğinde değerlendirmek durumunda kalmaktadır.

Adli Tıbbın Adalet Sistemine Katkısı

Adli tıp, çocuk iş cinayetlerinde yalnızca ölüm nedenini saptayan değil; yapısal sorunları görünür kılınmasını sağlayabilecek bir disiplindir. Yapılan değerlendirmeler, hazırlanan raporlar, benzer olayların önlenmesine yönelik politika üretiminde de dolaylı rol oynayacaktır.

Nitelikli bir adli tıp raporu;

Çocuğun yaşına özgü riskleri,
Çalışma ortamının tehlike düzeyini,
Ölümün öngörülebilirliğini,

Alınmayan önlemleri bilimsel ve tarafsız bir dille ortaya koyabilmelidir. Bu yaklaşım, çocuk ölümlerinin “kaçınılmaz kader” olarak sunulmasının önüne geçecektir.

Sonuç

İş yerinde çalışan çocuklarda meydana gelen ölümcül olaylar, adli tıp pratiğinde en ağır ve en sarsıcı olgular arasında yer almaktadır. Bu ölümler, yalnızca bireysel trajediler değil; toplumsal sorumluluğun ve kamusal denetimin sorgulanması gereken durumlardır.

Adli tıp bakış açısı, çocuk iş cinayetlerini görünmez kılan “kaza” söylemini sorgulamakta ve bilimsel verilerle yeniden tanımlamaktadır. Bu nedenle adli tıp raporları, yalnızca dosya içi belgeler değil; aynı zamanda toplumsal hafızaya bırakılan bilimsel tanıklıklar olarak değerlendirilmeli, adli tıp uzmanı sürecin en başından itibaren yapacağı değerlendirmeleri ile olgunun aydınlatılması için katkı sunabilmelidir.

KAYNAKÇA

- International Labour Organization (ILO). Global Estimates of Child Labour: Results and Trends. Geneva; 2023.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). Çocuk İşgücü Araştırması. Ankara; 2023.
- Demircioğlu A. İş kazası mı iş cinayeti mi? Kavramsal ve hukuksal bir değerlendirme. Çalışma ve Toplum. 2022;4:2157–2174.
- Saukko P, Knight B. Knight’s Forensic Pathology. 4th ed. CRC Press; 2016.
- World Health Organization (WHO). Preventing Child Injuries and Violence. Geneva; 2022.

MESEM'LER: SINIFSAK YENİDEN ÜRETİM VE UMUDUN EROZYONU

Dr. Tuğçe ÖZDEMİR¹

Giriş

Son kırk yılda eğitim sistemleri, piyasa mantığıyla yeniden yapılandırılmış; eğitim, kamusal bir hak olmaktan ziyade bireysel yatırım ve rekabet alanı olarak kurgulanmıştır. Neoliberal dönüşümle birlikte eğitim, toplumsal eşitsizlikleri görünmez kılan ve bireysel sorumluluk söylemiyle meşurlaştırılan bir aygıtaya dönüşmüştür. Bu dönüşümün merkezinde “fırsat eşitliği” söylemi yer almaktadır. Eğitim sistemi, herkes için açık ve erişilebilir olduğu iddiasıyla, başarıyı bireysel çaba ve yetenekle ilişkilendirirken; başarısızlığı da bireyin yetersizliğinin bir sonucu olarak kodlamaktadır. Bu söylem, Pierre Bourdieu'nun klasikleşmiş çalışmalarında işaret ettiği üzere, eğitimin sınıfsal eşitsizlikleri yeniden üretme işlevini perdeleyen güçlü bir ideolojik mekanizmadır (Bourdieu & Passeron, 1977). Okul, kültürel sermayeyi eşit biçimde dağıtan tarafsız bir kurum olduğu iddiasıyla yola çıkarsa da hâkim sınıfların kültürel değerlerini “doğal” ve “evrensel” olarak sunarak sembolik şiddet uygulayan bir alandır. Bu bağlamda neoliberal eğitim sistemi, eşitsizliği doğrudan dayatmak yerine, onu bireysel tercihler ve performans farklılıkları üzerinden açıklayarak görünmez kılar.

---

1 Sosyolog.

Türkiye’de Mesleki Eğitim Merkezleri (MESEM), neoliberal eğitim mantığının güncel ve çarpıcı bir örneğini sunmaktadır. MESEM’ler, öğrencilerin haftanın büyük bölümünü bir işyerinde çalışarak, sınırlı bir kısmını ise okulda teorik derslere devam ederek geçirdiği, eğitim ile üretim süreçlerini doğrudan ilişkilendiren bir mesleki eğitim modelidir. Resmî söylemde bu model, genç işsizliğini azaltan, öğrencileri erken yaşta meslek sahibi yapan ve isteğe bağlı bir eğitim seçeneği olarak sunulmaktadır. MESEM’ler, özellikle yoksul aile çocukları için eğitimin emeğe tabi kılındığı ve çocukların erken yaşta işgücü piyasasına yönlendirildiği bir kurumsal düzenlemeyi hayata geçirmektedir. Bu yazıda, neoliberal eğitim sisteminin sınıfsal eşitsizlikleri “fırsat eşitliği” ve “bireysel tercih” söylemiyle gizleyen yapısının, MESEM’ler ile sınıfsal hareketlilik vaadini yitirerek nasıl aleni bir yeniden üretim mekanizmasına dönüştüğünü göstermeye çalışıyorum.

Neoliberal Eğitim Ve Başarının Bireyselleştirilmesi

Eğitim sisteminin sınıfsal eşitsizlikleri nasıl yeniden ürettiği sorusu, eğitim sosyolojisinin kurucu tartışmalarından biridir. Bu alandaki erken çalışmalar, eğitimin mevcut sınıfsal yapıyı yeniden üreten bir kurum olarak işlediğini ve eğitimin tarafsız bir alan olmadığını göstermiştir. Özellikle Bowles ve Gintis’in (1976) kapitalist toplumlarda eğitimin işgücü piyasasının ihtiyaçlarına göre biçimlendiğini ortaya koyan çalışması, eğitimin ideolojik ve ekonomik işlevlerine dikkat çeker. Benzer biçimde Bernstein (1977), dilsel kodlar aracılığıyla okulun hangi sınıfları avantajlı, hangilerini dezavantajlı kıldığını göstermiştir. Bourdieu ve Passeron’a (1977) göre okul, hâkim sınıfların kültürel sermayesini evrensel ve meşru bilgi olarak

sunar. Bu süreçte alt sınıflardan gelen öğrenciler, başarısızlıklarını yapısal eşitsizlikler yerine bireysel yetersizlikler olarak algılamaya yönlendirilir. Böylece eğitim sistemi, eşitsizliği yeniden üretirken aynı zamanda onu meşrulaştırır.

Neoliberal eğitim anlayışı ise, eğitimi kolektif bir toplumsal sorumluluk alanı olmaktan çıkararak bireysel rekabetin merkezine yerleştirir. Başarı, bireyin çalışkanlığı, motivasyonu ve doğru tercihler yapmasıyla ilişkilendirilir. Bu bağlamda “yeterince çalışırsan başarısın” söylemi hakimdir. Oysa okul başarısı bireysel yetenekten ziyade, öğrencinin aileden devraldığı kültürel sermayeyle yakından ilişkilidir. Dil becerileri, öğrenme alışkanlıkları, akademik beklentiler ve eğitim kurumlarıyla kurulan ilişki biçimleri sınıfsal olarak farklılaşır. Annette Lareau (2011) alt ve orta sınıf ebeveynlik pratikleri arasındaki farkları ortaya koyduğu çalışmasında; orta sınıf ailelerin, çocuklarının eğitim süreçlerine aktif biçimde müdahil olduğunu; yoksul ailelerin ise çoğu zaman bu müdahaleyi mümkün kılacak zamansal, kültürel ve kurumsal kaynaklardan yoksun olduğunu gösterir ve okulun “herkese açık” görünen yapısının gerçekte sınıfsal olarak nasıl katmanlaştığını açıklar.

Ancak neoliberal eğitim söylemi, bu farklılıkları sistematik biçimde göz ardı eder. Böylece eğitim sistemi, eşitsiz başlangıç koşullarını “hak edilmiş” algılanan sonuçlara dönüştürür. Eşitsizlik, bireylerin kendi konumlarını doğal ve kaçınılmaz olarak kabullenmeleri yoluyla yeniden üretilir (Bourdieu, 1991). Başarısız olan öğrenci, sistemi değil kendisini suçlar; örneğin okuldan kopuş, yapısal bir dışlanma olarak değerlendirilmez, bireysel bir başarısızlık hikâyesi olarak anlatılır. Neoliberal eğitim sistemi, tam da bu nedenle, eşitsizlikleri giz-

leme konusunda son derece etkilidir. Öğrencilerin akademik başarısı, ebeveynlerin sosyal ağlara erişimi, bu ağların kurumsal kaynaklarla kurduğu ilişkiler ve etnisiteyle iç içe geçmiş sınıfsal konum üzerinden şekillenmektedir (Çelik, 2018). Neoliberal söylem “yoksul ama başarılı” olarak sunulan örnekleri sistemin meşrulaştırılması için kullanırken, pratikte bu örnekler sınırlı ve eşitsiz biçimde dağıtılmış ekonomik, sosyal ve kültürel sermayenin ürünüdür. Bu noktada, eşitsizliğin zor yolundan ziyade anlamlandırma biçimleri aracılığıyla içselleştirilmesini ifade eden sembolik şiddet kavramı açıklayıcı hâle gelir. Bu türden sembolik mekanizmalar, sınıfsal tahakkümün gündelik hayatta sorgulanmadan yeniden üretilmesini sağlar (Wacquant, 2007). Ancak bu örtük mekanizma, her eğitim modelinde aynı ölçüde işler durumda değildir. Bu sembolik örtü, eşitsizliği doğrudan kurumsallaştıran bir model sunan MESEM’ler örneğinde çözülmektedir.

Mesem’ler Ve Eşitsizliğin Kurumsallaşması

Eğitim sistemleri, giderek artan biçimde işgücü piyasasının ihtiyaçlarına göre yeniden yapılandırılmaktadır. Stephen Ball (2012), bu süreci eğitimin piyasa mantığına tabi kılınması olarak tanımlar; performans, verimlilik ve istihdam edilebilirlik, eğitimin temel ölçütleri hâline gelir. Michael Apple (2006) ise bu dönüşümün, özellikle alt sınıflar için eğitimi bir “yükselme” alanı olmaktan çıkarıp erken yönlendirme ve eleme mekanizmasına dönüştürdüğünü vurgular. Türkiye’de MESEM’ler, bu dönüşümün kurumsallaşmış bir örneğini sunmaktadır.

Çelik’in (2020) kurumsal habitus kavramsallaştırması, MESEM’leri anlamak açısından önemli bir analitik çerçeve

sunar. Kurumsal habitus, bir okulun hangi öğrenci profillerini tanıdığı ve hangi gelecek yollarını “makul” gördüğü üzerinden şekillenir. MESEM’lerde kurumsal habitus, öğrenciyi hâlihazırda emeğini satacak bir işgücü unsuru olarak konumlandırır. Bu durum, eğitimin özerk bir alan olmaktan çıkarak emek alanına tabi kılındığını gösterir. Bu noktada “gönüllü tercih” söylemi kritik bir ideolojik işleve sahiptir. Neoliberalizm, bireysel tercihi merkeze alarak yapısal zorunlulukları görünmez kılar (Brown, 2015). Oysa yoksul aile çocukları için MESEM, çoğu zaman gerçek bir seçenekler kümesi içinden yapılan bir tercih değildir. Daha ziyade, sınıfsal konumun dayattığı sınırlı ihtimallerden biri olarak öne çıkar. Lareau’nun (2011) ve Stanton-Salazar’ın (2001) gösterdiği üzere, kurumsal kaynaklara erişimi olmayan aileler için eğitim, kısa vadeli hayatta kalma stratejisine dönüşür. Uzun vadeli bir yatırım olmaktan uzaktır. Bu noktada MESEM’ler, neoliberal eğitimin klasik vaadini boşa düşürür. Akademik eğitimde, tüm eşitsizliklere rağmen, “çalışırsan yükselirsin” anlatısı sembolik olarak korunur. MESEM’lerde ise bu anlatı yerini erken yaşta emeğe katılımın kaçınılmazlığına bırakır. Böylece sınıfsal yeniden üretim artık açık bir biçimde işlemeye başlar.

Neoliberal eğitim sisteminin en güçlü ideolojik vaatlerinden biri, eğitimin bireylere sınıfsal konumlarını aşma imkânı sunduğu yönündeki iddiadır. Bu vaat, tüm eşitsizliklere rağmen, eğitimi bir “umut alanı” olarak ayakta tutar. Bourdieu’nun (2000) belirttiği üzere, toplumsal düzenin sürekliliği bireylerin geleceğe dair beklentileriyle de sağlanır. Eğitim, bu beklentilerin üretildiği temel kurumlardan biridir. Ancak bu umut, sınıfsal olarak eşitsiz biçimde dağıtılır. Alt sınıflardan gelen öğrenciler için eğitim, çoğu zaman belirsizliklerle dolu,

uzun vadeli ve riskli bir yatırımdır. Buna rağmen akademik eğitim sistemi, sembolik düzeyde de olsa “çalışırsan yükselirsin” anlatısını koruyarak bu riski anlamlı kılar. Reay (2017), bu durumu “yaralı umut” (wounded hope) kavramıyla açıklar: Yapısal eşitsizlikler öğrencilerin önünü büyük ölçüde kapatsa da eğitim sistemi umut fikrini tamamen ortadan kaldırmaz.

MESEM’ler ise bu sembolik dengeyi bozan bir kırılma noktasıdır. MESEM modelinde eğitim, geleceğe dönük bir ihtimal üretmez; mevcut sınıfsal konumu pekiştiren bir geçiş mekanizması işlevi görür. Öğrenciler, çocuk yaşta üretim süreçlerine dâhil edilerek, emek piyasasının disiplinine tâbi kılırlar. Bu süreçte eğitim, sınıfsal hareketlilik vaadini büyük ölçüde yitirir. Akademik eğitimde, tüm eşitsizliklere rağmen, öğrencinin habitusu, yani dünyadaki yerini, imkânlarını ve sınırlarını sezgisel olarak kavramasını sağlayan yatınlıklar sistemi (Bourdieu, 1990), “daha fazlası mümkün olabilir” fikrine açık kalabilir. MESEM’lerde ise habitus, erken yaşta “yerini bilme” pratiği etrafında şekillenir. Gelecek tahayyülü daralır; beklentiler, mevcut sınıfsal konumun sınırları içine çekilir.

Paul Willis (1977), işçi sınıfı gençlerinin erken yaşta emeğe yönelmesi salt ekonomik bir zorunluluk olmadığını, aynı zamanda kültürel bir uyum süreci olduğunu söyler. MESEM’ler, bu uyumu kurumsal bir eğitim modeli hâline getirerek, çocukların sınıfsal kaderlerini erken yaşta içselleştirmelerine zemin hazırlar. Bu bağlamda MESEM’ler, umudun sistematik biçimde aşındırıldığı bir pedagojik rejim üretir. Çalışmak, hayatta kalmanın koşulu olarak kurulur. Bu süreç, çocukların eğitim aracılığıyla sınıfsal hareketlilik ihtimalini ortadan kaldırır ve aynı zamanda bu ihtimale dair inançlarının, beklentilerinin, umutlarının gelişmesine de engel olur.

Sonuç

Bu çalışmada, MESEM'leri neoliberal eğitim sisteminin işleyiş mantığı içinde konumlandırarak, bu yapıyı sınıfsal eşitsizliklerin açık biçimde görünür hâle geldiği bir eşik olarak ele aldım. Akademik eğitim alanında eşitsizlik, sembolik şiddet yoluyla doğal ve meşru kılınırken, MESEM'ler bu sürecin daha doğrudan ve görünür biçimde işlediği bir kurumsal düzenleme sunmaktadır. Eğitimin emek süreçleriyle iç içe geçtiği ve çocukların erken yaşta işgücü piyasasına yönlendirildiği bir modeli kurumsallaştırmaktadır. Bu yapı, yoksul aile çocukları için eğitimi sınıfsal hareketlilik ihtimali ve umudu üreten, yükselme vaadi sunan bir toplumsal yatırım bir alan olmaktadır çıkararak, onları mevcut sınıfsal konumlara sabitleyen bir mekanizma hâline getirmektedir. Erken yaşta iş piyasasına katılmayı olağanlaştıran bir düzenleme olarak deneyimlenmektedir. “Çalışırsan başarısın” anlatısı, yerini çalışma zorunluluğuna bırakmaktadır. MESEM'ler, eğitimin toplumsal hareketlilik vaadini askıya aldığı ve bu vaadin hangi sınıfsal sınırlar içinde geçerli olduğunu görünür kıldığı bir düzenlemeyi temsil etmektedir.

KAYNAKÇA

- *Apple, M. W. (2006). Educating the “right” way: Markets, standards, God, and inequality. Routledge.*
- *Ball, S. J. (2012). Global education inc.: New policy networks and the neoliberal imaginary. Routledge.*
- *Bernstein, B. (1977). Class, codes and control (Vol. 3). Routledge.*
- *Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. In J. Richardson (Ed.), Handbook of theory and research for the sociology of education (pp. 241–258). Greenwood.*
- *Bourdieu, P. (1990). The logic of practice. Stanford University Press.*
- *Bourdieu, P. (1991). Language and symbolic power. Harvard University Press.*
- *Bourdieu, P. (2000). Pascalian meditations. Stanford University Press.*

- Bourdieu, P., & Passeron, J.-C. (1977). *Reproduction in education, society and culture*. Sage.
- Bowles, S., & Gintis, H. (1976). *Schooling in capitalist America*. Basic Books.
- Brown, W. (2015). *Undoing the demos: Neoliberalism's stealth revolution*. Zone Books.
- Çelik, Ç. (2018). "Yoksul ama başarılı": Sosyal sermaye, etnisite ve okul başarısı. *Akdeniz Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 12(26), 482-502. <https://doi.org/10.29329/mjer.2018.172.24>
- Çelik, Ç. (2020). *Rethinking institutional habitus in education: A relational approach for studying its sources and impacts*. *Sociology*, 54(1), 1-17. <https://doi.org/10.1177/0038038520966565>
- Lareau, A. (2011). *Unequal childhoods: Class, race, and family life (2nd ed.)*. University of California Press.
- Reay, D. (2017). *Miseducation: Inequality, education and the working classes*. Policy Press.
- Stanton-Salazar, R. D. (2001). *Manufacturing hope and despair: The school and kin support networks of U.S.-Mexican youth*. Teachers College Press.
- Stanton-Salazar, R. D., & Dornbusch, S. M. (1995). *Social capital and the reproduction of inequality*. *Sociology of Education*, 68(2), 116-135.
- Wacquant, L. (2007). *Urban outcasts: A comparative sociology of advanced marginality*. Polity.
- Willis, P. (1977). *Learning to labour: How working class kids get working class jobs*. Saxon House.

ÇOCUK İŞÇİLİĞİ BAĞLAMINDA İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ: MEVZUAT, UYGULAMA VE YAPISAL SORUNLAR

Av. Esen EROLUS¹

Ülkemizde ancak toplu iş cinayetleri ve toplu iş kazaları ile kamuoyunun gündemine girebilen iş sağlığı ve güvenliği (İSG) kavramı, esasında işçinin yalnızca fiziksel bütünlüğünün değil; aynı zamanda psikolojik ve sosyolojik iyi olma halinin korunmasını amaçlayan çok daha bütüncül bir yaklaşımı ifade eder. Bu bağlamda İSG, iş hukukunun temel unsurlarından biri olmakla birlikte, kırılğan gruplar arasında yer alan çocuk işçiler açısından çok daha büyük bir önem arz eder. Bu çalışmada, her ne isim altında olursa olsun ağır bir istismar anlamına gelen çocuk işçiliğinin derhal ortadan kaldırılması gerektiğini bir an bile akıldan çıkarmadan, mevzuatta dağınık bir görünüm arz eden çocuk işçiliği olgusu, iş sağlığı ve güvenliği perspektifinden ele alınacaktır.

Mevzuat Labirenti

Çocuk işçiliği alanında karşılaşılan temel sorunlardan ilki mevzuatın parçalı ve çelişkili yapısıdır. Zira hukukumuzda bu konuda yeknesak bir düzenleme bulunmamaktadır. Bu sebep-

---

1 İstanbul Barosu Çocuk Hakları Merkezi Üyesi.

le gerek literatürde gerekse mevzuatta çocuk işçi², genç işçi³, çırak⁴, stajyer⁵ veya çalışan çocuk⁶ gibi farklı kavramlar mevcuttur. Tüm bu tanımlar farklı yaş aralıklarını, farklı kanuni düzenlemeleri, farklı uygulamaları ve elbette kafa karışıklığını beraberinde getirir. Nitekim 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nda çalışma yaşı 12 olarak belirlenmiş olup, halen yürürlükte olan bu düzenleme Türkiye'nin taraf olduğu Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme ile Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) 138 sayılı "Asgari Yaş Sözleşmesi" ve 182 sayılı "Çocuk İşçiliğinin En Kötü Biçimlerinin Yasaklanması Sözleşmesi"ne açıkça aykırılık teşkil etmektedir. 4857 sayılı İş Kanunu'nun 71. maddesi uyarınca bu yaş kural olarak 15'tir, ancak zorunlu ilköğretimin tamamlanması şartıyla 14 yaşına kadar düşürülebilmektedir. Bunun yanı sıra, 3308 sayılı Mesleki Eğitim Kanunu kapsamında MESEM sistemine dâhil olan çocuklar 13-14 gibi çok daha erken yaşlarda fiilen çalıştırılmaktadır. Tüm bunlar, teoride ve pratikte ciddi bir belirsizlik yaratmakta ve çocukların korunmasına hizmet etmesi gereken yasal düzenlemelerin aksine çocukların tam karşısında yer almasına neden olmaktadır. Ne var ki mevzuattaki tüm bu çelişkileri bir hukuk tekniği sorunu olarak görmek safdillik

-
- 2 4857 sayılı İş Kanununa göre bir işverene tabi olarak iş yeri organizasyonunda çalışan ve zorunlu ilköğretimini tamamlamış olmak kaydıyla 14 yaşını bitiren veya 15 yaşını doldurmamış işçiler.
- 3 Genç işçi 15 yaşını tamamlamış 18 yaşını tamamlamamış olan işçileri.
- 4 3308 sayılı Mesleki Eğitim Kanuna tabi olarak (MESEM) Mesleki Eğitim Merkezinde mesleki eğitim zorunlu ilköğretimini tamamlamak kaydıyla en az 14 veya 15 yaşındaki çocuklar.
- 5 Teorik mesleki bilgisini pratik bilgiyle pekiştirmek amacıyla bir işletmede mesleki çalışma yapan ve 3308 sayılı kanuna tabi çocuk ve yetişkinleri.
- 6 4857 sayılı kanuna göre işçi statüsünde bulunmayan (büyük bir kısmı çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerinde; evde, sokakta ya da gezici tarımda çalışan) çocukları tanımlamaktadır.

olacaktır; zira bu tercih çocuk emeğine yönelik politik bakışın açık bir yansımasıdır.

Risk Faktörlerinin Çok Boyutluluğu

İş sağlığı ve güvenliği tartışmasında çalışma yaşı büyük önem arz etmektedir, zira yapılan araştırmalara göre çocukların iş kazası geçirme sıklığı yetişkinlere nazaran ortalama iki kat daha fazladır⁷. Mevzuatın yetersizliği bir yana, uygulamada çok daha korkunç bir tablo karşımıza çıkar: TÜİK ve SGK verilerine göre çalışma yaşının 5'e kadar düştüğü görülmektedir. Yaş küçüklüğünün yanı sıra risk algısının yeterince gelişmemiş olması, mesleki deneyim eksikliği, eğitim yetersizliği ve uzun çalışma saatlerine bağlı yorgunluk gibi faktörler de iş kazalarının meydana gelmesinde önemli rol oynamaktadır.

Çocuk işçiler fizyolojik ve psikolojik gelişimlerine uygun olmayan işleri, uygun olmayan ortamlarda, uygun olmayan ekipmanlarla (veya çoğunlukla ekipman olmaksızın) yapmaya zorlanmaktadır. Yine çocuklar en çok tarım sektöründe, küçük ve orta ölçekli işletmelerde (KOBİ) onarım ve hizmet işlerinde iş kazası geçirmektedir. Bu hiç de şaşırtıcı bir sonuç değildir zira bahsi geçen işyerleri denetimsizliğin en yoğun görüldüğü yerlerdir. Başka bir deyişle denetimsizlik arttıkça iş sağlığı ve güvenliği önlemleri de azalmaktadır.

Çocuk işçilerin uğradığı kazalar arasında kesilme, ezilme, sıkışma, yanma vb. sebepler öncelikli olarak karşımıza çıkmaktadır⁸. Bu sonuçlar, iş yerinde kullanılan alet ve ekip-

7 NIOSH .(1998), Protecting Youth at Work, Washington D.C.

8 GÖKBAYRAK, BALCI, FİŞEK, Çalışan Çocuklar ve İş Kazaları.

manların çocuklara göre olmadığını göstermektedir; ancak iş sağlığı ve güvenliğini yalnızca koruyucu ekipman kullanımı ile sınırlamak son derece indirgemeci bir yaklaşım olacaktır. Nitekim iş sağlığı ve güvenliği kavramı, çalışma ortamının fiziksel, kimyasal, psikososyal vesair tüm risk unsurlarını kapsayan geniş bir çerçeveyi temsil eder. Örneğin, çocukların yoğunlukla istihdam edildiği bir alan olan un fabrikaları üzerinde yapılan araştırma bulgularına göre, mevzuat uyarınca 87 dB ve üzerindeki ses seviyelerinin işitme sağlığı açısından tehlikeli kabul edilmesine karşın⁹, özellikle bu fabrikalarda ses seviyesinin ortalama 90 dB olduğu, bazı fabrikalarda ise bu seviyenin 105 dB'e kadar çıktığı tespit edilmiştir¹⁰. Yüksek gürültüye maruz kalmak ise yalnızca işitme kaybına değil; aynı zamanda stres, uyku bozukluğu, konsantrasyon eksikliği ve kalp damar hastalıklarına yol açmaktadır. Tahmin edileceği üzere yüksek gürültü maruziyeti çocuklar açısından yetişkinlerden daha fazla sağlık riski doğuracaktır. Yalnızca bu örneğe bakarak dahi henüz gelişme çağında olan çocukların, fizyolojik ve psikolojik gelişmelerinin ortasında son derece ciddi risk faktörleriyle karşı karşıya kaldığını tespit etmek mümkündür.

Benzer şekilde, çocuk işçilerin yoğun olarak çalıştırıldığı sektörlerden biri olan ayakkabı imalatında yaşanan kimyasal maruziyet hayati tehlike arz edecek derecede risk taşır. Bu sektörde kullanılan benzen, toluen, ksilen ve n-hekzan gibi uçucu organik bileşikler, uzun vadede ciddi sağlık sorunlarına yol açmaktadır. Yine işverenin bu tür riskleri minimize etmesi ve çalışanları bilgilendirerek gerekli önlemleri alması, yine bu

9 Çalışanların Gürültü İle İlgili Risklerden Korunmalarına Dair Yönetmelik.

10 YAĞMUR, Un İmalatında Çalışanların Gürültü ve Titreşim Maruziyetlerinin Değerlendirilmesi, Uzmanlık Tezi

insan yaşamı için son derece tehlike arz eden kimyasalların bulunduğu yerlerde havalandırmanın periyodik şekilde yapılması, kimyasal seviyesinin mevzuatta belirlenen seviyede tutulması gerekmektedir¹¹. Ancak yapılan araştırmalar işveren tarafından gerekli önlemler alınmadığı gibi çalışanların da bu konuda yeterince bilgilendirilmediğini ortaya koymaktadır¹². Aynı şekilde caydırıcı yaptırımların bulunmaması, işverenleri önlem almaya zorlamakta yetersiz kalmaktadır.

Çalışma Süreleri ve Oyun Hakkı

Çocukların iyi olma hallerini engelleyen ve iş kazalarına açık olmalarını sağlayan en önemli problemlerinden birisi de uzun çalışma saatleridir. Tarımda çalışan çocukların çalışma saatleri ortalamanın üzerinde seyretmekte ve haftalık 60 saati bulmaktadır. Yine KOBİ'ler ile organize sanayi bölgelerinde çocukların 12-14 saat arası çalıştıkları, iş dışında uyuma ve yemek yeme dışında herhangi bir sosyal veya kültürel aktiviteye katılamayacak kadar yorgun oldukları gözlemlenmektedir¹³. Yeterince dinlenememek ise konsantrasyonu düşürmekte, stres seviyesini artırmakta, tüm bunlara ek olarak çocuklarda büyüme hormonunun salgılanmasını önlemekte, kortizol seviyesini azaltmaktadır. Tüm bunlar çocukların iş kazalarına yatkınlığını artıran önemli risk faktörleri olmasının yanında, çocukların fiziksel, zihinsel ve psikolojik gelişmelerine ket vurmaktadır.

11 Kimyasal Maddelerle Çalışmalarda Sağlık ve Güvenlik Önlemleri Hakkında Yönetmelik.

12 GÖKKAYA AKYOL, Ayakkabi İmalatı Yapılan İşyerlerinde İş Sağlığı Ve Güvenliği Risklerinin Tespiti Ve KimyasaL Maruziyetin Belirlenmesi.

13 GÖKBAYRAK, BALCI, FİŞEK, Çalışan Çocuklar ve İş Kazaları.

Özellikle küçük ölçekli işletmelerde denetimsizlik, yetersizlik ve kar hırsı nedeniyle iş sağlığı ve güvenliği önlemleri yeterince uygulanmamaktadır. Oysa 6331 sayılı Kanun'un 5. maddesi uyarınca işverenler, risklerden kaçınma, kaçınılması mümkün olmayan riskleri analiz etme ve toplu korunma önlemlerine öncelik verme yükümlülüğü altındadır. Ancak uygulamada, çocukların fiziksel ve zihinsel gelişimlerine uygun olmayan işlerde çalıştırıldığı ve bu durumun iş kazalarını artırdığı görülmektedir.

Çalışma süreleri ve dinlenme hakkı iş sağlığı ve güvenliğinin ayrılmaz bir parçasıdır. 4857 sayılı İş Kanunu'nun 73. maddesi uyarınca çocuk ve genç işçilerin gece çalıştırılması yasaktır. Ayrıca "Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik" ile çocukların çalışma süreleri sınırlandırılmıştır. Buna rağmen, özellikle organize sanayi bölgelerinde MESEM adı altında çocukların günlük 12-14 saat çalıştırıldığına ve çocuklara gece çalışması yaptırıldığına ilişkin pek çok bulgu mevcuttur¹⁴. Bu durum, yalnızca ulusal mevzuata değil, aynı zamanda Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin 31. maddesinde düzenlenen "dinlenme, boş zaman ve oyun hakkına" da açıkça aykırılık teşkil etmektedir.

Yine ülkemizde çocukların önemli bir kısmının ILO tarafından çocuklar için en kötü çalışma biçimleri arasında tanımlanan gezici mevsimlik tarım işlerinde ailelerinin yanında çalıştırılmaktadır. Çocuklar burada ya tarım işinde bizzat çalışmakta veya ailecek kaldıkları çadırlarda yemek ve diğer te-

14 Fisa Çocuk Hakları Merkezi, Mesleki Eğitim Merkezi Öğrencilerinin (Çirakların) Haklara Ve Özgürlüklere Erişimi Raporu.

mizlik işlerini yapmaktadır. Çocuklar bu ortamda temiz yiyecek, temiz su ve yeterli havalandırma olmaksızın çalışmakta, bunun bir sonucu olarak güneş çarpması, boğulma, tarımda kullanılan ilaç ve kimyasal maddelere maruziyet, ağır yük taşıma sebebiyle kamburluk bodurluk gibi pek çok riskle karşı karşıya kalmaktadırlar.

İş sağlığı ve güvenliğinin en az söz edilen kısmı olmakla birlikte, İSG rejiminin psikolojik boyutu çocuk işçiler açısından ayrı bir önem taşımaktadır. Ergenlik döneminde bulunan çocukların, otoriter ve zaman zaman fiziksel, psikolojik ve cinsel şiddet ilişkilerine maruz kalmaları, psikolojik gelişimlerini olumsuz yönde etkilemekte ve örselenmelerine sebep olmaktadır.

Yaptırımların Yetersizliği

İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği (İSİG) Meclisi verilerine göre, 2025 yılında en az 94 çocuk işçi iş kazaları sonucu hayatını kaybetmiştir¹⁵. Bununla birlikte, söz konusu veriler büyük ölçüde sivil toplum bildirimlerine ve haberlere dayanması nedeniyle gerçek tabloyu tam anlamıyla yansıtamamaktadır. Ancak elimizdeki veriler her ne kadar kesinlik taşımasa da, çocuk hakları bakımından oldukça ürkütücü bir tablo ortaya koymaktadır. Yıllar içerisinde azalmak bir yana artış gösteren çocuk işçi ölümleri, denetim mekanizmaları ile yaptırımların ne kadar zayıf kaldığını göstermektedir.

İş sağlığı ve güvenliği kurallarına uyulmaması halinde iş-

15 <https://www.isigmeclisi.org/21554-cocuk-isciligi-ile-mucadeleye-2025-yilinda-en-az-94-cocuk-isci-ha>.

verenlere uygulanacak yaptırımlar, temel olarak 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'nda düzenlenmiştir. Kanun'un 26. maddesi uyarınca, risk değerlendirmesi yapmamak, çalışanlara gerekli eğitimi vermemek, işyeri hekimi ve iş güvenliği uzmanı görevlendirmemek gibi yükümlülüklerin ihlali halinde oldukça düşük sayılabilecek miktarlarda idari para cezaları öngörülmektedir. Ancak mevcut yaptırımlar çocukların üstün yararını korumak bir yana caydırıcı olmaktan son derece uzaktır. Öncelikle, idari para cezalarının çoğu durumda işverenler açısından katlanılabilir maliyetler olarak görülmesi, bu yaptırımların önleyici etkisini zayıflatmaktadır. Yine özellikle KOBİ ölçeğindeki işletmelerde denetim sıklığının düşük olması, ihlallerin tespit edilmesini zorlaştırmakta ve yaptırımların uygulanabilirliğini sınırlamaktadır.

İş kazası veya meslek hastalığının bir çocuk bakımından gündeme gelmesi halinde Türk Ceza Kanunu kapsamında “taksirle yaralama” veya “taksirle öldürme” suçlarından cezai sorumluluk gündeme gelecek olup, yetişkinler ile arasında herhangi bir fark bulunmamaktadır. Ancak kanımızca, iş kazası geçiren çalışanın her ne ad altında tanımlanırsa tanımlansın 18 yaşından küçük olması durumunda cezai yaptırımların artırılması gerekmektedir.

Diğer yandan, cezai sorumluluğun çoğunlukla iş kazası gerçekleştikten sonra gündeme gelmesi, sistemin önleyici bir karakter taşımadığını göstermektedir. Oysa gerek iş sağlığı ve güvenliği temelinde riskin ortaya çıkmasını engelleyen önleyici bir yaklaşımın benimsenmelidir. Bu bağlamda, yaptırımların yalnızca hukuki metinlerde var olması yeterli olmayıp, etkin denetim mekanizmalarıyla desteklenmesi ve özellikle

çocuk işçilerin çalıştırıldığı işyerlerine yönelik daha sıkı ve özel denetim tedbirlerinin sağlanması gerekmektedir.

Sonuç Yerine

Şurası son derece açık ki, alınması gereken tedbirlerin tamamının alınması dahi çocukları korumaya yetmeyecektir. En başta belirttiğimiz gibi, adına ne denirse densin çocuk işçiliğinin her türü çocuğun istismarı anlamına gelip, acilen ortadan kaldırılması gerekmektedir. Esasen çocukların iş yerinde iş sağlığı ve güvenliği kurallarının uygulanmasına değil; oyun, dinlenme, zihinsel ve fiziksel gelişimlerine uygun aktivitelerle sosyalleşmeye ve çocukluklarını yaşamaya ihtiyacı vardır.

ÇOCUK İŞÇİLİĞİNİN DİJİTAL YÜZÜ “KIDFLUENCER”LAR

Av. Ezgi SIVRIKAYA¹

Değişen dünya düzeni her geçen gün çalışma koşullarında farklılıklar yaratmaktadır. İnternetin hayatımıza girmesi ile birlikte, bulunduğumuz her ortamda çalışma imkânı bulmamızın yanı sıra yaptığımız işlerin niteliği de dönüşüm geçirmiştir. Özellikle son dönemlerde sosyal medyanın gücü oldukça artmaktadır. Günümüzde pek çok kurum/kuruluş bünyesinde sosyal medya danışmanları barındırır iken, sosyal medyayı aktif olarak kullanarak içerik üretenler bir nevi internet ünlüsü olup, binlerce hatta milyonlarca kişi tarafından takip edilmektedir. Bu takipler yalnızca izleme ya da göz atma şeklinde olmayıp yapılan tavsiyeler doğrultusunda karar alma boyutuna da erişmektedir. Hal böyle olunca takipçi sayısı bol olan çoğu kullanıcı reklam anlaşmaları yapmakta ve bu anlaşmalar kapsamında sosyal medya hesabında dijital içerikler yayınlamaktadır.

Yeni jenerasyon için bir gelir elde etme modeli olan bu çalışma düzeni, ilk zamanlarda geleneksel anlamda iş sahibi olma hali olarak görülmesi de artık bir meslek haline dönüşmüş gözükmektedir. Bu şekilde uygulanan çalışma modeli çoğunlukla yetişkinler tarafından bir meslek olarak icra edil-

---

1 Av. Ezgi Sivrikaya, İstanbul Barosu, Türk-Alman Üniversitesi Kamu Hukuku Doktora Programı Öğrencisi, info@sivrikayahukuk.com, ORCID: 0000-0002-0588-4293.

mekte ise de değişen dünya düzeni küçükleri de sarmalına almaya oldukça mahirdir. Zira X kuşaağı olarak adlandırılan nesil internetle yetişkin olduğu yaşlarda tanışmış iken, Y kuşaağı olarak adlandırılan neslin internet ile tanışıklığı çocukluk dönemlerine denk gelmektedir. Hal böyle iken X kuşaağı geç tanıştığı internetin sundukları ile, geleneksel anlamda yapılan bu faaliyeti bir meslek olarak kabul etmekte zorlanırken, Y kuşaağı erken dönemde tanıştığı ve çoktan aşına olduğu bu sistemin sunduklarına yetişkinlik döneminde hızlıca adapte olmaktadır. Günümüz çocuklarının, başka bir deyişle küçüklerinin ise internetle tanışıklığı ne X kuşaağı gibi yetişkinlik ne de Y kuşaağı gibi çocukluk evrelerine denk gelmiştir. Z kuşaağı olarak tabir edilen bu kuşak doğması ile internetle tanışmıştır. Bir bakıma internet çağının içine doğmuş olan bu kuşaağın internetin kolaylıklarına adapte bile olmasına gerek olmadığı gibi, internetin olmadığı bir düzene dair yaşam pratikleri bulunmamaktadır. Bu durum onların icra edecekleri işler bakımından da yelpazeyi internet lehine genişletmekte ve hatta kaçınılmaz kılmaktadır.

Sosyal medya ünlüsü olarak tabir edilen ve yaptıkları yahut tavsiyeleri ile belli bir kesimi etkisi altına alabilen kişilere uygulamada İngilizce “etkileyen” anlamına gelen influencer denilmektedir. Bu etkileme fiili bir küçük tarafından gerçekleştirildiğinde ise yine İngilizce çocuk ve etkileyen anlamına gelen kelimelerin birleşimi ile türetilen kidfluencer ifadesi kullanılmaktadır. Sosyal medyayı aktif olarak kullanan çocuklar bakımından da kendi aralarında birbirini takip etme eylemi, ilk zamanlarda Youtube kullanımı ile sınırlı iken farklı sosyal medya araçlarının çıkması ile artarak devam etmiştir. Birçok kişi ile etkileşim kuran bu hesapların çocuklar için bir yönü ile kazanç kapısına dönüşmesi kaçınılmazdır.

Çocuklar için güvenlik düzeyi çok tartışmalı olan bu sosyal mecraların çocukların kullanımına açılması öncelikle mahremiyet anlamında oldukça endişe vericidir. Öyle ki yaş küçüklüğü itibari ile korunması elzem olan çocukların verilerinin yasa dışı işlenmesi sebebi ile Birleşik Krallık veri denetleme kurumu tarafından hakkında 12,7 milyon sterlin (14,7 milyon euro) para cezası hükmedilen Tiktok'a², Türkiye'de de Kişisel Verileri Koruma Kurulu tarafından kişisel verilerin hukuka aykırı olarak işlenmesini önlemek amacıyla uygun güvenlik düzeyini temin etmeye yönelik gerekli her türlü teknik ve idari tedbirleri almadığı tespit edildiği gerekçesi ile 1.750.000 TL idari para cezası ile yaptırım uygulanmıştır³. Bu cezalar Tiktok'u veri güvenliği açısından daha sıkı tedbirler almaya zorlamış ve şirket gizlilik politikalarına ebeveyn kılavuzunu da eklemiştir⁴. Ne var ki çocuklarının veri mahremiyetlerinin ebeveynler tarafından da ihlal edilebildiği günümüzde bu husus bir önlem olmayıp sorumluluğu bir başkasına tevdi etmekten öteye geçmemektedir.

Sosyal medya uygulamalarının güvenlik düzeyleri yönündeki mahremiyet açığı günümüzün kanayan yarası olsa da bir diğer esaslı sorun da bu uygulamalarda içerik üreten çocukların yaptığı çalışmaların hukuki boyutudur. Zira Türk Medeni Kanunu⁵ 359.maddesi gereği çocuğun kendi meslek kazancının yönetimi kendisine verilmiş olsa da bu durum tek başına

2 Bkz. <https://tr.euronews.com/my-europe/2023/08/04/tiktok-abde-cocuk-ve-rilerinin-islenmesiyle-ilgili-para-cezasiyla-karsi-karsiya> (Erişim Tarihi: 09.06.2024).

3 Kişisel Verileri Koruma Kurulu'nun 2023/134 sayılı kararı.

4 Bkz. <https://www.tiktok.com/safety/tr-tr/guardians-guide/>.

5 4721 Sayılı Türk Medeni Kanunu.

değerlendirilmemelidir. Öyle ki İş Kanunu'nun 71.maddesi çocuğun çalışma yaşı ve çalıştırma yasağını düzenlemektedir. Madde metninde yer alan “*On beş yaşını doldurmamış çocukların çalıştırılması yasaktır. Ancak, on dört yaşını doldurmuş ve zorunlu ilköğretim çağını tamamlamış olan çocuklar; bedensel, zihinsel, sosyal ve ahlaki gelişmelerine ve eğitime devam edenlerin okullarına devamına engel olmayacak hafif işlerde çalıştırılabilirler. On dört yaşını doldurmamış çocuklar ise bedensel, zihinsel, sosyal ve ahlaki gelişmelerine ve eğitime devam edenlerin okullarına devamına engel olmayacak sanat, kültür ve reklam faaliyetlerinde yazılı sözleşme yapmak ve her bir faaliyet için ayrı izin almak şartıyla çalıştırılabilirler.*”⁶ Şeklindeki düzenlemenin çocuk sosyal medya kullanıcıları açısından ayrıca irdelenmesi gerekmektedir. Zira kidfluencerlar bakımından bir yaş incelemesi yapıldığında on beş yaşını doldurmuş olmayabileceği gibi, on dört yaşını doldurmamış olanlar bakımından ise sosyal medya içerik üretimi faaliyetinin reklam faaliyeti üretim kapsamında değerlendirilmesi mümkün olsa da her bir faaliyet için ayrı izin alıp alınmadığı oldukça gri bir alanda kalmaktadır.

Sosyal medya kullanımı dijital platformlar arasında zorbalığa en fazla kolaylık sağlayan alan olduğundan, bu alanda içerik üreten çocukların maruz kalabileceği olası zorbalıklar düşünüldüğünde bedensel, zihinsel ve sosyal gelişimlerini olumsuz etkilemeye bu denli imkân sunan bir alanın çocuklar açısından çalışma alanı olarak kabulü birçok sakıncayı beraberinde getirecektir. Taraf olunan uluslararası sözleşmelerin tümü yapılan her işlemde çocuğun üstün yararının gözetil-

---

6 4857 Sayılı İş Kanunu, m. 71.

mesi gerektiğini vurgular iken, çocukların korunması anayasal olarak güvence altına alınmıştır. Her ne kadar çocuğun yeteneklerine uygun koşullarda erken yaşta meslek edinmesi onun yararına olabilecek ise de bunun sosyal medyada güvenlik açığı oldukça şaibeli olan uygulamalar kullanılarak dijital içerik üreticiliği şeklinde tezahür etmesi çocuk açısından hafif iş kategorisinde değerlendirilmemelidir. Zira önceleri de değindiğimiz gibi dijital platformlar zorbalığın en rahat uygulama alanı bulduğu mecralar olup, maruz kalanın iç dünyasında kırılğan sonuçlar doğurabilmektedir. Bu zorbalığın muhatabı çocuk olduğu takdirde bu durum çocuğun iç dünyasında daha sert bir kırılmaya yol açabilecek ve ruhsal anlamda daha derin yaralar oluşturabilecektir. Böylesi bir çalışma halinin çocuk lehine, onun üstün yararını gözeten bir çalışma gibi yorumlanması, çocuğu korumak için getirilen bir maddenin kanun koyucunun niyetinin aksine yorumlanarak amacından uzaklaştırılmasına yol açacaktır.

Çocuğun dijital içerik üreticisi olarak çalışması, sadece İş Kanunu kapsamında değil, kendi başına içerik üretiyor olması sebebi ile vergi mükellefi olmasını da gerektiren bir yön barındırmaktadır. Her ne kadar vergi mükellefi olması konusunda Vergi Usul Kanunu bakımından bir yaş sınırı bulunmasa da bu mükellefiyetin sonuçları ve takip edilmesi gereken vergisel süreçler düşünüldüğünde bir çocuğun bunu takip etmesi oldukça güç iken, bu denli ağır ceza yaptırımlarının olduğu bir alana aslında korunması ve hayata hazırlanması gereken yaşta olan çocukların dahil edilmesi, çocukları korumak ödevini ihlal niteliğindedir⁷.

7 Tam metin için bkz. Editörler Baki İlkay Engin / Zeynep Rana Demir, **Modern Dünyada Çocuk Hakları**, Oniki Levha Yayıncılık, Temmuz 2025, s.433-453

TÜRKİYE'DE ÇOCUK İŞÇİLİĞİ: NEDENLERİ, SONUÇLARI VE POLİTİKA ÖNERİLERİ

Prof. Dr. Emre ERDOĞAN¹

Giriş

Türkiye'de çocuk işçiliği yasadışıdır; Türkiye, ILO'nun 138 ve 182 sayılı sözleşmelerini imzalayarak çocuk işçiliğini 2025'e kadar sona erdirmeyi taahhüt etmiştir. Ancak TÜİK verileri, 15-17 yaş grubunda istihdam oranınının 2021'de %14,0 iken 2024'te %24,9'a yükseldiğini göstermektedir (TÜİK, 2024). Daha küçük yaş gruplarında resmi istatistikler sınırlıdır; 2019 Çocuk İşgücü Anketi'ne göre 5-17 yaşta istihdam oranı %4,4'tür (yaklaşık 720.000 çocuk) ve bu rakamlar ev içi işler ile mülteci/kayıt dışı istihdamı tam yansıtmayabilir.

Çocuk işçiliği sorunu bu kadar vahim boyuta ulaşmışken, sorunu sadece bir ekonomik faaliyet ya da aile gelirine yapılan katkı olarak değerlendirmek yanlış olacaktır. Çocuk işçiliği çocuğun fiziksel, zihinsel, duygusal ve sosyal gelişimini zedeleyen, onu çocukluğunu yaşamaktan alıkoyan çok boyutlu bir hak ihlalidir (Erdoğan & Uyan-Semerci, 2019). Çocukluk, salt biyolojik bir dönem değildir; içinde yaşanan toplumun ekonomik, siyasi ve sosyal dinamikleriyle şekillenen yapısal bir kategoridir. Ancak günümüzde bu yapı ekonomik istikrarsız-

1 İstanbul Bilgi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

lık, pandemi sonrası öğrenme kayıpları, iklim krizi, zorunlu göç ve savaşlar gibi eşanlı çoklu krizlerin (polycrises) yarattığı baskılar ile karşı karşıyadır, dolayısıyla çocuk işçiliğinin çocuklara verdiği zarar çok daha fazla olacaktır (Tooze, 2022).

Özetle, çocuk işçiliğiyle mücadelede yalnızca mevzuat ve uluslararası taahhütler yeterli değildir. Yoksulluk, eşitsizlik ve eğitim sistemindeki yapısal sorunlar çocukları haklarından mahrum bırakmakta; çocuk emeğini olağanlaştıran toplumsal uzlaşma değişmedikçe sorun görünmezleşmektedir. Bu nedenle devletin ve toplumun tüm kesimleriyle birlikte, hak temelli ve çocuk odaklı politikaları eşgüdüm içinde hayata geçirmesi elzemdir.

Çocuk İşçiliğinin Belirleyicileri:

Türkiye’de çocuk işçiliği; yoksulluk, eğitimdeki yapısal sorunlar ve toplumsal kabullerin kesişiminde şekillenmektedir.

Çocuk işçiliğinin en temel ve birincil itici gücü hanehalkı yoksulluğudur (Dayıoğlu, 2006). Ekonomik krizler ve yüksek enflasyon, alt gelir grubundaki ailelerin satın alma gücünü hızla düşürerek çocuk emeğini bir “kriz yönetimi” ve “hayatta kalma stratejisi” haline getirmektedir. 2024 yılında tamamladığımız “Krizler Çağında Çocuk Olmak: Türkiye’de Pandemi Sonrasında Çocukların İyi Olma Halini Yeniden Düşünmek”¹²¹² çerçevesinde derlediğimiz veriler hane en az bir çocuk bulunan ailelerin %16’sında en az bir çalışan çocuk

2 Uyan-Semerci, Erdoğan, E., Akkan, B., Durmuş, G.. (2024). *Krizler Çağında Çocuk Olmak Türkiye’de Pandemi Sonrasında Çocukların İyi Olma Halini Yeniden Düşünmek*. <https://cocuguniyiolmahali.bilgi.org.tr/wp-content/uploads/2025/03/Krizler-Caginda-Cocuk-Olmak-Arastirma-Sonuc-Raporu.pdf>

olduğunu ortaya koymaktadır; bu oran en düşük sosyoekonomik statüye sahip ailelerde %25’i aşmaktadır. Dolayısıyla çalışan çocukların çok büyük bir kısmı, bir tercihten ziyade “eve para getirmek” veya “hane bütçesine katkı sağlamak” zorunluluğu ile eğitimden koparak işgücüne katılmaktadır (Davran, Sevinç, & Seçer, 2014).

Ekonomik zorunluluklar, kayıt dışı ekonomi ve ucuz işgücü iştahı, çocuk işçiliğinin temel makro yapısal faktörleridir (Erdoğan & Uyan-Semerci, 2018). Tarım, küçük sanayi siteleri ve tekstil atölyelerinde denetim eksiklikleri ve yasal boşluklar, çocukların sendikal haklardan yoksun, güvencesiz ve itiraz edemeyen kârlı ‘emek rezervi’ olarak sömürülmesine yol açmaktadır (Tor, 2010). Bu süreçte, eğitim hakkı ile çocuk işçiliği arasında ters bağ vardır. Eğitim sistemi dışında kalan yaklaşık 804.250 çocuk, doğrudan kayıt dışı iş gücü piyasasının hedefidir (ERG, 2025). Sorun sadece okul dışında olmanın ötesindedir; iç dönüşümler de önemlidir. Mesleki Eğitim Merkezleri (MESEM), 14 yaşından itibaren çocukları sanayi ve ağır işlere ‘stajyer’ olarak yönlendirerek devlet eliyle ‘işçileştirme’ sağlamaktadır (Kızıl, 2025). Ayrıca, ebeveynlerin düşük eğitim seviyesi, çocuk işçiliği riskini artıran belirgin faktördür (İçli & Bağış, 2018). Okulların yetersizliği, başarısızlık ve yüksek maliyetler, yoksul çocukları tarlalara veya sanayiye iten itici faktörlerdir (Uyan-Semerci & Erdoğan, 2017).

Hanehalkı büyüklüğü ve demografik nitelikler de sömürü döngüsünde kritik rol oynamaktadır. Kalabalık ve çok çocuklu ailelerde kaynakların bölünmesi ve kişi başına düşen payın yetersiz kalması, çocukların işgücüne katılma ihtimalini artırmaktadır (Havlioğlu & Koruk, 2013). İş bölümünde

toplumsal cinsiyet normları da belirleyicidir; erkek çocuklar daha çok sanayi ve sokak gibi ev dışı işlerde istihdam edilirken, kız çocukları genellikle “görünmez emek” olarak nitelenen ev içi bakım (kardeş/hasta bakımı) ve ev işleri yükünü üstlenerek eğitimden uzaklaşmaktadır (Dedeoğlu vd., 2019; Uyan-Semerci, Erdoğan, & Durmuş, 2017). Göç olgusu ise çocukları destekleyici sosyal ağlardan kopardığı için temel risk faktörlerinden biridir. Özellikle yoksulluk ve topraksızlık nedeniyle yapılan mevsimlik tarım göçleri, çocukları tarlalarda ağır koşullarda çalışmaya mecbur bırakmakta (Azaklı, 2025); Suriyeli mülteci çocuklar ise derinleşen yoksulluk ve hukuki kısıtlılıklar nedeniyle çok daha erken yaşlarda, güvencesiz ve kötü şartlarda işgücüne katılmaktadır (Harunoğulları, 2016; Lordoğlu & Aslan, 2018).

Son olarak, çocuk işçiliğinin sona erdirilmesinin önündeki en büyük zihniyet engeli, toplumda çalışmanın “hayata hazırlık” veya “zanaat öğrenme” adı altında meşrulaştırıldığı “görünmez uzlaş”dır (Uyan-Semerci & Erdoğan, 2022a). Ailelerin ve işverenlerin bu sömürüyü “çıraklık” maskesiyle meşru ve faydalı bir aşama olarak görmesi, sorunu kronikleştiren bir toplumsal uzlaş yaratmaktadır (Kucur, 2016). Saha araştırmalarında gözlemlediğimiz çocukların üstlendiği yüksek sorumluluk bilinci («Babama yardım ediyorum», «Annem yorulmasın diye evi topluyorum»), bu uzlaşın «Uyarlanmış Tercih» mekanizmasıyla çocuk tarafından da içselleştirildiğini kanıtlamaktadır. Ancak saha çalışmamız boyunca sıklıkla duyduğumuz “Maddi durumumuz yoktu, onun için çok devam edemedim” beyanı, bu pedagojik gerekçelendirmenin ardındaki çıplak ekonomik zorunluluğu ortaya koymaktadır.

Çocuk Emeğinin Sektörel Panoraması: Geleneksel, Görünmeyen ve Modern Formlar

Türkiye’de çocuk işçiliği, sektör, bölge ve cinsiyete göre farklılaşmakta; çocuk emeği en çok hizmet (%46), tarım (%31) ve sanayi (%24) sektörlerinde yoğunlaşmaktadır (TÜİK, 2019; Tatar, 2024).

Mevsimlik gezici tarım işçiliği, ILO’nun (1999) tanımıyla “çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerinden biri” olarak kabul edilmektedir ve Türkiye’de yaşam hakkı ile eğitim hakkının en yoğun şekilde ihlal edildiği alanlardan biridir. Bu sektörde çalışan çocuklar, pestisitlere maruz kalma ve yetersiz barınma gibi fiziksel tehlikelerin yanı sıra, %81,6 oranında eğitim sürekliliğini kaybetme riskiyle karşılaşmaktadır.

Sanayi sektöründe çocuk emeği, “zanaat öğrenme” adı altında günlük ortalama 11,46 saatlik yoğun çalışma saatlerine dönüşmektedir (Cüce vd., 2024). İstanbul sanayi sitelerinde gerçekleştirilen mülakatlar, çocukların iş ortamına nasıl dahil olduğunu ortaya koymaktadır: “Tamirciye mesela bizim oraya gidiyorum, uğruyorum, çalışıyorum”. MESEM gibi uygulamalar, bu ağır işçilik süreçlerini “eğitim” çerçevesinde değerlendirerek meşrulaştırmakta; ancak çocukları, yetişkinlerin dahi zorlanabileceği riskli üretim süreçlerine maruz bırakmaktadır (Kızıl, 2025).

Hizmet sektörü, %46’lık payıyla çocuk işçiliğinin en yaygın alanıdır. Bu sektörde çalışan çocukların %53’ü esnaf yanında, küçük dükkanlarda veya sokak ekonomisinde istihdam edilmektedir. Hizmet sektöründeki emek, genellikle “harçlık çıkarma” veya “meslek öğrenme” rasyonalizasyonu ile kayıt

dışı bir şekilde meşrulaştırılmaktadır. Saha mülakatları, bu sektörün mevsimlik ve geçici doğasını yansıtmaktadır. Hizmet sektöründe mesai saatleri çoğunlukla 8-11 saat arasında değişmekte, bu da çocukların eğitim haklarından kalıcı olarak kopmalarına veya akademik performanslarının düşmesine neden olmaktadır.

İstatistiklerde sıklıkla göz ardı edilen «görünmeyen emek», özellikle kız çocukları nezdinde «zaman yoksulluğunu» daha da derinleştirmektedir. Saha çalışmalarında kız çocuklarının; «Ablam olmadığı için bütün işler annemle bana kalıyor... anneme yardım ediyorum» gibi ifadeleri, ev içi iş paylaşımının çocukların oyun ve eğitim hakkına olumsuz etkisini ortaya koymaktadır. Kardeş bakımı ve ev işleri üzerinden şekillenen bu sorumluluk yükü, kız çocuklarını «erken yetişkinlik» krizine yönlendirmekte ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğini hane içinde yeniden üretmektedir (Uyan-Semerci vd., 2012; Uyan-Semerci, Erdoğan, & Durmuş, 2017).

Dijitalleşme, çocuk emeği açısından denetimi güç ve tanımlanması zor yeni gri alanlar oluşturmuştur. Özellikle dizi ve reklam sektörlerinde çocuk emeğinin estetik açıdan normalleştirilmesi (Erdoğan & Uyan-Semerci, 2019), bu alanda pedagojik ve hukuki ihlallerin görünürlüğü azaltmaktadır. Kuryelik ve e-ticaret lojistiği gibi sektörler ise sosyoekonomik açıdan dezavantajlı çocukları yoğun fiziksel risk içeren hizmet işçiliğine yönlendirmektedir. Dijital ortamda ortaya çıkan emek biçimleri, “oyun” ile “sömürü” arasındaki ayrımı belirsizleştirmekte; oyunlarda hesap kasma ve sanal ürün satışı gibi faaliyetler, çocukların siber zorbalık ve dolandırıcılık gibi risklerle karşılaşmasına neden olmaktadır.

Çocuk İşçiliğinin Olumsuz Sonuçları:

Çocukların yetişkinler için tasarlanmış işlerde çalıştırılması, fiziksel risklerin yanında biyolojik, psikolojik ve sosyal gelişimi de tahrip eden çok yönlü bir hak ihhalidir.

Ergen beyninin gelişimsel özellikleri, çocuk işçiliği tartışmalarında en önemli ancak az ele alınan konudur. Bilimsel veriler, risk analizi ve dürtü kontrolünü yöneten prefrontal korteksin gelişiminin 20'li yaşların başına kadar sürdüğünü gösterir (Kızıl, 2025). 14-17 yaşlarındaki çocukların tehlike öngörme ve dikkat seviyeleri, yetişkinlerle aynı değildir. MESEM gibi uygulamalarla çocukların ağır sanayi ortamlarında çalıştırılması, bu biyolojik gerçeği çiğneyerek iş kazalarını neredeyse kaçınılmaz iş cinayetlerine dönüştürür (İSİG Meclisi, 2025).

Çalışma ortamındaki fiziksel riskler, gelişim sürecindeki çocuklarda kalıcı hasarlar bırakabilir. Tarımda pestisit, sanayide ağır metal ve toz maruziyeti gibi kimyasal riskler nörolojik ve solunum sorunlarına yol açabilmektedir. Ayrıca saha verileri, çalışan çocukların yeterli ve sağlıklı gıdaya erişimde zorlandığını; bunun da büyüme geriliği ve bağışıklık zayıflığı riskini artırdığını göstermektedir.

Çocuk işçiliği, çocukların akran gruplarından ve sosyal çevrelerinden uzaklaşmasına neden olarak belirgin bir sosyal izolasyon ortaya çıkarmaktadır. Çalışan çocuklar, okulda kalan veya daha yüksek sosyoekonomik statüye sahip akranlarıyla bağlarını kaybetmekte ve kendilerini farklı ve dışlanmış hissetmektedirler. Bu durum, mülakatlarda sıklıkla dile getirildiği üzere, çocukların statü kaybı ve akran zorbalığı ile karşı karşıya kalmalarına yol açmaktadır (Uyan-Semerci vd., 2017).

Çocukların denetimsiz atölyelerde ve sokak ekonomisinde çalıştırılması, onları fiziksel ve sözlü şiddete, tacize ve sömürüye açık hale getirmektedir. Bu tür ortamlardaki korumasızlık, çocukları şiddet ve istismar riskiyle yüz yüze bırakmaktadır (Uyan-Semerci vd., 2012). Ayrıca, çocuklar ailelerinin geçim yükünü üstlenerek erken yaşta yetişkin rollerine zorlanmakta ve bu süreç oyun hakkının gasp edilmesine, yaşa uygun gelişim özelliklerinin baskılanmasına sebep olmaktadır.

Tüm bu risklerin en acı ve geri dönülemez sonucu iş cinayetleridir. 2025 yılı verilerine göre Türkiye’de en az 94 çocuk, önlenemez sebeplerle yaşamını yitirmiştir (İSİG Meclisi, 2025). Bu can kayıpları; denetimsizlik, yoksulluk ve çocuk koruma sistemindeki zafiyetin yapısal bir sonucudur. Saha anlatılarındaki “hayata hazırlık” rasyonalizasyonu, bu somut tehlikeler ve can kayıpları karşısında anlamını yitirmekte; çocuk işçiliği her boyutuyla bir yaşam hakkı ihlaline dönüşmektedir.

Politika Önerileri ve Bütüncül Müdahale Modeli

Türkiye’de çocuk işçiliği yalnızca yasal düzenlemelerle çözülemez; sosyal koruma, eğitim ve denetim birlikte ele alınmalıdır. Ailelerin çocuk emeğine bağımlılığını azaltmak için sosyal güvenlik ağları ve çocuk destekleri güçlendirilmeli; kayıt dışı istihdamla daha etkin mücadele edilmelidir.

Göçmen ve mülteci çocukların eğitime erişimi için nakit destek programları ve sosyal hizmetlerin kapsayıcılığı artırılmalıdır. Okul terkini azaltmak için ücretsiz yemek, gizli maliyetlerin kaldırılması ve mevsimlik tarımda çalışan çocuklara yönelik esnek/yerinde eğitim modelleri uygulanmalıdır.

Ağır ve tehlikeli işlerde çocuk çalıştırılması engellenmeli; mesleki eğitim pedagojik gözetim altında, güvenli ortamlarda yürütülmelidir. Denetim ve yaptırımlar güçlendirilmeli; mevsimlik tarımda barınma ve sağlık hizmetleri iyileştirilerek çocuklara psikososyal destek sağlanmalıdır.

Sonuç: Bir Rakamdan Daha Fazlası

Türkiye'nin bu sorunu kalıcı olarak çözebilmesi için çocukları "ailenin geçim döngüsündeki bir çark" olarak görmekten vazgeçen bir paradigma değişikliğine ihtiyaç vardır. Sosyal koruma güçlendirilmedikçe, okullar kapsayıcı birer gelişim merkezine dönüştürülmedikçe ve çocukların üstün yararı üretim baskısına karşı korunmadıkça çocuk işçiliği yoksulluğu nesiller boyu yeniden üretmeye devam edecektir.

Türkiye'nin "İttifak 8.7" hedeflerine ulaşması, yoksullukla mücadele, eğitimin koruyucu bir alan olarak güçlendirilmesi ve çocuğun hak sahibi birey olarak kabulüne dayalı siyasi irade ile mümkündür. Çocukların tarlalarda ve atölyelerde değil, okul sıralarında ve oyun alanlarında yer aldığı bir toplum tasarımı geleceğin inşası için elzemdir.

KAYNAKÇA:

- Azaklı, T. K. (2025). The Situation of Young Children (0–6) in Seasonal Agricultural Migration in Türkiye. *REFLEKTİF Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(3), 889-910.
- Cüce C and Aydın N (2024) The evaluation of individuals under the age of 18 working at Şahinbey automotive industrial site in Gaziantep province. *Front. Public Health* 12:1484785. doi: 10.3389/fpubh.2024.1484785
- Davran, M. K., Sevinç, M. R., & Seçer, A. (2014). Türkiye'de mevsimlik tarım işçisi çocuklar. *XI. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi*, 3-5.
- Dayıoğlu, M. (2006). The impact of household income on child labour in urban Turkey. *The Journal of Development Studies*.

- Dedeoğlu, S., Bayraktar, S. S., & Çetinkaya, Ö. (2019). Yoksulun umudu çocuk: Türkiye'de Suriyeli tarım işçisi çocuklar. *Çalışma ve Toplum*, 4(63), 2585-2610.
- Eğitim Reformu Girişimi (ERG). (2025). *Eğitim İzleme Raporu 2025*. İstanbul: ERG Yayınları.
- Erdoğan, E., & Uyan-Semerci, P. (2018). Illegality in the informal labour market: findings from pilot research on child labour in Istanbul. *Research and Policy on Turkey*, 3(2), 138-154.
- Erdoğan, E., & Uyan-Semerci, P. (2019). Türkiye'de 2000 sonrası akademik yaşamda çocuk işçiliği çalışmalarının değerlendirilmesi. *Çalışma ve Toplum*, 63(4), 2503-2537.
- Harunoğulları, M. (2016). Suriyeli sığınmacı çocuk işçiler ve sorunları: Kilis örneği. *Göç Dergisi (GD)*, 3(1), 29-63.
- Havlioğlu, S., & Koruk, İ. (2013). Göçebe mevsimlik tarım işçisi ergenlerde yaşam kalitesi düzeyi ve sorun davranışları. *Turkish Journal of Public Health*, 11(1), 11-22.
- İçli, G., & Bağış, R. C. (2018). Çocuk emeğine ve çıraklık eğitimine sosyolojik bir yaklaşım: Denizli kent örneği. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (33), 157-167.
- İSİG Meclisi. (2025). *Çocuk İş Cinayetleri Yıllık Raporu*. <https://www.isigmeclisi.org/21554-cocuk-isciligi-ile-mucadeleye-2025-yilinda-en-az-94-cocuk-isci-ha>
- Kızıl, Ç. (2025). *MESEM ve çocuk işçiliği: Bilimle çelişen bir uygulama*. Platform 24.
- Kucur, F. (2016). Sosyo-ekonomik bir sorun olarak sokakta çalışan çocuklar. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2(1), 55-66. <https://izlik.org/JA24L-F27WG>
- Lordoğlu, K., & Aslan, M. (2018). Görünmeyen göçmen çocukların işçiliği: Türkiye'deki Suriye'li çocuklar. *Çalışma ve Toplum*, 2(57), 715-732.
- Uyan-Semerci, P., Erdoğan, E., & Durmuş, G. (2017). *Çalışan çocuk: Bağcılar ve Küçükçekmece pilot araştırması*. İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Tooze, A. (2022). *Welcome to the world of the polycrisis*. Financial Times.
- Tor, H. (2010). Türkiye'de çocuk işçiliğinin boyutları. *Zeitschrift für die Welt der Türken/Journal of World of Turks*, 2(2), 25-42.
- Tatar, İ. (2024). Türkiye'de çocuk işçiliği sorunu ve çözüm önerileri: Çocuk işçiliği izleme merkezlerinin kurulması. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*.
- TÜİK. (2019). *Çocuk İşgücü Anketi Sonuçları*. Türkiye İstatistik Kurumu.
- TÜİK. (2024). *İstatistiklerle Çocuk*. Türkiye İstatistik Kurumu.

- Uyan-Semerci, P., & Erdoğan, E. (2017). *Ben Kendim Büyüdüm Demiyorum: Adana'da Mevsimlik Tarım İşçilerinin Çocuklarının Yaşam Koşulları*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Uyan-Semerci, P., & Erdoğan, E. (2022a). Çocuk İşçiliği Sorunu Neden Çözülüyor? *ERG Blog*.
- Uyan-Semerci, P., Müderrisoğlu, S., Akkan, B., Kılıç, Z., Oy, B., & Uran, Ş. (2012). *Eşitsiz Bir Toplumda Çocukluk: Çocuğun İyi Olma Hali'ni Anlamak İstanbul Örneği*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

ÇOCUK İŞÇİLİĞİ, BAĞLANMA VE AİLE İLİŞKİLERİ: YOKSULLUK –BAKIM– NÖROGELİŞİM KESİŞİMİNDE BİR DERLEME

Doç. Dr. Onur Tuğçe POYRAZ FINDIK¹

Özet

Çocuk işçiliği, tüm dünyada bir halk sağlığı ve çocuk hakları sorunudur. 2024 yılı verilerine göre sayısı 138 milyona ulaşan çocuk işçilerin yaklaşık 54 milyonu sağlık, güvenlik veya gelişimleri açısından tehlikeli işlerde çalışmaktadır. Türkiye’de ise 2019 verilerine göre 5–17 yaş grubunda çocuk istihdam oranı %4.4’tür. Çalışan çocukların %34.3’ü eğitime devam etmemektedir. Bu derleme, çocuk işçiliğinin bağlanma ve gelişim ile ilişkisini iki aşamalı bir gelişimsel çerçevede ele alır. İlk aşamada, çocuk işçiliğine zemin hazırlayan yoksulluğun ebeveynlerin çocuklarına nitelikli bakım sunma kapasitesini nasıl sınırladığı ve bunun yaşamın erken dönemlerinde bağlanma örüntüleri ile beyin gelişimi üzerindeki olası etkileri tartışılır. İkinci aşamada ise çocuk işçiliği başladıktan sonra aile içindeki güç dengeleri ve rol dağılımında ortaya çıkan değişim ile ebeveynin rehberlik ve yönlendirme kapasitesindeki zayıflama ele alınır. Bu süreç, çocukları hem gelişimsel hem de çevresel riskler karşısında daha kırılgan hâle getirir. Tıp ve hu-

1 İstanbul Sağlık ve Teknoloji Üniversitesi Tıp Fakültesi Çocuk ve Ergen Ruh Sağlığı ve Hastalıkları.

kuk uygulamaları açısından ortaya çıkan temel çıkarım, çocuk işçiliğinin erken dönem bakım, bağlanma ve nörogelişim süreçleri üzerinden ilerleyen çok katmanlı bir risk örüntüsünün hem sonucu hem de hızlandırıcısı olduğudur. Bu nedenle etkili yaklaşımlar, klinik tarama, psikososyal müdahale, eğitim/ sosyal koruma, iş ve çocuk koruma mevzuatının eşgüdümlü işletilmesini gerektirir.

Çocuk İşçiliğinin Boyutu ve Tanımı

Çocuklar tarafından yapılan her iş çocuk işçiliği olarak değerlendirilmez. Çalışma yaşına ulaşmış çocukların veya ergenlerin sağlıklarını, güvenliklerini ve gelişimlerini olumsuz etkilemeyen, eğitimlerini aksatmayan işlerde yer almaları çoğu zaman gelişimsel açıdan olumlu deneyimler olarak kabul edilir. Aile işletmelerine sınırlı ölçüde katkıda bulunmak ya da okul saatleri dışında ve tatil dönemlerinde harçlık kazanmak amacıyla çalışmak bu tür faaliyetlere örnek gösterilebilir. Bu tür deneyimler çocukların sorumluluk duygusu geliştirmelerine, yeni beceriler edinmelerine ve toplumsal yaşamın üretken üyeleri olarak yetişmelerine katkı sağlayabilir. Buna karşılık, *çocuk işçiliği* tanımı çocukları çocukluklarından, potansiyellerinden ve saygınlıklarından alıkoyan, fiziksel, zihinsel, sosyal veya ahlaki gelişimlerine zarar veren çalışma biçimlerini ifade eder. Ayrıca çocukların eğitim süreçlerini kesintiye uğratan, okula erişimlerini engelleyen ya da ağır ve uzun çalışma koşulları nedeniyle eğitimlerini sürdürülemez hâle getiren faaliyetler de çocuk işçiliği kapsamında değerlendirilir (1). Bir faaliyetin çocuk işçiliği olarak tanımlanıp tanımlanamayacağı, çocuğun yaşı, yapılan işin niteliği ve süresi ile çalışma koşullarına bağlı olarak değişir. Ülkelerin hukuki düzenlemeleri

ve sosyal politika hedefleri de bu değerlendirmede belirleyici rol oynar. Bu nedenle çocuk işçiliğinin tanımı ve kapsamı ülkeler arasında ve farklı sektörlerde değişiklik gösterebilir.

Çocuk işçiliği çoğu zaman tehlikeli çalışma koşulları, uzun çalışma saatleri ve istismar risklerini içerir. Bu durum çocukların fiziksel güvenliğini tehdit ettiği gibi psikolojik gelişimlerini de olumsuz etkiler. Çocuk işçiliğinin dünyadaki yaygınlığı, sorunun ölçeğini açık biçimde ortaya koyar. 2024 yılı itibarıyla yaklaşık 138 milyon çocuk (toplam çocuk nüfusunun yaklaşık %8'i) çocuk işçiliği kapsamında çalışır; bunların yaklaşık 54 milyonu ise sağlık ve güvenlik açısından tehlikeli işlerde yer alır (2). Çocuk işçiliğinin en yoğun görüldüğü alan tarım sektörüdür. Türkiye'de de benzer bir tablo dikkat çeker. Türkiye İstatistik Kurumu'nun Çalışan Çocuk İstatistikleri'ne göre 2019 yılında 5–17 yaş grubunda yaklaşık 720 bin çocuk ekonomik faaliyette yer aldı; bu yaş grubunda çocuk istihdam oranı %4.4 olarak bildirildi. Aynı rapor, çalışan çocukların %34.3'ünün eğitime devam etmediğini ortaya koyar. Çocukların çalışma nedenleri incelendiğinde ise en sık belirtilen gerekçelerin “hanehalkının ekonomik faaliyetine yardımcı olmak” ve “hanehalkı gelirin katkıda bulunmak” olduğu görülür (3). Bu veriler, çocuk emeğinin önemli bir bölümünün aile ekonomisiyle doğrudan bağlantılı olduğunu gösterir. Dolayısıyla çocuk işçiliğini anlamaya yönelik yaklaşımlar, yalnızca bireysel düzeyi değil, aile sistemini ve hane içi ekonomik dinamikleri de merkeze alan bir çerçeve gerektirir.

Yoksulluk, Erken Dönem Bakım Niteliği ve Nörogelişim

Beyin gelişimi, yalnızca bireysel özelliklerin değil; aile ilişkilerinin, bakım ortamının, sosyoekonomik koşulların ve top-

lumsal fırsatların etkileşimi içinde şekillenir (4). Bu nedenle çocuk işçiliği yalnızca çocukların çalışma koşullarına ilişkin bir sorun değil; gelişim, ruh sağlığı ve aile ilişkileri üzerinde çok boyutlu etkiler doğuran önemli bir toplumsal risk faktörüdür. Çalışmak zorunda kalan çocuklar çoğu zaman eğitimden uzaklaşır, akran ilişkilerinden kopar ve fiziksel ya da psikolojik açıdan riskli çalışma ortamlarıyla karşı karşıya kalır.

Erken çocukluk dönemi, bilişsel, sosyal ve duygusal gelişimin en hızlı gerçekleştiği yaşam evresidir. Bu dönemde edinilen deneyimler, bireyin yaşam boyu sağlık, refah ve sosyal uyum düzeyinin temelini oluşturur. Yoksulluk ve sosyal dezavantaj ise çocukların gelişim potansiyelini önemli ölçüde sınırlayabilir. Düşük ve orta gelirli ülkelerde beş yaş altındaki yaklaşık 250 milyon çocuğun – bu ülkelerdeki çocuk nüfusunun yaklaşık %43’ünün – yoksulluk ve ilişkili dezavantajlar nedeniyle gelişim potansiyeline tam olarak ulaşamama riski taşıdığı tahmin edilir (4). Bu süreçte belirleyici ara mekanizmalardan biri bakımın niteliğidir.

Dünya Sağlık Örgütü ve Dünya Bankası’nın da katkı sunduğu Nurturing Care (Besleyici Bakım) yaklaşımı, çocukların gelişim potansiyeline ulaşabilmesi için sağlık hizmetleri, yeterli beslenme, güvenli bir çevre, duyarlı bakım ve erken öğrenme fırsatlarının birlikte sağlanması gerektiğini vurgular (5). Bu çerçevede özellikle gebelikten yaşamın ilk üç yılına kadar olan dönemi, beynin en hızlı geliştiği “kritik pencere” olarak tanımlar. Erken dönemde sağlanan besleyici bakım ortamları, çocuğun sinir sistemi gelişimi ve öğrenme kapasitesi açısından belirleyici bir rol oynar.

Yoksulluk koşullarında ise bakım ortamını etkileyen farklı mekanizmalar devreye girer. Geçim sıkıntısı, ebeveyn üzerin-

de güçlü bir ekonomik baskı yaratır; bu durum depresif duygu durum, gerginlik ve tahammülsüzlük gibi duygusal tepkileri artırabilir. Bu tür stres koşulları ebeveyn-çocuk etkileşiminin niteliğini doğrudan etkiler (6). Uzun çalışma saatleri, güvencesiz istihdam ve kronik stres altında yaşayan ebeveynler çocuklarıyla daha az zaman geçirir; duyarlı, öngörülebilir ve düzenleyici ebeveynlik davranışlarını sürdürmekte zorlanabilir. Böyle durumlarda bağlanma ilişkisinin geliştiği ilişkiyel zemin zayıflar.

Bakım kalitesindeki bu düşüş, çocuğun güvenli bağlanma ilişkileri kurması ve öz-düzenleme becerileri geliştirmesi için gerekli olan duyarlı ve tutarlı etkileşimlerin azalmasına yol açar. Araştırmalar, düşük gelirli hanelerde ebeveynlerin çocuklarıyla oyun oynama, kitap okuma veya bilişsel uyarımı destekleyen etkinliklere katılma fırsatlarının daha sınırlı olduğunu gösterir (7). Oysa erken çocukluk döneminde ebeveyn ile çocuk arasındaki konuşma, dokunma, oyun oynama ve hikâye anlatma gibi etkileşimler beyin gelişimi açısından kritik öneme sahiptir. Bu tür etkileşimler sinaptik bağlantıların oluşumunu destekler ve öğrenme süreçlerinin temelini oluşturur. Bu nedenle erken çocukluk döneminde sağlanan besleyici bakım ortamları, çocukların gelişimsel potansiyellerine ulaşmalarında merkezi bir rol oynar. Erken dönemde ortaya çıkan gelişimsel dezavantajlar ise ilerleyen yıllarda eğitimden uzaklaşma riskini artırabilir ve çocuk işçiliğine uzanan bir gelişimsel patikanın oluşmasına zemin hazırlayabilir. Bu tür dezavantajlar yalnızca çocukluk dönemini değil; bireyin yaşam boyu eğitim başarısını, sağlık durumunu ve ekonomik refahını da etkileyebilir.

Nörobilim alanındaki çalışmalar da sosyoekonomik koşullar ile beyin gelişimi arasında anlamlı ilişkiler bulunduğunu ortaya koymuştur. Beyin görüntüleme araştırmaları, yoksullukla ilişkili bazı yapısal ve işlevsel farklılıkların görülebildiğini gösterir; bu bulgular sosyoekonomik eşitsizliklerin biyolojik gelişimle kesiştiği noktaları görünür kılar (8). Ancak burada belirleyici olan çoğu zaman yoksulluğun kendisi değil, yoksulluğun bakım ortamı, ebeveyn-çocuk etkileşimi ve kronik stres aracılığıyla sinir sistemi gelişimini etkilemesidir.

Çocuk işçiliği bu gelişimsel sürecin hem bir sonucu hem de eklenen yeni bir risk faktörü olarak ortaya çıkar. Çalışan çocuklar çoğu zaman eğitim süreçlerinden kopar ya da okula devam etmekte ciddi güçlük yaşar. Eğitimden uzaklaşma, bilişsel gelişim için kritik olan öğrenme fırsatlarını sınırlar; aynı zamanda akran ilişkilerini zayıflatır ve sosyal destek ağlarının daralmasına yol açar. Araştırmalar, çocuk işçiliği ile düşük akademik başarı, zayıf temel öğrenme becerileri ve sınırlı eğitim fırsatları arasında güçlü ilişkiler bulunduğunu gösterir. Eğitimden erken kopuş ise ilerleyen yaşam dönemlerinde istihdam olanaklarını daraltır ve yoksulluk döngüsünün kuşaklar arasında sürmesine katkıda bulunabilir.

Düşük ve orta gelirli ülkelere ait verilerin sentezlendiği bir çalışma, çocuk işçiliği ile artmış ruhsal ve davranışsal zorluklar arasında anlamlı bir ilişki olduğunu; istismar ve ihmal risklerinin de bu tabloya sıklıkla eşlik ettiğini gösterir (9). Bu bulgular, çocuk işçiliğinin tek başına bir riskten ziyade, yoksulluk, erken dönemde bakımın niteliğindeki yetersizlik, tehlikeli çalışma koşulları ve eğitimden kopuş gibi etkenlerin bir araya geldiği bir “**risk yığılması**” içinde değerlendirilmesi gerektiğini düşündürür.

Bağlanma Örüntüleri Üzerine Etkiler

Bağlanma, çocuğun bakımını üstlenen kişiyi “güvenli üs” ve “sığınak” olarak kullanabildiği ilişkiyi ifade eder. Bu ilişki, çocuğun korunma ve güvenlik ihtiyacını karşılayan düzenleyici bir yakınlık sağlar. Erken dönemde bakım verenin çocuğun sıkıntısına duyarlı ve tutarlı biçimde yanıt vermesi, stres fizyolojisinin düzenlenmesi ve temel güven duygusunun oluşması açısından kritik önem taşır (10). Bu ilişkiler içinde çocuk, ihtiyaçlarının karşılanacağına ve sevildiğine dair güven kazandıkça, zor duygularıyla baş edebilmeyi öğrenir ve yeni şeyler öğrenme arzusu duyabilir. Bu nedenle bağlanma örüntüleri, çocuğun duygu düzenleme kapasitesi, ayrılma kaygısı, davranış kontrolü, kişilerarası güven ve stresli durumlara verdiği tepkiler üzerinde belirleyici bir rol oynar. Travma, ihmal ya da istismar gibi deneyimler bağlanma ilişkisini zedelediğinde, çocuk dünyayı daha *güvensiz* bir yer olarak algılayabilir ve zorlandığında yardım arama davranışı da bundan etkilenir. Çoklu risk ortamlarında (düşük gelir, düşük eğitim, işsizlik, sosyal izolasyon ve ebeveyn ruhsal sorunları gibi) ailelerin karşılaştığı *günlük yükler* belirgin biçimde artar. Bu yükler ebeveyn–çocuk etkileşimlerinin niteliğini etkiler; duyarlılık ve koruyucu kollayıcı tutumlarda azalma görülebilir. Böyle koşullar çocuğun güvenlik algısını zayıflatabilir ve *güvensiz* ya da dezorganize bağlanma örüntülerinin ortaya çıkma olasılığını artırabilir.

Çocuk işçiliği ve bağlanma arasındaki ilişkiye dair doğrudan kanıtlar görece sınırlıdır. Bununla birlikte, çalışan çocukların çalışmayan akranlarına kıyasla daha *güvensiz* bağlanma özellikleri ve daha düşük psikolojik dayanıklılık (resilience)

sergilediği bildirilmiştir (9). Bu bulgular, erken dönemde bakımın yetersizliği ve kronik stres koşullarında gelişen güvensizlik örüntülerinin, çocuk işçiliğine uzanan süreçte daha belirgin hâle gelebileceğini düşündürür.

Çocuk İşçiliği ve Aile İlişkileri: Aile Sisteminde İlişkisel Yeniden Yapılanma

Çocuk işçiliği, aile içinde para akışı üzerinden güç ve rol dağılımını yeniden belirler. Normalde ebeveynlere ait olan ailenin geçimini sağlama sorumluluğunun çocuklar tarafından üstlenilmesi, aile içindeki otorite ve karar alma süreçlerini etkileyebilir. Çocuğun gelir elde eden bir konuma geçmesi, kendi rol ve yetkinliklerine dair algısını da değiştirir; gelişimsel olarak henüz hazır olmadığı bir güç ve kontrol duygusunun ortaya çıkmasına, ebeveyn otoritesinin zayıflamasına ve aile içindeki ilişkisel dengelerin değişmesine yol açabilir (11).

Çocuk işçiliğinin aile ilişkileri üzerindeki etkileri ebeveynler açısından da önemli güçlükler yaratır. Ebeveynler bir yandan çocuğun çalışmasının aile ekonomisine katkı sağladığını görürken, diğer yandan davranışlarını yönlendirme ve sınır koyma konusunda zorlanabilir. Bu bağlamda çocuklarda agresyon, meydan okuma ve çatışma eğilimleri görülebilir. Özellikle geçim sıkıntısının yoğun hissedildiği koşullarda ebeveynler, çocuğun çalışmayı bırakması hâlinde ortaya çıkabilecek ekonomik sonuçlardan kaygı duyar; bu nedenle otoritelerini kullanmakta tereddüt edebilir. Çocuğun “çalışmayı bırakma tehdidi” gibi yollarla ev içi kararlara müdahale etmesi ya da davranış denetimini reddetmesi (eve gelişi saati, alkol madde kullanımı vb), ebeveynin izleme ve rehberlik kapasitesini zayıflatır ve aile içindeki gerilimi artırır (11).

Çocuk gelişimsel olarak hâlâ bakım ve rehberliğe ihtiyaç duyarken ailenin geçim sorumluluğuna ortak olduğunda aile içi hiyerarşi bulanıklaşır; ebeveyn de kimi zaman suçluluk, çaresizlik veya tükenmişlik duyguları nedeniyle sınır koymaktan kaçınabilir. Bu süreç çocuğun bağlanma sistemini de iki yönden zorlar. Bir yandan yakınlık ve korunma ihtiyacı sürerken, diğer yandan ekonomik katkı sayesinde özerklik duygusu gelişimsel olarak erken ve dengesiz biçimde artar. Böyle bir gerilim içinde ebeveyn-çocuk ilişkisi “güvenli üs” işlevini kaybedebilir. Bu nedenle çocuk işçiliği yalnızca ekonomik bir sorun değil; çocukların psikososyal gelişimi ve aile sisteminin işleyişi açısından önemli riskler barındıran çok boyutlu bir olgu olarak ele alınmalıdır.

Uygulama ve Politika: Tıp ve Hukuk için Ortak Yol Haritası

- **Çocuk işçiliğini klinik ve adli bir risk belirteci olarak ele almak.** Çocuk işçiliği çoğu zaman altta yatan çoklu risklerin bir göstergesi olarak ortaya çıkar. Bu nedenle tıp ve hukuk alanlarının ortak değerlendirme dili; çocuğun yaptığı işin türü ve süresi, okul devamı, iş kazası veya yaralanma öyküsü, işyerinde şiddet ya da istismar, uyku ve beslenme düzeni, anksiyete veya depresif belirtiler, travma belirtileri, madde kullanımı, aile içi şiddet ve ebeveyn ruh sağlığı gibi alanları kapsayan bütüncül bir değerlendirme çerçevesine dayanmalıdır.
- **Müdahale ilkeleri: Erken yatırım, sosyal koruma ve anne babaların güçlendirilmesi.** Nobel ödüllü ekonomist James J. Heckman'ın erken çocukluk politikalarına ilişkin çerçevesi bu yaklaşımı güçlü biçimde destekler. Heckman'a göre dezavantajlı ailelerde ço-

çocuk yetiştirme kaynaklarını güçlendiren politikalar hem gelişimi destekler hem de toplumsal eşitsizlikleri azaltır. Ayrıca erken yaşam dönemine yönelik müdahalelerin getirisi, daha sonraki dönemlerde uygulanan telafi edici müdahalelere kıyasla belirgin biçimde daha yüksektir. Bu perspektif, çocuk işçiliğiyle mücadelede yalnızca denetim ve yaptırımın neden yeterli olmadığını da açıklar: Çocuk işçiliğine yol açan temel mekanizmalar -yoksulluk, bakım yoksunluğu ve eğitimden kopuş- sürdürükçe sorun yeniden üretilir.

Türkiye’de Uluslararası Çalışma Örgütü’nün (ILO) çocuk işçiliğiyle mücadele programlarında da benzer bir yaklaşım benimsenir. Bu çerçevede sosyal koruma mekanizmalarının güçlendirilmesi, kaliteli ve erişilebilir eğitimin yaygınlaştırılması ve özellikle mevsimlik tarım gibi yüksek riskli alanlarda çok paydaşlı müdahale modellerinin geliştirilmesi temel stratejiler arasında yer alır (12).

Sonuç

Çocuk işçiliği, yoksulluk, bakım ortamının niteliği, eğitimden kopuş ve aile içi ilişki dengelerinin değişimi gibi birbirini besleyen çok katmanlı bir risk örüntüsünün parçasıdır. Bu nedenle etkili bir mücadele için sosyal hizmet, eğitim, sağlık ve ruh sağlığı alanları ile hukuk kurumlarının eşgüdüm içinde çalıştığı bütüncül politikalar gereklidir. Ekonomik destek programları önemli olmakla birlikte tek başına yeterli değildir; anne babaların ebeveynlik becerilerini güçlendiren, çocukların gelişimsel ihtiyaçlarını destekleyen ve eğitimle bağlarını koruyan psikososyal müdahalelerle birlikte yürütülmelidir. Ebeveynlerin ekonomik ve sosyal destek sistemlerine erişiminin güçlendirilmesi, çocukların aile geçiminin temel dayanağı hâline gelmesini önleyebilir; aynı zamanda çocuk-

ların güvenli gelişim ortamına ve eğitim fırsatlarına erişimini koruyarak çocuk işçiliği döngüsünün kırılmasına katkı sağlar.

KAYNAKÇA

- International Labour Organization. What is child labour? <https://www.ilo.org/topics/child-labour/what-child-labour>.
- International Labour Organization. 2024 Global Estimates of Child Labour in figures. 2025. <https://www.ilo.org/resource/other/2024-global-estimates-child-labour-figures>.
- TÜİK. Çalışan Çocuk İstatistikleri, 2019 (IV. Çeyrek): Temel Bulgular.
- Black MM, Walker SP, Fernald LCH, et al. Lancet Early Childhood Development Series Steering Committee. Early childhood development coming of age: science through the life course. *Lancet*. 2017 Jan 7;389(10064):77-90.
- World Bank. Nurturing Care Framework for Early Childhood Development launched at the 71st World Health Assembly. 2018. <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2018/05/23/nurturing-care-framework-for-early-childhood-development-launched-at-71st-world-health-assembly>
- Nepl TK, Senia JM, Donnellan MB. Effects of economic hardship: Testing the family stress model over time. *J Fam Psychol*. 2016 Feb;30(1):12-21.
- Chang R, Li C, Wei M, Jiang Y, Zhang J. Roles of caregiver-child interaction on the association of socioeconomic status with early childhood development: a population-based study in rural China. *BMC Public Health*. 2024 Jun 17;24(1):1604.
- Noble KG, Houston SM, Brito NH et al. Family income, parental education and brain structure in children and adolescents. *Nat Neurosci*. 2015 May;18(5):773-8.
- Lin K, M KAH, Thapa S, Allan J, Buys N, Sun J. Relationship of parental caregiving and child labour with developmental problems and mental health in children in low-to-middle-income countries using the socioecological resilience model. *BMC Public Health*. 2025 Jul 3;25(1):2323.
- Benoit D. Infant-parent attachment: Definition, types, antecedents, measurement and outcome. *Paediatr Child Health*. 2004 Oct;9(8):541-545.
- Omorogiwa, T. (2021). Power dynamics in parent-child relationships: A child labour dilemma. *Social work and education*, 8(3), 373-384.
- ILO Türkiye Ofisi. ILO'nun Türkiye'de Çocuk İşçiliğiyle Mücadele Programı (2021–2025). https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/%40europe/%40ro-geneva/%40ilo-ankara/documents/publication/wcms_774760.pdf

ÇOCUKLUK HAK MIDIR, SINIFSA BİR LÜKS MÜ? MEVSİMLİK TARIM İŞÇİLİĞİNDE ÇOCUK İSTİHDAMI

Av. Onur Özcan YENİAY¹

1. Mevsimlik Tarım İşçiliği ve Göçmen Emeginin Yapısal Kırılmalılığı

Mevsimlik tarım işçiliği, özellikle göçmenler açısından hem bir geçim stratejisi hem de yapısal kırılmalılık alanıdır. Göçmen işçiler çoğu zaman kayıt dışı, düşük ücretli ve sosyal güvenceden yoksun biçimde istihdam edilir; barınma, sağlık ve eğitim hizmetlerine erişimleri sınırlıdır. Dil bariyerleri, hukuki statü belirsizlikleri ve araçlara bağımlılık, pazarlık güçlerini daha da zayıflatır. Bu durum, tarımsal üretimde maliyetleri düşürürken, emek piyasasında segmentasyon yaratarak göçmen emegini “ucuz ve esnek” bir kaynak haline getirir. Çocuk işçiliği ise mevsimlik tarımda aile emeginin bir uzantısı olarak görünür kılınsa da özünde yoksulluk, borçluluk ve sosyal politika eksikliklerinin sonucudur. Eğitimden kopuş, gelişimsel riskler ve uzun vadeli gelir kaybı gibi etkiler, çocuk işçiliğini yalnızca bireysel değil, kuşaklar arası bir eşitsizlik mekanizmasına dönüştürür.² Tarımsal takvimlerin okul dönemleriyle çakışması, gezici yaşam ve geçici yerleşimler de çocukların eğitime süreklilikle katılımını zorlaştırır.³

1 Ankara Barosu Mülteci Haklar Merkez Başkanı, LL.M.

2 Save the Children Child Labour, Education and Poverty Nexus. London, 2019.

3 Türkiye Cumhuriyeti Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Çocuk İşçiliği ile Mücadele Ulusal Programı (2017–2023). Ankara.

Sermaye birikimi perspektifinden bakıldığında, göçmen ve çocuk emeğinin yoğun kullanımı, maliyet minimizasyonu ve rekabet avantajı sağlama aracı olarak işlev görebilir; bu da bazı aktörler için “yeni zenginlik” üretiminde etik ve hukuki sınırların zorlanmasına yol açar. Ancak bu model sürdürülebilir değildir. Hukuki yaptırımlar, tedarik zinciri denetimleri ve tüketici duyarlılığı arttıkça riskler büyür. Kalıcı çözüm ise kayıtlı istihdamın teşviki, yerinde sosyal hizmetler, eğitim erişimi, aracılık sistemlerinin düzenlenmesi ve işveren sorumluluğunun güçlendirilmesi gibi bütüncül politikalarla mümkündür.

Köylünün ve tarım işçisinin çoğu bağlamda söz sahibi olmamasının temel nedeni, üretim araçları üzerindeki mülkiyet ilişkileridir. Toprağa sahip olmayan ya da çok küçük parsellerle geçinmeye çalışan tarım işçisi, üretim sürecinde belirleyici değil bağımlı bir aktöre dönüşür. Gelirinin sürekliliği; toprak sahibinin, aracının, tüccarın ya da büyük alıcının kararlarına bağlıdır. Bu bağımlılık, klasik bir güç asimetrisi yaratır. Ürünün fiyatını, çalışma koşullarını ve hatta çalışma süresini belirleyen çoğu zaman işçinin kendisi değildir. Kredi borçları, girdi maliyetleri ve piyasa dalgalanmaları da eklenince, tarım işçisi pazarlık yapan özne olmaktan çıkar, yönlendirilen bir emek unsuruna dönüşür. Eleştirel açıdan bakıldığında bu yapı, sadece ekonomik değil siyasal bir sessizleştirme üretir; çünkü geçim güvencesi olmayan kişinin itiraz kapasitesi de sınırlıdır. Bu kırılğan zemine çocuk işçiliği eklendiğinde döngü daha da sertleşir. Çocuk emeği, kısa vadede hane gelirini artırıyor gibi görünse de uzun vadede aileyi düşük vasıf-düşük gelir tuzağına kilitler. Eğitimden kopan çocuk, ileride toprağa ya da nitelikli işe erişemeyen bir yetişkine dönüşür ve aynı

bağımlılık ilişkisini yeniden üretir. Böylece alternatifsizlik kurumsallaşır. Çocuk için okul bir çıkış yolu olmaktan çıkar, emek piyasası ise tek seçenek haline gelir. Eleştirel bir tespit olarak şunu söylemek mümkündür. Çocuk işçiliği yalnızca bir sonuç değil, aynı zamanda mevcut eşitsiz tarım düzeninin kendini sürdürme mekanizmasıdır. Alternatiflerin daraltıldığı yerde özgür tercih değil, zorunlu uyum vardır; bu da kuşaklar boyunca süren bir sessizlik ve sözsüzlük üretir.

2. Çocuk İşçiliğinin Yoksulluk ve Sosyal Politika Eksikliğiyle İlişkisi

Çocuk işçiliği, yalnızca ekonomik bir sömürü alanı değil, aynı zamanda çocuk ihmal ve istismarına açık bir zemin yaratır. Uzun çalışma saatleri, ağır iş koşulları ve yetişkin denetiminden yoksun ortamlar; fiziksel, duygusal ve hatta cinsel istismar riskini artırır. Çalışan çocuk çoğu zaman “aile bütçesine katkı sağlayan” kişi olarak görüldüğünden, maruz kaldığı zarar görünmezleşebilir veya tolere edilebilir hale gelir. Bu görünmezlik, koruyucu mekanizmaların devreye girmesini zorlaştırır ve istismarı yapısal bir risk haline getirir. Göçmen çocuklar açısından risk daha da derindir. İşveren ya da aracılıkların “şikâyet edersen sınır dışı edilirsin” gibi örtük tehditleri, çocukları ve aileleri daha kırılgan hale getirir. Böylece çocuk işçiliği, yalnızca emek sömürüsü değil, aynı zamanda hak arama kapasitesini bastıran bir kontrol mekanizmasına dönüşür. Öte yandan yabancı düşmanlığı ile yabancı emeğin sömürülmesi paradoksal biçimde birlikte ilerleyebilir. Kamusal söylemde göçmenler “yük” ya da “tehdit” olarak sunulurken, pratikte ucuz ve güvencesiz emek kaynağı olarak kullanılmaları, çifte standartlı bir düzen üretir. Bu düzen hem ayrımcılığı

besler hem de sömürüyü normalleştirir. Yabancı düşmanlığını azaltmanın yolu, göçmen emeğini görünür kılan, hak temelli ve eşitlikçi politikalarla kayıtlı istihdamı güçlendirmekten; sömürüyü ise etkin denetim, yaptırım ve sosyal destek mekanizmalarıyla caydırmaktan geçer.

Türkiye’de mevsimlik tarım işçiliği doğrudan tek bir kanunla değil, dağınık bir mevzuat çerçevesiyle düzenlenir. Başlıca referanslar arasında 4857 sayılı İş Kanunu (özellikle m.4’te tarım ve orman işlerinin önemli bir bölümünün kapsam dışında bırakılması), 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu, 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu, Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik ve idari düzeyde Mevsimlik Tarım İşçileri konulu Başbakanlık Genelgeleri (2010/6 ve 2017/6) yer alır. Ancak bu çerçeve parçalıdır; özellikle küçük ölçekli tarım işletmelerinin İş Kanunu kapsamı dışında kalabilmesi, kayıt dışılığı fiilen kolaylaştırır. Genelgeler barınma, ulaşım, eğitim ve sağlık hizmetlerine erişim gibi alanlarda valiliklere koordinasyon görevi yüklese de bağlayıcılık ve yaptırım gücü sınırlıdır. Mevzuattaki bu parçalı yapı, koruma mekanizmalarının zayıflığı ve denetim eksikliği ile birleştiğinde sömürü riskini artırır. Mevsimlik tarım işçileri çoğu zaman geçici, göçer ve kayıt dışı çalıştığı için ücretlerin eksik ödenmesi ya da hiç ödenmemesi, fazla çalışma karşılığının verilmemesi ve sosyal güvenceye erişememe yaygındır. Dayıbaşı/aracı sistemi hukuken yasaklanmış olmamakla birlikte yeterince regüle edilmediğinden, ücret kesintileri ve borçlandırma pratikleri üzerinden fiili bir bağımlılık ilişkisi doğurabilir. Denetimlerin çoğunlukla şikâyete bağlı işlemesi ise, kırılgan grupların hak arama kapasitesini sınırlayarak sömürüyü görünmez kılar. Bu

alandaki toplumsal cinsiyet ve yaş temelli eşitsizlikler de belirgindir. Kadın işçiler sıklıkla aynı işi yapmalarına rağmen daha düşük ücret almakta, ayrıca ücretsiz aile işçisi olarak kayıtlara dahi girmeyen bir emek sunmaktadır. Çocukların tarımda çalıştırılması ise, Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Yönetmeliği ile sınırlandırılmış olsa da fiiliyatta aile emeği içinde meşrulaştırılabilmektedir. Böylece yetişkin–çocuk arasında bir “sömürü zinciri” oluşur; düşük hane geliri çocuk emeğini tetikler, çocuk emeği ise düşük ücret rejimini kalıcılaştırır. Bu döngünün kırılması; tarımın açık biçimde iş hukuku korumasına alınması, aracı sisteminin lisans ve sıkı denetime bağlanması, cinsiyete dayalı ücret farklarının yaptırımı bağlanması ve çocuk işçiliğine karşı eğitim, sosyal destek odaklı politikaların güçlendirilmesiyle mümkündür.

3. Karanlık Sayı ve Çocuk Emeğinin Kuşaklar Arası Bağımlılığın Yeniden Üretimi

Mevsimlik tarım işçiliğinde çocuk emeği, büyük ölçüde görünmezdir; bunun en temel nedeni güvenilir ve süreklilik arz eden verilerin yokluğudur. Literatürde “karanlık sayı” olarak adlandırılan bu durum, kayıt dışı alanlarda gerçekleştiği için resmi istatistiklere yansımaya vakaları ifade eder.⁴ Mevsimlik tarımın geçici, dağınık ve mobil yapısı, çocuk emeğinin çoğu zaman idari kayıt sistemlerinin dışında kalmasına yol açmakta; mevcut veriler sorunun yalnızca sınırlı ve görünen kısmını ortaya koymaktadır. UNICEF ve ILO’nun ortak raporları, küresel çapta çocuk işçiliğinin ölçülemeyen boyutunun (karanlık sayı) yarattığı etkilere ilişkin somut veriler

4 Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) Çocuk İşgücü Araştırması. Ankara,2023.

sunar ve mevsimlik tarım gibi denetimi zor alanlarda yaşanan olgularla doğrudan örtüşür.⁵ 2024 yılı tahminlerine göre hâlâ yaklaşık 138 milyon çocuk işçi⁶ karanlık sayının büyümesinde ailelerin geçim baskısı nedeniyle çocuklarını “yardım” amaçlı çalıştırması, işverenlerin ve aracılardan kayıt dışılığı tercih etmesi, denetim mekanizmalarının yetersizliği ve göçer yaşam tarzı belirleyicidir. Sosyal yardımların kesilmesi ya da hukuki yaptırımlardan kaçınma çabası, ailelerin çocuk işçiliğini gizlemesine yol açmakta ve sahaya dayalı veri üretimini güçleştirmektedir. Bu durum, çocuk işçiliğinin politika süreçlerinde görünmez bir alan hâline gelmesine, eğitimden kopan çocukların düşük vasıf, güvencesiz istihdam ve yoksulluk döngüsüne sürüklenmesine ve kuşaklar arası yeniden üretilmesine neden olur. Resmî TÜİK verilerine göre⁷ Türkiye’de hâlen yüz binlerce çocuk ekonomik faaliyette bulunmakta ve bunların yaklaşık %30’u tarımda çalışmaktadır; UNICEF, mülteci çocukların sayısının bu resmi rakamlara dâhil edilmediğini ve göçmen nüfus içinde çocuk işçiliğinin yaygın olduğunu belirtir.⁸ Bu durum, çocukların eğitim, sağlık, gelişim ve oyun gibi temel haklarının sistematik olarak ihlal edildiğine işaret eder.

UNICEF ve ILO verilerine göre, 2024 itibarıyla dünya genelinde yaklaşık 138 milyon çocuk işçi bulunmakta ve bun-

5 International Labour Organization (ILO) World Report on Child Labour: Economic Vulnerability, Social Protection and the Fight Against Child Labour. Geneva, 2021., International Labour Organization (ILO) Ending Child Labour in Agriculture. Geneva, 2017.

6 Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Çocuk Koruma Hizmetleri Faaliyet Raporları. Ankara.

7 Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) Çocuk İşgücü Araştırması. Ankara,2023.

8 UNICEF, Child Labour and Migration: Vulnerability and Protection of Migrant and Refugee Children. New York, 2022.

ların 54 milyonu tehlikeli işlerde çalışmaktadır; tarım sektörü, çocuk işçiliğinin en yoğun olduğu alan olarak vakaların %60'ından fazlasını barındırır. Türkiye'de resmi TÜİK verilerine göre yüz binlerce çocuk ekonomik faaliyette bulunmakta ve bunların yaklaşık %30'u tarımda çalışmaktadır. Göçmen ve mülteci çocukların büyük çoğunluğu resmi rakamlara dâhil edilmemektedir. Bu durum, çocukların eğitim, sağlık, gelişim ve oyun gibi temel haklarının sistematik olarak ihlal edildiğini göstermektedir. Çocuk işçiliğinin yarattığı en önemli riskler, eğitimden kopma, sağlık hizmetlerine erişim kaybı, psikososyal gelişim bozuklukları, ihmal, istismar ve ekonomik sömürüye maruz kalmadır. Göçmen ve mülteci çocuklar ise, yerinden edilme ve kırılmalıkları nedeniyle bu risklere karşı daha savunmasızdır; bu durum çocukların suça sürüklenme olasılığını da artırmaktadır.

Çözüm için evrensel ve kaliteli eğitime erişim, sosyal koruma ve gelir desteği mekanizmalarının güçlendirilmesi, çocuk koruma sistemlerinin etkinleştirilmesi ve risk altındaki çocukların erken belirlenmesi gereklidir. Ailelere insana yakışır işler sağlanarak ekonomik baskıların azaltılması, çocukların eğitim ve gelişim haklarının güvence altına alınmasını sağlar ve sömürüyü önler. Türkiye'de de Çocuk İşçiliği ile Mücadele Ulusal Programı gibi çerçeveler bulunmakla birlikte, saha denetimlerinin yetersizliği, kayıt dışılık ve kırılmal aile koşulları uygulamadaki boşlukları artırmaktadır. Çocuk işçiliğinin görünürlüğü artırılmadıkça politika müdahaleleri yetersiz kalmakta; eğitimden kopan çocuklar bireysel olarak hak kaybına uğramakta, ülkenin beşerî sermayesi ve uzun vadeli kalkınma kapasitesi olumsuz etkilenmektedir. Karanlık sayının azaltılması, yalnızca çocuk koruma politikası değil, aynı zamanda

stratejik bir kalkınma meselesidir; görünürlük arttıkça müdahale mümkün olur, müdahale arttıkça hem çocukların geleceği hem de ülkenin beşerî sermayesi güçlenir.

4. Çocuk İşçiliği, İhmal ve İstismar Riski ve Devletin Çocuk İşçiliğini Destekler Politikası

Millî Eğitim Bakanlığı'nın (MEB) MESEM (Mesleki Eğitim Merkezleri ve benzeri mesleki eğitim modelleri)⁹ uygulamaları özellikle mevsimlik tarım işçiliği bağlamında çocukların istihdama yönlendirilmesi ve eğitimden uzaklaştırılması konusunda eleştirilmiştir. Kamuoyunda ve bazı sivil toplum raporlarında bu uygulamanın çocuk işçiliğini teşvik edebileceği yönünde ciddi itirazlar bulunmaktadır. Eleştirilere göre MESEM kapsamında çocukların haftanın büyük bölümünü işletmelerde çalışarak geçirmesi, “mesleki eğitim” kisvesi altında çocuk emeğinin ucuz işgücü olarak kullanılmasına zemin hazırlamaktadır. Bu eleştiriler, çocukların gerçek anlamda eğitim almak yerine çalışma hayatına erken dahil edilmesinin hem güvenlik ve sağlık risklerini artırdığı hem de eğitim haklarının ihlaline yol açtığına işaret eder. Eleştirilerin bir başka boyutu da çocukların fiziksel ve psikososyal gelişimini riske atmasıdır. Örneğin bazı haber ve raporlar, MESEM’lerde kayıtlı öğrenciler arasında yüzlerce çocuğun iş kazası geçirdiğini ve bunun resmi verilerle açıklanmasının şeffaflık eksikliğine neden olduğunu belirtir. Bu tür vakalar, “eğitim” adı altında uygulanan istihdamın çocuk sağlığı ve güvenliği açısından ne kadar yetersiz olduğunu gösterir. Öne çıkan eleştiriler, eğitim sisteminin çocukları adeta iş gücüne erken sokmak için kulla-

9 Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) Mesleki Eğitim Merkezleri (MESEM) Uygulama Rehberleri ve İstatistikleri. Ankara.

nıldığı ve bunun uzun vadede çocukların öğrenim fırsatlarını ve gelecekteki ekonomik konumlarını olumsuz etkilediği yönündedir. Ayrıca MESEM uygulamalarına yönelik eleştiriler, yoksulluk ve eğitimden uzaklaştırma döngüsünü derinleştirdiğini savunur. Bazı gözlemciler ve aktivistler, bu modelin özellikle düşük gelirli ve göçmen/mülteci aile çocuklarını hedef alarak onları örgün eğitimden kopararak çalışma hayatına yönlendirdiğini belirtir. Bu durum, çocukların eğitimden erken ayrılmasına yol açarak gelecek fırsatlarının kısıtlanmasına ve daha kırılğan çalışma koşullarında kalıcılışmalarına neden olabilir. Ayrıca bu eleştiriler, çocuk işçiliğinin sadece yasaklanmasıyla değil; sosyal koruma, eğitim desteği ve ekonomik fırsatların iyileştirilmesiyle etkili biçimde mücadele edilmesi gerektiğini vurgular. Bu eleştiriler çerçevesinde, MESEM gibi uygulamaların çocuk hakları, uluslararası sözleşmeler ve eğitim politikalarıyla daha uyumlu biçimde tasarlanması, çocukların istihdama yönlendirilmesi yerine eğitim ve gelişim odaklı desteklerle güçlendirilmesi gerektiği sıklıkla dile getirilmektedir. Böylece hem çocuk işçiliğinin önlenmesine hem de çocukların geleceğe daha güçlü adımlarla ilerlemesine katkı sağlanabilir.

SONUÇ:

Sonuç olarak; mevsimlik tarım işçiliğinde çocuk istihdamı, bireysel tercihlerin değil; yapısal yoksulluğun, kayıt dışı emek rejiminin ve parçalı sosyal politikaların ürünüdür. Bu olgu, çocukluğu bir hak olmaktan çıkarıp sınıfsal bir ayrıcalığa dönüştüren eşitsizlik mekanizmalarının merkezinde yer almaktadır. Çocuk emeği kısa vadede hane gelirini destekliyor gibi görünse de uzun vadede eğitimden kopuşu, düşük

vasıf–düşük gelir döngüsünü ve kuşaklar arası yoksulluk aktarımını derinleştirerek hem bireysel hem toplumsal maliyetler üretmektedir. Sorunun görünmezliği, etkili politika üretiminin önündeki en kritik engellerden biridir. Sağlıklı ve süreklilik arz eden verilerin yokluğu, çocuk işçiliğinin fiilen tolere edilmesine yol açmakta; denetimlerin şikâyete bağlı ve sınırlı kalması, kırılgan grupların hak arama kapasitesini daha da zayıflatmaktadır. Göçmen çocuklar bakımından hukuki statü belirsizliği ve dil engelleri bu kırılganlığı katmerlendirmektedir. Bu nedenle çocuk işçiliğiyle mücadele, yalnızca yasaklayıcı normlarla değil; kayıtlı istihdamın yaygınlaştırılması, sosyal koruma ağlarının güçlendirilmesi, mevsimsel göç koşullarına uygun eğitim modellerinin geliştirilmesi ve çocuk odaklı izleme–koruma mekanizmalarının etkinleştirilmesiyle ele alınmalıdır. Aksi hâlde çocuk emeği, tarımsal üretim modelinin sessiz bir dayanağı olmaya devam edecek; çocukluk ise eşitsizliklerin yeniden üretildiği bir alan olarak kalacaktır.

KAYNAKÇA:

- International Labour Organization (ILO) & UNICEF Global Estimates on Child Labour: Results and Trends, 2016–2024. Geneva & New York, 2024
- International Labour Organization (ILO) World Report on Child Labour: Economic Vulnerability, Social Protection and the Fight Against Child Labour. Geneva, 2021.
- International Labour Organization (ILO) Ending Child Labour in Agriculture. Geneva, 2017.
- UNICEF Child Labour and Migration: Vulnerability and Protection of Migrant and Refugee Children. New York, 2022.
- UNICEF Children on the Move: Protecting Children Affected by Migration. New York, 2020.
- International Labour Organization (ILO) Fundamental Principles and Rights at Work. Geneva, 2022.

- Türkiye Cumhuriyeti Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Çocuk İşçiliği ile Mücadele Ulusal Programı (2017–2023). Ankara.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) Çocuk İşgücü Araştırması. Ankara, 2023.
- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Çocuk Koruma Hizmetleri Faaliyet Raporları. Ankara.
- Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) Mesleki Eğitim Merkezleri (MESEM) Uygulama Rehberleri ve İstatistikleri. Ankara.
- Save the Children Child Labour, Education and Poverty Nexus. London, 2019.

ÇOCUK EMEĞİNDE ‹GÖRÜNMEZ› SEKTÖRLER VE YENİ KORUMA MODELLERİ

Doç. Dr. Efe YAMAKOĞLU¹

I. Mevzuatın ve/veya Denetimin Sınırları Üzerine

4857 sayılı İş Kanunu incelendiğinde koruyucu yapının iş sözleşmesi ve işyeri kavramları üzerinden oluşturulduğu görülmektedir. Aynı şekilde 3308 sayılı Mesleki Eğitim Kanunu'nda çıraklık ilişkisi, işyeri merkezli bir eğitim-çalışma ilişkisi olarak tasarlanmıştır. Ancak çocuk emeğinin, dört duvarın dışına çıkarak ‹görünmez› bir hal aldığı sektörler mevcuttur. Bunlar; kayıt dışılığın yoğun olduğu tarım, sokakta çalışma ve gelişen teknolojiye koşut dijital platform temelli faaliyetlerdir.

İş Kanunu'nda işyeri “...İşveren tarafından mal veya hizmet üretmek amacıyla maddî olan ve olmayan unsurlar ile işçinin birlikte örgütlendiği birim” olarak tanımlanmış ve günün koşullarına uygun olarak işyerinin ‘iş organizasyonu kapsamında bir bütün’ olduğuna vurgu yapılmıştır (m. 2). Buradaki ‘iş organizasyonu’ vurgusu, hukukun sadece fiziksel mekânı değil; bir ekonomik faaliyeti ve bu faaliyeti yürüten iradeyi (işvereni) takip etmek niyetinde olduğunu göstermektedir.

---

1 Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Özel Hukuk, İş Ve Sosyal Güvenlik Hukuku Anabilim Dalı.

İş K. m. 2'nin bu kapsayıcı işyeri tanımına rağmen, çocuk işçiliğine ilişkin koruma rejimi (İş Kanunu m. 71, 72, 73 ile Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik hükümleri) fiilen 'belirlenebilir bir işveren ve denetlenebilir bir iş organizasyonu' varsayımı üzerine kuruludur. Esasen hukuk normunda tarım, sokak veya dijital platform temelli faaliyetlerin işyeri kavramı dışında bırakılması söz konusu değildir. Öte yandan buralarda yapılan çalışmalar bakımından iş organizasyonu o kadar akışkandır ki işyeri kavramı geniş tutulmasına rağmen, bu akışkanlığı yakalayacak dinamik denetim mekanizmalarının eksikliği hissedilmektedir.

Özellikle mevsimlik tarımda üretim faaliyeti geçici, dağınık ve çoğu zaman aile emeği içinde gerçekleşir. Çocuk emeğinin de çoğunlukla tarımda aileye yardım faaliyeti olarak kabul edildiği bilinmektedir. 50'den az işçi çalıştırılan (50 dahil) tarım ve orman işlerinin yapıldığı işyerleri veya işletmeleri ile aile ekonomisi sınırları içinde kalan tarımla ilgili her çeşit yapı işlerinde İş Kanunu hükümlerinin uygulanmayacağı da belirtilmelidir (m. 4/f.1,b-c). Sokakta çalışan çocuklar bakımından ise ortada ne klasik anlamda bir işyeri ne de hukuken tanımlanabilir bir işveren vardır. Sokakta çalışan çocuk (kâğıt veya metal gibi atık toplayıcılar) görünürde 'kendi namına çalışan' veya 'yardım eden' olarak görülmeyle beraber aslında belirli bölgeyi parsellemiş bir şebekenin veya ekonomik zorunluluğun parçasıdır. Nihayet teknolojik gelişmeler çocuk emeğine ilişkin yeni sorun alanları yaratmaktadır. Bu kapsamda dijital platformlarda çocuk emeği, çoğu zaman 'sosyal medya içerik üretimi' kavramı altında görünmez hâle gelmektedir.

Özellikle yukarıda belirtilen sektörlerde klasik denetim yöntemleri yetersiz kalmakta; iş müfettişinin giremediği her alan, hukukun gri bölgesi haline gelmektedir. Dolayısıyla tar-

lanın, sokağın veya dijital platformların yapısına uygun denetim yöntemleri düşünülmelidir. Sözün özü yetersizliği sadece hukuk normunda değil; hukuk normunun işlerliğini sağlayacak yöntemde aramak gerekir.

II. İş Sağlığı ve Güvenliği Bakımından Risklerin Saptanması

Çocuk emeğinin yoğunlaştığı görünmez sektörler yalnızca hukuki belirsizlikleri değil; yüksek ve çok katmanlı riskleri de içerir. Bu noktada çocukların fizyolojik ve psikolojik gelişimini tehdit eden yeni riskleri tanımlayarak bütüncül bir değerlendirme yapılması şarttır.

Tarım: Mevsimlik tarımda çalışan çocuklar, tarım ilaçlarına maruziyet bakımından en kırılgan gruplardan biridir. Pestisit maruziyeti, çocukların gelişmekte olan hormonal sistemleri üzerinde kalıcı hasarlar bırakmaktadır. Bunun gibi tarımda (fındık, pamuk hasadı vb.) uzun süreli eğilerek çalışma, yük taşıma ve tekrar eden hareketler çocuğun kas-iskelet sisteminde araza yol açmaktadır. Çoğu zaman ‘aile yardımı’ olarak görülen bu işlerde çalışmanın riskleri göz ardı edilir. Oysa riskin kaynağı, faaliyetin niteliğinden bağımsızdır.

Sokak: Fiziksel şiddet, istismar ve trafik kazaları, sokakta çalışan çocukların karşılaşabileceği başlıca risk faktörleridir. Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik’in ekleri incelendiğinde atık toplama işinin çocuklara tamamen yasak olduğunu net bir şekilde görebiliriz. Atık toplama işi biyolojik riskler (mikroorganizmalar, kesici-delici atıklar), fiziksel riskler (ağır yük taşıma, trafik) ve psikososyal riskler (taciz, stres) içerir. Aslında bu işlerde çalı-

şan çocuklar, kayıt dışı bir geri dönüşüm ekonomisinin en alt basamağındaki işçilerdir (TBK m. 394/f.2 uyarınca “Geçersizliği sonradan anlaşılan hizmet sözleşmesi, hizmet ilişkisi ortadan kaldırılıncaya kadar, geçerli bir hizmet sözleşmesinin bütün hüküm ve sonuçlarını doğurur”). Atığı satın alan ‘depolar’ ise bir iş organizasyonunun merkezidir. Atık depoları, çocukların emeği üzerinden kazanç elde ederken; denetim sistemi bu ilişkiyi saptayamamakta, bu iş anonim bir alım-satım faaliyeti olarak kalmaktadır. Bu durum, çocuğu sokağın risklerine karşı savunmasız, hukuki korumanın da uzağında bırakmaktadır.

Dijital Platform: ‘Kidfluencer’ olarak adlandırılan çocukların beğeni ve izlenme sayıları ile sponsor beklentileri (algoritmik baskı), bu çocuklar üzerinde yoğun bir performans ve rekabet baskısı yaratmaktadır. Bu durum tükenmişlik, kaygı bozuklukları ve kimlik gelişimi sorunlarına yol açabilmektedir. Dijital platformlarda çalışan veya içerik üreten çocuklar bakımından risk, bu yönleriyle psikososyal niteliktedir. Çocuğun fiziksel ve psikolojik sağlığının bütünlüğü ilkesi, çok boyutlu risklerin birlikte değerlendirilmesini gerekli kılar.

III. Tedarik Zinciri ve Kurumsal Sürdürülebilirlik Üzerine

Çocuk emeğinin görünmezliği, iş ve sosyal güvenlik mevzuatının ve/veya denetim mekanizmalarının yetersiz kaldığı haller bakımından ekonomik bir ‘maliyet avantajı’ da oluşturmaktadır. İç hukukun sağladığı esneklikler veya yapısal yetersizlikler, küresel tedarik zincirlerinin beklentileriyle çakıştığında ortaya hukuki ve etik sorunlar çıkmaktadır. Özellikle mevsimlik tarımda çalışan çocukların varlığı, Türkiye’nin

findık ihracatında ‘etik sertifikasyon’ krizine yol açmaktadır. Benzer şekilde sokaktaki atık toplayıcılığı ile başlayan döngü, geri dönüşüm tesislerinde ve oradan da tekstil, plastik ve metal sanayisinde çocuk emeği ile kesişmektedir.

Küresel firmalar, tedarik zincirlerinde çocuk emeğine ilişkin riskleri itibar perspektifinden ele almakta; yerel denetim birimlerinin yetersiz kaldığı noktada, kendi ‘özel denetim ve raporlama’ mekanizmalarını geliştirmektedirler. Esasen sürdürülebilir ekonomik, sosyal ve çevresel kalkınmaya yönelik hedefler, yalnızca kamu otoritelerinin değil; özel sektör aktörlerinin de katılımını gerektirmektedir.

Yukarıda zikredilen konular özellikle Avrupa Birliği’nin Kurumsal Sürdürülebilirlik Özen Yükümlülüğü Direktifi-CSDDD (2024/1760) bağlamında önem kazanmaktadır. Direktif, tedarik zinciri boyunca insan hakları ihlallerine ilişkin özen yükümlülüğü öngörürken, fiili ve potansiyel olumsuz etkilerin belirlenmesini (çocuk emeği dahil) şirketlerin iç denetim süreçlerine bırakmaktadır (Art. 7-11). Direktifin insan haklarına ilişkin temel aldığı sözleşmeler arasında BM Çocuk Haklarına Dair Sözleşme (1989-44/25), ILO’nun 138 sayılı Asgari Yaş Sözleşmesi (1973) ile 182 sayılı En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Eylem Sözleşmesi (1999) yer almaktadır. Türkiye’nin bunları onaylamış olduğu ve Anayasanın 90. maddesi gereğince bağlayıcı olduğunu belirtmek gerekir.

Çocuk emeği üzerinden sağlanan maliyet avantajının, küresel pazarda haksız rekabet yarattığı da kabul edilmektedir.

Bir telafi mekanizması olarak nitelendirilebilecek tedarik zinciri sorumluluğunun yanında kamu hukukuna ilişkin normlarla entegrasyonun sağlanması gerekmektedir.

IV. Çözüm Önerileri

(i) Mevsimlik tarımda iş organizasyonunun akışkan yapısı, klasik denetimleri etkisiz kılmaktadır. Dolayısıyla tarlada çalışmayı takip edebilecek mobil denetimlere işlerlik kazandırılmalıdır. Bunun gibi mevsimlik tarımda çalışan ailelere yönelik sübvansiyonların çocuk emeğine yönelik denetimlerle ilişkilendirilmesi isabetli olur. Tarım arazilerinin genişliği dikkate alındığında denetimde insansız araçlardan (drone) yararlanılması da düşünülebilir. Muhakkak bu yöntemin etik ve hukuki yönüne yönelik tartışmalar ayrı bir bilimsel çalışmanın konusunu teşkil edecek kadar geniştir.

(ii) Sokakta atık toplayan çocuklar kayıt dışı bir geri dönüşüm ekonomisinin parçasıdır. Dolayısıyla bu emeği ticari kazanca dönüştüren atık alım merkezlerinin denetimine odaklanılmalıdır.

(iii) Nihayet dijital platformlarda çocuk emeği, hukukun en yeni ve tartışmalı alanlardan biridir. Bu faaliyetin süreklilik, gelir ve algoritmik yönlendirme unsurlarıyla ekonomik faaliyete dönüşmesiyle birlikte konu iş ve sosyal güvenlik hukukunun ilgi alanına dahil olmaktadır. Fransa örneğinde 2020-1266 sayılı Kanun ile 16 yaşın altındaki çocukların görüntülerinin çevrimiçi platformlarda ticari olarak istismar edilmesini engelleyecek düzenlemeler yapılmıştır. Buna göre,

dijital içerik üretimi çocuk emeği kapsamında değerlendirilmiş, gelirin bir kısmının çocuk adına reşit olana kadar bloke edilmesi (Art. 3/III), unutulma hakkı (Art. 6) ve çalışma sürelerinin sınırlandırılmasına (Art. 1, Code du Travail L. 7124) yönelik çözümler getirilmiştir. Ülkemiz bakımından da çocukların dijital içerik üretimini tamamen yasaklamaktan ziyade süre, içerik, gelir ekseninde düzenlemek doğru olur.

ÇOCUK İSTİSMARININ BİR DİĞER YÜZÜ: AİLE YANINDA ÇALIŞAN ÇOCUKLAR

Arb. Av. Özlem YILDIZ¹

Uluslararası ve ulusal mevzuata göre, 18 yaş altındaki bireyler çocuk olarak kabul edilir.² Çocuk işçi; 14 yaşını bitirmiş, 15 yaşını doldurmamış, genç işçi; 15 yaşını tamamlamış, ancak 18 yaşını tamamlamamış kişidir.³ Çocuk işçiliği, çocukların henüz gelişim aşamasındayken, fiziksel, zihinsel ve sosyal açıdan zarar verici, sağlıksız koşullarda çalıştırıldığı bir ortamda eğitim alma hakkını, oyun oynama hakkını ve genel çocukluk deneyimini engelleyerek, onların sağlıklı bir şekilde gelişmesini tehdit eder. Çocuk işçiliğinde, zorbalık, kötü muamele, düşük ücretler, tehlikeli çalışma koşulları ve uzun çalışma saatleri gibi olumsuz durumlarla karşılaşmaktadır.

Çocuk işçiliği ile mücadelede Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi ve Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) tarafından belirlenen standartlar önemli rol oynamaktadır.⁴

1 İstanbul Barosu Çocuk Hakları Merkezi Üyesi.

2 Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşmesi için bkz https://cocukhaklari.barobirlik.org.tr/dokuman/mevzuat_uamevzuat/birlesmismilletler.pdf E.T: 06.02.2026.

3 Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı 30 Çocuk ve Genç İşçilere Özel Çalışma Koşulları için bkz. <https://www.csgb.gov.tr/Media/ix5hfust/30-soruda-%C3%A7ocuk-ve-gen%C3%A7-i%C5%9F%C3%A7ilere-%C3%B6zel-%C3%A7al%C4%B1%C5%9Fma-ko%C5%9Fullar%C4%B1.pdf> E.T: 06.02.2026

4 Türkiye Tarafından Onaylanan Ilo Sözleşmeleri İçin Bkz <https://www.csgb.gov.tr/Media/a1mngrrb/tuerkiye-taraf%C4%B1ndan-onaylanan-ilo-soezle%C5%9Fmeleri.pdf> E.T: 06.02.2026

ILO Söz. No. 138: Bu sözleşme, çocuk işçiliğini ele alırken, çocukların minimum çalışma yaşını belirlemektedir. ILO Söz. No. 182: zorla çalıştırma, insan ticareti, tehlikeli işlerde çalışma ve istismar konularına değinmektedir. ILO Rehber İlkele-ri: eğitime erişimi sağlamak, aileleri desteklemek ve çalışma yaşamında sosyal koruma sistemlerini taraf devletlerin uygulamasını beklemektedir. ILO, 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi'nde istihdam, saygın iş, çocuk işçiliği konularında da çalışmalar yürütmektedir.

4857 Sayılı İş Kanunu'na göre, 14 yaşına kadar olan çocukların çalıştırılması yasaktır. 14-15 yaş arası çocuklar, belirli şartlarda çalıştırılabilir. 16 yaşından itibaren çocuklar, belli alanlarda çalıştırılabilirler. 16 yaşından küçük çocukların tehlikeli işlerde çalıştırılması yasaktır. (Az Tehlikeli Sınıf: Büro faaliyetleri, Lokantalar, oteller, okullar vb. Tehlikeli Sınıf: Ayakkabı, mobilya, deterjan üretimi vb. Çok Tehlikeli Sınıf: Yapı sektörü, Ağır Sanayi, hastaneler, petrol istasyonları vb.) Aynı kanun düzenlemesinde iş sözleşmelerinin yasal temsilci izinleri ile kurulmasına yer verilmiştir.

5510 Sayılı Sosyal Sigortalar Ve Genel Sağlık Sigortası Kanununda, çalışan çocuklar için herhangi bir istisna hükmü olmadığından çocukların da hizmet akdine dayanarak çalıştıkları takdirde sigortaya tâbi tutulması ve aynı işgücüne sahip diğer bireyler gibi hizmetten faydalanması beklenmektedir.⁵

Aile işletmelerinde çocuklar; tarım, tekstil ve inşaat gibi emek yoğun sektörlerde çalışmakta ancak emeklerinin karşı-

5 5510 Sayılı Sosyal Sigortalar Ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu için bkz <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5510&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5> E.T. 06.02.2026

lığını alamamaktadır. İşgücüne katılan ancak herhangi bir iş güvencesinden yararlanamayan bu çocukların görünmeyen sosyal, ekonomik ve hukuki olarak da dillendirilmeyen bir yönü mevcuttur.

Bu çocuklar genellikle ekonomik zorluklar sebebiyle ailelerine maddi destek sağlamak amacıyla sisteme dahil olabilmektedirler. Eğitim masraflarını karşılayabilmek için -bir başka kişinin çalışma masrafı o çocuğun çalışması ile tolere edilerek- aile yanında çalışarak harçlık alan çocuklarda az sayılmayacak kadar çoktur. Aile işletmesinde çalışma saati ve çalışma düzeni belli olmayan iş hayatını devam ettirmeye çalışan çocuk eğitim sürecinden de kopmakta, temel eğitimi bile tamamlayamamaktadır.

Çocuk işçiliği, çocukların eğitim almasının önünde büyük bir engel teşkil eder. Okula gidemeyen çocuklar, gelecekteki yaşamları için gerekli becerilerden yoksun kalma riskini taşırlar. Milli Eğitim Temel Kanunu ve İş Kanununa göre, 6-14 yaş arası çocuklar, eğitim haklarından yararlanmak zorundadır.

Geleneksel yapı ve kültürün etkisi ile çocukların aile işletmelerinde, tarlada, bahçede çalışması normal ve olağan karşılanabilmektedir. Çocukların aile yanında çalışması, çalışma saatinin ve çalışma hayatının belirsizliği fiziksel ve zihinsel yorgunlukları beraberinde getirmektedir. Uzun ve belirsiz çalışma saatleri, beden yoğun ağır işlerde çalışması, yetersiz dinlenme çocukta sağlık sorunlarına yol açabilmektedir.

Aile yanında normalleştirdiğimiz bu çalışma aslında çocuğun pek çok hakkının ihlal edildiği ve görmezden gelindiği bir düzene eşlik etmektedir. Çocuk işçiliği yapısal anlamda

denetimlere mevzuata her ne kadar dayandırılmış olsa da aile işletmelerinde yeterli ve gerekli denetimler eksik kalmaktadır.

Bu noktada ailelerin bilinçlendirilmesi, çocuğun önceliğinin eğitimi ve okul hayatı olduğu, çocuğun eğitim hayatından kopuşunu bu çalışmaların hızlandırdığı hususlarının aileye anlatılması gerekmektedir. Denetimlerin yaygınlaştırılması ve etkin cezalar öngörülmalıdır. Ailelerin maddi destek ihtiyaçları için sosyal destek programları ile yasal işgücüne katılım desteklenmelidir.

Çocukların eğitimden ve sağlıktan yararlanamamaları; çocuğun akranlarından uzaklaşması, yetişkin hayatına hızlı geçişi, iş stresi ve ticaretin zorlukları ile erken yaşta tanışması psikolojik olarak da yıpranmasına sebep olmaktadır. Akranları gibi okulda, oyunda ya da sosyal bir etkinlikten ziyade işletmede olması çocuğun sosyal izolasyonunu da beraberinde getirecektir.

Aile yanında ücretsiz çalışan çocuklar işgüvencesi hükümlerinden ve asgari ücretten yararlanamamaktadır. Aile işletmelerinde çocuğunun yasaya bağlı kalmaksızın belirsiz ve uzun süreli, yaşlarına uygun olmayan, tehlikeli veya gece çalışması en çok görülen çalışma şekilleridir. Bu çocuğun aslında aile tarafından gerçekleştirilen ekonomik istismarının göstergesidir.

Çocuk işçiliğine ilişkin düzenlemelerde; *“On dört yaşını doldurmuş, zorunlu ilköğretim çağını tamamlamış ve okula gitmeyen çocukların çalışma süreleri, günde yedi haftada otuz beş saatten, On beş yaşını tamamlamış çocukların çalışma süreleri, günde sekiz, haftada kırk saatten, On dört yaşını doldurmamış,*

sanat, kültür ve reklam faaliyetlerinde çalışan çocukların çalışma süreleri günde beş, haftada otuz saatten, fazla olamaz. Okul öncesi çocuklar ile okula devam eden çocukların eğitim dönemindeki çalışma süreleri, eğitim saatleri dışında olmak üzere, en fazla günde iki saat ve haftada on saat olabilir.” Hükümleri var iken çocuklar aile işletmelerinde bu kanunun öngördüğü şekilde değil süreye tabi olmaksızın çalışmaktadır.

“Çocuk ve genç işçilerin hafta tatili izinleri kesintisiz kırk saatten az olamaz. Çocuk ve genç işçiler, ulusal bayram ve genel tatil günlerinde çalıştırılmazlar” Hükümü varken çocukların okulların tatil dönemlerinde daha çok kendi işletmelerinde olduğu ve zamanlarının büyük çoğunluğunu işletmelerde geçirdiği görülmektedir.

“Çocuklara karşı işlenmiş suçlardan ve yüz kızartıcı suçlardan hüküm giymiş olan, işveren veya işveren vekilleri çalıştıramazlar” hükümü varken çocukların ailelerinde bu suç tiplerinden aile büyükleri olup olmadığı bilinmemekte, kayıtsız işlerde çalışan bu çocuklarda daha sorunlu alanlar inşa edilebilmektedir.⁶

Gelişimlerine ve yaşlarına uygun olmayan bu çalışma sistemi çocuğu fiziksel ve psikolojik açıdan yoracak açıkça fiziksel ve psikolojik istismara sebebiyet verecektir. Aile işletmelerinde kendilerinin meslek seçme özgürlüğü de sekteye uğrayabilecek, kendi işi baskısı ile başarılı olma zorunluluğu hissedecek ve sürekli eleştirilme ve duygusal yıpranmalar ile duygusal istismara maruz kalabilecektir.

6 **Çocuk Ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul Ve Esasları Hakkında Yönetmelik için** <https://mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5457&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5> E.T: 06.02.2026

Çocukların zorla çalıştırılması TCK Md. 103 kapsamında; çocukların sağlığına ve gelişimine zarar verme ihtimali nedeniyle ağır suç olarak değerlendirilmektedir. Çocuklara yönelik cinsel istismar veya başka tür istismar durumlarında TCK Md. 104, 105 kapsamında ceza müeyyideleri söz konusudur. Ailenin çocuğu çalıştırması TCK Md. 233/1 kapsamında; Aile hukukundan doğan bakım, eğitim veya destek olma yükümlülüğünü yerine getirmeyen kişi, şikayet üzerine, bir yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılmaktadır. Ailenin çocuğu çalıştırıldığıının tespiti ile Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Sosyal Hizmetler aracılığıyla çocuğa danışmanlık ve eğitim tedbiri uygulanması istenmelidir. Aynı zamanda 183 telefon hattı ile çalışan çocukların bakanlığa ihbarı ve aile ve işveren aleyhine incelemenin başlatılması mümkündür.⁷

İş Kanunu'na göre 14 yaşından küçük çocukların çalıştırılması yasaktır. Böyle bir durum tespit edilirse, işveren idari para cezası ile karşılaşabilir. 16 yaşından küçük çocukların tehlikeli işlerde çalıştırılması da yasaktır. Aile şirketlerinde yapılan denetimlerin bu minvalde de değerlendirilmesi ve cezaların caydırıcı olması amaçlanmalıdır.

Salt yasal düzenlemelerle değil, aynı zamanda sosyal, ekonomik ve kültürel değişimlerle de mümkündür. Türk hukukunda çocuk işçiliği ile mücadele etmek amacıyla çeşitli yasal düzenlemeler ve politikalar bulunmaktadır. Ancak, bu düzenlemelerin etkin bir şekilde uygulanması ve toplumsal farkındalığın artırılması, çocuk işçiliğini ortadan kaldırmak için kritik öneme sahiptir.

7 183 bilgilendirme için bkz. <https://www.aile.gov.tr/chgm/haberler/sokakta-calistirilan-cocuklari-alo-183-ile-kurtarin/> E.T: 06.02.2026

ÇOCUK İŞÇİLİĞİNİN ÖNLENMESİNDE KAMUNUN DENETİM SORUMLULUĞU

Av. Neşe YOĞUNALI¹

Çocuk İşçiliği

Çocuk işçiliği ILO tarafından, çocukları çocukluklarını yaşamaktan alıkoyan, potansiyellerini ve saygınlıklarını eksilten, fiziksel ve zihinsel gelişimlerine zarar verici işlerde istihdam edilmesi olarak ifade edilmektedir². BM Uluslararası Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF) ise, çocuk işçiliğini çocuğun yaşına ve işin türüne bağlı olarak, minimum çalışma saatini aşan ve çocuğa zararlı olan iş olarak tanımlamıştır³.

Tanımlamalar bu şekilde iken çocuk işçiliği varlığını, açık ve görünür şekliyle gerek denetim boşlukları ve gerekse tarım işçiliği, ev hizmetleri gibi mevzuat kapsamı dışında kalma ve kayıt dışılık gibi nedenlerle sürdürmektedir^{4,5}. Bu yönüyle çocuk işçiliği, yalnızca bir çalışma hayatı sorunu değil, aynı zamanda çocuk haklarının korunmasına ilişkin temel bir ka-

1 İstanbul Barosu Çocuk Hakları Merkezi Üyesi.

2 Uluslararası Çalışma Örgütü. (1973). *Çalışmaya kabul için asgari yaş hakkında 138 sayılı sözleşme*. ILO.

3 UNICEF. (2021). *Çocuk işçiliği: Küresel tahminler 2020, trendler ve geleceğe yol haritası*. Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu.

4 Uluslararası Çalışma Örgütü. (1999). *Çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerinin yasaklanması ve hemen ortadan kaldırılması hakkında 182 sayılı sözleşme*. ILO.

5 UNICEF. (2022). *Dünyanın çocukları 2022: Çocuklar dijital dünyada*. Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu.

musal sorumluluk alanıdır. Sosyal devlet ilkesini benimseyen hukuk sistemlerinde çocuk işçiliğinin önlenmesi yalnızca yasaklayıcı normların varlığıyla sınırlı değildir. Devletin görevi, çocuk işçiliğini fiilen önleyecek denetim ve yaptırım mekanizmalarını işletmektir⁶.

Ulusal Hukuki Çerçeve

Anayasa, çocukların korunmasını, eğitim hakkını ve küçüklerin çalışma şartlarının özel olarak düzenlenmesini güvence altına almaktadır⁷. Bu çerçevede çocukların çalıştırılması hususu serbest bir alan değil, sıkı sınırlandırılmış bir istisnadır.

4857 sayılı İş Kanunu ile, çocuk ve genç işçilerin çalıştırılmasına ilişkin temel düzenlemeler yapılmıştır⁸. Çocuk işçiliğinin tanımı ise, Kanununun 71. maddesine dayanılarak çıkarılan Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmeliğin 4. maddesinde yer almaktadır. Buna göre çocuk işçi, 14 yaşını bitirmiş, 15 yaşını doldurmamış ve ilköğretimini tamamlamış kişi; genç işçi ise 15 yaşını tamamlamış, ancak 18 yaşını tamamlamamış kişi olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca, aynı maddede hafif işin tanımı da yapılmış; çocuk ve genç işçilerin, okula devam edenlerin, okula devamları ile okuldaki başarılarına engel olmayacak, meslek seçimi için yapılacak hazırlıklara ya da yetkili makamlar tarafından yeterliliği kabul edilen mesleki eğitime katılmasına engel olmayacak hafif işlerde çalıştırılabileceği belirtilmiştir.

6 Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi. (2013). Ekonomik sömürü durumlarında çocuğun haklarına ilişkin devlet yükümlülükleri hakkında Genel Yorum No. 16. Birleşmiş Milletler.

7 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası.

8 4857 sayılı İş Kanunu.

2015 yılında İş Kanunu'nun 71. maddesinde yapılan değişiklikle 14 yaşını doldurmamış çocukların bedensel, zihinsel, sosyal ve ahlaki gelişmelerine ve eğitime devam edenlerin okullarına devamına engel olmayacak sanat, kültür ve reklam faaliyetlerinde yazılı sözleşme yapmak ve her bir faaliyet için ayrı izin almak şartıyla çalıştırılabilecekleri hüküm altına alınmıştır⁹.

Bu düzenlemelerin yanı sıra 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu¹⁰ ile 5395 sayılı Çocuk Koruma Kanunu¹¹ çocukların korunmasına yönelik tamamlayıcı hükümler içermektedir. Bu düzenlemeler birlikte değerlendirildiğinde, çocukların çalışmasının, ancak fiziksel, bilişsel, psikolojik gelişim, güvenlik, sağlık, korunma, eğitim ve yaşam haklarıyla uyumlu olduğu ve bu haklarının ihlal edilmeyeceği sınırlarda mümkün olabileceği sonucuna varılmaktadır.

Çocuk İşçiliğinde Kamusal Sorumluluk

Çocuk işçiliği, varlığı kabul edilebilecek bir durum değil, ortadan kaldırılması gereken bir vakıadır. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihadında çocuk emeğinin sömürülmesinin insan onuruyla bağdaşmadığı ifade edilerek devletlerin etkili önleme yükümlülüğü vurgulanmaktadır.

Devletin sorumluluğu yalnızca işveren olarak çocuk çalıştırmamakla sınırlı değildir. Devlet, aynı zamanda özel sektör faaliyetlerini de aktif koruma yükümlülüğü kapsamında düzenlemek ve denetlemekle yükümlüdür¹².

9 4857 sayılı İş Kanunu, 71. maddede yapılan değişiklik (2015). Resmî Gazete.

10 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu. (2012). Resmî Gazete.

11 5395 sayılı Çocuk Koruma Kanunu. (2005). Resmî Gazete.

12 Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararları (yerleşik içtihat).

Çocuk İşçiliği ile Mücadele Ulusal Programı (2017–2023)

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı ile Adalet Bakanlığı, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Gençlik ve Spor Bakanlığı, Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, Kalkınma Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı (Yazımızda Bakanlıklar Çocuk İşçiliği ile Mücadele Ulusal Programı'nın hazırlandığı dönemdeki isimleriyle yer almaktadır.), ilgili genel müdürlüklerin, STK'ların, Uluslararası Kuruluşların ve Üniversitelerin işbirliği ile hazırlanmıştır. Çocuk İşçiliği ile Mücadele Ulusal Programı çok paydaşlı bir mücadele modeli öngörmektedir.

Çocuk İşçiliği İle Mücadele Ulusal Programı Eylem Planı Tablo:1'de yer alan Hukuki Düzenlemeler ve Mevzuatın Uygulanması ve Güncellenmesine Yönelik Önlemler Başlığında oldukça önemli eylem planları yapıldığı görülmektedir. Aynı tablonun 2 no.lu strateji maddesinde Çocuk İşçiliğini Önlemeye İlişkin Mevzuatın Uygulanması ve Uygulamanın Denetlenmesi İçin Gerekli Tedbirlerin Alınması başlığında Çocuk işçiliğinin denetlenmesine öncelik verilmesi ve çocuk çalıştırılmamasına yönelik düzenlemelere uymayanların iş teftiş ve SGK teftiş programlarına alınması faaliyetleri planlanmıştır. Ancak uygulamaya bakıldığında saha denetimleri bakımından önemli eksiklikler bulunduğu görülmektedir.

Kamuda Denetim Mekanizmaları

Saha denetimlerini gerçekleştiren iş teftişi büyük ölçüde kayıtlı işyerlerine yöneldiğinden, çocuk işçiliğinin yoğun olduğu alanların önemli bir kısmı fiilen denetim dışında kal-

maktadır. Denetim alanı dışında kalan başlıca alanlar mevsimlik tarım emeği, küçük atölyeler ve sokak ekonomisindeki emektir. Kayıtlı olmayan alanların varlığı, çocuk işçiliğinin görünmez olmasına ve denetim alanı dışında kalmasına sebep olmaktadır.

Bu görünmezlik, çocukların eğitim, gelişim, sağlık, koruma haklarına erişimini doğrudan zayıflatmakta ve hak ihlallerine yol açmaktadır.

Uluslararası raporlar da çocuk işçiliğinin önemli ölçüde klasik işyeri denetimi kapsamı dışında kalan alanlarda yoğunlaştığını ortaya koymakta; etkili mücadele için iş teftişi, sosyal hizmet, eğitim ve yerel yönetim birimleri arasında bütünleşik bir denetim modelinin gerekliliğini vurgulamaktadır.^{13, 14, 15}

Kamu İhaleleri ve İdarenin Denetim Yükümlülüğü

Kamu ihale mevzuatında çocuk işçiliğini açıkça yasaklayan bir düzenlemenin bulunmaması, yapısal bir denetim boşluğu yaratmaktadır. Kamu hizmetlerinin önemli bir kısmı ihale yoluyla özel şirketlere devredilmektedir. Örneğin temizlik, inşaat veya çevre bakım hizmetlerinde taşeron firmalar aracılığıyla yürütülen faaliyetlerde çocuk işçiliği, çocuk emeği dolaylı bir şekilde kullanılmaktadır.

İhale yoluyla devredilen işlerde idarenin denetim ve gözetim sorumluluğu ortadan kalkmaz. Denetim yükümlülüğü

13 Uluslararası Çalışma Örgütü. (2021). Dünya İstihdamı ve sosyal görünüm 2021. Eğilimleri ILO

14 Anayasa Mahkemesi. (t.y.). *Yerleşik karar*.

15 Anayasa Mahkemesi. (t.y.). *Yerleşik karar*.

yalnızca şekli kontrol değil, fiili çalışma koşullarını kapsayan etkili bir gözetimi ifade eder¹⁶.

İdarenin denetim yükümlülüğü, yalnızca sözleşmeden doğan bir yetki değil, aynı zamanda sosyal devlet ilkesinden kaynaklanan anayasal bir yükümlülüktür. Anayasa Mahkemesi, devletin çalışma hayatında işçilerin haklarını koruyacak etkili denetim mekanizmalarını kurmak ve işletmekle yükümlü olduğunu açıkça belirtmektedir.¹⁷Danıştay içtihatları da idarenin ihale süreciyle sınırlı olmayan, sözleşmenin uygulanması aşamasını da kapsayan etkin ve fiili bir denetim yükümlülüğü bulunduğunu kabul etmektedir¹⁸.

Mesleki Eğitim Merkezleri (MESEM) ve Denetim

Mesleki Eğitim Merkezleri, 3308 sayılı Mesleki Eğitim Kanunu kapsamında örgün eğitim sistemi içinde yer alacak şekilde düzenlenmiş görünmekle birlikte, 3308 sayılı yasa kapsamındaki öğrencilerin önemli bir bölümü haftada en az 4 gün işletmelerde çalışmaktadır¹⁹. Öğrencinin/çocuğun fiilen işçi gibi çalıştırılması, eğitimin amacı ile bağdaşmamakta ve çocuk hakları ihlallerinin oluşması riskini barındırmaktadır.

Verilerin%71 lik kısmının ulusal basından yüzde %29'luk kısmının ise çocukların aileleri, çalışma arkadaşları ve yerel basından derlendiği belirtilen İSİG meclisi raporlarına; 2025 yılında MESEM'lerde çalışırken hayatını kaybeden çocuk sayısı 6 olarak tespit edildi. 2023 Eylül'ünden bu yana MESEM

16 Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi. (2013). *Ekonomik sömürü durumlarında çocuğun haklarına ilişkin devlet yükümlülükleri hakkında Genel Yorum No. 16*. Birleşmiş Milletler.

17 Anayasa Mahkemesi. (t.y.). Yerleşik karar.

18 Danıştay. (t.y.). Yerleşik içtihat

19 3308 Sayılı Mesleki Eğitim Kanunu

kapsamında çalışırken ölen çocuk sayısının 18 olduğu belirtilmektedir²⁰.

Çocuk işçiliğinin yaşam hakkı ihlallerine neden olmasının denetim eksikliğine bağlı olduğu değerlendirilebilir. Bu sonuca göre, MESEM sistemi İş teftişi ve Milli Eğitim Bakanlığı denetimleri bakımından odaklanılması gereken özel bir denetim alanı olarak belirlenmelidir. Bu alandaki denetim yalnızca programın mevzuata uygunluğu ile sınırlı tutulmamalı, denetimler çocuğun üstün yararı ilkesi gözetilerek ve çocuğun hak ihlallerine yol açmayacak şekilde sıkı bir sınırlılık çerçevesinde yürütülmelidir.

Sonuç ve Değerlendirme

İdari denetimler çocuk işçiliğiyle mücadelenin gereği olmakla birlikte, çocuk işçiliğiyle gerçek mücadele, çocuğun üstün yararını gözeten somut uygulamaların hayata geçirilmesiyle mümkündür. Denetim, yalnızca teknik bir idari faaliyet değil, uluslararası yükümlülüklerin ve anayasal düzenlemelerin bir gereğidir^{21 22}

Çocuk işçiliğinin kamuda etkin biçimde denetlenmesi, bütüncül bir kamu politikası yaklaşımını gerektirir. Mevcut sistem büyük ölçüde klasik işyeri denetimine dayanmakta; oysa çocuk işçiliği çoğu zaman kayıt dışı alanlarda ya da tarım işçiliği, ev hizmetleri gibi yasal düzenlemeler dışında kalan alanlarda gerçekleşmektedir.

20 Bianet 31 Ocak 2026 tarihli haber

21 Uluslararası Çalışma Örgütü. (1973). *Çalışmaya kabul için asgari yaş hakkında 138 sayılı sözleşme*. ILO

22 Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi. (2013). Ekonomik sömürü durumlarında çocuğun haklarına ilişkin devlet yükümlülükleri hakkında Genel Yorum No. 16.

Bu açıdan devletin sorumluluğu, yalnızca hukuki ve idari düzenlemeler yapmak değil, çocuk işçiliğini fiilen önleyebilecek bir sistem kurmaktır.

Şöyle ki;

- Kamu İhale Kanunu'nda çocuk işçiliğini açıkça yasaklayan düzenlemeler yapılmalı,
- Kamu – alt yüklenicilerin ilişkili olduğu süreçlerde idarenin denetim sorumluluğu net bir şekilde düzenlenmeli,
- Kurumlar arası (İş teftişi, sosyal hizmet, eğitim ve yerel yönetimler) veri paylaşımı ve ortak saha denetim mekanizmaları geliştirilmeli, kurumların denetim süreçlerindeki yetki ve sorumluluklarının net olarak tanımlandığı yasal düzenlemeler yapılmalıdır.

Çocuk işçiliğinin kamusal sorumluluk kapsamındaki denetiminde etkin, kalıcı ve sürdürülebilir sonuçlar alınması, çocuğun üstün yararı gözetilerek, hak temelli, uzmanlığa ve kurumlar arası koordinasyona dayalı bir modelin yapılandırılmasıyla mümkün olabilecektir.

SANAT İLE EMEK ARASINDA: TÜRKİYE'DE ÇOCUK SET İŞÇİLİĞİNİN HUKUKİ GÖRÜNÜMÜ

Burak ORHAN¹

GİRİŞ

Sanatsal üretimin dinamik bir parçası olan sinema, televizyon ve reklam sektörü, çocukların katılımıyla içeriksel bir zenginlik kazanırken, aynı zamanda onları çalışma hayatının en kırılgan öznelerinden biri haline getirmektedir. Bu esnada çocuk emeği, sanat ve oyun kavramlarının semantik perdesi altında çoğu zaman işçilik karakterinden uzaklaştırılarak estetize edilmektedir. Ancak mademki iş ilişkisi bir işin, ancak bir ücret karşılığında ve bağımlılık esasıyla görülmesini konu alan hukuki bir sözleşmedir²; salt bir yetenek sergileme alanından ibaret olmayan çocuk set işçiliği de bu unsurları içeren bir iş ilişkisi teşkil etmektedir. Türk hukukunda çocuk set işçiliği, mevzuatın öngördüğü ikincil düzenlemelerin eksikliği ve denetim mekanizmalarının sahadaki yetersizliği nedeniyle ciddi hak ihlallerine açık bir alan olarak varlığını sürdürmektedir. Bu çalışma; mevcut normatif çerçeve ile sektörel gerçeklikler arasındaki boşluğu, finansal güvence gerekliliğini ve dijital mecraların doğurduğu yeni nesil riskleri çocuğun üstün yararı ilkesi ekseninde irdelemeyi amaçlamaktadır.

1 Araştırma Görevlisi, Türk-Alman Üniversitesi Hukuk Fakültesi Genel Kamu Hukuku Anabilim Dalı

2 EKMEKÇİ Ömer, YİĞİT Esra, **Bireysel İş Hukuku**, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul 2025, s. 25-34.

I. Set İşçiliğinin Tanımı Ve Çocuk Set İşçiliği

Sinema ve dizi sektörü, yüksek fiziksel tempo ve yoğun bilişsel çaba gerektiren endüstriyel bir üretim alanıdır. Bu alandaki faaliyetlerin sanat başlığı altında yer edinmesi, üretim sürecindeki emeğin işçilik karakterini çoğu zaman gölgelemektedir. Özellikle çocuklar söz konusu olduğunda, oyunculuk ve oyun kavramları arasındaki anlamsal bağlantı, çocuk emeğinin profesyonel bir sömürü nesnesine dönüşme riskini artırır.

Çocuk set işçiliği; çocuğun fiziksel imajının, sesinin ve duygusal performansının ticari bir ürünün parçası haline getirilmesidir. Bu süreçte çocuklar; uzun çalışma süreleri, sosyal güvence eksikliği, eğitim haklarının sekteye uğraması ve henüz kimlik gelişimi tamamlanmadan yetişkin rollerine büründürülmenin getirdiği psikolojik risklerle karşı karşıya kalmaktadır³. Dolayısıyla söz konusu olan yalnızca bir yetenek sergileme alanı değil; çalışma saatleri, hiyerarşik denetim ve ekonomik karşılık unsurlarıyla tanımlanan mutlak bir iş ilişkisidir. Setlerdeki çocuk varlığına hobi veya deneyim bakışıyla değil, çalışma hayatının risklerine en açık gruptan biri olan çocuk işçiliği perspektifiyle yaklaşmak, hak temelli savunuculuğun ilk adımudur.

II. Türkiye'deki Mevzuat: İş Kanunu Madde 71

Türkiye'de çocuk oyuncuların hukuki statüsü, 4857 sayılı İş Kanunu'nun 71. maddesinde⁴ yapılan düzenlemeyle istisnai bir koruma rejimine bağlanmıştır. Kanun, genel bir ilke

3 TEKİN YILMAZ Tülay, "Çocuk İşçiliğinin Yeni Formları: Çocuk Oyuncular", Çalışma ve Toplum, S: 1 (2014), s. 220.

4 Resmî Gazete, 10/6/2003, S: 25134, 4857 sayılı İş Kanunu, Madde 71.

olarak 15 yaş altı çalışmayı yasaklarken; 71. maddenin 4. ve 5. fıkraları vasıtasıyla sanat, kültür ve reklam faaliyetlerini bu yasaktan muaf tutmuştur. Ancak yasadaki bu muafiyet, çocuğun gelişimine ve eğitimine engel olmamak, vasi onayı almak ve her faaliyet için ayrı yazılı sözleşme yapmak şeklinde kümülatif şartlara bağlanmıştır. Yani mevzuat, sanatsal üretimi meşru bir istisna alanı olarak tanımlarken, teorik düzlemde çocuğun üstün yararını bu üretimin önüne koymaktadır.

Mevcut normatif çerçeve, çocuğu bir çalışan olarak tanımlasa da bu tanımın gerektirdiği koruma mekanizmalarını uygulama aşamasında hayata geçirmekte yetersiz kalmaktadır. Uluslararası düzeyde, Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 138 No'lu Asgari Yaş Sözleşmesi'nin 8. maddesi⁵ çocukların sanatsal faaliyetlerde çalıştırılması için münferit izin mekanizmalarını şart koşmaktadır. Türkiye'de ise 2015 yılında İş Kanunu'nun 71. maddesinde⁶ yapılan ve ironik bir zamanlamayla bir 23 Nisan günü yürürlüğe giren değişiklikle⁷ öngörülen uygulama yönetmeliğinin henüz ihdas edilmemiş olması, çocukların çalıştırılacağı her bir faaliyet için izin alınması kuralının hayata geçmesini engellemektedir.

Mezkûr yönetmeliğin çıkarılması yasa tarafından Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığına (ÇSGB) tevdi edilmiştir⁸. Ne var ki ÇSGB yönetmelik ihdası yerine; İş Teftiş Kurulu Baş-

5 Uluslararası Çalışma Örgütü, 138 No'lu Asgari Yaş Sözleşmesi, Madde 8, <https://www.ilo.org/tr/resource/138-nolu-asgari-yas-sozlesmesi>, Erişim Tarihi: 5/2/2026.

6 Resmî Gazete, 10/6/2003, S: 25134, 4857 sayılı İş Kanunu, Madde 71.

7 Resmî Gazete, 23/4/2015, S: 29335, 6645 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnemelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, Madde 38.

8 Resmî Gazete, 10/6/2003, S: 25134, 4857 sayılı İş Kanunu, Madde 71.

kanlığı marifetiyle hazırlanmış mevcut mevzuatı derleyen bir el kitabı yayınlamakla yetinmiştir⁹.

III. Fiili Durum: İhlaller Ve Yönetmelik Boşluğu

Uygulamadaki temel sorun, yasal düzenlemeler ile sektörün ekonomik gerçekleri arasındaki devasa makastır. Zira sektörün ışıltılı görünümünün aksine; yetişkinler için dahi yıpratıcı olan uzun çalışma saatleri, sigortasız istihdam ve düşük ücretler gibi sorunlar, gelişimi sürmekte olan çocuklar üzerinde çok daha ağır fiziksel, psikolojik ve finansal riskler doğurmaktadır¹⁰. Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik, eğitimine devam eden çocukların günde en fazla 2 saat çalışabileceğini amir hüküm olarak koyarken¹¹; Türkiye’de bir dizi bölümünün 150 dakikayı bulması bu kuralı işlevsiz kılmaktadır. Setlerde ışık hazırlığı, set kurulumu gibi bekleme süreleri çalışma süresinden sayılmamakta¹², bu da çocukların 12 saati aşkın gece mesailerine maruz kalmasına yol açmaktadır.

Dizi ve film setleri, özellikle çocuk oyuncular ve çocuk set işçileri açısından, inşaat şantiyelerine benzer yüksek riskli, denetimsiz ve yapısal ihmallerle dolu çalışma alanlarıdır. Setlerde kimi zaman ambulans ve yangın söndürücü olmaması gibi

9 Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 30 Soruda Çocuk ve Genç İşçilere Özel Çalışma Koşulları El Kitabı, <https://www.csgb.gov.tr/Media/afnfl4bd/30-soruda-%C3%A7ocuk-ve-gen%C3%A7-i%C5%9F%C3%A7ilere-%C3%B6zel-%C3%A7al%C4%B1%C5%9Fma-ko%C5%9Fullar%C4%B1.pdf>, Erişim Tarihi: 5/2/2026.

10 AYKAÇ Hande Bahar, “İş Hukuku Yönünden Medya ve Eğlence Sektöründe Çalışan Çocuklar”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, S: 74 (3) (2025), s: 1389.

11 Resmi Gazete, 6/4/2004, S: 25425, Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik, Madde 6.

12 EKMEKÇİ Ömer, YİĞİT Esra, *Bireysel İş Hukuku*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul 2025, s. 519.

güvenlik zafiyetlerinin yanı sıra, set ortamının denetimsizliği de hayati bir eksiktir. Sinema tarihinde iş cinayeti denilince akla gelen kötü şöhretli Alacakaranlık Kuşağı (*Twilight Zone*) setinde yaşanan ve iki çocuk oyuncunun yaşamını yitirdiği helikopter kazası gibi, Türkiye’de de Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu (TRT) setinde vuku bulan ve bir çocuk oyuncunun ağır yaralandığı yangın da bunu acı tecrübelerle kanıtlamıştır¹³. Denetim mekanizmalarının set ortamına girmemesi ve mülki amirliklerden alınması gereken izinlerin çoğunlukla formalite olarak kalması, yapısal bir ihlal döngüsü yaratmaktadır.

IV. Finansal Sömürü: Coogan Yasası Ve Türk Medeni Kanunu

Çocuğun emeğiyle elde edilen gelirin korunması, çocuk haklarının ekonomik boyutunu oluşturur. Amerika Birleşik Devletleri’nde (ABD) çocuk oyuncu Jackie Coogan vakasıyla doğan *Coogan* Yasası, küçüklerin sanatsal hizmetler karşılığında elde ettikleri brüt kazançların %15’inin işveren tarafından kesilerek “*Coogan Trust Account*” olarak adlandırılan özel bir emanet hesabında muhafaza edilmesini zorunlu kılmaktadır¹⁴. Düzenleme, aynı zamanda ebeveyn veya vasilere bu fonların yönetimi konusunda sıkı bir yediemin (*fiduciar*) sorumluluğu yüklemektedir¹⁵. Belirlenen süreler dâhilinde he-

13 GÜRCANLI Emre, “Dizi Setinde Bir Çocuk Yanabilir mi?”, <https://isigmeclisi.org/19435-dizi-setinde-bir-cocuk-yanabilir-mi-emre-gurcanli>, Erişim Tarihi: 6/2/2026.

14 State of California Family Code, Division 11, Part 3, Chapter 3, Section 6752/b-1, https://leginfo.legislature.ca.gov/faces/codes_displaySection.xhtml?sectionNum=6752.&lawCode=FAM, Erişim Tarihi: 5/2/2026.

15 State of California Family Code, Division 11, Part 3, Chapter 3, Section 6753/a, https://leginfo.legislature.ca.gov/faces/codes_displaySection.xhtml?sectionNum=6753.&lawCode=FAM, Erişim Tarihi: 5/2/2026.

sap bilgilerinin sunulmaması durumunda ilgili fonların “*The Actors’ Fund of America*” bünyesine aktarılarak profesyonel denetime tabi tutulmasını öngören yasa¹⁶, birikimlerin hak sahibinin 18 yaşına ulaşması yahut kazai rüşt durumlarında serbest bırakılmasını şart koşarak çocukların ekonomik geleceğini kurumsal bir denetim mekanizmasına bağlamaktadır¹⁷.

Türkiye’de ise bu alanda spesifik bir düzenleme bulunmamakta, konu Türk Medeni Kanunu’nun (TMK) velayet hükümlerine bırakılmaktadır. TMK madde 356’da¹⁸ yer alan, anne ve babanın çocuk mallarının gelirlerini “ailenin ihtiyaçlarına uygun ölçüde” sarf edebileceği hükmü, çocuk oyuncunun tüm kazancının hane geçimine harcanmasına yasal bir zemin sunmaktadır. Bu durum, çocuğu ailenin ekonomik taşıyıcısı konumuna getirerek ağır bir psikolojik yük yüklemekte ve çocuğun kendi emeğinin meyvelerinden gelecekte mahrum kalmasına neden olmaktadır. Ekonomik hakların korunmadığı bir ortamda, çocuk işçiliği kaçınılmaz olarak bir aile içi sömürü biçimine evrilmektedir.

V. Sektörel Özdenetim: “Sette Çocuk Var”

Kamu denetiminin yetersiz kaldığı noktada, Oyuncular Sendikası’nın geliştirdiği “Sette Çocuk Var” ilkeleri hayati bir önem taşımaktadır. Bu ilkeler, yasaların gri bıraktığı alanları

16 State of California Family Code, Division 11, Part 3, Chapter 3, Section 6752/b-9, https://leginfo.legislature.ca.gov/faces/codes_displaySection.xhtml?sectionNum=6752.&lawCode=FAM, Erişim Tarihi: 5/2/2026.

17 State of California Family Code, Division 11, Part 3, Chapter 3, Section 6751/e, https://leginfo.legislature.ca.gov/faces/codes_displaySection.xhtml?sectionNum=6751.&lawCode=FAM, Erişim Tarihi: 5/2/2026.

18 Resmî Gazete, 8/12/2001, S: 24607, 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu, Madde 356.

etik ve profesyonel standartlarla doldurmayı hedeflemektedir. Sendika; her sette uzman bir pedagogun bulunmasını, sahnelerin çocuğun yaş grubuna uygunluğunun denetlenmesini ve çocuğun set ortamında şiddet rolü, argo konuşma, sigara dumanı gibi yetişkinlere mahsus içeriklerden korunmasını savunur. Bu yaklaşım, çocuğu sadece bir performans nesnesi değil, hakları olan bir birey olarak konumlandırır. Ancak bu ilkelerin bağlayıcılığı, yapımcıların iyi niyetine veya sendikalı oyuncuların baskısına dayanmaktadır. Sektörel özdenetim mekanizmalarının kurumsallaşması ve bu ilkelerin üretim standardı haline getirilmesi, çocuk oyuncuların ruhsal ve fiziksel güvenliği için başat koşuldur.

Oyuncular Sendikası tarafından bu doğrultuda hazırlanan “Çocuk Oyuncular Manifestosu”, kültür, sanat ve reklam sektörlerinde faaliyet gösteren çocukların çalışma koşullarını yasal ve etik standartlar çerçevesinde düzenlemeyi amaçlayan kapsamlı bir rehber niteliğindedir. Metin, çocukların bedensel, zihinsel, sosyal gelişimlerine ve eğitimlerine zarar veremeyecek bir çalışma düzeninin tesisi için yazılı sözleşme, münferit izin ve zorunlu sigortalılık gibi yasal gerekliliklerin altını çizmektedir. Çalışma ortamında psikolog, eğitim bilimci ve çocuk oyuncu koçu bulundurulması, yasal temsilci gözetimi, mahremiyetin korunması, fiziksel temas sınırları ve zararlı alışkanlıklar ile şiddet içeren sahnelerden uzak tutulma gibi psiko-sosyal güvenlik önlemlerini şart koşmaktadır. Ayrıca, çocukların beslenme, ulaşım, dinlenme alanı gibi fiziksel ihtiyaçlarının yaşlarına uygun şekilde karşılanması gerektiğini vurgulayan manifesto, vadedilen yönetmelik yürürlüğe girene dek tüm sektör paydaşlarını bu kurallara uymaya ve çocuk is-

tismarının önüne geçmek için hak takibi yapmaya davet etmektedir¹⁹.

VI. Dijital Alandaki Yeni Nesil Risk: “Vlogger” Çocuklar

Geleneksel setlerin dışındaki kontrolsüz büyüme, dijital platformlar üzerinden yeni nesil çocuk işçiliğini doğurmuştur. *YouTube*, *Instagram* ve *TikTok* benzeri dijital mecralar için içerik üreten veya ebeveynleri tarafından üretilen çocuklar, geleneksel iş kanunlarının koruma alanı dışına düşmektedir. Zira burada mesai kavramı yoktur, çocuğun mahremiyeti sürekli kameraya açıktır ve ev ortamı bir stüdyoya dönüşmüştür. Dijital alanda çocuk, hem içerik hem de pazarlama objesi olarak kullanılmaktadır. Bu durum, yalnızca bir mahremiyet ihlali değil; çocukların emeğinin metalaştırıldığı ve görünürlüklerinin paraya dönüştürüldüğü gözden kaçan bir tür dijital çocuk işçiliğine evrilmiştir²⁰.

Vlogger çocukların geleneksel oyuncu tanımı yerine katılımcı olarak sınıflandırılması; bu çocukların çalışma saatleri, eğitim hakları ve *Coogan* Yasası benzeri teminatlar yoluyla gelirlerinin korunması gibi yasal güvencelerden mahrum kalmasına yol açmaktadır²¹. Takipçi sayısı yüksek olan çocukların

19 Oyuncular Sendikası, Çocuk Oyuncular Manifestosu, <https://www.oyuncularsendikasi.org/wp-content/uploads/2024/11/Cocuk-Oyuncular-Manifestosu.pdf>, Erişim Tarihi: 5/2/2026.

20 BAKIRTAŞ Merve, ORAK Dilan, “The Dimension of Child Labor and Digital Exploitation in Sharenting: A Case-Based Legal Analysis”, **Journal of Awareness**, S: 10 (Special Issue) (2025), s: 96.

21 GUZMAN Neyza, “The Children of YouTube: How an Entertainment Industry Goes Around Child Labor Laws”, **Child and Family Law Journal**, S: 8 (1) (2020), s. 89.

sosyal medya reklam endüstrisindeki payı azımsanamayacak ölçüdedir. Yıllık milyonlarca dolara varan gelirler elde eden çocukların kazançları üzerinde yasal haklarının bulunmaması ve güvenli çalışma koşullarının garanti altına alınmamış olması ciddi bir istismar riski doğurmaktadır²².

Influencer çocukların çalışma statüsünün belirsizliği, onları geleneksel oyuncu çocuklardan daha savunmasız kılmaktadır. Bu mecrada denetim genellikle sadece izleyici raporlaması ile sınırlı kalmakta, çocuğun oyun hakkı ve dijital ayak izi güvenliği ebeveynlerin insafına terk edilmektedir. Dijital ekosistem, çocuk emeğinin sömürülmesinde en büyük gri alan olarak karşımızda durmaktadır.

SONUÇ

Sonuç olarak, Türkiye’de çocuk set işçiliği, parlıtlı ışıkların arkasında sistematik bir hak ihlali alanı olarak varlığını sürdürmektedir. İş Kanunu madde 71’deki düzenlemeler, etkin bir denetim ve yaptırım mekanizmasıyla desteklenmediği sürece salt bir çeşit niyet beyanı olmaktan öteye gidemeyecektir. Mevcut yasalar günümüz medya evreninin getirdiği psikolojik riskleri değerlendirmekte yetersiz kalmakta ve bu yasal boşluk, kâr önceliği ile çocuk refahı arasında bir çekişmeye yol açmaktadır²³. Çözüm; *Coogan* Yasası benzeri bir finansal korumanın yasallaşması, set denetimlerinin bağımsız uzman-

22 MASTERSON Marina A., “When Play Becomes Work: Child Labor Laws in the Era of “Kidfluencers””, *University of Pennsylvania Law Review*, S: 169 (2021), s. 577.

23 RODRIGUEZ Alyssa J., “Children in the Entertainment Industry: The Right to Childhood. An Analysis of Federal Laws Regarding Mental Health & Minors in the Entertainment Industry”, *Florida Entertainment and Sports Law Review*, S: 2 (1) (2022), s. 77.

larca yapılması ve dijital alanın çocuk hakları perspektifiyle yeniden düzenlenmesinden geçmektedir. Kaldı ki çocuk oyunculara ilişkin mevcut hukuki düzenlemelerin kapsamını *mutatis mutandis* genişletmek yerine, yeni medya dinamiklerine uygun münhasır yasal düzenlemelerin yapılması gerekmektedir²⁴. Sinema ve televizyon endüstrisi, bir sanat dalı olduğu kadar; aynı zamanda toplumsal bir sorumluluk alanıdır. Hiçbir sanatsal başarı veya reyting sonucu, bir çocuğun eğitiminden, uykusundan ve çocukluğunu yaşama hakkından daha kıymetli değildir. Son kertede setler birer sömürü alanı olarak kalmamalı; temel bir insan hakkı kategorisi olarak çocuk haklarının titizlikle gözetildiği güvenli ortamlara dönüşürülmelidir.

KAYNAKÇA

- AYKAÇ Hande Bahar, “İş Hukuku Yönünden Medya ve Eğlence Sektöründe Çalışan Çocuklar”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, S: 74 (3) (2025), s: 1387-1420.
- BAKIRTAŞ Merve, ORAK Dilan, “The Dimension of Child Labor and Digital Exploitation in Sharenting: A Case-Based Legal Analysis”, **Journal of Awareness**, S: 10 (Special Issue) (2025), s: 89-101.
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 30 Soruda Çocuk ve Genç İşçilere Özel Çalışma Koşulları El Kitabı, <https://www.csgb.gov.tr/Media/afhfl4bd/30-soruda-%C3%A7ocuk-ve-gen%C3%A7-i%C5%9F%C3%A7ilere-%C3%B6zel-%C3%A7al%C4%B1%C5%9Fma-ko%C5%9Fullar%C4%B1.pdf>, Erişim Tarihi: 5/2/2026.
- EKMEKÇİ Ömer, YİĞİT Esra, **Bireysel İş Hukuku**, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul 2025.
- GUZMAN Neyza, “The Children of YouTube: How an Entertainment Industry Goes Around Child Labor Laws”, **Child and Family Law Journal**, S: 8 (1) (2020), s. 85-115.
- GÜRCANLI Emre, “Dizi Setinde Bir Çocuk Yanabilir mi?”, <https://isigmeclisi>.

24 MASTERSON Marina A., “When Play Becomes Work: Child Labor Laws in the Era of “Kidfluencers””, **University of Pennsylvania Law Review**, S: 169 (2021), s. 577.

org/19435-dizi-setinde-bir-cocuk-yanabilir-mi-emre-gurcanli, Erişim Tarihi: 6/2/2026.

- MASTERSON Marina A., “When Play Becomes Work: Child Labor Laws in the Era of “Kidfluencers””, **University of Pennsylvania Law Review**, S: 169 (2021), s. 577-607.
- Oyuncular Sendikası, Çocuk Oyuncular Manifestosu, <https://www.oyuncularsendikasi.org/wp-content/uploads/2024/11/Cocuk-Oyuncular-Manifestosu.pdf>, Erişim Tarihi: 5/2/2026.
- Resmî Gazete, 10/6/2003, S: 25134, 4857 sayılı İş Kanunu
- Resmî Gazete, 23/4/2015, S: 29335, 6645 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun
- Resmî Gazete, 6/4/2004, S: 25425, Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik
- Resmî Gazete, 8/12/2001, S: 24607, 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu
- RODRIGUEZ Alyssa J., “Children in the Entertainment Industry: The Right to Childhood. An Analysis of Federal Laws Regarding Mental Health & Minors in the Entertainment Industry”, **Florida Entertainment and Sports Law Review**, S: 2 (1) (2022), s. 77-104.
- State of California Family Code, Division 11, Part 3, Chapter 3, Section 6751, https://leginfo.legislature.ca.gov/faces/codes_displaySection.xhtml?sectionNum=6751.&lawCode=FAM, Erişim Tarihi: 5/2/2026.
- State of California Family Code, Division 11, Part 3, Chapter 3, Section 6752, https://leginfo.legislature.ca.gov/faces/codes_displaySection.xhtml?sectionNum=6752.&lawCode=FAM, Erişim Tarihi: 5/2/2026.
- State of California Family Code, Division 11, Part 3, Chapter 3, Section 6753, https://leginfo.legislature.ca.gov/faces/codes_displaySection.xhtml?sectionNum=6753.&lawCode=FAM, Erişim Tarihi: 5/2/2026.
- TEKİN YILMAZ Tülay, “Çocuk İşçiliğinin Yeni Formları: Çocuk Oyuncular”, **Çalışma ve Toplum**, S: 1 (2014), s. 211-230.
- Uluslararası Çalışma Örgütü, 138 No’lu Asgari Yaş Sözleşmesi, <https://www.ilo.org/tr/resource/138-nolu-asgari-yas-sozlesmesi>, Erişim Tarihi: 5/2/2026.

ÇOCUK İŞÇİLİĞİ İLE MÜCADELEDE HAK TEMELLİ YAKLAŞIM: ULUSAL VE ULUSLARARASI DÜZENLEMELER İŞIĞINDA BİR DEĞERLENDİRME

Dr. Zeynep REVA¹

1. Giriş

Çocuk işçiliği, günümüzde küresel ölçekte varlığını sürdüren ve çocuk hakları ihlalleri kapsamında ele alınan yapısal bir sorundur. Uluslararası Çalışma Örgütü'ne (ILO) göre çocuk işçiliği; çocukların fiziksel, zihinsel ve sosyal gelişimlerine zarar veren, eğitim süreçlerini kesintiye uğratan ve onları erken yaşta işgücü piyasasına dahil eden faaliyetleri ifade etmektedir (ILO & UNICEF, 2021). Bu olgunun ortaya çıkışında yoksulluk, gelir eşitsizliği, ebeveyn işsizliği, kayıt dışı ekonomi, göç ve eğitime erişimdeki sorunlar gibi çok boyutlu faktörler etkili olmaktadır (Basu & Van, 1998; Edmonds & Pavcnik, 2005). Ayrıca eğitim sisteminin kapsayıcılık düzeyi, sosyal koruma mekanizmalarının yetersizliği ve ucuz işgücü talebi de çocuk işçiliğini besleyen önemli unsurlar arasındadır (ILO & UNICEF, 2021; UNICEF, 2020). Çocuk işçiliğinin etkileri ise yalnızca ekonomik boyutla sınırlı olmayıp, çocuğun fiziksel, bilişsel ve psikososyal gelişimi üzerinde kalıcı sonuç-

1 Özyeğin Üniversitesi Hukuk Fakültesi İnsan Hakları Hukuku Anabilim Dalı,
E-posta: zeynep.reva@ozyegin.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0719-2175

lar doğurmaktadır. Erken yaşta çalışma; eğitimden kopma, akademik başarısızlık ve kuşaklararası yoksulluk döngüsü ile ilişkilendirilmektedir (Heady, 2003; Psacharopoulos, 1997). Ayrıca tehlikeli işlerde çalışan çocukların iş kazaları, meslek hastalıkları ve istismar riskine daha açık olduğu bilinmektedir (ILO & UNICEF, 2021; WHO, 2026). TÜİK'in Çocuk İşgücü Araştırması da çalışan çocukların önemli bir kısmının olumsuz çevresel koşullara, fiziksel zorlanmaya ve sağlık risklerine maruz kaldığını ortaya koymaktadır (TÜİK, 2020). Bu yönüyle çocuk işçiliği yalnızca bir istihdam veya iş hukuku meselesi değil, aynı zamanda yoksulluk, eşitsizlik ve eğitime erişim sorunlarıyla doğrudan bağlantılı bir insan hakları problemidir.

2. Çocuk İşçiliği – Çalışan Çocuk Kavramları

Çocuk işçiliği olgusunun değerlendirilmesinde kavramsal ayrımların netleştirilmesi büyük önem taşımaktadır. “Çalışan çocuk” ve “çocuk işçi” kavramları çoğu zaman birbirinin yerine kullanılsa da, ulusal ve uluslararası hukukta farklı koruma rejimlerine karşılık gelmektedir.

Çalışan çocuk (Children in employment/working children) ile çocuk işçiliği (child labour) ayrımı, çocuk emeği literatüründeki temel kuramsal tartışma eksenlerinden birini oluşturmaktadır. ILO, ekonomik faaliyete katılan tüm çocukları kapsayan geniş kategori olarak “çalışan çocuk” kavramını kullanmakta; buna karşılık çocuğun eğitime erişimini engelleyen, bedensel, zihinsel, ahlaki ve psikososyal gelişimini olumsuz etkileyen, tehlikeli koşullarda yürütülen veya sömürü niteliği taşıyan faaliyetleri “çocuk işçi” olarak tanımlamakta ve yasaklamaktadır (ILO & UNICEF, 2021). Bu ayrım, bazı

araştırmacılar tarafından çocukların gelişimini, beceri kazanımını ve aile ekonomisine katkı gerçekliğini görünür kıldığı için işlevsel bulunurken (Bourdillon et al., 2010), eleştirel yaklaşımlar söz konusu kategorileştirmenin çocuk emeğini normalleştirme ve yapısal yoksulluk ilişkilerini perdeleme riski taşıdığını ileri sürmektedir (Liebel, 2004; Nieuwenhuys, 1996). Dolayısıyla tüm çocuk emeğinin ortadan kaldırılmasının mı yoksa zarar temelli bir ayırım üzerinden düzenlenmesinin mi gerektiği sorusu tartışma konusu olmaktadır. Kavram çatışması olmaması adına bu çalışmada bu çatışmalardan tamamen soyut olarak bu makalede çocuk işçiliği termiolojisi kullanılacaktır.

3. Uluslararası Hukukta Çocuk İşçiliğinin Düzenlenmesi

Çocuk işçiliğiyle mücadele, uluslararası insan hakları hukukunun öncelikli alanlarından birini oluşturmaktadır. Bu çerçevede çocuğun yüksek yararı, eğitim hakkının korunması, ekonomik sömürden uzak tutulması ve tehlikeli işlerden korunması ilkeleri uluslararası belgelerin ortak normatif temelini oluşturmaktadır.

ILO'nun "138 sayılı İstihdama Kabulde Asgari Yaş Sözleşmesi" çocukların çalışma yaşamına katılımının sınırlarını belirleyen ve asgari yaş düzenlemesi yapan hükümler içermektedir. 138 sayılı ILO Sözleşmesi'nin 2. maddesinin 3. fıkrasına göre asgari çalışma yaşı, zorunlu eğitim yaşından düşük olmamakta ve kural olarak 15 yaş olarak öngörülmektedir. Tehlikeli işler bakımından bu sınır 18 yaş olarak kabul edilmiştir. Aynı sözleşmenin 3. maddesinin 4. fıkrası ise; ekonomisi ve

eğitim olanakları yeterince gelişmemiş olan, her üye bu maddenin 3. fıkrası hükümlerini dikkate almaksızın varsa ilgili iş veren ve işçi örgütlerinin görüşünü aldıktan sonra, asgari yaşın başlangıçta 14 olarak belirlenebileceğini düzenlemiştir. Yine aynı sözleşmenin 7. maddesinin 1 ve 2 fıkraları ise ulusal mevzuat 13-15 arası yaşlardaki kişilerin; sağlıklarına veya gelişmelerine zarar vermesi ihtimali bulunmayan ve okula devamlarını, yetkili makamın onayladığı mesleğe yöneltme veya mesleki eğitim programlarına katılmalarını veya derslerden yararlanmalarını engellemek koşuluyla hafif işlerde çalışmalarına veya istihdamlarına izin verilebileceğini düzenlemektedir (ILO, 1973).

ILO'nun "182 sayılı En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Acil Eylem Sözleşmesi" ise çocuk işçiliğinin acil olarak ortadan kaldırılması gereken alanlarını düzenlemektedir. Kölelik ve benzeri uygulamalar, zorla çalıştırma, çocukların fuhuşta veya pornografide kullanılması, yasa dışı faaliyetlerde çalıştırılması ve sağlığa zararlı tehlikeli işler bu kapsamda sayılmıştır (ILO, 1999).

Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin 32. maddesi, çocukların ekonomik sömürüye karşı korunmasını devletlerin yükümlülüğü olarak düzenlemekte; çocukların eğitimlerini engelleyen veya gelişmelerine zarar veren işlerde çalıştırılmalarını yasaklamaktadır (Birleşmiş Milletler, 1989).

4. Ulusal Hukukta Çocuk İşçiliğinin Düzenlenmesi

Türkiye'de çocuk işçiliğine ilişkin hukuki çerçeve, yalnızca iş hukuku düzenlemeleriyle sınırlı olmayıp anayasal güven-

celerden başlayarak farklı kanunlara yayılan çok katmanlı bir normatif yapı içerisinde ele alınmaktadır. Çocuğun korunması, eğitim hakkının güvence altına alınması, çalışma yaşamına katılımının sınırlandırılması ve gelişiminin gözetilmesi ilkelere; başta Anayasa olmak üzere iş kanunları ve çeşitli özel kanun hükümleriyle düzenlenmiştir. Türkiye’de çocuk işçiliğine ilişkin hukuki çerçeve, başta Anayasa olmak üzere İş Kanunu ve ikincil mevzuat düzenlemeleriyle belirlenmiştir. Anayasa’nın 41. ve 50. maddeleri, çocukların korunmasını ve çalışma şartları bakımından özel olarak gözetilmelerini devletin yükümlülükleri arasında saymaktadır.

a) Asgari Çalışma Yaşı Bakımından

Çocuk ve genç işçilerin çalıştırılmasına ilişkin temel düzenleme 4857 sayılı İş Kanunu’nun 71. maddesinde yer almaktadır. Buna göre, 15 yaşını doldurmamış çocukların çalıştırılması kural olarak yasaktır. Ancak, 14 yaşını tamamlamış ve zorunlu ilköğretim çağını bitirmiş çocuklar; bedensel, zihinsel, sosyal ve ahlaki gelişimlerine zarar vermeyecek ve eğitimlerini aksatmayacak nitelikteki hafif işlerde çalıştırılabilmektedir. 14 yaşını doldurmamış çocukların ise gelişimlerine ve eğitimlerine engel olmamak kaydıyla; sanat, kültür ve reklam faaliyetlerinde, yazılı sözleşme yapılması ve her faaliyet için ayrı izin alınması şartıyla çalıştırılmaları mümkündür. Ayrıca, çocuk ve genç işçilerin işe yerleştirilmelerinde ve çalıştırılabilecekleri işlerin belirlenmesinde; güvenlik, sağlık, bedensel, zihinsel ve psikolojik gelişimleri ile kişisel yatkınlık ve yeteneklerinin dikkate alınması zorunludur. Yapılan iş, çocuğun okula devamını ve mesleki eğitimini engelleyemez; derslerini düzenli biçimde izlemesine zarar veremez. 15–18 yaş arası bi-

reyler ise “genç işçi” statüsünde değerlendirilmekte olup çalışma koşullarının ayrıntıları Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik ile düzenlenmiştir. Ayrıca işverenlere, iş sağlığı ve güvenliği önlemlerini alma ve çocukların eğitim devamlılığını gözetme yükümlülüğü getirilmiştir.

b) Azami Çalışma Süreleri Bakımından

İş Kanunu, çocukların çalıştırılabilecekleri süreleri de özel olarak düzenlemiştir. 4857 sayılı İş Kanunu'nun 71. maddesinin dördüncü fıkrası uyarınca; zorunlu ilköğretim çağını tamamlamış olmakla birlikte örgün eğitime devam etmeyen çocukların çalışma süreleri günde 7 saat ve haftada 35 saat ile sınırlandırılmıştır. Sanat, kültür ve reklam faaliyetlerinde çalışan çocuklar bakımından ise bu süreler günde 5 saat ve haftada 30 saat olarak öngörülmüştür. Bununla birlikte, on beş yaşını doldurmuş çocuklar açısından günlük çalışma süresi sekiz saate, haftalık çalışma süresi ise kırk saate kadar artırılabilir.

5. Çocuk İşçiliği ile Mücadelede Hak Temelli ve Okullaştırma Odaklı Yaklaşım Gerekliliği

Günümüzde çocuk işçiliğiyle mücadelede yaklaşım, yalnızca yasaklayıcı ve cezalandırıcı tedbirlerle sınırlı kalmayıp, çocuğu merkeze alan hak temelli politikaların geliştirilmesini esas almaktadır. Bu yaklaşım, çocuğu ekonomik üretimin bir aracı olarak değil; eğitim, gelişim ve korunma haklarının öznesi olarak konumlandırmaktadır. Bu nedenle çocuk işçiliğinin önlenmesi yalnızca iş hukuku düzenlemeleriyle değil, eğitim, sosyal hizmet ve yoksullukla mücadele politikalarıyla

birlikte ele alınmalıdır (ILO & UNICEF, 2021). Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 28. ve 32. maddeleri de çocukların ekonomik sömürüden korunması ile eğitim hakkı arasında doğrudan bir ilişki kurmaktadır (Birleşmiş Milletler, 1989). Bu bağlamda zorunlu eğitimin güçlendirilmesi, okul terklerinin önlenmesi ve sosyal destek mekanizmaları, çocukların erken yaşta çalışma yaşamına katılımını engelleyen temel araçlar olarak öne çıkmaktadır (ILO & UNICEF, 2021).

Hak temelli yaklaşım ayrıca “çalışan çocuk” kavramının çocukları işçileştiren bir araca dönüşmemesi gerektiğini vurgular. Esas olan, çocuğun gelişimini destekleyen ve eğitimine zarar vermeyen faaliyetlerin sıkı denetim altında yürütülmesidir. Bu doğrultuda eğitim sisteminin niteliği artırılmalı; mesleki eğitim programları çocuk emeğini ucuz işgücüne dönüştürmeyecek şekilde yapılandırılmalıdır. Çocuğun üstün yararı ilkesi gereği, beceri kazandırma süreçleri eğitimin alternatifi değil, tamamlayıcısı olmalıdır (Birleşmiş Milletler, 1989).

Öte yandan, denetim ve veri izleme mekanizmalarının güçlendirilmesi de büyük önem taşımaktadır. Özellikle kayıt dışı sektörler, küçük işletmeler ve tarım alanlarında yoğunlaşan çocuk işçiliğiyle mücadele için iş müfettişlerinin denetimleri çocuk işçiliğini kapsayacak şekilde yürütülmeli ve bu süreç sosyal hizmet birimleri ile yerel yönetimlerle koordinasyon içinde gerçekleştirilmelidir.

6. Sonuç

Çocuk işçiliğiyle mücadelede kalıcı ve sürdürülebilir çözüm, çocukların çalışma yaşamına katılımını düzenlemekten ziyade, onları eğitim sistemine tam ve etkin biçimde dâhil eden politikaların geliştirilmesinden geçmektedir. Hak temelli

yaklaşım, çocuk emeğini ekonomik bir zorunluluk olarak yönetmeye değil; çocukların çalışmak zorunda kalmadığı sosyal ve yapısal koşulları inşa etmeye odaklanmaktadır. Bu çerçevede okullaştırma politikaları, çocuk işçiliğiyle mücadelede etkili ve önleyici araçlardan biri olarak öne çıkmaktadır (UNICEF, 2020).

Çocuk işçiliğinin etkileri yalnızca ekonomik boyutla sınırlı olmayıp, çocuğun fiziksel, bilişsel, psikolojik ve sosyal gelişimi üzerinde de kalıcı sonuçlar doğurmaktadır. Erken yaşta ve uzun süreli çalışma; eğitimden kopma, akademik başarısızlık, mesleki vasıfsızlaşma ve yoksulluk döngüsünün kuşaklararası aktarımı ile ilişkilendirilmektedir (Heady, 2003; Psacharopoulos, 1997). Ayrıca tehlikeli işlerde çalışan çocuklar iş kazaları, meslek hastalıkları ve istismar riskine daha açıktır; bu durum sadece sağlıklarını değil, yaşam haklarını da doğrudan tehdit etmektedir (ILO & UNICEF, 2021; WHO, 2026). Son dönemde özellikle tarım, inşaat ve denetimsiz küçük işletmelerde yaşanan ölümler, çocuk işçiliğinin çocukların temel yaşam hakkını tehlikeye sokan bir sorun olarak ele alınması gerektiğini açıkça göstermektedir.

Bu bağlamda çocuk işçiliği, yalnızca bir çalışma hayatı sorunu değil; aynı zamanda çocuk yaşamı, çocuk hakları, kamu sağlığı ve toplumsal kalkınma meselesi olarak değerlendirilmelidir. Nihai amaç, çocukların erken yaşta emek piyasasına uyumunu sağlamak değil; onları okullaştıran, sosyal olarak koruyan ve gelişimlerini destekleyen bütüncül bir refah sistemi oluşturmak olmalıdır. Çocuk işçiliğinin önlenmesi ancak eğitim, sosyal politika, yoksullukla mücadele ve yaşam hakkını güvence altına alan önlemleri kapsayan entegre bir yaklaşım ile mümkün olabilecektir.

KAYNAKÇA:

- Basu, K., & Van, P. H. (1998). The Economics of Child Labor. *The American Economic Review*, 88(3), 412–427.
- Birleşmiş Milletler (1989) Çocuk Haklarına Dair Sözleşme – 20 Kasım 1989.
- Bourdillon, M., Levison, D., Myers, W., & White, B. (2010). *Rights and Wrongs of Children's Work*. Rutgers University Press.
- Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik. (2004). Resmi Gazete:06.04.2004–25425.
- Heady, C. (2003). The effect of child labor on learning achievement. *World Development*, 31(2), 385–398.
- ILO (1973) 138 sayılı İstihdama Kabulde Asgari Yaş Sözleşmesi.
- ILO (1999) 182 sayılı En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Acil Eylem Sözleşmesi.
- ILO & UNICEF. (2021). *Child labour: Global estimates 2020, trends and the road forward*.
- İş Kanunu (4857 sayılı). (2003). Resmi Gazete: 06.04.2004–25425.
- Nieuwenhuys, O. (1996). The paradox of child labor and anthropology. *Annual Review of Anthropology*, 25, 237–251.
- Psacharopoulos, G. Child labor versus educational attainment Some evidence from Latin America. *J Popul Econ* **10**, 377–386 (1997).
- TÜİK. (2020). *İstatistiklerle Çocuk 2019 - Çocuk işgücü istatistikleri*. Bülten Tarihi: 17 Nisan 2020 - Bülten Sayısı: 33733.
- UNICEF. (2020). *Child labour and education: Policy brief*. UNICEF.
- UNICEF (2026) *What is child labour?* <https://www.unicef.org/protection/child-labour>.

ÇIRAK VE STAJYER EMEĞİNİN YAĞMALANMASI

Dr. Murat ÖZVERİ¹

Çıracak ve stajyerler, 4857 sayılı İş Kanunu'nun kapsamına alınmamışlardır. Bu durum, çıracak ve stajyerlerin asli ediminin iş görme edimi olmadığı, çıracaklık sözleşmesiyle işverenin çıracak ve stajyere işi öğretme yükümlülüğü altına girdiği gerekçesiyle açıklanmıştır.² Gerçekten de salt hukuki düzenleme alanında kalındığında, çıracak ve stajyer sözleşmesinin özü, meslek öğretmektir. Hukuken, meslek öğretme amacı, çıracaklık sözleşmesinin “esasını, ruhunu” oluşturmaktadır. Çıracaklık sözleşmesi, iş sözleşmesi değil, “iş öğretme sözleşmesi” niteliğindedir. Çıracak ve Stajyerlerin iş görme borcu, eğitimin gerekleriyle sınırlıdır. Amaç iş yaptırmak değil, meslek kural-larını öğretmek, el becerisini geliştirmek, deneyim kazandırmak, bu yolla meslek sahibi sıfatını kazandırmaktır.³ Sanayi, vasıflı, eğitilmiş işgücüne gereksinim duymaktadır.⁴ Vasıflı

-
- 1 Çalışma ve Toplum dergisi Yayın Yönetmeni, Kocaeli Barosuna kayıtlı avukat.
  - 2 Yazara göre çıracakların iş yasası kapsamı dışında olmaları şu nedenlerle doğaldır: “Çıracaklık belli bir mesleği öğrenmek amacına yönelik bilgi ve deneyimi sağlayan bir geliştirme aşaması; çıracak ise bir tür öğrenci olduğu için, ilke olarak çıracakların İş Kanunu'nun kapsamı dışında tutulmaları doğaldır.” Mustafa Çenberci, **İş Kanunu Şerhi**, 6. Baskı, Ankara, Olgaç Matbaası, 1986, s. 221.
  - 3 Saymen'e göre çıracaklık sözleşmesinin özünü meslek öğrenimi oluşturmaktadır: “Usta çırağa sanatı öğretmeye mecburdur; tarifin bu unsuru çıracaklık mukavelesinin esasını, ruhunu teşkil eder. Öyle ki çıracaklık mukavelesi bir nevi iş akdinden ziyade bir öğretim mukavelesi mahiyetini taşır; her ne kadar çıracak ustanın yanında çalışacak bir onun gösterdiği işleri gösterdiği şekilde yapacaksa da; gaye çırağa iş yaptırmak değil ona meslek kaidelerini ve maharetini talim ettirmek ve bu suretle mesleki tekamülünü sağlamaktır. Ferit H. Saymen, **Türk İş Hukuku**, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1954, s. 421.
  - 4 Sarper Süzek, **İş Hukuku**, 21. Baskı, İstanbul, Beta Yayınları, 2021, s. 142.

işgücünün eğitilmesi sadece teorik eğitimle sağlanamaz. Teorik eğitimin yanında mesleğin gerektirdiği teknik beceri ve deneyim kazandırılması da gerekmektedir. Çıraklık eğitimi ve stajyer çalıştırılması vasıflı işgücü eğitiminin pratik boyutunu oluşturmaktadır. Nitekim, çırak ve stajyer çalıştırmanın esaslarını düzenleyen, 3308 sayılı Çıraklık ve Mesleki Eğitim Kanunu, 3. maddesinde, çırak, “çıraklık sözleşmesi esaslarına göre bir meslek alanında mesleğin gerektirdiği bilgi, beceri ve iş alışkanlıklarını iş içerisinde geliştirilen” kişi olarak tanımlanmıştır.⁵

Hukuken kendi içerisinde tutarlı görünen çırak ve stajyer yetiştirme süreci, tarihsel gelişimi boyunca çocuk ve genç işçileri ucuz çalıştırmayı perdeleyen bir kurum olarak kullanılmış, iş hukuku bu uygulamaya engel olamamıştır.

1. Çırak ve Stajyerlerin Ucuz İş gücü Olarak Kullanılması

Çırak ve stajyer statüsü sanayileşmenin tüm tarihinde çocuk ve genç işçileri istismar etmenin aracı olarak kullanılmış, bu statünün arkasına saklanan işverenler, kolay kontrol edilen ucuz işgücü olarak çırak ve stajyerleri kullanmakta hiçbir sakınca görmemişlerdir.

a. Çocukluktan İşçiliğe Geçiş

Sanayi Devrimi ile teknolojinin gelişmesi, makineleşme kadın ve çocukların üretimde rahatlıkla çalışmalarını da beraberinde getirmiştir. İşçiye dönüşen çocukların bu yeni dünya-

⁵ Esener de şöyle tanımlamıştır: “Belirli bir sanat veya da mesleğin gerektirdiği bilgi ve beceriyi öğrenmek için bir işverenin işyerinde eylemli olarak çalışarak öğrenen kimseye çırak ve bununla işveren arasındaki hukuki ilişkiye de çıraklık denilir” Turhan Esener, **İş Hukuku**, Ankara, 3. Baskı, Sevinç Matbaası, 1978, s. 132.

da oyun oynaması, oyunla sosyalleşmesi tarih olmuştur.⁶ Çalışma yaşı 7-8 yaşına kadar düşmüş, 7-8 yaşlarında çocuklar günde 12 saat fabrikalarda çalışmaya mahkûm olmuşlardır.⁷ Sermaye çocuk kanı emerek büyümüştür.⁸ Çocuk emeğinin insanlık dışı çalışma koşulları altında istismarına duyulan tepkiler, hükümetler ve sermaye açısından göğüslenemez hale geldiğinde ise hükümetler çalışma yaşını sınırlandıran yasalar çıkartmak zorunda kalmışlardır.⁹

Çalışma yaşının yasalarla sınırlandırılması, işverenlerin ucuz işgücüne ulaşmalarını zorlaştırmıştır. İşverenler bu sorunu, üretimde çocuk işçi çalıştırmayı eğitimin bir parçası haline getirerek aşma yolunu seçmiştir. Çalışma yaşamına sınır

6 Owen çocukların bu durumunu şu sözlerle aktarmaktadır. “Çocukların, neredeyse bebekliklerinden itibaren, hepsi de az ya da çok sağlıksız olan fabrikalarımızda çalışmalarına izin veriliyor. Bütün zamanlarını açık havada yapacakları sağlıklı egzersizlerle okul arasında paylaştırılması gereken bir yaşta, dört duvar arasında uzun, tekdüze ve yorucu bir çalışmaya mahkûm ediliyorlar.” Robert Owen, **Yeni Toplum Görüşü** (Çev. Doğan Şahiner), İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1995, s. 96.

7 Akyüz’e göre, “Sanayi kapitalizminin tarihi fabrika ve maden ocaklarında çocuk istismarına ilişkin örnek olaylarla doludur. İngiltere’de bir iplik fabrikasında satın alınmış 4-5 yaşlarındaki çocuklar kaçmalarına engellemek amacıyla zincire bağlı olarak çalıştırılmışlardır. Yine İngiltere’de 1842 yılında, bir kraliyet inceleme kurulunun hazırladığı rapora göre, 6-10 yaşlarındaki, hatta daha küçük çocuklar maden ocaklarının sağlığa zararlı galerilerine çalıştırılmışlardır. Fransa’da işçilerin durumunu ayrıntılarıyla anlatan Villerm raporuna göre, 6 yaşındaki çocuklar iplik bağlama 4-5 yaşındakiler ise bobin taşıma işlerinde asgari güvenlik önlemlerinden yoksun biçimde çalıştırılmışlardır.” Emine Akyüz, **Ulusal ve Uluslararası Hukukta Çocuğun Haklarının ve Güvenliğinin Korunması**, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, İnsan Hakları Eğitimi Dizisi, 2000, s. 524.

8 Yazar çocukların çalışma saatlerine ilişkin şu bilgileri vermektedir: “1834 yılında Zürih’te yayınlanan bir rapora göre bir iplik fabrikasında çocuklar aylar boyunca günde 18 saate kadar çalıştırılmışlardır. Esasen 1830’lu yıllarda çocukların Zürih Kanton ‘unda günlük çalışma süreleri normal olarak 14-15 saattir. Belçika Avusturya ve İsveç’te çocuklar benzer kötü koşullarında çalıştırılmışlardır. Bir raporda Belçika’da maden ocaklarında çalışan 15 yaşından küçük kız çocukların cinsel istismara uğradıkları ve en ahlak dışı durumlara düştükleri belirtilmektedir.” Akyüz, 2000, s. 524-525.

9 Akyüz, 2000, s. 525.

getiren yasaları, çalışmayı eğitimin bir parçası olarak gören düzenlemeler takip etmiştir. Denilmiştir ki: Tam gün okula gitmek çocuklar için zaman kaybıdır. Tam gün eğitim yerine yarım gün okul yarım gün fabrikalarda çalışma uygulaması eğitimde etkinliği arttıracaktır. Çocukların spor yapmaları yerine fabrikalarda çalışmaları onlar için hem spor hem iş öğrenme anlamına gelecektir.

“İplik kralı Kunz 1834 de şu açıklamada bulunmuştur: “Çocukların çalışma süresi 14 saatin altına düşürülürse, daha düşük ücretle işçi çalıştıran komşu ülkelerle İsviçre endüstrisi rekabet edemez duruma düşürülür. Bu nedenle 12-16 yaşındaki çocukların çalışma süresini düşürmek yerine fabrikalarda çocukların haftada 3 saat ders görebileceği okulların açılması yoluna gidilmiştir.”¹⁰

Yarım gün okula gidip yarım gün fabrikalarda çalışan çocukların tam gün okula giden çocuklara göre daha çok şey öğrendikleri ileri sürülmüştür. Bu görüşleri savunan işveren çevreleri fabrika denetmenleri raporlarını dayanak göstererek, yarım gün eğitim yarım gün çalışmanın yararlarını kanıtlamaya çalışmışlardır.¹¹ Benzer bir görüşün 1921 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisinde Ereğli Havza-i Fahmiyesi

10 Akyüz, 2000, s. 524, dipnot 40.

11 “Fabrika denetmenleri, okul müdürleriyle yaptıkları soruşturmalardan, çok geçmeden, fabrikadaki çocukların, düzenli gündüz okullarında okuyan çocukların ancak yarısı kadar öğrenim gördükleri halde, onlar kadar ve çoğu zaman daha fazla şey öğrendiklerini ortaya çıkarmışlardır. Bu; andaç, günün yalnız yarısında okulda bulunan çocukların daima uyanık ve öğrenime hemen hemen daima hazır ve istekli olmaları gerçeği ile açıklanabilir. Yarım gün el ile çalışma, yarım gün öğrenim, ardarda bir dinlenme ve rahatlık sağlamaktadır; böylece bunların ikisi de, çocuğa, bütün gün tek biriyle ilgilenmekten çok daha yararlı oluyor. Sabahtan beri okulda bulunan bir çocuğun (özellikle sıcak havalarda) işinden uyanık ve canlı gelen bir çocukla yarışamayacağı apaçıktır.” Karl Marx, **Louis Bonaparte’in 18 Brumaire’i** Ankara, Eriş Yayınları, 2003, s. 415.

Maden Amelesinin Hukukuna Mütteallik Kanun görüşmeleri sırasına Bolu Mebusu Şükrü bey tarafından dile getirilmiş olması çarpıcıdır. Şükrü bey Meclise şu sözlerle seslenmektedir:

“18 yaşından dun [aşağı] olanların ocağa kabul ve istihdam edilmemesi meselesi. Halbuki oraya giden amele evlatlarını hatta 12 yaşındaki evlatlarını beraber götürür ve küçükken onu öğretir. Ve 12 yaşındaki evladı babasından daha fazla ücret alır. Mesela babası 60 kuruş aldığı zaman bu 12 yaşındaki oğlu 85, belki 100 kuruş alır. Çünkü maden ocaklarının içinde birtakım yerler vardır ki, oralara ancak bu çocuklar girebilir ve kazma ile düşülebilir. Bundan dolayı ocak sahipleri bu çocukları istihdam etmek mecburiyetindedirler. Binaenaleyh 18 yaşından dun bulunanların kaydının kaldırılmasını istiyorum.”¹²

Konu üretim girdilerinin olabildiğince ucuzlatılması olunca, sermayenin temsilcileri İngiltere’de de Türkiye’de de aynı tepkiyi verebilmekte, en çok korunması gereken çocuk emeğinin sömürsü çocukların korunması gerekçesinin arkasına saklanmaya çalışılabilmektedir. Bu nedenle çocuk emeğinin yağmalanması sadece sanayileşmiş ülkelere özgü bir sorun değildir. Sermaye birikiminin neredeyse evrensel bir kuralı olarak Türkiye dahil her yerde uygulanmıştır.

12 Bolu Mebusu Şükrü Beyin 151 sayılı ve 10 Eylül 1921 tarihli Ereğli Havza-i Fahmiyesi Maden Amelesinin Hukukuna Mütteallik Kanun’un Mecliste müzakeresi sırasında maden ocaklarında 18 yaşından küçüklerin çalıştırılmasının yasaklanması ile ilgili hükme karşı yaptığı konuşma. Aktaran Mesut Gülmez, **Meclislerde İşçi Sorunu ve Sendikal Haklar (1909-1961)**, Ankara, Öteki Yayınevi, 1995, s. 121.

b. Türk Çalışma Yaşamında Çırak ve Stajyer Emeginin Kullanılması

1936 tarihli iş yasasının yürürlüğe girdiği 1937 yılından, 2089 sayılı Çırak Kalfa ve Ustalık Kanunu'nun kabul edildiği, 20 Haziran 1977 yılına kadar geçen 40 yıl süresince çıraklık ilişkisine, mülga 818 sayılı Borçlar Kanunu'nun "Hizmet Akdi" bölümü içinde yer alan 318, 330, 313/3, 342/2 maddeleri uygulanmıştır.

Çıraklık sözleşmesinin kötüye kullanıldığı birçok iş hukukçusu tarafından da dile getirilmiştir. Bu iş hukukçularından Esener, işverenlerin toplu iş sözleşmesiyle üstlendikleri mali yükleri hafifletmek için işçilerle iş sözleşmesi yerine çıraklık sözleşmesi yapmaktadır. *"Böylece bu gibi işçiler çırak adı altında çalıştırılmakta ve toplu sözleşmenin uygulama alanı dışında bırakılmaktadır."*¹³ İş hukukuna sadece eserleri ile değil Yargıtay iş hukuku dairesi başkanlığı yaparak da katkı sunmuş bir hukukçu olan Çemberci, uygulamada çıraklığın yozlaştırıldığını, gerçekte sadece işgücünden yararlanan, herhangi bir eğitim verilmeyen kimselerin çırak adı altında çalıştırıldığını, çıraklık sözleşmesi adı altında çalıştırıldığını, bu yöntemle "çıraklığın işgücünün sömürülmesi ve yasaların buyurduğu yükümlülüklerin yerine getirilmemesi için bir maske olarak" kullanıldığını vurgulamıştır. Çemberci çıraklık yasası çıkmadan önceki dönemde uygulanan çıraklığın istismar edilmesi gerçeğini "o dönemi belirleyen acı bir olgu" olarak tanımlamıştır.¹⁴

13 Esener, 1978, s. 405.

14 Çemberci, 1986, s. 222.

c. Esnek İşletme Modelinde Üçüncü Derece Çevresel İşgücü Olarak Çıracak ve Stajyerler

Ana firmaların işi parçalayarak, her birini farklı işverenlere verdiği, bilinen adıyla fason üretim veya fason çalışma, güzelleştirilmiş adıyla esnek üretim 1980'li yıllardan sonra hızla kurumsallaşmıştır.

TİSK'in 1999 yılında yayınladığı örnek esnek işletme modelinde stajyerler, çıraklar, yevmiyeciler ve kiralık işçiler, üçüncü derece çevresel işgücü grubu içerisinde yer almaktadır. Bu grup, sayısal ve fonksiyonel esnekliğe sahip olmanın yanında ücrette esnekliğe sahip olmalıdır. Asgari ücretle bağlı olmaksızın çalıştırılabilecek, gerektiğinde hiçbir maliyete katlanmak zorunda kalmadan işten çıkarılacak olan grup arasında çırak stajyerlerinde yer aldığı bu gruptur.¹⁵ Görüldüğü gibi işveren örgütleri çırak ve stajyer çalışmaya Kanun'un baktığı gibi bakmamakta, çırak ve stajyer çalıştırmayı her istenileni yapacak (fonksiyonel olarak esnek) rahatlıkla işe alınıp çıkartılacak ve işe alıp çıkartma maliyet getirmeyecek (sayısal olarak esnek) asgari ücretle bağlı olmaksızın ucuz çalıştırılacak (ücrette esnekliğe sahip) bir olanak olarak görmektedirler.¹⁶

Dolayısıyla, çocuk işçi çalıştırmanın eğitimle perdelenmesi, çırak adı altında çocukların güvencesiz çalıştırılmaları tarihte kalmış bir olgu değildir. Günümüzde de eğitimin üreti-

15 TİSK, Çalışma Hayatında Esneklik, 1999, s. 16.

16 Şahsen tanık olduğumuz bir olayda sendika tekstil firmasında sendika örgütlenmeye başladığında çalışanların çoğunun yasaya aykırı bir şekilde çırak statüsünde çalıştırıldıkları ortaya çıkmıştır. Sendika, hukuki yardım sunmayı, durumun yasaya aykırılığını tespit etmeyi önermiş, çırak statüsünde çalışanların velileri, çocuğumuzun adı çıkar bir daha sektörde iş vermezler endişesiyle, sendikanın hukuki yardım talebinde bulunmasını kabul etmemişler dahası sendikacılara durumu resmileştirmemesi doğrultusunda baskı yapmışlardır.

me dönük olması, eğitimde okul-sanayi iş birliğinin sağlanması, tam yüz elli yıl öncesi mantıkla açıklanmakta, güvencesiz genç ve çocuk işçi çalıştırma mesleki eğitim perdesinin arkasına gizlenmektedir. Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK) çıraklığa bakışını şöyle açıklamaktadır:

“Ülkeler bugün rekabet yarışında öne geçmek için mesleki eğitim ve yaşam boyu eğitim sistemlerini günümüz ihtiyaçlarına göre yeniden yapılandırmakta, hatta sistemlerini başka ülkelere de pazarlamanın yollarını aramaktadır.

Türk işgücünün, AB ile uyumlaştırılması ve işgücünün serbest dolaşımının sağlanmasının hedeflendiği günümüzde, eğitim sistemimizin işgücü piyasasının ihtiyaçları doğrultusunda yeniden yapılandırılması ve ülkemiz işgücünün sahip olduğu niteliklerin Avrupa’daki ve dünyadaki rakipleri ile aynı seviyeye çıkarılması zorunludur.”¹⁷

Koç Holding tarafından desteklenen bir araştırma raporunda çıraklığa ilişkin şu değerlendirmeler yapılmıştır:

“İşgücü piyasasının değişen koşulları, mesleki eğitim kurumu liderlerine yeni sorumluluklar ve roller yüklemektedir. İş dünyasıyla bütünleşmiş ve stratejik iş birliğine dayalı eğitim yaklaşımı, sadece öğrenciler ve işverenler için değil hem ülke ekonomisine hem de toplum yararına oluşacak sonuçlara etki etmektedir.”¹⁸

İşveren istemlerinin yasal karşılığını bulup bulmadığını görmek için ise çıraklığa başlama yaşına ilişkin 3008 sayılı

17 TİSK, “Sunuş”, **Mesleki Yeterlilik Sistemi Uluslararası Semineri**, Ağustos 2009, Yayın No: 300.

18 Işıl Oral, (Yayına Hazırlayan), **Meslek Eğitiminde Başarılı Okul-Sanayi İşbirlikleri : Ne Çalışıyor? Neden Çalışıyor?**, Koç Üniversitesi 2012, s. 9.

Kanunda yapılan değişiklikleri izlemek yeterlidir. Yukarıda açıklanmış olduğumuz gibi, 3008 sayılı Kanun ıraklık başlama yaşını 14'e çıkartıyormuş gibi yapıp, aday ıraklık uygulamasıyla 11-12 yaş aralığına düşürmüştür. Yetinmemiş, yaş sınırını tümüyle ortadan kaldırarak, çıraklığı temel eğitimden sonra çocuk kaç yaşında olursa olsun çıraklığa başlamasını olanaklı kılan bir sisteme dönüştürmüştür.

2 Aralık 2016 tarihinde kabul edilen ve 9 Aralık 2016 tarih, 29913 sayılı Resmî Gazete de yayınlanan 6764 sayılı Kanunla hem 3308 sayılı Kanun hem de 1739 sayılı Millî Eğitim Temel İtim Kanununda değişiklik yapılmıştır. Yapılan bu değişikle birlikte ıraklık eğitimi örgün ve zorunlu eğitim kapsamına alınmış, mesleki eğitim merkezleri Mesleki ve Teknik Eğitim Genel Müdürlüğüne bağlanmıştır. 3308 sayılı Kanun'da 21 Aralık 2021 tarihinde 7346 sayılı Kanununun 14.maddesiyle eklenen geçici maddesi ile Mesleki Eğitim Merkezlerinin (MESEM) yaygınlaştırılması ve meslek lisesi öğrencilerinin işletmelerde ucuz iş gücü olarak çalıştırılmasının önü açılmıştır.

Mesleki eğitim adı altında neredeyse tamamı yoksul çocuklarından oluşan meslek lisesi öğrencilerini işverenlere ucuz işgücü olarak yönlendirilmektedir. Bu öğrencilere ustalık, kalfalık belgesi verme, ileride kendi işlerini açma umudu verilmekte karşılığında bu çocuklar asgari ücretin yüzde otuzuna veya yarısına çalıştırmaları teşvik edilmektedir.

2. Çırak ve Stajyerliğin Hukuki Sonuçları

3308 sayılı Meslekî Eğitim Kanununda belirtilen aday çırak, çırak ve işletmelerde meslekî eğitim gören öğrenciler iş kazası meslek hastalıkları ve hastalık sigortasına tabidir. Yaşlılık (emeklilik) sigortasının kapsamında yer almadıkları için

stajyer dönemi çalışmaları, yaşlılık sigortasında dikkate alınmaz, emekli olmalarına katkı sunmaz.¹⁹

Stajyerler grev sırasında grevdeki işçinin yerine, işlerin en sıkışık olduğu mevsimlerde normal işçilerin yerine işe alınarak, işverenin ek maliyetlere katlanmalarına karşı tampon olarak kullanılmaktadırlar.²⁰

19 Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu (TESK) Genel Başkanı Bendevi Palandöken, çırak ve stajyer öğrencilerin çalıştıkları süreleri emekliliklerine saydıramadıkları için mağduriyet yaşadıklarını bildirdi.

Bendevi Palandöken, yaptığı açıklamada, çırakların çalışma dönemlerinin emekliliklerine saydıramamalarında yaşadıkları mağduriyetlerin zaman kaybedilmeden çözüme kavuşturulması gerektiğini belirterek, “Mesleki eğitimin en önemli parçası olan çırakların çalıştığı dönemlerin emekliliklerine sayılması için çalışmaların yapılması gerekiyor. Aday çırak, çırak veya stajyer öğrenci olarak çalışılan sürelerin sigortalılık borçlanma kapsamına alınması, sigortalılık başlangıç tarihi olarak bu sürelerin dikkate alınması gerekir” dedi. Erken yaşlarda çalışma hayatına başlayan ve çalışma hayatının sonunda emeklilik hesabı yapılırken mesleki eğitim süreleri sayılmayan sigortalıların mağduriyetine ve hayal kırıklığına vurgu yapan Palandöken “Çırak ve stajyerlik süresince mesleki tecrübe kazanmalarının yanı sıra mal ve hizmet üretimine fiilen katkı sağlamakta ve işletmelere gelir sağlamaktalar. Staj mağdurlarının kendi söylemlerine göre 10 binlerce kişi durum ile ilgili yetkili makamlardan bir çözüm beklemektedirler” ifadelerini kullandı. <https://www.aydinlik.com.tr/emek/2017-subat/10-bin-staj-magduru-cozum-bekliyor> İn. T. 23.03.2018

20 DİŞKe bağlı Devrimci Turizm İşçileri Sendikası Genel Başkanı Mustafa Saffet Yahyaoğlu, turizm sektöründeki stajyer öğrencilerin emeğinin sömürüldüğünü, ucuz işgücü olarak görüldüğünü söyledi. Yahyaoğlu, çocuk emeği sömürüsünün devlet eliyle patronlara sunulduğunu savunarak, turizm otelcilik lise, yüksek okul, fakülte ve mesleki sertifika kurslarından 15-25 yaş aralığında yüz binlerce öğrencinin, her yıl staj adı altında bedava işgücü olarak sektöre pompalandığını aktardı. Her işletmenin 3'te 1 oranında işgücü ihtiyacını bu çocuk işçi öğrencilerle karşıladığını söyleyen Yahyaoğlu, “Staj diye yaptırılan staj değil. Sezon boyu en alt ücretle yapılacak işler bu çocuk işçilere veriliyor ve okuluna dönünceye kadar hep aynı işi yapıyor. Okulda gördüğü derslerin uygulamasını görmüyor. Ücretli bir vasıfsız işçinin işini, tehdit ve baskı altında 4-5 ay yapıp okuluna dönüyor. Her söyleneni yapması için de ‘Stajını yakarım’ veya ‘Okulla ilişkisinin kesilmesini sağlarım’ gibi tehditler, baskı ve mobbing yaşıyorlar. Okul bitince de sevedikleri turizm işçiliğini yapmayıp, yüzde 90’ı 2 yıl içerisinde başka alanlara kaçıyor” diye konuştu. Çocukların en güzel yıllarına yazık edildiğini kaydeden Yahyaoğlu, “Patronlar ise ‘Yetmişş eleman

Çıraklıkta geçen süre iş yasasına bağlı olarak geçmediği için, işe iade davası için gerekli altı aylık kıdem süresinden de sayılmayacaktır. Ayrıca, işe iade davası açılması için gerekli 30 işçi sayısında da çıraklar işçi olarak kabul edilmeyip sayıya dahil edilmeyeceklerdir.

Özetlemek gerekirse, meslek eğitimi ve bu eğitim kapsamı içerisinde çırak ve stajyerlerin fabrikalarda çalıştırılması sadece çırak ve stajyerlere yarar sağlamak için değildir. Bu eğitimden gerçek anlamda yararlananlar nitelikli işgücünü çalıştırma olanağına kavuşan işverenlerdir. İşverenlerin bir yandan nitelikli işgücü elde etmeleri diğer yandan da çırak ve stajyerleri ucuz işgücü olarak kullanmaları söz konusudur. Üstelik çırak ve stajyerler, işgücü piyasasının parçalanmasının bir aracı haline getirilmektedir. İşgücü piyasasının parçalanması ekseninde işverenler, çırak ve stajyerler aracılığıyla tüm işçilerin ücretlerini baskı altına almakta çalışma yoğunluğunu arttırmaktadır.

---

sorunu var' diyor. Hayır, yetişmiş, turizmi bilmeyen patron sorunu var. Otel ve işletme sahipleri ikinci, üçüncü iş olarak turizm işletmeciliği yapıyor. Çoğu da alaturka yöntemlerle yeğenlerini işletmelerin başına koyarak, profesyonel yöneticileri devre dışı bırakarak, işçilere de, işletmelere de, ülke turizmüne de zarar veriyor. Bindikleri dalı kesiyorlar dedi." <http://turizm gazetesi.com/news.aspx?id=75758> 23.03.2018

KIZ ÇOCUKLARININ EV İÇİ EMEĞİNİN TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ EKSENİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

Av. Esmâ MEMİ¹

I.Giriş

Kız çocukları farkında olarak ya da olmayarak hane içinde birçok görev üstlenirler. Kimi zaman bu görevler artık sürekli hale gelerek bir sömürünün ve hak ihlalinin önünü açar. Bu çalışmada çocuk işçiliğinin görünmeyen yüzü olan kız çocuklarının ev içi emeğinin aslında toplumsal cinsiyet eşitsizliğiyle nasıl doğrudan bağlantılı olduğu üzerinde durulacaktır.

Ev içi işler; çoğu zaman görmezden gelinen ancak azımsanmayacak bir emek ve mesai gerektiren, sürekli olarak üstlenen kişi için ise yıpratıcı denebilecek işlerdir. Ev içi işlerin genellikle kadınlar tarafından hiçbir beklenti olmaksızın üstlenildiğine yönelik bir ön kabul mevcuttur. Toplumsal cinsiyet rolleri ve kalıplaşmış gelenekler ev içi işleri doğal olarak kadınların ve kız çocuklarının yapmak mecburiyetinde olduğunu ve aksinin tabiata aykırı olduğunu dayatmaktadır. Ataerkil toplum kodları kadınların ve kız çocuklarının toplumsal statüsünü, sosyal hayattaki ve dahi ev içindeki rolünü belirlemektedir. Kadını yalnızca anne, eş ve/veya bakım veren olarak gören bu anlayış kadını çalışma hayatından ve sosyal

---

1 İstanbul Barosu Çocuk Hakları Merkezi Üyesi.

yaşantıdan uzaklaştırmakta netice itibariyle mükemmel anne/eş olma beklentisini karşılamak için kadınlarda ve kız çocuklarında baskı yaratmaktadır.

Erkeklerin ev içi işler ve bakım sorumluluklarından toplumsal kalıp rolleri gereği deyim yerindeyse sıyrılması beraberrinde erkek çocuklarının da aynı şekilde bu sorumluluklardan uzak şekilde yetiştirilmesine ve dolayısıyla kız çocuklarının henüz çok küçük yaştan itibaren birçok sorumluluk altına girmesine yol açmaktadır. Misafire çay ikram edileceği zaman erkek değil kız çocuğun yardım etmesinin istenmesi, anneye temizlikte yardımın kız çocuktan beklenmesi, yemek yapmanın genellikle yalnızca kız çocuklarına öğretilmesi, erkek çocuklarının dağınıklıklarının tolere edilirken kız çocuklarına aynı hoşgörünün gösterilmemesi toplumsal cinsiyetçi kalıplara örnek olarak gösterilebilir. Evin temizliğinin yapılması, yemek yapılması, sofranın kurulup kaldırılması, bulaşıkların yıkanması, günlük/haftalık gıda alışverişi yapılması, ütü yapılması, çocuklar, hastalar, yaşlılar ve engelli bireyler de dahil olmak üzere tüm bakım sorumlulukları da genellikle kadınlar ve kız çocuklarının üstlenmek zorunda olduğu işlerdir.

II.Ev İçi İşler ve Bakım Emeğine İlişkin Veriler

Hane içi işlerin ve bakım sorumlulukların yapısı gereği, net bir tanımının olmaması ve genellikle karşılıksız olması dolayısıyla sayısal verilere ulaşılması oldukça güçtür. Bunun yanı sıra veri elde etmek üzere yapılan çalışmaların salt yetişkinler üzerinden olması da kız çocuklarının ev içi emeğinin görünmesindeki en büyük engellerdendir. OECD Türkiye 2025 raporu verilerine göre; kadınlar ücretsiz ev işlerine gün-

de ortalama 305 dakika ayırırken, erkekler üçte birinden daha az zaman harcamaktadır. Bu tablo Türkiye’yi ev işi cinsiyet eşitsizliğinde ne yazık ki Avrupa’nın zirvesine taşımaktadır².

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) 2021 Aile Yapısı verileri ev içi işlere katılımda kadınların iş yükünün ne derece ağır olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Yemek yapma %85 oranında, çamaşır yıkama %85, basit dikiş dikme %83, akşamları çay servisi yapma %83, sofranın kurulup kaldırılması %85, evin günlük toplanması temizlenmesi %85, evin haftalık aylık temizlenmesi %81, çocuk bakımı %94, bulaşık yıkama (makine bile olsa) %86, ütü yapma %82 oranında kadınların üstlendiği görülmektedir³. Erkeklerin yalnızca aylık faturaların ödenmesi ve küçük bakım tamir onarım işlerini kadınlara oranla daha çok üstlendiği ve fakat ev içi işler ve bakım sorumluluklarının toplamı düşünüldüğünde kadınların emeğinin ancak beşte biri kadar ev işlerine katılım gösterdikleri anlaşılmaktadır. Bu veri Türkiye’deki toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin tartışmaya yer bırakmayacak açıklıktaki kanıtıdır.

Kız çocuklarının yalnızca sofa kurma ya da temizliğe yardım etme gibi görece daha basit ev işlerinin sorumluluğunu aldığı düşünülse de gerçekte o kadarla sınırlı kalmamaktadır. Kendileri de henüz çocuk olmasına karşın bazı kız çocukları kardeşlerine hatta evdeki hasta, yaşlı ve engelli bireylere bakmakla yükümlü kılınmakta tabiri caizse ikinci anne rolü üstlenmektedirler. Kimi zaman ise hanede bu sorumlulukları üstlenen bir anne ya da ebeveyn bulunmadığından (vefat,

2 OECD Ekonomik Araştırmaları: Türkiye 2025, OECD Yayıncılık Paris, <https://doi.org/10.1787/d01c660f-en>

3 Türkiye İstatistik Kurumu Aile Yapısı İstatistikleri 2021

hapisanede olma, yoğun çalışma ve sair) evdeki kız çocukları doğrudan anne yerine konumlanmaktadır. Bu çocuklar evin düzenini sağlamak, yemek yapmak, temizlik yapmak, ütü yapmak, kardeşlerine, büyüklerine bakmak gibi bir yetişkinin alması gereken sorumlulukların yükü altında kalmaktadırlar.

Unicef'in "Kız Çocuklarına İlişkin Verilerin Gücünden Yararlanmak: Eldeki Verilerden Hareketle 2030'a Bakmak" başlıklı raporuna göre 5 ile 9 yaş arasındaki kız çocuklar ev işlerine kendi yaşlıları erkek çocuklara göre yüzde 30 daha fazla zaman harcıyor. Kız çocuklarının yaşı ilerledikçe iş yükünün de arttığını belirten rapor 10-14 yaşlarındaki kız çocukların ev işleri için erkeklere göre yüzde 50 daha fazla zaman harcadığını gözler önüne sermektedir⁴.

Hacettepe Üniversitesi tarafından 2008 ve 2013 yıllarında yaklaşık 6000 hane üzerinden çocukların ev ve bakım işlerine katılımında toplumsal cinsiyet farkı araştırması yapılmıştır⁵. Yemek pişirmek, sofrayı kurmak, toz almak, ev süpürmek, bulaşıkların yıkanması/makineye konması, çamaşır yıkamak, ütü yapmak, tadilat tamirat yapmak, diğer çocuklarla ev içinde zaman geçirmek, diğer çocuklarla ev dışında zaman geçirmek, diğer çocukların ev ödevlerine yardım etmek konularında yapılan bu araştırmaya göre 2008 yılında 5971 hane de kız çocuklarının ev içi emeğinin oranı %14,75 iken erkek çocuklarının ev içi emeği yalnızca %3,8'dir. Yani kız çocukları erkek çocuklarının yaklaşık 4 katı kadar ev içi işlerde emek

4 Unicef, Harnessing the Power of Data For Girls Taking Stock And Looking Ahead To 2030 <https://weshare.unicef.org/archive/Harnessing-the-Power-of-Data-for-Girls--Taking-stock-and-looking-ahead-to-2030-2AMZIFN7N7N.html>

5 Hacettepe Nüfus ve Demografi Araştırmaları Raporu 2008 ve 2013

sarf etmektedir. 2013 yılına gelindiğinde ise 5859 hanede kız çocuklarının ev içi emeği %12,94 iken erkek çocuklarının ev içi emeği %2,71 olarak hesaplanmıştır. Her ne kadar 2013 yılında kız çocuklarının ev içi işlere katılımı azalmış görünse de erkek çocukların 5 katı kadar ev içi işlere katıldığı aslında cinsiyet eşitsizliğinin arttığı anlaşılmaktadır. İlgili araştırmada en dikkat çeken husus tadilat tamirat işlerinde kız çocuklarının az oranla da olsa emeği bulunurken; yemek yapmak, ütü yapmak, çamaşır yıkamak işlerinde hiç erkek çocuğu verisi elde edilememiş olmasıdır. Bu sonuç hane içinde ebeveynlerin çocuklara yönelik ayrımcılığının ve cinsiyet eşitsizliğinin belki de en net göstergesidir.

III. Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliğinin Ev İçi İşlere Yansımaları

International Society for Child Indicators (ISCI) tarafından 2013-2016 yılları arasında 16 ülkeden 12 yaşındaki 19.212 çocukla ev işine ve kardeşlerin bakımına ne kadar katıldıkları ile ilgili olarak yapılan *Uluslararası Çocukların Refahı Araştırması (The International Survey of Children's Well-Being-IS-CWeB)* çocukların ev ve bakım işlerine katılımında toplumsal cinsiyet farkını ortaya koyan bir başka önemli çalışmadır. Bu araştırma sonucuna göre çocukların ev ve bakım işlerine katılımında cinsiyet farkının en yüksek olduğu ülke %25,5 farkla Kolombiyadır. Cinsiyet farkının en yüksek olduğu ikinci ülkenin ise %13,5 farkla Türkiye olduğu ortaya çıkmaktadır. Çocukların ev ve bakım işlerine katılımında cinsiyet farkının en az olduğu ülke ise %0,5 oranla Kore Cumhuriyeti'dir⁶. Yine

6 International Society for Child Indicators, The International Survey of Children's Well-Being (IS-CWeB)

Norveç cinsiyet farkının en az olduğu ülkelerden olmasıyla dikkat çekmektedir. Bu 16 ülkede çocukların ev işlerine katılımında cinsiyetler arası fark değişse de değişmeyen tek gerçek her ülkede kız çocuklarının erkek çocuklarından daha fazla ev içi emeğinin bulunmasıdır.

World Development Indicators (Dünya Kalkınma Göstergeleri) verileri kullanılarak ISCWeb ülkelerinde yapılan analize göre Türkiye, Cezayir ve Kolombiyadan sonra en yüksek toplumsal cinsiyet eşitsizliğine sahip ülke. Türkiye ayrıca kadın istihdamında %34 ile en düşük kadın işgücüne katılım oranlarından birine sahip. Kadın istihdamının %60 ile en yüksek olduğu Norveç ise hem yetişkinlerin hem de çocukların ev işlerinde cinsiyet farkı bakımından en düşük oranlara sahip ülkelerden. Çocukların ev içi işlere katılımında cinsiyet farkı en az olan Kore Cumhuriyeti en yüksek kadın istihdamına (%53) sahip ülkelerden biri olmasıyla dikkat çekmektedir⁷. DİLDAR'ın bu çalışması çocukların ev içi işlere katılımındaki cinsiyet farkı fazla olan ülkelerde toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin de fazla olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla kız çocuklarının ev içinde maruz kaldıkları ayrımcılığın doğrudan toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve beraberinde kadın istihdamıyla bağlantılı olduğu sonucuna varmaktayız.

Kadın istihdamının artmasının kız çocuklarının ev içi iş ve bakım emeği yükünü artıracakı düşünülse de annelerin istihdama katılmalarının eşitlikçi görüşlere sahip olmalarını sağladığı ve bu eşitlikçi bakış açısının kız çocuklarının ev içi emeğini azaltırken erkek çocuklarının ev içi emeğini artırdığı

7 Yasemin Dildar, Gender differences in Children's Domestic Work: Evidence from Turkey, Journal of Economic Policy 3, s. 365-388

sonucuna varılmıştır. Bu durum yalnızca çocukların ev işlerindeki mevcut cinsiyet eşitsizliğini kapatmaya yardımcı olmakla kalmayacak, aynı zamanda erkek çocuklara ev işlerinde üzerlerine düşen payı yapmayı öğreterek yetişkinlerdeki cinsiyet eşitsizliğini de olumlu yönde etkileyecektir.

Erken yaştan itibaren ev içi işler ve bakım sorumluluklarını olağandışı şekilde üstlenmek kız çocuklarında erkek çocuklarına nazaran daha fazla yorgunluğu, sürekli kaygı halini, sosyalleşmede kısıtlanmayı da beraberinde getirmektedir. Kız çocuklarının erkek çocuklarından daha fazla ev bakım işi yapması dinlenme ve ders çalışma için daha az vakti bulunmasına yol açmakta bu da netice itibarıyla daha fazla sınav kaygısı yaşamalarına sebep olmaktadır. Bu kaygı yanında kardeşlerine bakma ve ev içi işleri yapmak konusunda kız çocuklarında baskı da oluştuğunda okuldan uzaklaşmaları ile sonuçlanabilmektedir. Krizler Çağında Çocuk Olmak Raporuna göre özellikle düşük sosyoekonomik ailelerin kız çocuklarının okuldan uzaklaşma riskinin daha fazla olduğu belirlenmiştir⁸. Eğitim hakkından feragat etmek mecburiyetinde kalan, yaşları gibi oyun oynamayan, dinlenemeyen bir çocuğun sağlıklı bir gelişiminin olması da beklenemeyecektir.

Çocukların kendi odasını toplamak, giysilerini katlamak, sofraya kurulmasına yardım etmek gibi bazı görece hafif ev işlerine yardım etmesinin sorumluluk bilincini kazanma ve birey olmayı öğrenme hususunda faydası olacağı tartışılmazdır. Ancak bu durum ‘yardım’ olarak kalmalı ve evin tüm sorum-

---

8 Çocukun İyi Olma Hali, Krizler Çağında Çocuk Olmak: Türkiye’de Pandemi Sonrasında Çocukların İyi Olma Halini Yeniden Düşünmek Araştırma Raporu, İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2024

luluğunu üstlenme derecesine gelmemelidir. Sonuç olarak ev işleri ve bakım sorumluluklarını eşitsiz şekilde üstlenen kız çocukları öğrenme, büyüme ve çocukluklarını yaşama açısından erkek çocuklarına göre önemli fırsatlardan yoksun kalmaktadırlar. Çocukların ev içi işlere katkısı ancak onlara fayda sağladığı ölçüde olumlu karşılanabilir. Şayet çocuğun oyun ve dinlenme haklarını engelliyorsa, eğitimine devam etmesini zorlaştırıyorsa, kişisel gelişimini desteklemiyorsa burada çocuğun üstün yararı ilkesinden de artık bahsedilemeyecektir. Oysa Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi (BMÇHS) çocukların haklarına ve çıkarlarına öncelik tanınması; çocuğun yaşamı boyunca eğitim, sağlık hizmetleri, aile yaşamı, sosyal koruma, yargısal işlemler ve diğer her türlü karar ve eylemde yüksek menfaatinin gözetilmesi gerekliliğini vurgular. BMÇHS çocuğun eğitim, oyun, dinlenme ve katılım haklarının öncelikle ebeveynleri ardından taraf devletlerce koruma altında olduğunu önemle belirtmektedir. Çocuğun eğitimine zarar verecek, gelişimi için zararlı olabilecek nitelikte çalıştırılması, ekonomik ve duygusal olarak sömürülmesi BMÇHS 32. Maddesine açıkça aykırılık teşkil etmektedir.

IV.Sonuç

Ataerkil yapının dayattığı toplumsal cinsiyet rolleri kız çocuklarının eğitim hayatına, sosyal yaşantıya katılımının önünde engel oluşturarak aynı hanede yaşayan yahut yaşıtları olan diğer erkek çocuklarına göre hak ihlallerini ve yoksulluğu daha derin yaşamalarına neden olmaktadır. Kız çocukların ev içi emeğinin haklarını ihlal etmeden ve çocuğun üstün yararı ilkesini zedelemekten korunmasında en büyük faktörün cinsiyet eşitsizliğinin giderilmesi olduğu tartışılmazdır. Toplum-

sal cinsiyet eşitsizliğinin sağlanması elbette eğitim, ekonomi, adalet ve toplumsal birçok alanda multidisipliner yaklaşımla getirilecek kapsayıcı politikalarla mümkün olacaktır. Ancak çocukların ev içi işlere katılımı ve emeğinde cinsiyet eşitliğini sağlamak söz konusu olduğunda ilk adım hane içinde eşitliği sağlamak olmalıdır. Hane içinde cinsiyet eşitliğini sağlamak ise kadının istihdama katılmasıyla mümkün olacaktır. İstihdama katılan kadın hem sosyoekonomik olarak güçlenir ve kendini geliştirir hem de bu kazanımlarıyla çocuklarının gelişimine olumlu katkı sağlar. Hane içinde ebeveynlerin eşitlikçi bakış açısını kazanması ardından görev ve sorumlulukların paylaşımı noktasında da ayrımcılıktan uzak daha eşitlikçi bir anlayışla hareket edilebilecektir.

Hükümetlerin işgücüne katılan kadınlara yönelik olarak doğum öncesi/sonrası ücretli-ücretsiz izinleri artırmaya, bakım verenlere yönelik nakit ödemeler sunma gibi politikaları bulunduğunu görmekteyiz. Bu politikaların herhangi bir sorunu çözmediği bilakis zaten çok düşük olan kadın istihdamını azaltacağı ve kadını işgücünden ve sosyal hayattan uzaklaştırarak eve hapsolmesine neden olacağı görmezden gelinmektedir. Kadını çalıştırmayıp cüzi ödemelerle evde tutan sistemle kadın sosyoekonomik olarak daha da güçsüzleşir ve şiddete uğramaya daha açık hale gelir. Bu sebeple kadınları işgücüne katılımdan alıkoyan bakım hizmetlerine yönelik nakit ödeme politikaları yerine çocukların eğitim ve bakım hizmetlerinin devlet kurumları tarafından yerine getirilmesi ve özel kurumlara erişim imkanının artırılması sağlanmalıdır. Yalnızca anneye uygulanan izinler yerine babaya da verilecek izinlerle hane içinde bakım emeğinin eşitlenmesi sorunun çözümünde daha adil bir yaklaşım olacaktır. Çalışan ebeveynler için özel-

likle 6 yaş altı çocuklara yönelik ücretsiz kreş, oyun grupları, sosyal aktiviteler, spor faaliyetleri gibi tam zamanlı etkinliklerin yerel yönetimler tarafından yaygınlaştırılması ayrıca özel kurumların da bu kapsamdaki çalışmaları için teşvik edilmesi ve desteklenmesi gerekmektedir. Kız çocuklarının eğitimden uzaklaşması riskine karşı ebeveynlere farkındalık katacak danışmanlık hizmeti sunulması da bir diğer önemli husustur.

Kız çocuklarının cinsiyetleri sebebiyle maruz kaldıkları hak ihlalleri ve ayrımcılıkların son bulması pek tabii bu ayrımcılığın görünür olmasına bağlıdır. Ve fakat alanda yapılan çalışmalar bu görünürlük için ne yazık ki yetersiz kalmaktadır. Ev içi işler ve bakım sorumluluklarına ilişkin araştırmalar ve veri çalışmaları yapılırken ev içi işlerin temel üstlenicilerinden olan kız çocuklarının da emeğinin dikkate alınması gereklidir. Aynı zamanda bir insan hakları ihlali olan toplumsal cinsiyet eşitsizliğinden bahsederken eşitsizliğin öznesi kadınlarla birlikte diğer önemli öznesi olan kız çocuklarının haklarının da dile getirilmesi büyük önem arz etmektedir.

MEVZUATTA YER ALAN ÇOCUK İŞÇİ TANIMININ ULUSLARARASI STANDARTLARA UYGUNLUĞU

Doç. Dr. Şebnem KILIÇ¹

1. Giriş

Çocuk işçiliği sorununun ağır sosyal sonuçları ve uzun yıllardır mücadele edilmesine rağmen istenen oranda çözülememiş olması konuyu özel olarak önemli kılmaktadır. Bunun yanında, çocuk işçiliğiyle mücadelede “çocuk işçilerin kimler olduğu” ve mücadele edilen bu çalışma biçiminin hukuken sınırlarının nasıl çizilmesi gerektiği de başlı başına önemli bir sorundur.

TÜİK’in en yakın tarihli 2019 Çocuk İşgücü Anketi (ÇİA) sonuçlarına göre, Türkiye’de 5-17 yaş grubunda çalışan çocuk sayısı 720 bin olarak tespit edilmiştir². Çalışan çocukların %79,7’sini 15-17 yaş grubu, %15,9’unu 12-14 yaş grubu oluşturmaktadır. Araştırmada her ne kadar 5 yaşında çalışan çocuk gözlemlenmemişse de çalışan çocukların %4,4’ünü 5-11 yaş grubunun oluşturduğu görülmüştür. TÜİK, ilgili anket çalışmasında yaş aralığının 5-17 olarak seçilmesinin gerekçesi olarak, Uluslararası Çalışma Örgütü’nün (ILO) çocuk işgücü

1 Bahçeşehir Üniversitesi Hukuk Fakültesi İş ve Sosyal Güvenlik Hukuku ABD.

2 TİHEK Çocuk İşçiliği ile Mücadele Rehberi için bkz. <https://www.tihek.gov.tr/public/editor/uploads/wICn6rie.pdf>. Türkiye’nin çocuk işçiliğiyle mücadelesinin 30 yıllık seyri için ayrıca bkz. Çocuk İşçiliğinin Değişen Yüzü, BETAM Araştırma Notu 23/271.

araştırmalarında temel aldığı aralığın 5-17 yaş grubunu kapsamasını göstermiştir³. Yaş grubuna göre incelendiğinde; 5-14 yaş grubunda çalışan çocukların, %64,1 oranıyla ağırlıklı olarak tarım sektöründe çalıştığı gözlenmiştir ki tarımda çalışma, çocuklar için tehlikeli işlerin en yaygın olduğu sektördür. Özellikle gezici ve geçici tarım işçiliği, çocuk işçiliğinin en kötü biçimleri arasında sayılmaktadır⁴.

Anket çalışmalarında ILO işgücü istatistiklerindeki yaş aralıklarının seçilmesi önemlidir. Zira Türkiye’de uluslararası örgütlerle iş birliği yapılarak yürütülen pek çok çocuk işçiliğiyle mücadele programı yürütülmektedir⁵. Bu açıdan uluslararası tanımlarla uyumlu iç hukuk düzenlemelerinin daha da önem kazandığı söylenebilir. Diğer taraftan, mevcut durumda iç hukuk düzenlemelerinin konuya yaklaşımının, uluslararası

3 TÜİK Çocuk İşgücü Anketi Sonuçları (2019) için bkz. <https://veriportali.tuik.gov.tr/press/33807>.

4 Bkz. Improving the Safety and Health of Young Workers, International Labour Office (ILO), Geneva, 2018, s. 19. Keza Çocuk İşçiliği ile Mücadele Ulusal Programı (2017-2023) Eylem Planı uyarınca da Mevzuata Yönelik Önlemler 1.1.4. altında çocuk işçilerin, tarımda aile işleri dışında, ücret karşılığında mevsimlik tarım işlerinde çalışmalarının açık ve net olarak yasaklanması hedeflenmektedir.

5 Çocuk işçiliğinin olası sonuçlarını bertaraf etmek ve çocuk işçiliği ile fiiliyatta da mücadele etmek için, ILO’nun Çocuk İşçiliğini Ortadan Kaldırma Uluslararası Programı (IPEC) ile iş birliği yürüten ilk altı ülkeden biri olan Türkiye’de 1992’den beri bu faaliyetler sürdürülmektedir. Türkiye’nin 2021-2025 Programı için bkz. <https://www.ilo.org/tr/publications/ilonun-turkiyede-cocuk-isciligiyile-mucadele-programi-2021-2025>. Keza Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı ile UNICEF iş birliğinde yürütülen Çocuk İşçiliği ile Mücadele Ulusal Programı (2017-2023) da tamamlanmış, yeni bir ulusal politika çerçevesi oluşturulması için 2025 yılında “Ortak İşbirliği Yoluyla Çocuk İşçiliği ile Mücadele Projesi” başlatılmıştır. Bununla birlikte, ILO tanımlarından farklı olarak çocuk işçiliğine ilişkin UNICEF verileri kendi evlerinde gündelik ev işlerinde ücretsiz çalışan çocukları da kapsayabilmekte, yaş aralıkları da değişkenlik gösterebilmektedir. Bu nedenle, UNICEF’in çocuk işçi istatistiklerindeki verilerin, ILO tarafından rapor edilenlerden farklılaşabileceği göz önünde tutulmalıdır.

standartlardan ve uluslararası işgücü istatistiklerindeki esaslardan farklı olduğunu söylemek gerekir. Farklı tanımlamalar farklı politikaları gerektireceği için bu tanımlama sorunu esasında pratik bir önem de taşımaktadır⁶.

2. Uluslararası Standartlar Açısından Çocuk İşçi Kavramı

Bugün gelinen noktada, dünya genelinde 2025 yılına kadar çocuk işçiliğini sona erdirme amacına (SDG 8.7) maalesef ulaşamamıştır⁷. Bununla birlikte, sorunun nasıl çözümleneceği konusunda farklı yaklaşımlar olsa da çocuk işçiliği ile mücadele etme gerekliliği hususunda mutabakat olduğu söylenebilir. 2020 yılı itibarıyla Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) üyesi 187 devletin tamamı, 1999 tarihli 182 sayılı En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Acil Eylem Sözleşmesi'ni onaylamıştır. Böylece, ILO tarihinde ilk kez bir ILO Sözleşmesi tüm üye devletler tarafından onaylanmıştır. Keza BM Çocuk Hakları Sözleşmesi de imzacı ülke sayısı bakımından en yüksek orana erişmiş uluslararası sözleşmedir. Zamanla çocuk işçiliği konusu, sömürücü çalışma biçimlerine karşı çocukların korunmasına, dolayısıyla bir insan hakları sorununa dönüşmüştür. Ancak ortadan kaldırılmaya çalışılan “olgunun” tanımlanmasının güçlüğü devam etmektedir⁸. Başka bir ifadeyle, hangi tür ça-

6 Ayrıca bkz. Judith Ennew/William E. Myers/D. Pierre Plateau, “Defining Child Labor as if Human Rights Really Matter”, Child Labor and Human Rights, Making Children Matter, ed. Burns H. Weston, Lynne Rienner Publishers Inc., Londra 2005, s. 27.

7 Bkz. ILO-UNICEF 2024 Küresel Çocuk İşçiliği Tahminleri Raporu.

8 David M. Smolin, “Strategic Choices in the International Campaign Against Child Labor”, Human Rights Quarterly, Vol. 22/4, 2000, ss. 942-987, s. 948.

alışma ilişkilerinin yasaklanması gerektiğinin belirlenmesi sadece iç hukuk açısından değil, uluslararası hukuk açısından da oldukça zorlu bir konudur.

Uluslararası kuruluşların çocuk işçiliğiyle mücadelesinde, şüphesiz Birleşmiş Milletler (imzacı ülkeler tarafından sözleşmelerin uygulanmasını izleyen gerek Çocuk Hakları Komitesi gerekse Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi) ve ILO nezdinde yürütülen standartlaşma çalışmaları önde gelmektedir⁹. İlk olarak BM düzenlemeleri incelendiği, Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin (ÇHS) 3. maddesinde yer alan, çocuk hakları söz konusu olduğunda çocuğun yüksek yararı ilkesinin baskın olacağına ilişkin düzenlemenin oldukça genel olmakla birlikte, çalışma koşullarının düzenlenmesinde (m. 32) çocuğun refahının gözetilmesi gerekliliğini somutlaştırması açısından önemli olduğu söylenebilir. Denilebilir ki, ÇHS çocukların çalışmalarına yönelik ilkelere yer veren madde 32 hükmünde devletlere mutlak bir çocuk işçi tanımını dayatmasa da devletleri çocuğun yüksek yararı ilkesiyle (m. 3) sınırlandırmıştır. Dolayısıyla, BM açısından da çocukların haklarını ihlal eden, refahlarına zarar veren çalışma biçimleri çocuk işçiliği olarak tanımlanmaktadır¹⁰.

ILO düzenlemeleri incelendiğinde ise daha farklı bir gelişim süreci izlenmektedir. İlk aşamada asgari çalışma yaşının belirlenmesine yönelik adımlar sektörel düzeyde atılmıştır. Sanayide, deniz işlerinde, tarımda, trimcilik ve ateşçilikte ve

9 Ayrıntılı bilgi için bkz. Şebnem Kılıç, "Türk Hukukundaki Çocuk İşçi Tanımının Uluslararası Standartlara Uygunluğu", Bahçeşehir Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2018, C. 13, S. 165-166, ss. 123-162, s. s. 127 vd.

10 Ennew/Myers/Plateau, s. 30; Kılıç, s. 132.

son olarak sanayi dışı işlerde ayrı sınırlar getirilmiştir. Bu parçalı yapıdan uzaklaşılması için ancak 1970'lere gelinmesi gerekmiştir. 1973 tarihli 138 sayılı (İstihdama Kabulde) Asgari Yaş Sözleşmesi, tüm sektörleri kapsayan bir düzenleme getirerek çocuk işçiliğinin tamamen ortadan kaldırılması ve asgari çalışma yaşının tedricen yükseltilmesi amaçlarına açıkça yer vermiştir. Sözleşme ile yaş sınırı için üç kategori belirlenmiştir: İlki, genel kategori olarak tanımlanan genel asgari çalışma yaşı, ikincisi hafif işler¹¹ için belirlenen yaş sınırı, son kategori ise tehlikeli işlerde kabul edilen asgari yaş sınırındır. Bu sınırlara uyulmadan yapılan çalışmalar “çocuk işçiliği” olarak nitelendirilmiş ve gelişmişlik düzeylerine bağlı olarak ülkelerin tedricen asgari çalışma yaşını yükseltmeleri ve çocuk işçiliğini sonlandırmaları hedeflenmiştir.

Diğer taraftan, bu yaklaşım da zaman içinde eleştirilmiş, tüm sektörlerde belli bir yaşın altında çalışmanın bütünüyle yasaklanabilmesi gerçektışı ve küresel farklılıkları göz ardı eden bir yaklaşım olarak görülmüştür. Zira 138 sayılı Sözleşme, çocuk işçiliğini çocuğa zararlı olmasından ziyade sadece yaş temelinde ele almıştır. Zamanla IPEC gibi aktörlerin de etkisiyle “önceliklendirme” yaklaşımı benimsenmiş ve 182 sayılı Sözleşme'nin kabulü ile çocuk işçiliğiyle mücadelede önemli bir dönüm noktasına gelinmiştir. 182 sayılı Sözleşme ülkelerin gelişmişlik düzeylerinden ve ulusal durumlarından bağımsız olarak, kabul edilemez çalışma biçimlerine odaklanmakta ve

11 Buna göre, hafif iş tanımı, doğası gereği tehlikeli olmayan ve eşik olarak haftada 14 saati aşmayan çalışmalardır. 138 sayılı Sözleşme devletlere bu kapsamdaki işleri ve çalışma saatlerini belirleme yetkisini tanımıştır. İstatiksel veriler için belirlenen esaslar için bkz. Child Labour Statistics (CHILD database) <https://ilostat.ilo.org/methods/concepts-and-definitions/> Ayrıca bkz. 6.4.2004 tarihli Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılması Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik, m. 4 (RG. 16.4.2004, No. 25425).

çocuk işçiliğinin tamamen ortadan kaldırılmasından ziyade göreceli bir iyileştirmeyi hedeflemektedir. Dolayısıyla, her iki temel sözleşme de çocuk işçiliğiyle mücadele etmekle beraber; yaklaşımları, kullandıkları araçlar ve amaçları farklıdır. Belirtmek gerekir ki, 182 sayılı Sözleşme, 138 sayılı Sözleşme'nin yerine geçmemiş, en kötü çalışma biçimi adı altında öncelikleri belirleyerek 138 sayılı Sözleşme'yi tamamlamıştır¹².

Sonuç olarak ILO, geleneksel olarak asgari çalışma yaşının altında çalışanları “çocuk işçi” olarak tanımlamış, 182 sayılı Sözleşme ise çocuk işçiliği sayılan tehlikeli işleri öncelikli olarak sayma yoluna gitmiştir. Buna göre; çocuk işçi, öngörülen asgari yaşların altında çalışanlar ile en kötü çalışma biçimlerinde (diğer kötü çalışma biçimleri için: 182 sayılı Sözleşme m. 3/a, b, c) ve riskli işlerde (m. 3/d) çalışan çocukları kapsamaktadır. Keza çocuğun yaptığı çalışma, şayet uzun çalışma sürelerine yayılmışsa, sağlıksız koşullarda veya tehlikeli bölgelerde yapılıyorsa, çocuğun sağlığını tehdit eden araçları ve ağır yükleri barındırıyorsa da (asgari çalışma yaşından bağımsız olarak) çocuk işçiliği sayılmıştır¹³. Burada önemli olan husus, çocuk işçiliğinin çocukları, çocukluklarını yaşamaktan alıkoyan, potansiyellerini ve saygınlıklarını eksiltten, fiziksel ve zihinsel gelişimlerine zarar veren işlerde çalışma olarak ele alınmış olmasıdır. Daha geniş bir ifadeyle, TİHEK'in de ilgili Rehberinde yer verdiği üzere; “Çocuklar için zihinsel, fiziksel, toplumsal ve ahlaki yönden tehlikeli ve zararlı işlerde; çocukları okula devam etmekten alıkoyan işlerde, çocukları okuldan daha erken ayrılmaya mecbur bırakan işlerde, çocuk-

12 Kılıç, s. 139, dn. 114'te anılan yazarlar.

13 Global Child Labour Developments: Measuring Trends From 2004-2008, ILO Yayını, Cenevre 2010, s. 17-18.

ların okullarıyla birlikte yürütmek zorunda kaldıkları ağır ve uzun işlerde” çalışma, “çocuk işçiliği” kapsamında değerlendirilmektedir¹⁴. Kaldı ki, çocuk işçiliğinin hukuka aykırı bir çalışma biçimi olduğuna ilişkin bu hususlar Türkiye tarafından yürütülen programlarda da yinelenmektedir¹⁵.

3. Mevzuatın Eleştirisi

2003 yılına kadar, “çocuk işçi” tanımına Türk iş hukuku mevzuatında yer verilmemişti. Doktrin bu boşluğu yorum yoluyla doldurmakta ve “çocuk işçi” ifadesi, isabetle, “çalıştırılmaması gerektiği halde fiilen çalıştırılan küçük işçileri” ifade etmekteydi¹⁶. Böylece uygulamada, asgari çalışma yaşının altında çalıştırılan çocuk işçiler ile bu yaşın üzerinde (hukuka uygun olarak) çalıştırılan genç işçiler olmak üzere iki grubun bulunduğu kabul edilmekteydi. Bununla birlikte, 4857 sayılı İş Kanunu kanımızca isabetli olmayan bir yaklaşımla, çocuk işçi ile genç işçi¹⁷ ifadelerine yer verirken çocuk işçiliğini hukuka aykırı bir çalışma biçimi olarak tanımlamak yerine, genel asgari çalışma yaşının esnetilmesine izin veren hafif işlerde çalışmayla özdeşleştirmiştir. Keza bu yaklaşım konuya ilişkin Yönetmelik’te¹⁸ açıkça ifade edilmiştir¹⁹.

14 TİHEK Çocuk İşçiliği ile Mücadele Rehberi, s. 2. Rehberde de ifade edildiği üzere, ILO’ya göre bir “çalışmanın” çocuk işçiliği olarak değerlendirilebilmesi; çocuğun yaşına, yapılan işin türüne ve aldığı zamana, hangi şartlar altında yapıldığına ve ülkelerin bu alanda gözettikleri hedeflere bağlıdır (s. 3).

15 Ayrıca bkz. ILO’nun Türkiye’de Çocuk İşçiliğiyle Mücadele Programı (2021-2025).

16 Tankut Centel, Çocuklar ile Gençlerin İş Güvenliği, İstanbul Üniversitesi Yayını, İstanbul 1982, s. 36.

17 Genç işçi kavramı gerek 4857 sayılı İş Kanunu’nda gerekse 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu m. 3/e bendinde tanımlanmıştır. İlgili Yönetmelik de bu tanımları takip etmiştir.

18 6.4.2004 tarihli Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılması Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik, m. 4.

19 Bunun yanı sıra, 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu uyarınca yürürlüğe

Bu tanımın uluslararası standartlara uymadığı açıktır. Kaldı ki, bu ayırımın 4857 sayılı İş Kanunu dışında uygulama alanı bulması da güçtür.

Kanımızca incelenen uluslararası standartlar ışığında şu sonuca varmak mümkündür: Hukuka uygun olmayan çalışma biçimleri içinde çalışan çocukları çocuk işçi, bununla birlikte 18 yaş altında olup hukuka uygun çalışma yürütenleri genç işçi olarak tanımlamak gerekmektedir. Dolayısıyla yapılması gereken, 4857 sayılı Kanun uyarınca yapılan bu ayırımı terk etmektir²⁰. Esasında çocuk işçiliği konusu, çalışmanın çocuk üzerindeki etkisiyle, dolayısıyla iş sağlığı ve güvenliği düzenlemeleriyle daha ilgili bir konudur. Bu nedenle, konunun iş sağlığı ve güvenliği mevzuatı içinde düzenlenmesi, belirlenen standartların altındaki tüm çalışma biçimlerinin, çalışmanın hangi kanuna tâbi olduğuna bakılmaksızın çocuk işçiliği sayılması kanımızca yerinde olur. Zira uluslararası standartlar açısından yapılan incelemede görüldüğü üzere, asgari çalışma yaşı tek başına bir belirleyici değildir. Çocuk asgari çalışma yaşını aşmış olsa da yaptığı çalışma zihinsel, bedensel, ruhsal gelişimine ve eğitim hayatına zarar veren bir çalışma biçimi ise bu durum da çocuk işçiliği kapsamında sayılmaktadır. Belirleyici olan, çalışmanın çocuğun zihinsel, fiziksel ve psikolojik yeterliliği ile ilişkisi ve çocuk üzerindeki etkileridir. Aksi yön-

---

giren İşyeri Hekimi ve Diğer Sağlık Personelinin Görev, Yetki, Sorumluluk ve Eğitimleri Hakkında Yönetmelik m. 9/2 (c), 3 düzenlemesinde “çocuk, genç ve gebe çalışan” kategorileriyle örtülü olarak “çocuk çalışan” ifadesine yer verilmiş ve yeni bir belirsizlik yaratılmıştır. Bu ifadenin 4857 sayılı İş Kanunu anlamında çocuk işçi olarak yorumlanması da mümkün değildir. Zira 6331 sayılı Kanun’un uygulama alanı tamamen farklı olup çocuk işçi yerine çocuk çalışan ifadesinin tercih edilmesi de esasında bu farklılığı vurgulamaktır.

20 Kılıç, s. 154.

de bir kabul, defaatle yinelediğimiz üzere, “çocuk işçiliği ile mücadele” politikalarında da karışıklıklara sebep olabilecek niteliktedir. Mevzuattaki bu farklılık giderilmeden, İş Kanunu madde 71 hükmüne ilişkin ileride yürürlüğe girmesi planlanan “on dört yaşını doldurmamış çocukların çalışabileceği sanat, kültür ve reklam faaliyetlerinin kapsamı” hakkındaki yönetmeliğin kabulü, konuyu daha girift hale getirme riskini de barındırmaktadır. Dolayısıyla, kanımızca yapılması gereken, mevzuatta benimsenmiş olan “çocuk işçiyi” yasal bir çalışma biçimi olarak tanımlama yaklaşımını terk etmek ve buna uygun mevzuat değişikliklerini yürürlüğe koymaktır.

TARIM SEKTÖRÜNDE ÇOCUK EMEĞİ İLE MÜCADELE YÖNTEMLERİNİ YENİDEN DÜŞÜNMEK

Prof. Dr. Sebiha KABLAY¹

Giriş

Çocuk işçiliği veya çocuk emeğinin kullanılması çalışma ilişkileri alanının en önemli sorunlarından birisini oluşturmaktadır. Çocuk emeğinin yoğunlaştığı çeşitli sektörler/iş-kolları bulunmaktadır. Bu alanlarda çocuk emeğinin tercih edilmesinin belirli nedenleri vardır. Kiminde çocukların el ve ayaklarının küçük olmasının ürünün çıkarılmasında veya işlenmesinde yetişkin işçilere göre avantaj sağlaması, kiminde ise daha güvencesiz, korumasız, itaatkâr ve ücretlerinin daha düşük olması nedeniyle işgücü maliyetlerinin de düşük olması çocuk işçiliğinin işverenler tarafından tercih edilmesini beraberinde getirmektedir.

Tarım sektörü çocuk işçiliğinin en yaygın olduğu alanlardan birisidir. Veriler de bunu doğrulamaktadır. Uluslararası Çalışma Örgütü ve Birleşmiş Milletler Çocuk Fonu (UNICEF) (2025) 2024 yılı raporuna göre dünyada yaklaşık 138 milyon çocuk işçi bulunmaktadır. ILO ve UNICEF'in (2021) 2020 rakamlarında çocuk işçi sayısı 160 milyondur. Son verilerde çocuk nüfus 230 milyon artmasına rağmen 2000 yılına kıyasla

1 Ordu Üniversitesi, Ünye İİBF, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, İş ve Sosyal Güvenlik Hukuku Anabilim Dalı.

çocuk işçiliğinde 100 milyonluk bir azalma söz konusudur. 2020 raporunda çocuk işçiliği artmışken, son 4 yılda korkulanın aksine çocuk işçi sayısında azalmanın olması, raporu hazırlayan uluslararası kuruluşlar tarafından “başarı” olarak tanımlanmaktadır. Bu başarının bazı politikalarla desteklenmesi durumunda ise çocuk işçiliğinin sona erdirilebileceği iddia edilmektedir. Bu politikalardan ilki; çocuk işçiliğine etkili bir alternatif için ücretsiz ve kaliteli eğitim sağlanması, insana yakışır işe geçişi kolaylaştırmaktır. Bir diğer politika; iş piyasasında işçi sağlığı ve iş güvenliği açısından daha fazla riskle karşılaşan daha büyük gençler açısından eğitim sistemlerinde düzenleme yapılması ve işe geçişin desteklenmesidir. Başka bir politika; çocuk işçiliğiyle mücadelede yasal korumaların uluslararası standartlara uygun hale getirilmesidir. Çocuk işçiliğinin ana sebebi olan sosyoekonomik kırılganlığın giderilmesi, ani şoklarda sosyal koruma kullanılması başka bir politika olarak sunulmaktadır. Diğer yandan; çocukların zor iş yapma gereksiniminin azaltılması, okul-oyun ve dinlenmeye zaman ayırmanın sağlanmasını sağlamak için temel hizmetlerin yaygınlaştırılması, işletmelerin faaliyet ve tedarik zincirlerinde çocuk işçiliği ile mücadele, bu anlamda kayıt dışı mikro ve küçük işletmelere özel önem verilmesi, en küçük yaştaki çocukların özellikle zarar görmelerinin engellenmesi açısından tehlikeli çocuk işçiliğini önlemeye öncelik verilmesi diğer politika önerileri olarak sunulmaktadır (ILO ve UNİCEF, 2025).

Tarım Sektörü ve Çocuk İşçiliği

Veriler göstermektedir ki çocuk işçiliğinin en yoğun yaşandığı sektör, tarım sektörüdür. 5-11 yaş arası çocuk işçi-

lerin %68'i, 12-14 yaş arası çocuk işçilerin %61'i, 15-17 yaş arası çocuk işçilerin de %41'i tarım sektöründe çalışmaktadır. Toplamda ise 5-17 yaş arası çocuk işçiler arasındaki dağılımda %61 ile tarım sektörü başı çekmektedir (ILO ve UNICEF, 2025). Özellikle de küçük yaştaki çocukların tarım sektöründe çalışması daha yoğun olup, bu durum en korumasız olanların bu sektörde çalıştırıldığı anlamına gelmektedir. Ücretsiz aile işçiliğinin de en yoğun olduğu sektör olması nedeniyle tarım sektöründe çocuk işçiliği ile mücadelede sağlanacak başarı çocuk işçilikle mücadelenin başarısı açısından son derece önemlidir (Kablay, 2025).

Tarım sektörünün çeşitli özellikleri onu diğer sektörlerden ayırmakta ve çocuklar için tehlikeli bir sektör olmasına neden olmaktadır. Tarım sektörünün önemli özellikleri;

- Geleneksel üretim alanı olup sektörde ücretsiz aile işçiliği, çocuk işçiliği ve kadın istihdamı yaygındır (Kablay, 2025).
- Sektörde iklim koşullarına bağlı üretim yaptığından iklim koşullarına maruziyet çalışanlar açısından önemli bir risk oluşturmaktadır. Bu durum tarım sektörünü diğer sektörlerden ayıran en önemli özelliğidir. Çalışma ortamının dış ortam olması ve mevsimsel etkilere açık olmak, çalışanların dolayısıyla çocukların doğal koşullardan, iklimden ve mevsimsel koşullardan etkilenmesine neden olmakta, güneş, yağmur ya da hayvanlar önemli riskler yaratmaktadır. Ayrıca çalışma ortamının mevsimsel etkilere göre sürekli değişebilmesi bir diğer risktir (Kablay, 2022).
- Üretim mevsimsel yapılmakta bu da mevsimlik ve geçici istihdamı beraberinde getirmektedir. İşçi gereksinimi ge-

nellikle mevsimlik göç ile hasat bölgelerine giden gezici geçici mevsimlik tarım işçileri ile çözülmektedir. Gezici mevsimlik tarım işçilerinin göçüne çocukları da katılmakta, bu çocukların önemli bir kısmının tarım işlerinde çalışmasına neden olurken bir bölümü de yaşam koşulları nedeniyle olumsuz ortamlara maruz kalmaktadır. Hasatta yer almayan çocuklar hane içi işlerde çalışmaktadır (Kablay, 2025).

- Sektörde makineleşmenin düzeyi üretimin emek yoğun olmasında belirleyicidir. Çeşitli ürünlerin üretim ve hasadında (fındık gibi) emek kullanımının yoğun olması çocuk işçiliğini de arttırmaktadır. Özellikle göçmen işçilerin üretimde yer alması bu göçmenlerin ülke içinden veya dışından, ülke içinden değişik coğrafyalardan gelmesi, etnik köken ücret farklılıklarında önemli etken olmaktadır (Kablay, 2025).
- Tarım sektöründe iklimden dolayı mevsimlik çalışma; çalışanlar açısından düzensiz, güvencesiz bir çalışma rejimine neden olmakta, sektörde “*süreklilik arz eden bir geçicilik*” söz konusu olmaktadır (Kablay, 2021, 2022). Bu durum genelde sektörde iş piyasasında kalıcı ve güvenceli iş bulamayan kişilerin çalışmasını beraberinde getirmektedir. Hem çalışma rejimi hem de yaşam koşulları açısından tarım işçileri çeşitli zorluklarla karşılaşmaktadır (Kablay, 2015). Güvencesiz çalışma bu sektörde çalışanlar açısından emekliliği bir hayal kılmaktadır.
- Sektör İş Yasasının uygulanabilmesi açısından 50 işçi sınırına takıldığından (4857 sY md 4) çalışma rejimi genellikle yasal düzenlemelerin dışında kalmakta, alan genelgelerle düzenlenmeye çalışılmaktadır. Bu durum sosyal güvenlik

açısından da söz konusudur. Gelir düzeyi düşük olan tarım işçilerinin sosyal güvenlik açısından primlerini ödemele-ri ve sigortalılıkları ekonomik açıdan son derece zordur (Kablay, 2025).

- Sektörde ücretlerin düşük olmasının yanı sıra ücretlerin bir kısmına işi ayarlayan ve iş piyasasında belirleyici aktör olan aracılardan el koyulması emek açısından kırılabilirlik yaratan sebeplerden birisidir (Kablay, 2025, 2022).
- Çocukların göç sürecine dahil olması ve bu sürenin bir kısmının eğitim dönemine denk gelmesi nedeniyle çocuklar açısından eğitim hakkının kullanılmasını zorlaştırmakta, eğitimden yeteri kadar faydalanamamak çocukların gelecek beklentilerini de olumsuz etkilemektedir (Kablay, 2015).

Çocuk İşçiliği ile Mücadelede Ana Araçlar ve Etkisizlik

Çocuk işçiliğinde mücadelede uluslararası kuruluşlar ve ulusal düzenlemelerin genellikle iki noktaya odaklandıkları görülmektedir. İlk olarak düzenlemeler asgari yaşa odaklanmaktadır. Çalışma için uluslararası düzenlemelerde (ILO 138 Sayılı İstihdama Kabulde Asgari Yaş Sözleşmesi) genellikle 15 yaşa odaklanılmakta, ülkelerin ekonomik yapıları ve eğitim sistemine göre bu yaştan 14 yaşa çekilebileceği belirtilmektedir. Ulusal mevzuatta da 4857 sY'ya dayanılarak çıkarılan Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılması Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik 15 yaşını tamamlamış ancak 18 yaşını tamamlamamış kişileri “genç işçi” olarak tanımlamakta, 14 yaşını bitirmiş, 15 yaşını doldurmamış ve ilköğretiminin tamamlamış kişileri çocuk işçi olarak tanımlamaktadır. Oysa daha önce de belir-

tildiği gibi 14 yaş altında da çalışan çok büyük bir çocuk nüfus söz konusudur. Bu çocuklar düzenlemelerle aslında yok sayılmaktadır (Kabl原因, 2022, 2021).

Uluslararası düzenlemelerin odaklandığı ikinci nokta ise en kötü biçimlerdeki işlerdir. ILO'nun 182 sayılı En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Acil Önlemler Sözleşmesi, 18 yaşın altındaki herkesi çocuk olarak kabul ettikten sonra bu yaş grubunun çalıştırılmayacağı alanları ve işleri saymaktadır. Tarım sektörü de çalışma koşulları nedeniyle en kötü biçimlerdeki alanlarından birisidir. Aslında düzenleme en kötü biçimlerdeki işler dışında çocuk işçiliği olabileceğine ilişkin bir alan da açmış olmaktadır (Kbalay, 2022). En kötü biçimlerdeki işlerde çocukların çalışması yasaklanmakta ancak bu alanlar dışında çocukların çalışması normalleştirilmektedir

Düzenlemelerin üçüncü sorunu ise en kötü biçimdeki işler dışındaki işlerde çocukların hangi şartlarda çalıştırılabileceğini belirlemesidir. Düzenlemeler çocukları korumak, eğitime devam etmelerini sağlamak, çalışma sürelerini günlük ve haftalık olarak sınırlamak, dinlenme hakkını korumak amacıyla yapılırsa da aslında bu durum çocuk çalıştırmanın kurallarını belirlemek ve çocuk işçiliğini normalleştirmek anlamına da gelmektedir (Kabl原因, 2015, 2022, 2022).

Çocukların onlara ait olmayan bir alana girmesi, yetişkinlere ait bir alan olan çalışma alanına dahil olması engellenmemektedir. Çocuk emeği kullanılırken çalışma ortamında bulunan yetişkin işçilerin yararlandığı çeşitli haklardan da faydalandırılmamaktadır. Sendika kurma, uzun vadeli sigorta kollarından faydalanma gibi hakları; yetişkin olmadıkları, 18

yaşın altında oldukları için engellenmektedir. Çalıştırılırken 18 yaşın altına olmaları önemszenmezken haklarla donatılmada yaş sınırı bir engel olmaktadır.

Sonuç

Tarım sektörü çocuk işçiliğinin en yaygın olduğu sektördür. Bu nedenle bu sektörde çocuk işçiliği ile mücadelenin başarısı çocuk işçiliği ile mücadele açısından da önemlidir. Çocuk işçiliği ile mücadele konusunda politikalarda belirtilse de genellikle çocuk işçiliğinin esas nedeni olan yoksulluk ve yoksullukla mücadeleye odaklanılmamakta, asgari yaş ve en kötü biçimlerdeki çalışma engellenmeye çalışılmaktadır. Bu durum diğer sektörde çocuk çalışmasını normalleştirmekte, yetişkinlere ait olan bir alana-çalışma alanına çocukların girmesini kolaylaştırmaktadır. Tarım sektörü en kötü biçimlerdeki çalışma biçimlerinden olmasına rağmen uygulamada sektörde 16 yaş altına odaklanıldığı görülmekte, 16-18 yaş arası çocukların tarım sektöründe çalışması olağan görülmektedir. Yani en kötü biçimlerdeki çalışmada dahi esneklik uygulanmaktadır.

Sadece düzenlemelerle çocuk işçiliği ile mücadele mümkün değildir. Çocuk işçiliğinin önemli sosyo-ekonomik sebepleri bulunmaktadır. Bu sebeplere odaklanmak çocuk işçiliği ile mücadelede başarıyı arttıracaktır.

KAYNAKÇA

- ILO ve UNICEF (2025). *Çocuk İşçiliği 2024 Küresel Tahminler, Eğilimler ve Önümüzdeki Yol*. <https://www.ilo.org/tr/publications/major-publications/çocuk-işçiliği-2024-küresel-tahminleri-eğilimler-ve-önümüzdekidekiyol>.

- ILO ve UNİCEF (2021). *Çocuk İşçiliği 2020 Küresel Tahminler, Eğilimler ve Önümüzdeki Yol*. <https://www.ilo.org/tr/publications/çocuk-işçiliği-2020-küresel-tahminler-eğilimler-ve-önümüzdeki-yol>.
- Kablay, S. (2025). Mevsimlik Tarım İşçileri ve Sorunları. *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri ve Yenilikçi Uygulamalar*. Dursun Köse ve Hacı Mustafa Paksoy (Editörler). Ankara: Platanus Publishing. 1472-1482. DOI: 10.5281/zenodo.18100326.
- Kablay, S. (2022). Fındık Tarımında Çocuk İşçiliği. *Fındık Ekonomisi*. Kurtuluş Yılmaz Genç- Yasemin Mamur Işıkçı ve Murat Özdemir (Editörler). Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım. 65-83.
- Kablay, S. (2021). Tarım Sektöründe Çocuklar ve Çocuk İşçiliği ile Mücadele. *Çalışma Ortamı Dergisi*. (168). 6-14.
- Kablay, s. (2015). Mevsimlik Gezici-Geçici Çalışma: Çocuk İşçiler. *Rüzgâra Karşı Emek Süreçleri ve Karşı Hegemonya Arayışları*. Gamze Yücesan Özdemir (Dü). Ankara: Nota-Bene Yayınları. 89-114.

İSTANBUL BAROSU
ÇOCUK HAKLARI MERKEZİ

ÇOCUK İŞÇİLİĞİ ve MESEM
23 NİSAN ÖZEL YAYINI